

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat CİNGÖZ

DİRENİŞ EKSENİ TEMELİNDE İRAN'IN ONTOLOJİK GÜVENLİK ARAYIŞI

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat CİNGÖZ

DİRENİŞ EKSENİ TEMELİNDE İRAN'IN ONTOLOJİK GÜVENLİK ARAYIŞI

Danışman

Doç. Dr. Fulya ÖZKAN

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Murat CİNGÖZ'ün bu çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Fulya ÖZKAN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL (İmza)

Üye : Doç. Dr. Muharrem Hilmi ÖZEV (İmza)

Üye : Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER (İmza)

Tez Başlığı: Direniş Ekseninde İran'ın Ontolojik Güvenlik Arayışı

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 20/06/2023

Mezuniyet Tarihi : 13/07/2023

(İmza)
Prof. Dr. Engin KARADAĞ
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “İran’ın Direniş Ekseninde Ontolojik Güvenlik Arayışı ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Murat CİNGÖZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

03 /07 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Murat CİNGÖZ
Öğrenci Numarası	20185239005
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Fulya ÖZKAN
Doktora Tez Başlığı	Direnış Ekseni Temelinde İran'ın Ontolojik Güvenlik Arayışı
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2126095891
Rapor Tarihi	03.07.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %3 Alıntılar dahil: %4
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Doç. Dr. Fulya ÖZKAN İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: ONTOLOJİK GÜVENLİK

YAKLAŞIMI

1.1. Ontolojik Güvenliğin Tanımı ve Temel Kavramları	17
1.2. Uluslararası İlişkilerde Ontolojik Güvenlik	20
1.3. Ontolojik Güvenlik Arayışı.....	28
1.4. Örnek Olaylar Üzerinden Ontolojik Güvenlik Literatürünün İncelenmesi	31
1.5. Ontolojik Güvenlik Yaklaşımına Yönelik Eleştiriler, Sınırlılıklar ve Katkılar	47
1.5.1. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Ontolojik Güvenlik Yaklaşımı	47
1.5.2. Kimlik Meselesi.....	50
1.5.3. Normatiflik ve Çatışma Çözümü	52
1.5.4. Analiz Düzeyi	53

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN İRAN’IN ONTOLOJİK TEMELLERİ

2.1. Ontolojik Uyumsuzluğun Kökeni: İran ve İranlılık Kimliği	55
2.2. Modern Tarihsel Miras	57
2.2.1. İran’da Modernite’nin İlk Evresi	58
2.2.2. Anayasal Hareket Süreci ve Akabindeki Kaos	60
2.3. Anlatı Savaşları	63
2.3.1. Aryan Anlatısının Doğuşu	64
2.3.2. Demokratik Bir Deneyimden Travmatik Bir Sona: Petrolün Millileştirilmesi Hareketi	67
2.3.3. Beyaz Devrim, Aryan Güneşi ve Devrimci Karşı-Anlatı	70
2.3.4. Aryan Güneşi’nin Batışı, Devrimci Karşı-Anlatının Zaferi	75
2.4. Yeni bir Ontolojik Temel: Devrimin İslamlaşması	77
2.4.1. Yeni Rejimin Ontolojik Güvenlik İhtiyacı	78
2.4.2. İslam Cumhuriyeti’nin Tesisi	84
2.4.3. “İkinci Devrim”: Büyükelçilik Baskını	87

2.4.4.	İslamî Anlatının ve Yeni Anayasanın İnşası	90
2.4.5.	Direnış Anlatısı ve İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Paradigması.....	93
2.5.	Normalleşme, Küreselleşme ve Devrimci Anlatı Gölgesinde: Arafta Bir İran	98
2.5.1.	Normalleşme Süreci	100
2.5.2.	İran'ın Biyografik Anlatılarında Değişim Denemesi: Dini Demokrasi	102
2.5.3.	Popülist ve Devrimci Retoriğin Canlanması	106
2.6.	İran'ın Temel Güven Düzeyi ve Ontolojik Kodları	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEREL VE BÖLGESEL GELİŞMELER İŞİĞINDA DİRENİŞ EKSENİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

3.1.	Direnış Ekseni'nin Ontolojik Özü: Direniş Anlatısı	121
3.2.	Direnış Ekseni'nin Oluşum Süreci.....	121
3.2.1.	Bir Markalaşma Örneği Olarak Kudüs Gücü ve Süleymanî Ekolü	128
3.3.	Ontolojik Uyumsuzluğun Göstergesi Olarak 2009 Olayları ve Direniş Anlatısına Etkisi.	129
3.3.1.	Yeşil Dalga: İran Kimliğinde Janus Yüzlülük Arayışı.....	130
3.3.2.	Ontolojik Mücadele Örneği Olarak Fitne Anlatısı	134
3.3.3.	Kritik Bir Durum Olarak 2009 Olaylarının Kökeni ve Yansımaları	136
3.3.4.	Madalyonun İki Yüzü: Fitne Anlatısı ve Direniş Anlatısı.....	138
3.3.5.	Fitneye Karşı Direniş: “Direniş Cephesi” Örneği	140
3.4.	Arap Baharı ve Direniş Ekseni	141
3.4.1.	Direnış Ekseni'nin Omurgası Suriye	144
3.4.2.	Ontolojik Açıdan İran'ın Suriye'deki Varlığı	146
3.4.3.	Körfez, Arap Yarımadası ve Orta Asya'da Direniş Ekseni.....	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİRENİŞ EKSENİ'NİN BELİRGİNLEŞMESİ: SINIRLI KAZANIMLARDAN ZORLU YÜZLEŞMELERE

4.1.	Ruhani'nin İktidara Gelişi ve Uluslararası Topluma Angaje Olma Çabaları	156
4.2.	Direnış Ekseni'nin Yükselişi	158
4.3.	Yarım Kalan Bir Girişim Olarak ABD-İran Normalleşme Süreci.....	162
4.4.	Direnış Ekseni Politikasının Yansımaları: Pirus Zaferi	166
4.4.1.	Direnış Ekseni'nin Ekonomik Maliyetleri.....	168
4.4.2.	Direnış Ekseni'nin Askeri Maliyetleri.....	176
4.4.3.	Siyasi ve İdeolojik Maliyetler.....	179
4.4.4.	Bölgesel Rekabetin Canlanması	181

4.4.5. Maksimum Baskı ve Maksimum Direniş	187
4.4.6. Ekonomik ve Sosyal Krizlerin Neticesi: Toplumsal Huzursuzluklar.....	190
4.5. Kasım Süleymani Suikastı ve İran'ın Ontolojik Güvenliğinde Direniş Anlatısının Canlanması.....	194
SONUÇ	203
ÖZGEÇMİŞ	238

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomi Birliği
BAE	: Birleşik Arap Emirlikler
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
IIS	:The International Institute for Strategic Studies
İCP	: İslam Cumhuriyeti Partisi
İİC	: İran İslam Cumhuriyeti
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MI6	: Askeri İstihbarat, Bölüm 6
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı
SAVAK	: İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UDK	: Ulusal Diyalog Konferansı

ÖZET

Bu çalışmada İran İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni politikasında neden ısrarcı olduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Direniş Ekseni, İran İslam Cumhuriyeti için temel ve belirleyici paradigma olup İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış politika yönelimlerini anlamının yolu Direniş Ekseni'nin gerçek doğasını kavramaktan geçmektedir. Direniş Ekseni'ni ele alan çalışmalar genellikle maddi olgulara ya da ideolojik-düşünsel faktörlere yer vermiştir. Bu çalışmada ise ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden Direniş Ekseni'nin doğasına ilişkin geleneksel yaklaşımların ötesinde bir perspektif sunulması amaçlanmıştır. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni politikasında fiziksel güvenlik arayışı ve ideolojik saiklerin yanı sıra ontolojik güvenlik arayışının önemli bir yer tuttuğu ileri sürülmüştür. Nitekim İran'ın Direniş Ekseni politikasında kimliksel kaygıları aşma, biyografik anlatıları ve temel rutinleri oluşturma, meşruiyet sağlama ve duygusal yükümlülükleri yerine getirme gibi amaçlar önemli rol oynamaktadır. Buna karşın çalışmada detaylı bir şekilde gösterildiği üzere Direniş Ekseni İran'ın kapasitesini aşan ve kolaylıkla telafi edemeyeceği maliyetleri beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Direniş Ekseni politikasını İran için stratejik ve sürdürülebilir bir politika çıktısından ziyade katı bir rutin kalıbı olarak görmek daha doğru olacaktır. İran'ın tüm maliyetlerine rağmen Direniş paradigmasını sürdürmesinde ise ontolojik güvenlik arayışı ve Direniş Ekseni'ne atfettiği varoluşsal anlam belirgin rol oynamaktadır. Çalışmada metodolojik olarak ise belge ve söylem analizi yöntemleri benimsenmiş ve çoğunluğu nitel olmak üzere nicel ve nitel verilerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Cumhuriyeti, Ontolojik Güvenlik, Direniş Ekseni, Toplumsal Hafıza, Kimlik

ABSTRACT

**IRAN'S SEARCH FOR ONTOLOGICAL SECURITY ON THE BASIS OF THE
AXIS OF RESISTANCE**

This study has sought an answer as to why the Islamic Republic of Iran insists on the Axis of Resistance policy. The Axis of Resistance is the fundamental and decisive paradigm for the Islamic Republic of Iran. The way to understand the domestic and foreign policy orientations of the Islamic Republic is to grasp the true nature of the Axis of Resistance. Studies dealing with the Axis of Resistance generally included material facts or ideological factors. This study is aimed to present a perspective beyond traditional approaches regarding the nature of the Axis of Resistance through an ontological security approach. In this respect, it has been argued that the pursuit of ontological security, as well as the pursuit of physical security and ideological motives, have an important place in the Axis of Resistance policy of the Islamic Republic. Goals such as overcoming identity concerns, creating biographical narratives and basic routines, providing legitimacy and fulfilling emotional obligations are essential in Iran's Axis of Resistance policy. On the other hand, as shown in detail in the study, the Axis of Resistance has brought costs that exceed Iran's capacity and cannot easily compensate. In this sense, it would be more accurate to see the Axis of Resistance policy as a rigid routine pattern rather than a strategic and sustainable policy outcome for Iran. On the other hand, the search for ontological security and the existential meaning ascribed to the Resistance Axis play a significant role in Iran's pursuit of the Resistance paradigm despite all its costs. In the study methodologically, document and discourse analysis methods were adopted and quantitative and predominantly qualitative data were used.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Ontological Security, Axis of Resistance, Social Memory, Identity

TEŞEKKÜR

“İnsan ölür ondan eser olarak söz kalır, sözünü iyi söyle ölümsüz olursun” der Yusuf Has Hacib. Bu sözü şiar edinerek kendimce kalıcı ve orijinal bir eser ortaya koymaya çalıştım. İlim deryasında birkaç kulaç atmaksa da benimkisi başlangıçta dalgalarda boğulmadan hedefe varmak da mühimdi. Elbette ki bu çalışma sadece benim çabamla olacak iş de değildi. Olmasalardı bu tez çalışması olmazdı diyebileceğim pek çok kişi bulunmakta. Bu kişilerden bahsederek hem onların değerli katkılarını göstermek hem de şükranlarımı sunmak istiyorum.

Öncelikle tez çalışmamın başından itibaren bana yol gösteren, titiz ve özverili bir şekilde tez çalışmamın her sayfa ve safhasını detaylı bir şekilde inceleyip bana yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Fulya Öztürk’e canı gönülden teşekkür ederim. Onun öğrencisi olmak benim için büyük bir onurdur. Kendisi çok değerli ve örnek bir akademisyen olarak zihnimde derin bir iz bırakmıştır. Tez izleme komitesi üyelerim olan Dr. Ramazan İzol ve Dr. Yavuz Selim Alkan hocalarımın katkıları da çok önemliydi. Ramazan hocam dostça ve samimi yaklaşımıyla gönlümde hocadan öte bir yer kazanmıştır. Beni her daim destekleyerek motivasyonumun yüksek kalmasını sağlamıştır. Yavuz hocam da eleştiri ve önerileri ile beni diri ve eleştirel tutmuş, böylece tez çalışmamın iyileşmesine yardımcı olmuştur. Tez savunma jürim olan Doç. Dr. Fatih Fuat Tuncer hocama da bana aktardığı değerli görüşleri için teşekkür ederim. Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölüm başkanımız Prof. Dr. Hayati Aktaş’tan da mutlaka bahsetmem gerekir. Gerek bize iyi bir şekilde rehberlik etmesi gerekse de çalışabileceğimiz güzel ve huzurlu bir ortam sağlaması sebebiyle kendisine en derin şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmamla alakalı olarak iki kıymetli hocamdan daha bahsetmek istiyorum. Bu kişiler İstanbul Üniversitesi’nden Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev ve Marmara Üniversitesi’nde Dr. Serhan Afacan. Hilmi hocam gerek tezime yönelik besleyici ve destekleyici eleştiri ve önerileri gerekse de samimi yaklaşımıyla tezime ve bana çok şey kattı. Kendisi tez savunmamda jüri üyesi olarak da bulunarak beni ayrıca şerefletirmiştir. Serhan hocam da alandaki yetkinliğini benim yararlanacağım bir kıvama getirerek tezime çok büyük katkılar sağlamıştır. Eğer Serhan hocamın eleştiri ve tavsiyeleri olmasaydı bu çalışma arzu ettiğim seviyede kesinlikle olmazdı. Hilmi hocam ve Serhan hocam gerek bilgi birikimleri gerek mütevazı duruşları gerekse de samimi yaklaşımları ile gerçek bir akademisyen olarak

benim idollerim haline gelmişlerdir. Bu açıdan kendilerini hakiki bir usta olarak nitelendirmem doğru olacaktır.

Türkiye haricindeki üniversitelerde görev yapan ve çalışmama önemli katkılar sağlayan çeşitli hocalarıma da değinerek teşekkürlerimi iletmek istiyorum. İlk olarak, tezimle alakalı saha araştırması yapmak için gittiğim İran’da bana lojman ayarlayıp Tarbiat Modares Üniversitesi’nin tüm imkanlarını seferber eden Dr. Veli Golmohammadi hocama en derin şükranlarımı sunarım. Veli hocamın eleştiri, tavsiye ve yönlendirmeleri tezimin şekillenmesinde ve gelişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca İran’daki saha çalışmalarım sırasında bana önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Nasri, Prof. Dr. Davoud Garayag ve Dr. Faramourz Taghilou hocalarıma da teşekkür etmek istiyorum. Son olarak teorik çerçeveye katkı sağlamak için bulunduğum Charles(Prag) Üniversitesi’nde eleştiri ve önerileriyle bana yardımcı olan Aliaksei Kazharski hocama da teşekkürlerimi sunuyorum.

Bahsi geçen kıymetli hocalarım haricinde tezime önemli katkılar sağlayan hem dostum hem de iyi bir eleştirmenim olan Muhammed Fatih Yıldız’a da teşekkürü borç bilirim. Yazım, imla ve cümle bütünlüğü konusunda bana sağladığı katkılar çok önemliydi. Kendisi tarafından yazılan “Bugün Kim Ölecek” adlı roman yakında yayınlanacak. Benim de keyifle okuduğum bu roman çok değerli bir eser olarak yerini alacaktır.

Bundan sonraki paragrafları ise daha çok manevi ya da psikolojik destekleri ile bana katkı sağlayan kişilere ayırmak istiyorum. Öncelikle can dostum Bilal Can’a bana yönelik güveni ve desteği için çok teşekkür ederim. Emre Kaynar arkadaşşıma da teşekkür ederek kendisini zikretmek istiyorum. Ayrıca Barış, Erman, Feridun, Harun, Hacı Osman, Mücahit gibi arkadaşlarıma da iyi dilekleri için şükranlarımı sunuyorum.

Ayrı bir paragrafı ise aileme açmak istiyorum. Annem Zeynep, babam Murat ve kardeşim Burak’a sevgi ve selamlarımı belirtmek istiyorum. Ayrıca küçük kardeşlerime de sevgilerimi iletiyorum. Annem hayatın getirdiği zorluklara rağmen bana ve eğitimime her daim öncelik verdi. Babam ise benim eğitim sürecimi adeta kendi ülküsüymüş gibi yaşayarak bana destek oldu. Kendilerine minnettarım. Son olarak bu tez çalışmasını kıymetli eşim ve hayat arkadaşım Merve Cingöz’e ve biricik oğlum Yusuf Aybars Cingöz’e hediye etmek istiyorum. Eşim Merve Cingöz kendisinden fedakarlıklar yaparak benim bu tez çalışmamı ortaya koyabilmem için gereken zaman ve imkanları sağladı. Ona içtenlikle teşekkür edip sevgilerimi sunuyorum. Üç yaşındaki oğlum Yusuf Aybars Cingöz moral ve motivasyonumu yüksek tutma konusunda benim için adeta bir hayat pınarıydı. Hayatımda edindiği yeri ben önceden hayal bile edemezdin. Babasının kendisini çok sevdiğini bu satırlarda da görmesini istiyorum.

GİRİŞ

Bu çalışmada esas olarak ağır maliyetlere ve uzun süreli anlaşmazlıklara yol açmasına rağmen İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni'nde neden ısrarcı olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Bu minvalde çalışmanın temel amacı İran'ın Direniş Ekseni politikasının gerçek doğasını ve bu politikayı sürdürme gerekçelerini ortaya koymaktır. Direniş Ekseni (*Mihver-e Muqavemet*) kısa bir ifadeyle İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) karşı mücadele eden devlet ve devlet dışı aktörlerden oluşan İran merkezli bir siyasi güvenlik eksenidir. Direniş Ekseni devletler arasında resmi bir ittifak oluşumundan ziyade, büyük ölçüde ABD ve müttefiklerinin zayıf noktalarından yararlanmaya çalışan İran öncülüğündeki bölgesel bir koalisyonudur.

Direniş Ekseni tabiri ilk olarak Bush'un Şer Ekseni ifadesine bir cevap mahiyetinde ABD karşıtı aktörleri ifade etmek için kullanılmışsa da¹ Direniş Ekseni'nin kökeni 1979 Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. 1979 İran Devrimi sonrasında İran-İrak savaşı sırasında Suriye ile İran arasında görülen yakınlaşma Direniş Ekseni'nin ilk adımlarını oluşturmuştur. Bu iki aktör; Irak, ABD ve İsrail gibi devletlere karşıtlık temelinde bir araya gelmiş, böylece Orta Doğu'nun en kalıcı iş birliği örneklerinden birinin temeli atılmıştır. İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi ve akabinde Lübnan'da İran destekli Hizbullah'ın önemli bir aktör olarak belirmesi, Direniş Ekseni adına bir diğer önemli gelişme olmuştur. 1990'ların başında ise İran merkezli koalisyon Hamas ve Filistin İslami Cihadı gibi Sünni örgütleri de içerir hâle gelmiştir. 2003 yılında Saddam Hüseyin'in düşüşünden sonra Irak'taki Şii milisler de belirli çekincelerle koalisyona katılmaya başlamıştır. 2011 sonrasında Yemen'deki Husiler, Ensarullah adı altında Direniş Ekseni'nde başka bir önemli aktör olarak yerini almıştır. Ayrıca Bahreyn, Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerdeki Şiiler İran merkezli direnişe bağlı tabur ve örgütler oluşturmaya başlamıştır. DAESH'in ortaya çıkışı ve yükselişine yanıt olarak Irak'ta Haşdi Şabi'nin kurulmasıyla da Direniş Ekseni'nin görünürlüğü belirginleşmiştir. Çalışmada zaman aralığı olarak ise daha çok 2000'li yıllara odaklanılmışsa da tezin kapsamı İran'ın modern dönemdeki tarihsel sürecine ve 1979 Devrimi'nin yol açtığı dönüşümlere kadar uzanmaktadır.

¹ Steinberg, 2021: 7.

Bu çalışmada teorik olarak ontolojik güvenlik² yaklaşımından yararlanılmıştır. Laing’in “kimlik ve otonominin tehdit altında olmadığı” durumları³ ifade etmek için kullandığı ontolojik güvenlik, Giddens tarafından, “aktörlerin öz kimliklerinin yanında sosyal ve maddi eylem ortamlarının sürekliliğine dair duydukları güven hissi” olarak tanımlanmıştır.⁴ Uluslararası ilişkiler boyutuyla ontolojik güvenlik ise çeşitli araştırmacılar tarafından farklı noktalara dikkat çekilen ve birbirini tamamlayan açıklamalara sahiptir. Bu minvalde Mitzen, ontolojik güvenliği, “istikrarlı bir kimliğe sahip olunduğuna dair güven hissi” olarak belirtmiş ve çalışmalarında devletlerin katı rutinlere bağlılığının ontolojik güvenlik ihtiyacı ile yakından ilişkili olduğunu göstermiştir.⁵ Steele fiziksel güvenliği “hayatta kalma olarak güvenlik” (*security as survival*), ontolojik güvenliği ise “var olma olarak güvenlik” (*security as being*) şeklinde tanımlamıştır.⁶ Steele ayrıca geleneksel teorilerin varsayımlarından olan devletin rasyonelliği ve fiziksel güvenliğin öncüllüğü ilkelerini gözden geçirerek ontolojik güvenliğe ilişkin kaygıların devletleri rasyonel olmayan biçimde davranmaya itebileceğini ortaya koymuştur. Zarakol ontolojik güvenliğin “tutarlı bir benlik duygusuna sahip olmakla ilgili” olduğunu ve “devletlerin kim olduklarının altını çizmek için dış politika eylemleri gerçekleştirmeleri” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁷ Bu minvalde Zarakol ontolojik güvenlik arayışının dış politika eylemlerine kaynaklık edebileceğine işaret etmiştir. Huysman ise bir başka önemli noktaya dikkat çekerek modern devleti vatandaşlara ontolojik güvenlik sağlayan bir aktör olarak konumlandırmıştır. Huysman devletlerin bu rolde başarısız olması durumunda meşruiyet krizinin ortaya çıkacağını dile getirmiştir.⁸

Farklı açıklamalar bir araya getirildiğinde ontolojik güvenliğin aktörlerin var olma (*being*), yapma (*doing*) ve davranma (*acting*) ile ilgili varoluşsal sorulara cevap vermesiyle ilgili olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle ontolojik olarak güvende olmak -aktörlerin kim oldukları, kim olduklarını nasıl bilebilecekleri ve neden bilmeleri gerektiği gibi- temel varoluşsal sorulara yönelik yanıtlara sahip olmakla ilgilidir.⁹ Ontolojik güvenlik yaklaşımı kimliksel tutarlılığın sağlanması ihtiyacının yanı sıra kaygı, utanç, hayal kırıklığı, aşağılanma, onur, itibar ve prestij gibi duyguların devletler arasındaki ilişkilerde oynadığı rolü açığa

² İngilizce literatürde “*ontological security*” olarak geçen bu kavram, Türkçe literatürde daha çok “ontolojik güvenlik” olarak kullanılmaktadır. Giddens’in Türkçe’ye çevrilmiş “Modernite ve Bireysel Kimlik” adlı kitabında ise “*ontological security*” kavramı “varlıksal güvenlik” şeklinde çevrilmiştir. Bu tez çalışmasında ise Türkçe’deki genel literatüre bağlı kalınarak ontolojik güvenlik kavramı kullanılmıştır.

³ Laing, 1960:39-40.

⁴ Giddens, 1990: 92.

⁵ Mitzen ve Larson, 2017: 3.

⁶ Steele, 2008: 51.

⁷ Zarakol, 2010.

⁸ Huysmans, 1998: 242.

⁹ Bkz. Giddens, 1991-2019: 71-80.

çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu minvalde kimlik siyasetinin arkasındaki psikolojik ve sosyolojik güçlere vurgu yapılarak genellikle göz ardı edilen duygusal ilişkilerin (*affective relations*) uluslararası ilişkiler çalışmalarına dâhil edilmesine olanak sağlamaktadır.¹⁰

Ontolojik güvenlik yaklaşımı özünde, rasyonel davranış modeline ve geleneksel güvenlik yaklaşımlarına yönelik bir eleştiri niteliğindedir. Uluslararası ilişkilerdeki geleneksel güvenlik yaklaşımlarında güvenlik arayışı, siyasi bütünlüğü korumaya ve karşı taraftan gelecek fiziksel tehditleri engellemeye yönelik olarak yorumlanmaktadır. Devlet merkezli ve pozitivist metodolojiye ağırlık verilen bu çalışmalarda güvenlik olgusu genel olarak Batı'daki devletlerin çıkar mücadelesi ve özellikle büyük güçler arasındaki rekabet üzerinden incelenmiş¹¹ ve maddi olgulara ağırlık verilmiştir. Ayrıca geleneksel güvenlik yaklaşımlarına göre ulus-devletlerin diğer devletlerle ilişkilerindeki birincil ve nihai amacı hayatta kalmaktır. Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre ise devletler fiziksel güvenlikleri için verdiği mücadelenin yanında ontolojik güvenliklerini sağlamak için de mücadele vermek durumundadır. Öyle ki ontolojik güvenlik arayışı zaman zaman, fiziksel güvenlik ihtiyacından daha önemli ve öncelikli hale gelebilmektedir. Ayrıca ontolojik güvenlik yaklaşımı devletlerin rasyonel hareket etmesini engelleyen subjektif faktörlerin ortaya çıkarılmasına da imkân tanır.¹²

İlgili literatürden yola çıkarak ontolojik güvenlik arayışının, biyografik bir anlatının oluşturulup sürdürülmesi ve devletin kurucu ötekileriyle kurduğu rutin ilişkiler yoluyla gerçekleşebileceği söylenebilir. Biyografik anlatılar aktörlerin kim olduklarını ortaya koyan, varoluş rutinlerinin gerçekleşebileceği bir alan ve olası bir aidiyet yerini ifade etmektedir.¹³ Devletler içerideki ve uluslararası sistemdeki davranışlarını anlamlandırmak için biyografik anlatılara ihtiyaç duymaktadır. Anlatılar beklentileri, çıkarları ve nihayetinde davranışları belirleyen sosyal yapılardır. Anlatılar belirli politikaların sürdürülmesi için kullanılan bir araç olmaktan ziyade bizzat devletlerin kendilerini oluşturan olgulardır.¹⁴ Rutinler ise istikrarlı bir şekilde sürdürülen davranış ve normların tekrarlanmasıyla meydana gelen ilişki biçimidir. Rutinler yoluyla geçmiş güvence altına alınırken geleceğe dair de bilinebilirlik sağlanır.¹⁵

Direnış Ekseni ise İran İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikası, siyasi eğilimleri ve güç mücadelesi açısından paradigma belirleyici bir konuma sahiptir. Bu anlamda Direniş Ekseni, İran İslam Cumhuriyeti için sıradan bir dış politika çıktısı olmaktan ziyade içeride ve dışarıda İran'ın temel davranış kalıplarının belirleyicisidir. Öyle ki direniş paradigması, 1979

¹⁰ Berenskoetter, 2020: 276.

¹¹ Ramazanî, 2022: 22-24.

¹² Mitzen ve Larson, 2017: 6.

¹³ Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 253.

¹⁴ Subotić, 2016: 613.

¹⁵ Berenskoetter 2020: 280-281.

Devrimi ve akabinde kurulan İslami rejimin kurumsallaşması ve devrimci İslami kimliğin inşasıyla temelden ilişkilidir. Bu anlamda Direniş Ekseni'nin gerçek doğasını kavramak, İran'ın iç ve dış politikasını anlamının ön koşuludur.

Direniş Ekseni söz konusu olduğunda kimlik ve jeopolitikaya dair olguların; meşruiyet, rejim güvenliği, ideoloji, kimliksel meseleler, duygusal motifler gibi düşünsel unsurlarla iç içe olduğu görülmektedir. Bu anlamda İran'ın güvenlik yapısını ve Direniş Ekseni'ni anlayabilmek için sistemik modellerin, maddi unsurların ve ideolojik faktörlerin yanı sıra içerideki kimlik politikalarını, rejim güvenliği olgusunu, meşruiyet sorunlarını ve duygusal ilişkileri bir arada inceleyen bir perspektiften yani ontolojik güvenlik yaklaşımından yararlanmak gerekmektedir.

Direniş Ekseni'ni ele alan çalışmalar bu ekseni genel olarak maddi-fiziksel olgular veya ideolojik temeller üzerinden açıklamaktadır. Maddi olgulara odaklanan çalışmalarda İran'ın Direniş Ekseni politikası daha çok rasyonel davranış modeli¹⁶ ve ulusal çıkar paradigması üzerinden incelenmiştir. Bu minvalde Uskowi İran'ın Direniş Ekseni politikasını klasik güvenlik doktrini üzerinden ele almış ve saha mücadelelerine odaklanmıştır.¹⁷ Rieffer-Flanagan, İran'ın dış politika yöneliminin geleneksel bir devletin ulusal çıkar paradigmasına benzediğini ve Direniş Ekseni politikasının da realpolitik düzlem ile uyumlu olduğuna işaret etmiştir.¹⁸ Asadi, Razeai, Ehteshami ve Hinnebusch gibi araştırmacılar İran'ın Direniş Ekseni politikasında dengeleme ya da güç dengesini sağlama gibi saiklerin ön planda olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁹ Raja, Dolat-Abadi, Ravesh gibi araştırmacılar da Direniş Ekseni'ni ulusal çıkarlara dayanan bölgesel bir jeopolitik koalisyon ya da vekâlet savaşı stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmiştir.²⁰ Ahmadian ve Payam ise Direniş Ekseni'nin caydırıcılık boyutu üzerine eğilmişlerdir.²¹ Garayag ve Saika ise İran'ın Direniş Ekseni politikasının rasyonel-pragmatist bir çizgide olduğuna dikkat çekmiştir.²²

Direniş Ekseni'ni maddi olgular ve rasyonel davranış modeli çerçevesinde ele alan çalışmalarda sıkça kullanılan bir diğer kavram ise stratejik derinliktir.²³ Stratejik derinlik konseptine göre İran, kendisine yönelik doğrudan gerçekleşecek bir saldırıyı engellemek için savaşın ön cephesini coğrafi sınırlarının ötesine taşımakta ve vekil güçleri ile düşmana zarar vermeye çalışmaktadır.²⁴ Bu minvalde Mason, Şahgolyan ve Bekir, Bagheri, Omid ve Yezdani

¹⁶ Rasyonel davranış modeline göre devletler ulusal çıkarları ve jeopolitik hedefleri peşinde koşan ve dış politikada rasyonel davranan bütüncül ulus devletlerdir. Bkz. Doğan, 2012.

¹⁷ Uskowi, 2018.

¹⁸ Rieffer-Flanagan, 2009.

¹⁹ Asadi, 2019. Rezaei, 2019a. Ehteshami ve Hinnebusch, 2002.

²⁰ Raja, Dolat-Abadi ve Ravesh, 2019.

²¹ Ahmadian ve Payam, 2019.

²² Garayag, 2008.

²³ Metgi ve Saidi, 2017: 23.

²⁴ Bagheri, 2021: 71.

gibi yazarlar Direniş Ekseni politikasının İran'a stratejik derinlik kazandırma amacı ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Ancak stratejik derinlik kavramına vurgu yapan çalışmaların birçoğunun, İran'ın Suriye ve diğer bölgelerdeki eylem ve faaliyetlerini meşrulaştırma ve bu minvalde iç ve dış kamuoyunu ikna etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Öyle ki kimi çalışmalarda bu amaç, "bu eserin yazılma gerekçesi iç ve dış kamuoyunu aydınlatmak" gibi ifadelerle açık bir şekilde ifade edilmiştir.²⁶

Direniş Ekseni'ni ele alan çalışmalardaki bir diğer kutup ise ideolojik-düşünsel faktörlere ağırlık vermektedir.²⁷ Direniş Ekseni'ni İran'ın ideolojik yapısının yansıması olarak dikkate alan bu çalışmalarda İran'ın uluslararası norm ve kuralların ötesinde bir aktör olduğu ve bu minvalde irrasyonel sayılabilecek ideolojik bir tutum sergilediği ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda genellikle İslami ideolojinin ya da Şii mezhebine dayanan ortak kimlik algısının vurgulandığı görülmektedir. Bu anlamda Rubin, İslam Cumhuriyeti'nin devrim sonrasında ideolojik bir güç olduğuna işaret etmiş ve İran'ın Direniş Ekseni politikasını bu ideolojik gücün bir yansıması olarak değerlendirmiştir.²⁸ Steinberg de Direniş Ekseni'ni ideolojik güç ve ideolojik bağımlılık gibi kavramlar üzerinden incelemiştir.²⁹ Abbasi ve Mahmudzade de benzer şekilde Direniş Ekseni'nin ideolojik temeller üzerinden ortaya çıktığına dikkat çekmiştir.³⁰ Golmohammadi ise Direniş Ekseni politikasında Batı karşıtı ideolojik duruşun ve pan-Şiiliğin önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Calculli de Direniş Ekseni'nin oluşumu ve sürdürülmesinde Batı karşıtı ideolojik duruşun önemini vurgulamıştır. Akbarzadeh ve Soltenajad gibi araştırmacılar ise Direniş Ekseni politikasını ortak dini-mezhebi kimlik bağlamında değerlendirmiştir.³¹

Kimi çalışmalar ise bu iki yaklaşım arasındaki tamamlayıcılığa, döngüye ya da gerilime işaret etmiştir. Bu minvalde Barzegar ve Divsallar gibi araştırmacılar Direniş Ekseni politikasında jeopolitik ve ideolojik gerekçelerin iç içe olduğunu belirtmiştir.³² Posch ise İran dış politikasının ve direniş paradigmasının ideoloji ve pragmatizm arasındaki döngü üzerinden şekillendiğini belirtmiştir.³³ Ramazanî de İran dış politikasının dini ideoloji ile pragmatizm arasındaki gerilim üzerinden şekillendiğini ve Direniş Ekseni'nin bu minvalde oluştuğuna işaret etmiştir.³⁴

²⁵ Mason, 2021. Şahgolyan ve Bekir, 2019: 79. Bagheri, Omid ve Yazdani, 2021, 71. Metgi ve Saidi, 2017: 23.

²⁶ Şahgolyan ve Bekir, 2019: 79

²⁷ Calculli, 2020: 95-108. Muradi, 2019: 1-21. Golmohammadi, 2019. Akbarzadeh ve Conduit, 2016: 127-143.

²⁸ Lawrance, 2014.

²⁹ Stein, 2017: 676-680.

³⁰ Abbasi ve Fatemeh Mahmoudzadeh, 2022: 115-134.

³¹ Akbarzadeh ve Conduit, 2016.

³² Barzegar ve Divsallar, 2017.

³³ Posch, 2017: 89.

³⁴ Ramazanî, 2004.

Rasyonel devlet modeli, ulusal çıkar paradigması, ortak kimlik vurgusu ya da ideolojik bağlılığa dikkat çeken yaklaşımlar birçok açıdan açıklayıcı ve yararlı olsa da İran'ın Direniş Ekseni politikasının asıl doğasını ve gayelerini (*aspirations*) kavramak için yeterli değildir. Zira bahsi geçen çalışmalarda, İran'ın Direniş Ekseni bağlamında yürüttüğü mücadelenin maliyetine, kökenine ve gerekçelerine yeterince yer verilmemiş, daha çok yansımalarına ve sonuçlarına odaklanılmıştır. Maddi olgulara öncelik veren yaklaşımlarda İran bütüncül bir ulus devlet olarak dikkate alınmış ve ulusal çıkar paradigmasına dayanan analizler yapılmıştır. Ancak İran'ın devlet yapısı tipik bir ulus-devletten farklı olup her şeyden öte Direniş Ekseni'nde devlet dışı aktörler belirgin bir yere sahiptir. Ayrıca çalışmada gösterildiği üzere Direniş Ekseni'nin maliyetleri rasyonel ya da pragmatist davranış kalıbına uymayacak düzeydedir. Üstelik bahsi geçen çalışmaların önemli bir kısmı büyük ölçüde fiziksel güvenliğe odaklanırken düşünsel unsurları ihmal etmektedir. Oysa ki 1979 devriminden sonra İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış politika paradigmasını geleneksel yaklaşımların sistemik-materyal temelleriyle açıklamak oldukça zordur. Mesbahi'nin deyişiyle, “devrimin akabinde İslam Cumhuriyeti sistemik güç hesaplamalarını görmezden gelmeye yazgılı bir aktör” olarak ortaya çıkmıştır.³⁵

İdeolojik-düşünsel faktörlere ağırlık veren yaklaşımlar yeni açılımlar sağlasa da İran'ın Direniş Ekseni politikasının gerçek doğasını ortaya koymakta onlar da yetersiz kalmaktadır. Zira bu çalışmalarda İran'ın ideolojik hareket ettiği varsayımının gerekçeleri yeterince incelenmemiş, Direniş Ekseni'nin maliyetleri açık bir şekilde ortaya koyulmamıştır. Bu minvalde İran'ın Direniş Ekseni'nde neden ısrarcı olduğu sorusuna sistemik ve doyurucu bir açıklama sunulmamıştır. Ayrıca Direniş Ekseni'nin arka planında yer alan duygusal ve sosyal faktörler de tam anlamıyla ortaya koyulamamıştır. Örneğin kimlik meselesi iç politika ile yeterince ilişkilendirilmemiş, daha çok ortak kimlik çerçevesinde ya da devlet kimliği üzerinden ele alınmış, duygular ise büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu çalışmada ise iki yaklaşımın ötesinde, bahsi geçen açıkları kapatmak ve Direniş Ekseni'nin gerçek doğasını kavrayabilmek adına ontolojik güvenlik yaklaşımdan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni politikasını ısrarla sürdürmesinin temel sebebi nedir sorusuna yanıt vermek için birbirini destekleyen bir dizi hipotez bulunmaktadır. Bunlardan ilki İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni yönündeki faaliyetlerinin stratejik ya da pragmatist davranış kalıbıyla uyuşmayacak şekilde büyük maliyetlere yol açtığıdır. Nitekim İran'ın Direniş Ekseni politikası fayda-maliyet analizine tabi tutulduğunda bunun salt ulusal çıkarların gözetildiği bir politika olduğunu ya da geleneksel teorilerin

³⁵ Mesbahi, 2011.

“rasyonel” davranış kalıbı ile uyuştuğunu söylemek kolay olmayacaktır. Direniş Ekseni İran’a stratejik ve jeopolitik açıdan bazı avantajlar sağlasa da bu politikanın pek çok olumsuz yansıması olmuştur. İran’ın Direniş Ekseni’ne yönelik eylemleri siyasi, normatif ve ekonomik kapasitesini büyük ölçüde aşmış ve İran için küresel, bölgesel ve yerel olarak yeni yüzleşmeleri beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Direniş Ekseni’nin gerçek mahiyetini anlamak adına öncelikle bu maliyetlere değinmek yerinde olacaktır.

Direniş Ekseni’ne yönelik politikaların birincil olumsuz neticesi İran ekonomisi üzerinde yol açtığı yıkıcı etkilerdir. İran’ın ekonomik gücü Direniş Ekseni temelindeki dış politika hırslarını karşılayacak güç ve potansiyelde değildir. Bu anlamda İran’ın Direniş paradigması çerçevesinde yürüttüğü faaliyetler ekonomisine ağır bir yük getirmiştir. Öncelikli olarak İran, gelirlerin ve bütçenin önemli bir bölümünü güvenlik harcamalarına ayırmak durumunda kalmıştır. Pek çok araştırmacı İran’ın Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak gibi bölgelerde milyarlarca dolar harcama yaptığını ve bu harcamaların İran ekonomisinin kaldıramayacağı boyutta olduğuna dikkat çekmektedir.³⁶

Direniş paradigmasının İran adına bir diğer önemli maliyeti ise İran’ın teolojik-güvenlik devletine dönüşmesinde oynadığı roldür. Direniş Anlatısının belirginleşmesiyle eşgüdümlü olarak Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) iç ve dış politikada daha etkin bir aktör hâline gelmiştir. Öyle ki DMO ülkenin güvenlik, dış politika ve istihbarat gibi alanlarının yanı sıra ekonomi kültür, siyaset, gibi pek çok alanda etkin rol oynamaya başlamıştır. Direniş Anlatısı ise kutsal savaş temasıyla birlikte DMO’nun faaliyetlerini meşrulaştırıcı bir rol oynamaktadır. Ancak DMO’nun ekonomi ve siyasetteki başat konumu, İran’a malî açıdan büyük zararlar vermektedir. Ekonomik alanda Vakıflarla (*Bonyad*) birlikte “devlet içinde devlet” gibi hareket eden Devrim Muhafızları, İran ekonomisinin yükünü arttırmaktadır. DMO’yla ilişkili şirketler herhangi bir kamu kurumuna ya da hükümete karşı sorumlu olmayıp çoğu zaman vergiden muaf ve mali açıdan özerktir.³⁷ Her ne kadar DMO yetkilileri, ticari faaliyetler yoluyla ulusal kalkınmaya katkıda bulunduklarını ileri sürse de DMO’nun devlet içindeki bu konumu İran’ın karşı karşıya olduğu ekonomik çıkmazda önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda DMO ve vakıfların İran ekonomisindeki başat konumu verimsizlik, yolsuzluk, rant, kötü iş ortamı, kayıt dışı ekonomi, makroekonomik istikrarsızlık, özel sektörün zayıf kalması ve etkin olmayan mülkiyet hakları gibi sorunların kronikleşmesinde önemli bir yere sahiptir.³⁸

Direniş Ekseni’nin İran açısından bir diğer olumsuz yansıması ise saha kazanımları elde edildiği düşünülen bölgelerde ekonomik ve ticari olarak İran’ın yeterince kazanç elde

³⁶ Mc Innis, 2017: 5-10. Chandler, 2018. Barzegar ve Divsallar, 2017: 44.

³⁷ Alfoneh, 2007.

³⁸ Coville, 2017: 91-94.

edememesidir. İran'ın saha harcamalarını savunanlar bu harcamaların orada yapılacak yatırımlarla telafi edileceğini ileri sürmektedir. Ancak fiiliyatta henüz böyle bir netice olmadığı gibi kısa vadede de mümkün görünmemektedir. Direniş paradigmasının bir diğer önemli maliyeti ise İran'a yönelik yaptırımlarla ilişkilidir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, İran'ın direniş paradigmasına geçişi adına kırılma noktası olarak görülebilecek Büyükelçilik Krizi ile başlamıştır. Akabinde ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları yürürlüğe girmeye başlamıştır. İran'ın özellikle Direniş Eksenini üzerinden yürüttüğü faaliyetler, baskı ve ambargo gibi İran karşıtı politikaları tetiklemiştir.

İran'ın Direniş Eksenine ağırlık vermesi sadece ekonomik yükünü arttırmamış askeri kapasitesinin aşınmasına da yol açmıştır. İlk olarak yaptırımlar ve ekonomik sorunlar İran'ın modern ve gelişmiş silah teknolojilerini elde etmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca zaten sınırlı olan kaynakların direniş paradigması çerçevesinde asimetrik savaş yöntemlerine ayrılması İran'ın konvansiyonel gücünün ihmal edilmesine yol açmıştır.³⁹ İran liderliği konvansiyonel gücünün zayıflığını asimetrik savaş yöntemlerindeki etkinliği ile telafi ettiğini ileri sürse de bu iddia henüz test edilebilmiş ya da doğrulanabilmiş değildir. Üstelik ordu içerisinde Arteş ve DMO ikiliği ve konvansiyonel ağırlıklı klasik bir askeri yapı olan Arteş'in DMO'ya nazaran görece olarak öneminin azalması, İran'ın konvansiyonel gücü adına bir diğer handikap olarak öne çıkmaktadır.⁴⁰

İran'ın direniş paradigması çerçevesindeki politikalarının önde gelen maliyetlerinden biri de İran karşıtı blogun perçinlenmesi ve akabinde bölgesel ve küresel anlamda İranofobinin canlanmasıdır. İran'ın elde ettiği saha kazanımları ve İranlı devlet adamlarının bu minvaldeki söylemleri bölge ülkelerini İran'a karşı teyakkuza geçirmiştir. İran eylemlerinin ötesinde abartılı retoriklerine göre yargılanmış, bunun sonucunda İran'a yönelik tehdit algıları tırmanmıştır. Arap Baharı sonrasında ise pek çok ülke nezdinde Şii Hilali ve Pers yayılmacılığı iddiası hiç olmadığı kadar inandırıcı hâle gelmiştir. Böylece Orta Doğu bölgesinde İran'ın bundan çok zarar gördüğü derin bir ontolojik ve jeopolitik güvenlik ikilemi belirginleşmiştir. Nihayetinde Direniş paradigması İran'ın başta ABD, İsrail ve Suudi Arabistan olmak üzere pek çok ülke ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Direniş Eksenini yönündeki faaliyetleri sonucunda İran'ın Arap ve İslam dünyasındaki popülaritesi hızlı bir şekilde azalmış ve İran mezhepçi politikalar izleyen yayılmacı bir aktör konumuna indirgenmiştir. Öyle ki İran ile Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet soğuk savaş ya da vekâlet savaşları olarak adlandırılacak seviyeye erişmiştir. Bu süreçte İran'ın Irak, Lübnan ve Türkiye ile ilişkilerinde de çeşitli

³⁹ Cordesman ve Peacock, 2015: 158.

⁴⁰ Salehi-Isfahani, 2021

sorunlar baş göstermiştir. İran'ın Suriye İç Savaşı'ndaki rolü, Direniş Ekseni'nin parçası olan aktörlerden Hamas ile İran arasındaki ilişkilerde dahi hasara yol açmıştır. Üstelik İran liderliğince ontolojik olarak hasım addedilen İsrail ve ABD'nin bölgesel aktivizmi daha güçlü bir zemin kazanmıştır. Nitekim ABD, İran'a karşı çevreleme ve yaptırımlara dayanan politikalara ağırlık vermeye ve bölgeye daha çok müdahil olmaya başlamıştır. İran ile İsrail arasındaki mücadele ise neredeyse fiili savaşa varacak safhaya gelmiştir. Bu süreçte İsrail'in İran karşıtı eylem ve politikaları belirginleşmiş, Tel Aviv nükleer anlaşmanın rafa kaldırılması ya da DMO'nun terör örgütü olarak ilan edilmesi konusunda ABD'ye baskı yapmış ve nihayetinde bu amaçlarını gerçekleştirmiştir. Üstelik İsrail ve Körfez ülkeleri arasında çeşitli yakınlaşma adımları dahi görülmüştür.

Günden güne belirginleşen Direniş paradigmasının bir diğer olumsuz yansıması ise İran'ın içsel kaygılarına ilişkindir. Devrimin siyasi, sosyal ve ekonomik vaatlerinin yerine gelmemesi, İslam Cumhuriyeti'nin temeli olan Humeynizm ilkelerine ve ideallerine yönelik güvenin azalmasına ve meşruiyet sorununun ortaya çıkmasına yol açmıştır. İran liderliği içsel kaygıları dizginlemek için Direniş Anlatısı ve bu minvaldeki rutinlere yaslanmayı tercih etmiştir. Direniş Anlatısı üzerinden biyografik anlatı ve rutinlerin pekiştirilmesi yoluyla toplum içerisinde birlik ve dayanışma duygularının sağlanması amaçlanmıştır. Ancak Direniş paradigmasının belirginleşmesi çözüm olmak bir yana ironik olarak ekonomik bir çöküşü ve sosyal bir krizi derinleştirmiştir. Reformistlerin de direniş paradigmasına hapsolması, halkın siyasi normalleşme ve reform ümitlerini söndürmüştür. İran toplumu karşı karşıya olduğu sorunları demokratik yollardan kanalize edemeyince protesto gösterilerine başvurmuştur. Bu gösteriler sırasında sadece ekonomik sorunlar gündeme gelmemiş, İslam Cumhuriyeti'nin temel kurumsal yapısı ve Direniş paradigması hedef alınmıştır. Bu süreçte İslam Cumhuriyeti nezdinde içsel kaygılar dışarıdaki askeri tehditler kadar tehlikeli görülmeye başlanmıştır.

Diğer taraftan İran'daki radikal kanat genel olarak Direniş Ekseni politikasını İran'ın stratejik varlığını ve derinliğini artıran, caydırıcılık sağlayan, siyasi ve ekonomik nüfuzunu genişleten bir strateji olarak lanse etmektedir. Radikallere göre Direniş Ekseni İran'ın rakiplerine büyük maliyetlere yol açmış, böylece İslam Cumhuriyeti, harcamalarının ötesinde kazançlar sağlamıştır. Ancak çalışmada belirtilen maliyetler dikkate alındığında Direniş Ekseni politikasının maddi çıkarlara öncelik veren pragmatik bir politika olduğunu söylemek kolay olmayacaktır. İslam Cumhuriyeti'ndeki radikal kanat Direniş Ekseni'nin maliyetlerini göz ardı etmeye, gözden kaçırmaya ya da her ne olursa olsun göze almaya meyilli bir tutum içerisinde. Bu anlamda Direniş Ekseni yönündeki politikaların birçoğu stratejik bir değerlendirme sürecinden ziyade olumsuz tarihsel mirasın arka planında, rutinlere katı

bağlılığın ve zaman zaman da paranoyak davranışların ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Müesses nizam nezdinde Direniş Ekseni, İran iç ve dış politikasında sıradan ve konjonktürel bir politikadan ziyade İslam Cumhuriyeti'nin temel ilke ve kurumlarıyla ilişkili merkezî bir konuma sahiptir. Her ne kadar Direniş Ekseni'nin rasyonel bir politika olmadığını söylemek mümkünse de basitçe ideolojik ya da mantık dışı irrasyonel bir davranış kalıbı olarak yorumlanması da doğru değildir. Bu açıdan bakıldığında direniş paradigmasının irrasyonel gibi görünen çıktılarının arkasında belirli bir mantığın olduğu söylenebilir. Nitekim direniş paradigması İslam Cumhuriyeti için tarihsel mirası, kimliksel sorunları, temel güven düzeyi ve biyografik anlatı inşa süreçlerine ilişkin varoluşsal bir öneme sahiptir. İran'ın Direniş Ekseni politikasında neden ısrarcı olduğu sorusunu anlamanın yolu ise ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden bu merkezi konumunu kavramaktan geçmektedir.

İran'ın modern tarihi; büyük savaşlar ve yenilgiler, kimlik ikilemleri, utanç, aşağılanma, korku, nefret ve hayal kırıklığı gibi duygular, travmatik olaylar ve sosyo-politik krizler gibi önemli dönüm noktalarıyla doludur. Ayrıca geleneksel değerler ve modernite arasındaki gerilim İran'ın modern tarihinde belirgin bir yere sahiptir. Böyle bir tarihsel miras ise İran'ın toplumsal hafızasını olumsuz etkilemiş, bu sebeple İran, XX. yüzyıl boyunca tutarlı bir biyografik anlatı oluşturma süreciyle meşgul olmuştur. Ontolojik güvenlik literatüründe vurgulandığı üzere devletler varlıklarını tarihsel mirasları üzerine bina eder. Bu anlamda kolektif hafıza devlet kimliğinin inşa edilmesinde, toplumsal kimliğin oluşmasında ve anlatıların sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. Kaçarlar döneminde İran, modern değerlerle tanışmış ancak bu süreç yabancı güçlerin işgali, Şah'ın yozlaşmış ve otoriter yönetimi, kapitülasyonlar ve dış müdahaleler gibi sorunlar yüzünden oldukça sancılı geçmiştir. Kaçarlar ne merkezi bir kurumsal yapı ne de tutarlı bir biyografik anlatı oluşturabilmiştir. Rıza Şah döneminde, romantik bir tarih bilinci üzerinden Fars diline dayalı Aryan Anlatısı öne çıkarılmıştır. Musaddık'ın önderlik ettiği, Millî Cephe hareketinde ise milliyetçi bir anlatı baskın hâle gelmiştir. Musaddık'ın petrolü millileştirme çabalarının ABD ve İngiltere destekli bir darbeyle sonuçsuz kalması İran'da yoğun bir Batı karşıtlığına kapı aralamıştır. 1953 darbesi ABD ve diğer emperyalist güçlerin İran'ın içişlerine müdahale ettiği ve İranlıların mağdur edildiği şeklinde yerleşik bir toplumsal algıya yol açmıştır. Böylece Musaddık'a yönelik darbe, İranlıların toplumsal hafızasında derin bir travma hâline gelmiştir. Musaddık sonrası dönemde ise Muhammed Rıza Şah kontrolü ele alırken Aryan Anlatısı'na yönelik vurguyu sürdürmüştür. Şah kendisini içeride “Aryan Güneşi”, dışarıda ise “Körfezin Koruyucusu” olarak takdim etmiştir. Ayrıca Rıza Şah toprak reformu, sosyal ve kültürel anlamda Batı tipi modernleşme, sanayileşme gibi amaçları içeren Beyaz Devrim adı altında yeni bir “ulusal kalkınma” programı

başlatmıştır. Rıza Şah'ın devlet ve toplumdaki geleneksel yapıyı hedef alması, sekülerliğe yönelik vurgusu, ABD ile yakın ilişkileri ve otoriter yönetimi ekonomik sorunlarla bir araya gelince toplumsal hoşnutsuzluklar belirginleşmiştir. Toplumsal huzursuzlukların neticesi olarak İranlıların birçok kesimi Şah'a karşı birleşmiş ve nihayetinde 1979 İran Devrimi gerçekleşmiştir.

1979 Devrimi'nin ardından, İran'ın içeride ve dışarıda alışık olduğu düzen ve süreklilik durumu altüst olmuştur. Devrimden sonra İran'ın maddi imkânları değişmezken, İran'ın retoriğinde, biyografik anlatılarında, dünya görüşünde ve kimliğinde büyük bir değişim meydana gelmiştir. Devrim sonrasında eski biyografik anlatılar ve rutinler büyük ölçüde tahrip olurken İranlılar ve İran liderliği ontolojik güvensizliği ifade eden kimlik ve otonominin belirsizleştiği bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda 1979 Devrimi bir taraftan toplumsal coşku, heyecan ve umut yaratmasına rağmen diğer taraftan da İran ve İranlılar için önemli bir kritik durumu (*critical situation*) ifade etmektedir. Bu minvalde devrim sonrasında İranlı karar vericiler devletin meşruiyetini, egemenliğini ve kimliksel güvenliğini güvence altına almaya ve bu minvalde ontolojik güvenlik arayışına odaklanmıştır. Böylece İslam Cumhuriyeti öncelikli olarak istikrarlı bir kimliğe sahip olma amacına uygun yeni bir anlatı inşasına odaklanmıştır. Ontolojik güvenlik yaklaşımında gösterildiği üzere aktörün davranışlarını sergileyebilmesi ve benliğini tanıyabilmesinin ön koşulu, kim olduğunu bilmesidir. Aktörler kim olduğuna dair cevapları ise biyografik öz anlatılar ve kurucu ötekileriyle (*significant others*) olan etkileşimleri çerçevesinde ortaya koyar. Direniş Eksenini ve onu mümkün kılan Direniş Anlatısı ise İran'ın devrim sonrasındaki biyografik anlatısına ve kurucu ötekileri ile ilişkilerine kaynaklık etmesi bakımından önemlidir.

İran'ın devrim sonrası yeni biyografik anlatısı kendi kendine yeterlilik, bağımsızlık, adil bir bölgesel rol ve saygı görme talebi gibi retorikler üzerinden Direniş Anlatısı çerçevesinde tanımlanmıştır. Direniş Anlatısı'na göre dünya politikası ezilenler (zayıflamış ve yoksun bırakılmış toplum ve devletler) ile zalimler (emperyalist ve kibirli güçler ve onların destekçileri) arasında tarihsel bir çatışma üzerinden şekillenmektedir. Bu tarihi karşılaşmada İslam Cumhuriyeti kendisini ABD ve İsrail gibi kibirli güçlere karşı duran, müslümanların marjinal konumunu düzeltmeye çalışan, mazlumların savunucusu olarak konumlandırmıştır. Direniş Anlatısı temelinde ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşıtlığı, Siyonizm'e düşmanlık ve Filistin davasına destek, üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, revizyonist bir politikanın benimsenmesi gibi davranış ve ilkeler öne çıkmaya başlamıştır. Bu minvalde Direniş Eksenini'nin cisimleşmesini sağlayacak iki önemli rutin düzlemi öne çıkmıştır. İlki ABD ve müttefiklerine, bilhassa da İran liderliğince ABD'nin

bölgedeki ileri karakolu olarak görülen İsrail'e karşıtlıktır. İslam Cumhuriyeti tarafından ABD "büyük şeytan", onun bölgedeki "taşeronu" olarak görülen İsrail ise "küçük şeytan" olarak betimlenmiştir. Direniş Anlatısı temelindeki bir diğer önemli düzlem ise marjinal durumdaki Şiilerle ve Batı karşıtı aktörlerle empati ve dayanışmadır. İran liderliği empati ve dayanışma gibi duygularla ilişkili olarak bağımsızlık, özgürlük, adalet ve hak arayışı gibi söylemlere vurgu yaparak ABD ve İsrail karşıtı aktörlerle bağ kurmaya başlamıştır. Bu minvalde direniş paradigması, 1979 Devrimi ve bilhassa da Büyükelçilik Baskınından sonra İran iç ve dış politikasında belirgin bir konuma yerleşmeye başlamıştır. Direniş Anlatısı çerçevesinde İran'ın güvenlik yapısının ağırlık merkezine değerlerin korunması yerleşirken birçok defa fiziksel güvenliğe ve maddi çıkara dayalı politikalar ontolojik güvenlik arayışının gölgesinde kalmıştır.⁴¹

Diğer taraftan İran'ın kibirli güçler olarak nitelendirdiği ABD, İngiltere ve İsrail gibi aktörlerin İslam Cumhuriyeti'ne yönelik söylem ve eylemleri İran'ın ontolojik güvensizliğini derinleştirmiştir. Örneğin ABD'nin Şer Ekseni söylemi ve maksimum baskı politikası, nükleer anlaşmadan çekilmesi, Kasım Süleymani'ye suikast düzenlemesi gibi olaylar İran'ın toplumsal hafızasında ve devlet kültüründe Batı'ya güvenilmeyeceğine yönelik travmatik anıları canlandırmıştır. Bu tür politikalar İran nezdinde aşağılanma ve hakaret olarak algılanmış, İran'lıların Batı'ya yönelik kuşku ve güvensizliğini beslemiştir. Ayrıca ABD ve İsrail gibi ülkelerin İranofobiye canlı tutma çabaları İran'ın geçmişten gelen güvensizliği ve sağlıksız temel güven düzeyi ile bir araya gelince Direniş Anlatısı güçlü bir zemin kazanmıştır. Böylece fedakârlık, bağımsızlık, haysiyet, öfke, kuşku ve intikam gibi duygular İran iç ve dış politikasında önemli bir konuma yerleşmiştir. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti'ndeki karar vericiler, İran'ın meşru rejiminin ve bölgesel nüfuzunun yok sayıldığına, ABD ve İsrail gibi kibirli güçlerin İran'ın içerisini karıştırarak rejim değişikliği hedeflediğine ikna olmuştur. Bu anlamda İranlı karar vericiler Batı'nın İran'ın devrimci İslami kimliği ve direniş paradigmasına dayanan dış politika vizyonu ile ontolojik ve aşılmaz bir sorunu olduğu algısını kanıksamıştır.

Tüm bu anlatılan perspektifler dikkate alındığında İran'ın Direniş Ekseni'nde yer alan aktörlerle kurduğu ilişkilerde jeopolitik çıkarların ve güç dengesi arayışının yanı sıra ontolojik güvenliğine dair kaygıların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu anlamda İran'ın Direniş Ekseni politikasının perde arkasında kimliğinin istikrarını korumak, biyografik anlatılarını oluşturmak, öz-saygı, onur ve dayanışma gibi duyguları elde etmek, büyük güç statüsü ve prestij sağlamak, içerideki meşruiyet sorunlarını aşmak ve rutinlerini oluşturmak gibi amaçlar önemli

⁴¹ Örneğin Firuzabadi, Büyükelçilik Krizi ve İran-Irak savaşı sürecinde İslam Cumhuriyeti'nin ulusal çıkar paradigması ya da rasyonel davranış modeliyle uyuşmayan davranış kalıpları sergilediğini göstermiştir. Bkz. Firuzabadi, 2011.

rol oynamaktadır. Ayrıca İran liderliği, Direniş Ekseni yoluyla ayırt edicilik ve benzersizlik gibi duyguları elde ederek meşruiyetini sürdürme ve kim olduğunu tanımlama adına önemli bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır.

Bu çalışma teorik ve vaka analizi bağlamında literatüre çeşitli katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikli olarak görece yeni bir yaklaşım olan ontolojik güvenlik literatüründe ışık tutulması gereken noktaların içi açılmış, daha da önemlisi ontolojik güvenliğe dair sistematik ve doyurucu bir kuramsal çerçeve ortaya koyulmuştur. Çalışmanın ikinci önemli katkısı Direniş Ekseni'ne dair açıklamaların eksikliklerini belirlemek ve göz ardı edilen noktalarını gidermeye çalışmakla ilgilidir. Bu minvalde ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden Direniş Ekseni'ne yönelik maddi ya da ideolojik unsurlar temelindeki açıklamaların ötesinde Direniş Ekseni'nin özünü ve gerçek doğasını anlamaya yönelik bir açıklama sunulmuştur. Ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden İran'ın Direniş Ekseni politikasına eğilmek, bir açıdan, İslam Cumhuriyeti'nin fiziksel güvenliği ve ideolojik temelleri hakkındaki varsayımlarını ontolojik güvenlik ihtiyaçlarını da dikkate alarak tamamlamak demektir. Nitekim ontolojik güvenlik yaklaşımı düşünsel unsurları psikolojik ve sosyolojik faktörler ile bir arada değerlendirmeyi mümkün kılan yerel, bölgesel ve uluslararası ortamları birbirine bağlayan hibrit ve özgün bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada literatürde daha önce pek yapılmamış şekilde İran'ın Direniş Ekseni politikası derinlemesine bir şekilde fayda-maliyet analizine tabi tutulmuştur. Tüm bunların yanında çalışmada İran'ın iç politikasının dış politikaya etkisinin ne kadar belirgin bir yer tuttuğu gösterilmiştir. Zira bu çalışmadaki genel görüşe göre özellikle 1979 Devrimi'nden sonra İran iç ve dış politikası arasındaki etkileşim ve bağlantı artmış hatta girift ve birbirine gömülü hale gelmiştir. Bu minvalde çalışmanın ayırt edici yönlerinden bir diğeri de Direniş Ekseni üzerinden İran'ın iç politika-dış politika ilişki ve etkileşimine ayrı ve özerk bir alan açmak olmuştur. Ontolojik güvenlik arayışının ise ulus-devlet inşa süreçleri, rejim değişiklikleri ve meşruiyet sorunları ile alakalı durumlarda belirginleştiği görülmektedir. Bu anlamda ontolojik güvenlik yaklaşımı devrimlerin, rejim değişikliklerinin, demokratik dalgaların ve kitlesel huzursuzlukların olduğu süreçleri açıklama konusunda iyi bir perspektif sunmaktadır. Bu sebeple ontolojik güvenlik yaklaşımının modern İran tarihi adına oldukça yararlı bir düşünüm olarak öne çıkmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte bu çalışmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmada ilk olarak analiz perspektifi, çalışma konusu ve konunun kapsamı açısından bazı sınırlılıklar mevcuttur. Öncelikle belirtilmelidir ki bu çalışmada ontolojik güvenlik arayışı üzerinde genel ya da tam ölçekli bir İran dış politika analizi yapılmamıştır. Bu anlamda ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden İran iç ve dış politikasına dair her şeyin açıklanabileceği gibi bir iddia söz

konusu değildir. Daha ziyade ontolojik güvenlik yaklaşımının dikkat çektiği terim ve kavramlar üzerinden ontolojik güvenlik arayışının belirgin yer tuttuğu vaka ve olgulara yer verilmiştir. Direniş Ekseni de ontolojik güvenlik yaklaşımının dikkat çektiği noktalarla birçok açıdan örtüşmektedir. Bu minvalde İran'ın Direniş Ekseni politikasında ontolojik güvenlik arayışının ideolojik faktörler ve maddi olguların yanında mutlaka dikkate alınması gerektiği ileri sürülmüştür.

Çalışmada saha ve bölge açısından da bazı sınırlılıklar mevcuttur. İran'ın Rusya ve Çin gibi Avrasya ya da Asya ülkeleri ile ilişkilerine derinlemesine bir şekilde yer verilmemiştir.⁴² Ayrıca İran'ın Direniş Ekseni'nin Orta Asya ve Kafkasya gibi bölgelerdeki varlığına sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. Konunun kapsamının daraltılması gerekliliği ve ontolojik güvenlik ihtiyacı ile ilişkili olan eylem ve güdülere daha çok odaklanılması amacıyla İran'ın Direniş Ekseni'nin Orta Doğu bölgesine yönelik eylem ve retoriklerine odaklanılmıştır. Çalışmanın teorik olarak da bazı sınırlılıkları vardır. Ontolojik güvenlik yaklaşımındaki kavram ve terimlerin devletlerin iç ve dış politikasına uygulanmasına dair çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Örneğin ontolojik güvensizlik, sağlıksız temel güven düzeyi, ontolojik uyumsuzluk, anlatılar ve rutinler gibi kavramların tanımları, sınırları ve en önemlisi de ölçülebilirliği açık ve net değildir. Elbette bu durum sosyal bilim çalışmalarının birçoğu için geçerlidir. Bu çalışmada zaman zaman nicel veriler de kullanılarak çeşitli göstergeler ışığında ontolojik güvenliğe dair kavram ve terimler İran iç ve dış politikasına tatbik edilmiştir.⁴³ Bu göstergeler ve göstergelerin vakaya tatbiki araştırmacının analiz, araştırma ve bulgularına dayanmaktadır.

Çalışmanın veri analizi ile ilgili sınırlılıkları ise özellikle İran'ın askeri harcamaları, malî durumu ve Direniş Ekseni üyelerine ayırdığı kaynaklar gibi konular hakkındadır. İran devlet politikası, gerçek askeri harcamaları ya da direniş paradigmasına ayrılan bütçeyi düşük gösterme/saklama eğilimindedir. Bu anlamda İran resmî makamlarının bütçeye dair açıklamaları gerçeği yansıtmaktan çok İranlıların sıkça kullandığı bir deyim olan “mast mali kerdan” (sorun veya anlaşmazlığa neden olabilecek bir konu hakkında gerçekleri örtbas etmek) deyimiyile yakından ilişkilidir. Öyle ki İslam Cumhuriyeti, Kudüs Gücü'nün varlığını bile çok sonradan kabul etmiştir. İran'daki bütçe süreci kasıtlı olarak muğlak ve karmaşık tutulmakta,

⁴² Rusya İran açısından gerek ABD karşıtı tutumu gerekse de Suriye üzerindeki rolü sebebiyle stratejik bir ortak konumundadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya, İran için ontolojik bir tehdit olmaktan uzaklaşmış ve ikili ilişkilerde maddi faktörlere dayanan çıkar ortaklığı daha belirgin bir yere sahip hale gelmiştir. Ayrıca İran-Çin ilişkilerinin ontolojik ve jeopolitik olarak tamamlayıcı olduğu söylenebilir. Çin, Orta Doğu bölgesine artan hammadde ihtiyacı ve ticari ilişkileri sebebiyle yakın ilgi göstermektedir.

⁴³ Örneğin anlatıların ne kadar işlevsel olduğunu anlamak için ilk olarak hem seçkinler hem de toplum arasındaki yaygınlığına bakılabilir. Ayrıca, halkın görüşlerini yansıtan kamuoyu anketlerine bakarak medyadaki çeşitli raporların, tarihi kayıtların, anıların ve hükümet belgelerinin yanında roman, film gibi popüler kültüre dair eserler ve önemli entelektüel kişilere dair çalışmalar kapsamlı bir şekilde incelenebilir. Bkz. Subotić, 2016:616.

dahası olduğundan küçük gösterilmektedir. Zira şeffaflık, beraberinde daha fazla hesap verme sorumluluğu ve eleştiri getirecektir. Hâlihazırda büyük bir sosyal ve ekonomik buhranın olduğu İran’da askeri harcamalar içeride ve dışarıda büyük tepki çekmektedir. Ayrıca direniş paradigmasına yönelik harcamalar ve finansman desteği gizlilik içerisinde yapılmazsa İran yönetimi uluslararası hukuk ve uluslararası toplum nezdinde zor durumda kalacaktır. Bu anlamda İran’ın ne kadar harcama yaptığı meselesi adeta bir bulmaca gibidir. Çeşitli kaynaklarda İran’ın ekonomik maliyetlerine ya da askeri harcamalarına ilişkin rakamların çok farklı olması da bundan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda İran’ın askeri harcamaları ve Direniş Ekseni’ne ilişkin maliyetlerini tam olarak ölçmek başlı başına bir meseledir. Bu çalışmada zikredilen durumu aydınlatmak amacıyla Farsça, İngilizce ve Türkçe pek çok kaynak titizlikle taranmış, Direniş Ekseni’nin gerçek maliyetlerine ışık tutacak veriler toplanmıştır. Bu sayede İran’ın maliyetlerini ele alan literatüre önemli bir katkı sağlanması da amaçlanmıştır.

Çalışmadaki bir diğer sınırlama, İran’ın “retorik devleti” olması ve retoriklerinin pek çok defa fiiliyatta yer bulmamasıdır. Bu anlamda hangi retorüğün ne kadar gerçekçi olduğunu tespit etmek kolay değildir. Aslında İran’ın retorik devleti olması Farsça dilinde ve İran kültüründe etkin olan mübalağa sanatının yanı sıra ontolojik güvenlik arayışı ile de yakından ilişkilidir. Bu anlamda İran’ın ontolojik güvenlik arayışına yer verilerek retoriklerin gerçek mahiyeti daha iyi anlaşılabilir.

Bu çalışmada ana araştırma sorusunu cevaplamak için belge ve söylem analizi üzerinden yorumlayıcı bir şekilde analitik-geriye dönük (retrospektif) bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmadaki hipotezlerin test edilebilmesi için anlatılar ve eylemler arasında bir bağlantının bulunması gerekmektedir. Söylem analizi, vaka çalışmalarında aktörlerin biyografik anlatısının içeriğini analiz etmek ve söylemin etkisinin belirli eylem türlerini nasıl ürettiğini ortaya çıkarmak için oldukça yararlıdır. Bu minvalde Direniş Ekseni ile ilişkili olabilecek her türlü kaynak irdelenmiştir. Bu bağlamda makale, kitap gibi bilimsel araştırmaların yanı sıra resmî ve yarı resmî kaynaklar taranmıştır. Ayrıca parlamento tutanakları, önemli politikacıların demeçleri, basında yer alan yazılar, sosyal medya kaynakları, anket ve mülakatlar, önde gelen aydınların ve liderlerin görüşleri incelenmiştir. Belge analizi ile ilişkili olarak uzun vadeli bir söylem analizi yapılmıştır. Araştırmada resmî ve yarı resmî söylemlerin yanı sıra enformel ya da karşıt görüşteki kaynaklara da yer verilmiştir. Çalışma daha çok nitel verilere dayanmaktaysa da bazı önemli noktalara dikkat çekmek için argümanı güçlendirecek nicel veriler de kullanılmıştır.

Bu çalışmanın “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Ontolojik Güvenlik Yaklaşımı” isimli birinci bölümünde ontolojik güvenlik yaklaşımına dair kavram ve çalışmalar sistematik bir

şekilde incelenmiştir. Ayrıca ontolojik güvenlik literatürün eksik kaldığı ya da literatürde netleştirilmesi gereken noktalara ışık tutulmuş ve bu yönde teorik bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmanın “İran’ın Ontolojik Temelleri” isimli ikinci bölümünde öncelikle İran ve İranlılığa dair kimliksel sorunlara ve bu bağlamdaki ontolojik uyumsuzluğa yer verilmiştir. Akabinde İran’ın tarihsel mirasına değinilerek İran’ın farklı biyografik anlatılar ve travmatik olaylar sebebiyle ontolojik güvensizlik kaygısı yaşadığı gösterilmiştir. Bu minvalde İran’ın modern bir görünüm kazandığı süreçten itibaren biyografik anlatı inşa süreçlerine, içsel kaygılarına ve duygusal ilişkilerine yer verilmiştir. Çalışmanın “Yerel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Direniş Ekseni’nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” isimli üçüncü bölümünde ontolojik güvenlik yaklaşımı Direniş Ekseni ile ilişkilendirilerek İran’ın Direniş Ekseni politikası irdelenmiştir. Ayrıca Direniş Ekseni’nin analizine dair daha önce literatürde değinilmemiş ya da gözden kaçırılmış hususlara dikkat çekilmiştir. Bu minvalde öncelikle Direniş Ekseni’nin ontolojik özü olan Direniş Anlatısı incelenmiş, akabinde Direniş Ekseni’nin ortaya çıkışına ve gelişimine yer verilmiştir. “Direniş Ekseni’nin Belirginleşmesi: Sınırlı Kazanımlardan Zorlu Yüzleşmelere” isimli dördüncü bölümde ise Direniş Ekseni’nin belirginleşmesine yer verilmiş ve bu durumun İran’a getirdiği maliyetlere dikkat çekilmiştir. Bu anlamda Direniş Ekseni politikasına dair detaylı bir fayda maliyet analizi yapılmıştır. Nihai olarak ise Direniş Ekseni politikasının ısrarla sürdürülmesinin gerekçeleri ortaya koyulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: ONTOLOJİK GÜVENLİK YAKLAŞIMI

Çalışmanın “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Ontolojik Güvenlik Yaklaşımı” adlı bölümü beş kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda ontolojik güvenliğin ne olduğu, nasıl tanımlandığı ve temel kavramlarının neler olduğu tartışılmıştır. İkinci kısımda ontolojik güvenlik yaklaşımının uluslararası ilişkiler literatüründe nasıl yorumlandığı ele alınmıştır. Üçüncü kısımda ontolojik güvenlik hissinin nasıl sağlanabileceği ve ontolojik güvenlik arayışının hangi durumlarda belirginleşeceği gibi sorulara yanıtlar aranmıştır. Dördüncü kısımda ontolojik güvenlik literatüründeki örnek olaylardan yola çıkılarak literatür taraması yapılmıştır. Son kısımda ise ontolojik güvenlik yaklaşımına dair değerlendirme yapılarak bu yaklaşıma yönelik eleştiriler, sınırlılıklar ve tez çalışmasının ontolojik güvenlik yaklaşımına katkılarının neler olabileceği gibi konular ele alınmıştır.

1.1. Ontolojik Güvenliğin Tanımı ve Temel Kavramları

Ontolojik güvenlik kavramı mevcut literatürdeki haliyle ilk olarak Ronald D. Laing tarafından ortaya atılmıştır. Laing’e göre ontolojik güvenlik; “kaygı ve tehlikenin olmaması, buna bağlı olarak da kimlik⁴⁴ ve otonominin tehdit altında hissedilmemesi” durumudur. Ontolojik güvensizlik ise “kaygı ve tehlikelerle başa çıkma girişimlerin bir sonucu olarak kimlik ve otonominin sorgulandığı” durumları ifade etmektedir.⁴⁵ Laing bir aktörün ontolojik olarak güvende olmasını; dünyadaki varlığını, gerçek, canlı, bütün ve zamansal anlamda sürekli bir kişi olarak hissetmesine bağlamıştır. Ontolojik güvenliğin olmadığı durumda ise “günlük yaşamın olağan koşullarının, sürekli ve ölümcül bir tehdit oluşturacağını” belirtmiştir.⁴⁶ Ontolojik olarak güvensiz bireyler ruh, iştah ve mantık gibi normal eylem güdülerinden uzaklaşacaktır.⁴⁷ Laing’in ontolojik güvenliğin temel tanımı üzerinden yola çıkan Antony Giddens ise bu kavramı daha da geliştirmiştir. Giddens ontolojik güvenliği “aktörlerin öz kimliklerinin yanında sosyal ve maddi eylem ortamlarının sürekliliğine dair duydukları güven hissi” olarak tanımlamıştır.⁴⁸ Giddens’e göre ontolojik güvenlik, bireylerin algısal çevrelerine

⁴⁴ Jenkins kimliği, “aktörün kim olduğunu bilme kapasitesi” olarak tanımlar. Bu kim olduğunu bilme, “başkalarının kim olduğumuzu bilmelerini ve kim olduğumuzu düşündüklerini bilmemizi” de içerir. Kimlik eylemleri anlaşılır kılar, kendimize ve başkalarına eylem için nedenler sağlar. Bkz. Jenkins, 2008.

⁴⁵ Laing, 1960: 38-39.

⁴⁶ Laing, 1960: 39-40

⁴⁷ Flockhart, 2016: 8.

⁴⁸ Giddens, 1990: 92.

doğrudan dâhil olmayanları da içerecek şekilde olaylarda düzen ve süreklilik duygusunu ifade etmektedir. Bu anlamda ontolojik güvenlik dış dünyanın varsayıldığı gibi olduğuna dair güven ve inanç hissi üzerinden temellenmektedir. Bireyler ve topluluklar istikrarlı bir benlik duygusu yaratmak⁴⁹ ve dünyada hareket edebilmek için bu temel maddî ve sosyal öngörülebilirlik duygusuna ihtiyaç duyar.⁵⁰ Ontolojik güvenlik bireyin kendisi hakkındaki öz-anlatıyı sürdürebilmesiyle ve bununla bağlantılı olarak var olma (*being*), yapma (*doing*) ve davranma (*acting*) ile ilgili varoluşsal sorulara cevap vermesiyle ilgilidir.⁵¹

Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre aktör olmak hem kişinin ne yaptığını hem de neden yaptığını bilmekle eşgüdümlüdür. Ontolojik güvenlik literatüründe “neden kim olduğumuzu bilmemiz gerektiği” sorusuna “davranışlarımızı sergileyebilmek ve harekete geçebilmek için” cevabı verilirken, “kim olduğumuzu nasıl bilebileceğiz” sorusuna “kurucu ötekiyle (*significant others*)⁵² olan etkileşim ve bu bağlamdaki rutinler yoluyla” cevabı verilmektedir. Giddens’e göre alışkanlıkların ve rutinlerin sürdürülmesi, tehdit edici kaygılara karşı çok önemli bir siperdir.⁵³ Ayrıca ontolojik güvenlik duygusunu sağlamak ve sürdürmek için alışkanlıklar ve rutinler sürekli olarak uyarlanmalı ve yeniden üretilmelidir. Ontolojik güvenlik arayışı bir açıdan kaygı denetleme mekanizması olarak görülebilir. Hem Giddens hem de sonraki ontolojik güvenlik çalışanları için kaygı, merkezî bir kavramdır. Kaygı, korku ile yakından ilişkili olsa da ondan farklıdır. Korku belirli bir tehdit karşısında sergilenen bir tepki iken kaygı, nesneye kayıtsızlığı yani tehdide dair somut bir nesnenin olmamasını ifade eder. Kaygı var olmama

⁴⁹ Ontolojik güvenlik tutarlı bir benlik duygusuna sahip olmaktan ve bu duygunun başkaları tarafından onaylanmasından meydana gelir. Ontolojik güvenlik olmadan benliğin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği bilinemez. Beden için (ve bedenin hayatta kalması için) neyin gerekli olduğunu ancak benlik tanımlayabilir. Bkz. Zarakol, 2017: 48. Benlikten kasıt ise anlatılar ve rutinler aracılığıyla dünyaya birleşik bir kimlik olarak yansıtılabilecek bir içsel bizlik duygusu oluşturmaya ve sürdürmeye çalışan aktörün kolektif öz-kimliğidir. Bkz. Heritage ve Lee, 2020: 26.

⁵⁰ Greve, 2018: 861.

⁵¹ Giddens tüm siyasi varlıkların ve aktörlerin bir şekilde ele alması gereken dört temel soru ve sorunsal olduğunu belirtir. Bunlar; varoluş ve varlık, sonluluk, diğerleri ile ilişkiler ve otobiyografi ile ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle, ilk soru aktörün kim olduğunu bilmesi, yani benliğin ve dış gerçekliğin farkındalığıyla ilgili iken ikinci temel soru ise sınırlılık ve insan hayatına yöneliktir. Bu anlamda ikinci soru aktörlerin kendi sonluluklarının farkındalığı ve ölümün getirdiği bilinmeyen korkusuyla ilgilidir. Sonluluk kaygısı hem fiziksel hayatta kalma korkusundan hem de toplumsal güvenlikten ayrı bir yeredir. Fiziksel ve toplumsal güvenliğin her ikisi de bilinebilen ve püskürtülebilen nesneleştirilmiş tehditlere yöneliktir. Ancak sonluk kaygısı herhangi bir özel tehditten yoksundur ve bilinmeyenden belirsiz olandan kaynaklanır. Üçüncü temel soru başkalarının deneyimleri ile ilgilidir. Yani aktörlerin diğer aktörlerin eylemlerini ve özelliklerini nasıl yorumladığıyla ilgilidir. Ontolojik güvenliğin ilişkisel yönü, kurucu öteki üzerinden kurulur ve sürdürülür. Son olarak dördüncü temel soru öz kimliğin (benlik) sürekliliği veya sürekli bir benlik hissinin kalıcılığı ile ilgilidir. Öz- kimlik (benlik), bir aktörün nesnel özelliklerinin toplamı değil, (birey için ağırlığı boyu vs., devlet için ise askeri gücü, ekonomik gücü vs.) kendi biyografisi açısından refleksif olarak anlaşılan benliktir. Bkz. Giddens, 1991-2019: 71-80.

⁵² “Significant others” kelime öbeğinin bire bir karşılığı “önemli diğerleri” olsa da bu çalışmada daha kullanışlı olan “kurucu öteki(ler)” kavramı tercih edilmiştir.

⁵³ Giddens, 1991-2019: 60

ihhtimali karşısında var olma mücadelesidir. Bir anlamda kaygı, “kaos kapıda” anlayışına ve tanımlanamayan bir tehdit duygusuna dayanmaktadır.⁵⁴

Giddens öz-kimliği ise aktörün kendi biyografisinden hareket ederek refleksif (öz-dönüşümsel)⁵⁵ olarak kavradığı benlik şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁶ Öz-kimlik basitçe verilmez, bir başka deyişle verili değildir. Ancak bireyin refleksif faaliyetlerinde rutin olarak yaratılmalı ve sürdürülmelidir. Bireysel düzeyde ontolojik güvenlik, anlatılan öykünün (biyografik anlatının) sağlam bir zemine dayanan iyi bir hikâye olduğu inancıyla sağlanır. Nitekim Giddens ontolojik güvenliğin bir benlik algısı ve geçmiş deneyimler hakkında hikâyeler içeren güçlü bir anlatıyı sürdürme kapasitesi üzerinden temellendiğini belirtmektedir.⁵⁷

Ontolojik güvenlik, bir kişinin diğer insanlara yönelik güvenini de kapsayacak şekilde dünyadaki temel güven duygusunun yansımasıdır. Temel güven, bireyin varoluşsal kaygılardan kaçınması ve psikolojik olarak iyi durumda olması için önkoşuldur. Varoluşsal kaygılar, iç ve dış olaylar neticesinde yerleşmiş inanç sisteminin yıkıldığı ya da büyük zarar gördüğü durumlarda ortaya çıkar. Ontolojik güvenlik literatürü ise bireylerin ve grupların bu tür kaygılarla nasıl başa çıktıklarına ve bu kaygılarla beraber nasıl gündelik yaşama devam ettiklerine odaklanır. Ontolojik güvenliğin sağlanması, bireylerin diğer kişilere ve gerçekliğin doğasına yönelik temel güven duygusuna bağlıdır ve böyle bir güven, varoluşsal kaygılara karşı bir tür duygusal aşılama sağlamaktadır. Bu duygusal aşılama sayesinde sosyal aktörler kendi kimliklerine yönelik potansiyel tehditler hakkında bilgi sahibi olur ve temel güven seviyeleri üzerinden bir “koruyucu koza” (*protective cocoon*) geliştirir.⁵⁸ Bu koruyucu koza bugüne ve geçmişe dair anlatıların yanında rutinler ve normlar çerçevesinde inşa edilen bir inançtır. Aktörler temel güven seviyelerine bağlı olarak bu koruyucu koza sayesinde ontolojik güvenliklerini sağlar. Giddens’e göre temel güven, bireylerin gelişim dönemindeki biçimlendirici deneyimleriyle şekillenmektedir. Örneğin bireyin birincil etkileşim kurduğu kişi ya da kişilerle rutin hale getirilmiş ilişki biçimi eğer olumluysa sağlıklı bir temel güvene sahip olabilecekken kurucu ötekiyle kurulan kötü ilişki biçimi veya yaşanan travmatik deneyimler tam tersi bir duruma yol açabilecektir. Yine Giddens’e göre sağlıklı bir temel güvenin sağlanamadığı durumlarda aktörler kimlik doğrulama rutinleri içerisinde hapsolmuş bir nevroz formuna mahkûm olur.⁵⁹

⁵⁴ Steele, 2008: 52.

⁵⁵ Refleksivite, (öz-dönüşüm), bir şeyin kendi kendine dönmesi, neden ve sonuç ilişkisinin birbirini etkilemesi sürecidir. Giddens refleksiviteyi bireyin biyografik anlatıları ile rutinleri arasındaki karşılıklı etkileşim ve döngü olarak görmektedir Giddens, 1991-2019.

⁵⁶ Giddens, 1991-2019: 78

⁵⁷ Giddens, 1991-2019: 79-80.

⁵⁸ Giddens, 1991-2019: 61.

⁵⁹ Giddens, 1991-2019: 62.

Biyografi ve süreklilik ihtiyacına ve rutinlerin öngörülebilirliğine dikkat çeken Giddens, bunların sağlanamadığı zaman bireyin varoluşsal kaygılardan muzdarip olacağını belirtir. Böyle bir süreçte de genellikle travmatik deneyimler sonucu, alışılmış faaliyet biçimlerinin bozulduğu ve temel güven sisteminin çöktüğü süreçleri ifade eden kritik durumlar (*critical situations*) eşlik edecektir.⁶⁰ Kritik durumlar; rutinler ve anlatılar temelinde oluşan koruyucu kozayı aşındırır ve daha önce verili olarak kabul edilen temel soruları sorgulamaya tabi tutar. Bu tür durumlarda kaygı artık kontrol edilemez hale gelir. Kritik durumlar, kurumsallaşmış rutinlerin kesinliklerini tehdit eden veya yok eden radikal ve öngörülemeyen koşulların sonucunda meydana gelirken beraberinde de ontolojik güvensizlik hissi oluşur. Kritik durumların nihayetinde ise aktörün belirli bir amaca yönelik hareket etme kabiliyeti tahrip olur.⁶¹

Giddens'ten yola çıkarak tüm bilişsel ve sosyal aktörlerin çeşitli biçimlerdeki rutinelere dayanan bir tür ontolojik güvenlik arayışı içinde olduğu söylenebilir. Ontolojik olarak güvende olmak aktörlerin kendisi, diğerleri ve nesne dünyası hakkındaki sorulara cevaplar verebilmelerini mümkün kılar. Ontolojik güvenlik ayrıca aktörün neyi, neden yapması gerektiğini bilmesine ve bu çerçevede istikrarlı bir öz-kimlik duygusuna sahip olmasına imkân tanır. Diğer taraftan (öz)kimliğin, bireyin sahip olduğu özelliklerin basitçe bir toplamı olmadığı, kişinin kendi biyografisi açısından refleksif olarak anladığı benlik olduğu söylenebilir.⁶² Buradan hareketle alışkanlıklara ve rutinelere ek olarak biyografik süreklilik hissi de ontolojik güvenliğin temel bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Ontolojik olarak güvensiz aktörler ise tutarlı bir biyografik süreklilik hissinden yoksundur. Varoluşuna yönelik olası riskler konusunda saplantılı bir şekilde meşguldür.⁶³

1.2. Uluslararası İlişkilerde Ontolojik Güvenlik

Ontolojik güvenlik kavramının yukarıda bahsi geçen ilk tanımlamalarında özellikle kaygı, kimlik, duygu (his) ve sosyalleşme kavramlarına yönelik vurgu dikkat çekmektedir. Ontolojik güvenlik kavramının uluslararası ilişkilere taşınması ile, bu kavramlar arasındaki bağlantıların daha derinlemesine bir şekilde analiz edilebilmesi mümkün olmuştur. Laing ve Giddens'in ontolojik güvenliğe dair varsayımları ve açıklamaları uluslararası ilişkilerdeki ontolojik güvenlik yaklaşımının özünü ve temelini oluşturmaktadır. Uluslararası ilişkiler literatüründeki ontolojik güvenlik çalışanları, Giddens ve Laing'in birey üzerinden ele aldığı

⁶⁰ Giddens, 1991-2019: 155.

⁶¹ Heritage ve Lee, 2020: 37.

⁶² Giddens, 1991-2019: 77.

⁶³ Rumelili, 2015: 13.

ontolojik güvenlik kavramını benzer varsayım ve açıklamalar temelinde sosyal gruplar ve devletler düzeyine taşımıştır. Bunda da basit bir varsayım kullanılmıştır. Bireylere benzer şekilde devletler ve/veya kolektif gruplar da ontolojik güvenlik arayışı içerisindedir.⁶⁴ Bu anlamda genel olarak uluslararası ilişkilerdeki ontolojik güvenlik literatürü Giddens ve Laing'in ontolojik güvenliğe yönelik açıklamalarındaki birey yerine devleti ya da diğer sosyal aktörleri yerleştirmiştir. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerdeki ontolojik güvenlik yaklaşımından bahsederken yukarıda anlatılan teorik varsayımların ön kabulüyle başladığı belirtilmelidir. Bunun yanında uluslararası ilişkilerdeki ontolojik güvenlik çalışmaları Giddens ve Laing'in temelini attığı ontolojik güvenlik yaklaşımının teorik altyapısını önemli ölçüde genişletmiş, bazı eksiklerini gidermiş, yeni kavram ve açılımlarla literatürü zenginleştirmiştir.

Ontolojik güvenlik uluslararası ilişkilerdeki kullanıldığı haliyle kısaca “devletlerin ya da kolektif varlıkların dünyayı anlamalarına ve çevrelerindeki dünyada hareket etmelerine olanak sağlayan nispeten istikrarlı bir kimliğe sahip olunduğuna dair güven hissi” olarak tanımlanabilir.⁶⁵ Ontolojik güvenlik kavramının uluslararası ilişkilere taşınmasında önemli bir yeri olan Mitzen ise ontolojik güvenliği “sosyal aktörlerin aktörlüklerini ve eylemlerini mümkün kılan bir öznel sezgi” bir başka ifadeyle “istikrarlı bir kimliğe sahip olunduğuna dair güven hissi” olarak belirtmiştir.⁶⁶ Mitzen ontolojik güvenlik konseptini devletler arasında süregelen uluslararası anlaşmazlıklara ışık tutan rutin ilişkilere dayalı bir teorik çerçeve geliştirmek için kullanmıştır. Mitzen'e göre ontolojik güvenlik arayışı sadece bireyler tarafından değil devletler tarafından da gerçekleştirilir. Tıpkı bireyler gibi devletler de kim oldukları konusunda kimlikler veya benlikler olarak kendilerini güvende hissetme ihtiyacı duyar.⁶⁷ Bu anlamda ontolojik güvenlik bedenin değil benliğin güvenliği olmanın yanı sıra eylemleri ve seçimleri mümkün kılan “kim olunduğuna dair öznel algının” da motive edicisidir.⁶⁸ Zarakol ise ontolojik güvenliğin “tutarlı bir benlik duygusuna sahip olmakla ilgili” olduğu söyler ve “devletlerin kim oldukları nosyonlarının altını çizmek için dış politika eylemleri gerçekleştirmeleri” anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁹ Steele'e göre fiziksel güvenlik “hayatta kalma olarak güvenlik” (*security as survival*), ontolojik güvenlik ise “var olma olarak güvenlik” (*security as being*) demektir.⁷⁰ Huysman'a göre ontolojik güvenlik sosyal ilişkileri düzenler ve onlara bir belirlilik ve kesinlik düzeyi sağlar. Bu sebeple de bir devletin güvenlik

⁶⁴ Heritage ve Lee, 2020: 12

⁶⁵ Eberle ve Handl, 2020: 4.

⁶⁶ Mitzen ve Larson, 2017: 3.

⁶⁷ Mitzen, 2006: 342.

⁶⁸ Mitzen, 2006: 344

⁶⁹ Zarakol, 2010, 3.

⁷⁰ Steele, 2008: 51.

politikası ontolojik güvenliği ile yakından ilişkilidir. Huysman modern devleti vatandaşlara ontolojik güvenlik sağlayan bir aktör olarak tasvir eder. Devletlerin bu rolde başarısız olması durumunda meşruiyet krizinin başlayacağını belirtir.⁷¹ Alexander Wendt ise istikrarlı bir kimlik ortamı olarak tanımladığı ontolojik güvenliğe, aktörlerin temel ihtiyaçlarından ve motivasyon kaynaklarından biri olarak değinmiştir.⁷² Diğer taraftan ontolojik güvensizlik benliğin kimliğinin tanımı için çapasını kaybettiği bir bozulma durumuna atıfta bulunur. Ontolojik güvensizlik bir aktörün dayandığı sosyal ve fiziksel dünyanın bazı yönleri istikrarsızlaştığında veya tehdit edildiğinde ortaya çıkar. Bu süreçte benlik kendisini ötekilerden ayırma yeteneğini kaybeder.⁷³

Uluslararası ilişkilerin, sosyolojinin ve psikolojinin kesişme noktasında yer alan ontolojik güvenlik; “korkudan kurtulma” üzerine kurulu olan geleneksel güvenlik anlayışından farklı olarak, “kaygıdan kurtulma” üzerine inşa edilmiştir.⁷⁴ Uluslararası ilişkilerdeki geleneksel güvenlik yaklaşımlarında güvenlik arayışı, siyasi bütünlüğü korumaya ve karşı taraftan gelecek fiziksel tehditleri engellemeye yönelik olarak yorumlanmaktadır. Yani geleneksel anlamdaki güvenlik konseptinde devletler, halkın yaşam bütünlüğünü korumaya ve sınırları savunmaya odaklanmaktadır.⁷⁵ Ayrıca geleneksel güvenlik yaklaşımlarına göre ulus-devletlerin diğer devletlerle ilişkilerindeki nihai amacı hayatta kalmaktır. Devletlerin dış politikaları da bu çerçevede şekillenmektedir.⁷⁶ Geleneksel güvenlik yaklaşımının temelini oluşturan realist varsayımların dikkat çektiği üzere devletlerin fiziksel güvensizliği, anarşik uluslararası sistemdeki en önemli sorundur. Bu anlamda Kenneth Waltz anarşide güvenliği en üst amaç olarak belirtirken Mearsheimer de benzer şekilde güvenliği devletlerin birincil amacı olarak değerlendirmiştir.⁷⁷ Bunun yanında iş birliğine ayrı bir parantez açan neo-liberalizmde dâhi ulus devletler anarşi sebebiyle öncelikli olarak fiziksel güvenlik arayan aktörler olarak betimlenmiştir. Diğer taraftan sosyal inşacı yaklaşım güvenliğe yönelik bu geleneksel yaklaşımların teorik sınırlarını zorlamışsa da güvenliği genel anlamda “hayatta kalma olarak

⁷¹ Huysmans, 1998: 242

⁷² Wendt her ne kadar ontolojik güvenlik kavramına değinmişse de kavramın içeriğini açmamış ve ontolojik güvenlik literatüründe irdelendiği haliyle ontolojik güvenlik kavramına eğilmemiştir. Bunda ontolojik güvenlik literatürünün o dönemlerde uluslararası ilişkiler açısından henüz yeterince olgunlaşmamış bir yaklaşım olmasının yanı sıra, Wendt’in kimlik okumalarında öz-kimlik olarak görülebilecek benliğe dair açıklamaları kapsam dışı bırakması önemli rol oynamıştır. Zira Wendt kimlik kavramını sistem merkezli bir okumayla ele alırken içsel dinamiklere yer vermemiştir. Bu anlamda uygulanım süreçlerine yeterince yer vermediği gibi iç dinamikleri kapsam dışı bırakmasıyla öz-kimlik kavramını da eksik değerlendirmek durumunda kalmıştır. Ontolojik güvenlik bir açıdan bu eksiklikleri kapatma görevini üstlenmektedir. Bkz. Wendt, 2016.

⁷³ Greve, 2018: 874-875.

⁷⁴ Ejodus, 2020: 14.

⁷⁵ Mitzen ve Larson, 2017: 5.

⁷⁶ Steele, 2008: 2.

⁷⁷ Waltz, 2015: 158.

güvenlik” (*security as a survival*) şeklinde, devlet merkezli ve pozitivist metodoloji üzerinden ele almaya devam etmiştir.⁷⁸

Ontolojik güvenlik literatürü ise kimlik siyasetinin arkasındaki psikolojik ve sosyolojik güçlere odaklanarak uluslararası ilişkilerin geleneksel kimlik açıklamalarının ötesine geçme iddiasındadır.⁷⁹ Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre devletler, fiziksel güvenlikleri için verdiği mücadelenin yanında ontolojik güvenlik arayışı içinde de olur. Öyle ki zaman zaman ontolojik güvenlik, fiziksel güvenlikten daha önemli ve öncelikli hale gelebilmektedir. Ontolojik güvenlik yaklaşımı sosyal inşacı yaklaşımdan ve diğer ana akım teorilerden farklı olarak, özellikle duygulara ve duygulanım süreçlerine dikkat çeker. Bunun yanında ontolojik güvenlik yaklaşımında, istikrarlı bir kimliğe sahip olma duygusu sosyal bağlamda ele alınır.⁸⁰ Bir açıdan bakıldığında ontolojik güvenlik ve sosyal inşacılıktaki kimlik çalışmaları birbirini tamamlayan iki kavram/olgu olarak görülebilir. Bu anlamda ontolojik güvenliğin, güvenlik ile kimlik arasında verimli bir etkileşim olduğu sosyal inşacılıkla da düşünsel müttefik olarak konumlanabileceği söylenebilir. Ancak detaya inildiğinde, ontolojik güvenlik yaklaşımının klasik kimlik çalışmalarından farklılaştığı görülmektedir.

Ontolojik güvenlik yaklaşımı uluslararası ilişkiler ve dış politika anlamında iki önemli açılımı beraberinde getirir. Birinci olarak irrasyonel davranış kalıplarının açıklanmasına dair bir perspektif sunar. İkinci olarak da inatçı çatışmalar veya kalıcı rekabetlere, kimi zaman da kalıcı iş birliği ilişkilerine odaklanarak sebeplerine dair daha derin açıklamalara imkân tanır. Geleneksel uluslararası ilişkiler çalışmalarının çoğunda güvenlik kavramının temel bir anlamı vardır. O da hayatta kalma amacına ulaşabilmek için rasyonel hesaplamalar yapılacağı ve devlet davranışlarının da bu rasyonel hesaplamalar çerçevesinde olacağıdır.⁸¹ Ancak ontolojik güvenlik yaklaşımı, devletlerin yeterince rasyonel hesaplamalar yapmadan ya da fiziksel güvenliklerini birincil öncelik olarak görmeden de hareket edebileceğini gösterir. Bu bağlamda ontolojik güvenlik yaklaşımıyla devletlerin rasyonel hesaplamalar yapmasına yönelik engellerin altyapısı ortaya koyulur. Ontolojik güvenlik yaklaşımı; istikrarlı kimlik ihtiyacının, davranış kalıplarının temel güdüleyicisi olduğuna dikkat çekerek devletlerin fiziksel ve ontolojik güvenlik politikalarının çeliştiği durumlarda, ontolojik güvenlik ihtiyacına öncelik verebileceğini ortaya koyar.⁸² Realizm, devletlerin güvenlik ikileminden kaçınmak istediklerini ancak belirsizlikten dolayı bunu yapamadıklarını belirtir. Ontolojik güvenlik yaklaşımı ise

⁷⁸ Mitzen ve Larson, 2017: 19

⁷⁹ Eberle ve Handl, 2020: 2.

⁸⁰ Mitzen ve Larson, 2017: 15.

⁸¹ Doğan, 2012: 85.

⁸² Mitzen ve Larson, 2017: 6.

devletlerin aslında güvenlik ikilemlerini ontolojik güvenlik sağladığı için sürdürmek durumunda olabileceklerini gösterir.⁸³

Uluslararası ilişkilerde ontolojik güvenlik teorisi özünde farklı derecelerde temel güvene sahip olan devletlerin nasıl davrandıklarına dair öngörü olanağı sunar. Temel güven düzeyi, Giddens ve Laing'in de dikkat çektiği üzere, aktörlerin davranışlarının oluşmasındaki önkoşuldur. Bir aktörün güven türünü ayrıntılı olarak incelemek aktörün belirli özellikleri hakkında bir yargıya varmayı kolaylaştıracaktır.⁸⁴ Bireylerle benzer şekilde, sağlıklı temel güvene sahip devletler veya sosyal gruplar, rasyonel düşünme kapasitesine sahip olurken, değişen koşullara uyum sağlama konusunda da daha yeteneklidir. Nitekim Mitzen'e göre rutinlere sağlıklı bir bağlanma biçimine sahip aktörler; sosyalleşme, gelişme ve öz-saygı gibi duygu, norm ve davranışları daha kolay izleyebilir ya da edinebilirler.⁸⁵ Öte yandan sağlıklı temel güvenden etkilenen aktörler ise başkalarıyla ilişkilerini stabilize eden rutinleri katı bir şekilde tekrarlar, ya da kurucu ötekileriyle katı rutin ilişkileri kurmak ve bunları sürdürmek durumunda kalır. Bu tür aktörlerin yeni davranışlar öğrenmeleri daha zordur ve bu aktörler daha az yaratıcılık kapasitesine sahiptir. Biyografik anlatılarını güncellemede ve dönüştürmede de başarısız olma eğilimindedir. Aktörler sağlıklı temel güven durumunda rutinlerle o kadar özdeşleşir ki rutinlerdeki bozulma bilişsel-duygusal sınırları tehdit eder ve bu sınırların hemen ötesinde yüksek derecede belirsizlik ve kaygı yer almaktadır. Katı temel güven aktörlerin rasyonel politika izlemesini engelleyerek irrasyonel olarak yorumlanabilecek davranışlara kapı aralar.⁸⁶

Uluslararası ilişkilerdeki ontolojik güvenlik literatürü sağlıklı temel güvene sahip olan aktörlere de yer verse de daha çok sağlıklı temel güvene sahip olduğu varsayılan aktörlere odaklanmaktadır. Zira bu tür aktörlerin ontolojik güvensizlik durumlarıyla karşılaşacakları, bu bağlamda da bu aktörlerde ontolojik güvenlik arayışlarının daha belirgin olacağı varsayılır. Zira ontolojik güvensizlik durumunda amaçlarla araçlar arasında sistematik bir ilişki kurulamaz ve rasyonel hesaplamalara dayanan davranışların sergilenmesi de zorlaşır.⁸⁷ Sağlıklı bir temel güvene sahip olmak daha rasyonel görülebilecek davranış kalıplarını beraberinde getirirken, sağlıklı temel güvene sahip olmayan aktörler ise ontolojik güvenlik arayışları çerçevesinde yerleşik rutinlere kör bir bağlılık sergileyebilir.

⁸³ Mitzen, 2006: 341.

⁸⁴ Krolkowski, 2008: 114.

⁸⁵ Krolkowski, 2008: 113.

⁸⁶ Mitzen, 2006: 350.

⁸⁷ Mitzen, 2006: 342.

Ontolojik güvenlik yaklaşımı esasında kimlik, belirsizlik ve -başta kaygı olmak üzere- duygular arasındaki ilişkiyi teorize eder. Bu anlamda aktörlerin bilinemezliğin⁸⁸ getirdiği kaygıdan korktukları için istikrarlı kimlikler aradıkları varsayımı öne çıkar.⁸⁹ Bu anlamda ontolojik güvenliğe odaklanmak genellikle göz ardı edilen duygusal ilişkilere odaklanmak demektir.⁹⁰ Mitzen kurucu ötekiyle gerçekleştirilen rutinlerin bozulması durumunda varoluşsal kaygının ortaya çıkacağına dikkat çeker. Böyle durumlara nasıl yanıt verebileceğini bilmemek ontolojik güvensizliği ve kaygıyı tetiklerken istikrarlı bir kimliğe sahip olunduğuna dair güven hissini de aşındıracaktır.⁹¹ Krizlerin ve ontolojik güvensizliklerin bir sonucu olarak aktörler anlatılarını eskisi gibi sürdüremez, bu da kaygı yaratır. Rutinlerin sürdürülemediği yahut da anlatıların sorgulandığı durumlarda kim olunduğuna dair varoluşsal sorular belirsizleşir. Bu tür durumlarda aktörler rutinlerini yeniden düzenleyerek ya da rahatlatıcı anlatılara başvurarak ontolojik güvenlik sağlamaya çalışabilir.⁹² Ancak bu tür durumlar kaygı ikilemini beraberinde getirebilir. Zira rutinlerin yeniden düzenlenmeye çalışılması eski rutinlerin daha da tahrip olmasını ve beraberinde yeni bir kaygı düzlemini getirecektir. Ontolojik güvenlik arayışı ise kaygı yönetim mekanizmasında önemli bir role sahiptir.⁹³ Kaygının kontrol edilemediği durumlarda aktörlerin ontolojik güvenlik arayışına enerji sarf etmesi beklenir. Aslında kaygı uluslararası ilişkiler çalışmalarında çoğunlukla göz ardı edilmiş olsa da devletlerin davranışlarının arkasında yer alan önemli bir dürtüdür.

Aktörlerin ontolojik güvenliğe duyduğu ihtiyaç aslında varoluşsal kaygıyı önlemeye yönelik psikolojik dürtüden kaynaklanmaktadır. Kaygı korku ile yakından ilişkiye sahip olsa da daha önce de belirtildiği üzere korkudan farklıdır. Korkunun yüzleşilebilecek, analiz

⁸⁸ Bilinemezlik niteliksel olarak belirsizlikten farklıdır. Belirsizlik neo-realist açıklamalardaki hayatta kalma güdüsünü ve kendi kendine yardım ilkesini yönlendiren güdüdür. Ancak belirsizlikte bilinemezliğin kaygı gibi duygusal sonuçlarına yeterince dikkat edilmez (Rumelili, 2020:262). Klasik realizm belirsizlik üzerine temellenen korkuya yer vermiştir. Bu minvalde belirsizlik fiziksel bir güvensizlik duygusu yaratır ve sosyal ilişkilerin tanımlayıcı özellikleri olarak güvensizlik ve korku ortaya çıkar. Realistler rasyonel aktörlerin en kötü durum için koşullanması gerektiğini ve bu bağlamda askeri güçlerini arttırmaları gerektiğini ileri sürer. Kısacası realist bağlamda aktör neyden korkacağını bilen, açıkça tanımlanmış tam ve bütün bir devlettir. Ontolojik güvenlik ise aktörler eksiktir ve bilinemezlikten dolayı kaygı duymaktadır. Bkz. Berenskoetter, 2020: 276.

⁸⁹ Eberle ve Handl, 2020: 4.

⁹⁰ Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 250.

⁹¹ Mitzen ve Larson, 2017: 7.

⁹² Mitzen ve Larson, 2017: 3.

⁹³ Berenskoetter'e göre temel olarak üç tip kaygı kontrol mekanizması vardır. 1. Matematik sembolleri kullanarak bilimsel ölçüm yapmak (Nedensel iddialar ve risklerin hesaplanması yoluyla geleceği bilinebilir kılmak ve onu matematiksel olasılıkla rasyonelleştirmek mümkün hale gelebilir. Bu durum kısaca "şansın evcilleştirilmesidir.") 2. Rutinler (Rutinler geçmişte kurulan kurumsal kural ve normların tekrarlanmasıyla meydana gelen aşinalık üzerinden temellenir. Rutinler yoluyla geçmiş güvence altına alınırken geleceğe dair de bilinebilirlik sağlanır.) 3. Anlatılar. (Anlatılar aktörlerin kendilerini geçmişte ve gelecekte nasıl konumlandıracağını gösterir.) Bu üç mekanizma birbiri ile iç içedir ve birbiriyle etkileşim halindedir. Bu mekanizmalar temel güven duygusu sağlar. Berenskoetter, 2020: 280-281.

edilebilecek, saldırıya uğrayabilecek belirli bir nesnesi vardır.⁹⁴ Korku belirli bir tehdide verilen bir yanıttır ve bu nedenle de belirli bir amacı vardır.⁹⁵ Kaygı ise genelleştirilmiş bir duygu durumudur. Bu anlamda korku, aktörün hayatta kalmasına yönelik nesnel bir maddi tehdide verilen tepki iken, kaygı aktörün öz-kimliğine meydan okunduğunda ortaya çıkan bir güvensizlik duygusudur. Yani kaygı; belirli bir nesneleşmiş tehdide dayanmayan, benliğin özünün hedef alındığı ontolojik güvensizlik durumudur.⁹⁶ Kaygıda somut bir tehdit veya riskten ziyade “ihtimalin ihtimalleri” söz konusudur. Bu anlamda kaygı aktörlerin varoluşsal sorularla karşılaştığında ve bunlara dair bilinemezlikler olduğunda ortaya çıkar.⁹⁷ Kaygı durumunda sabit ve istikrarlı bir kimliğe sahip olma yanılsaması yok olurken, tanıdık dünya ve onunla irtibatlı alışılmış rutin ilişkiler de yollarını kaybeder. Kaygı yönetimi önemlidir çünkü kontrol edilemeyen kaygı, aktörleri sağlıklı bir temel güvene hapsedip aktörün davranışlarını felce uğratabilir.

Ontolojik güvenlik literatüründe merkezi bir yere sahip olan kaygı aslında utanç, aşağılanma ve öz-saygı gibi duygular ve duygulanım süreçleri ile de yakından ilişkilidir. Ontolojik güvenlik literatüründe utanç bireyin tutarlı bir biyografıyı sürdürmesini sağlayan anlatıların yeterliliğine ilişkin kaygıyı ifade etmektedir. Bu anlamda utanç, öz-saygıyı aşındıran ve derin bir güvensizlik yaratan özel bir duygudur. Zira utanç aktörün öz-kimlik duygusuna uygunsuz şekilde davrandığının göstergesi ve yetersiz olmanın içsel yansımasıdır. Utanç aktörün olması gerektiğini düşündüğü türden bir kimliğe sahip olmadığını hissettirir ve

⁹⁴ Başta realizm olmak üzere geleneksel teoriler bir duygu olarak korkuya yer vermişse de kaygıya eğilmemiştir. İlginç olan ise uluslararası ilişkilerin felsefi ve teorik temelinde önemli bir yeri olan Hobbes, aslında kaygı ile korku arasındaki ayrımı işaret etmiştir. Rumelili’nin gösterdiği üzere Hobbes, kaygıyı geleceğin bilinemezliği ve insan kapasitesinin sınırlılığı üzerinden okuyarak korkudan ayırmıştır. Bu bağlamda Rumelili, kaygının uluslararası ilişkilerde korkunun alternatifi ya da rakibi olmak yerine birincil bir konuma yerleşmesi gerektiğini dile getirmektedir. Zira kaygı tıpkı korku gibi bireyler, devletler veya grupların davranışlarını şekillendiren önemli bir dürtüdür. Ayrıca kaygı ontolojik güvenlik ve fiziksel güvenlik arasındaki farkı açıklamak için daha sağlam bir zemin sağlar. Nitekim fiziksel güvenlik daha çok korkuya yönelik bir tepki olarak yorumlanabilecekken ontolojik güvenlik kaygıya yönelik bir denetleme mekanizmasıdır. Kaygı, kimliğe yönelik tehditler olduğunda ortaya çıkar. Diğer taraftan kaygıyı, güvenlikleştirmeden (*securitization*) insanî eylemlere kadar çok çeşitli dış politika davranışlarını yönlendiren bir faktör olarak değerlendirmek de mümkündür. Örneğin güvenlikleştirme, bir açıdan kaygının korkuya çevrilmesi, yani kaygının nesneleştirilmesini ifade etmektedir. Kaygı hem istikrar hem de değişime yol açabilir. Rumelili, 2015: 255-260.

⁹⁵ Özellikle realizmin felsefi altyapısında Hobbes’un görüşlerinin ön kabulü yer almaktadır. Bu anlamda korku, realizmin teorik düzleminin belirleyici olgusudur. Aslında duygular üzerinden yapılan varsayımlar -gözden kaçırılmış olsa da- uluslararası ilişkilerin temelinde belirgin bir şekilde yer almaktadır. Nitekim realizm, İngiliz Okulu hatta sosyal inşacılıkta Hobbes’un varsayımları önemli bir yere sahiptir. Örneğin Buzan’ın kitaplarından birinin ismi “İnsanlar, Devletler ve Korku” şeklindedir. Buzan güvenlik terimini sistemleştirmeye çalıştığı bu eserinde, korkuyu daha çok fiziksel güvenlik ve materyal tehditler üzerinden değerlendirmiş ve korkuya devletlerin karşı koyması gereken önemli bir olgu olarak yer vermiştir. Bkz. Buzan, 2015: 115-118. Diğer taraftan Rumelili’nin gösterdiği gibi Hobbes korkunun yanında kaygıya da yer vermiştir. Hobbes’un kaygıyı soğukkanlı hesaplamaları gölgede bırakan “daimî bir korku” olarak gördüğü söylenebilir. Bu anlamda soğukkanlı hesaplamalar “rasyonellik” bağdaştırılabilir. Bkz. Rumelili, 2015.

⁹⁶ Darwich, 2014: 10.

⁹⁷ Rumelili, 2015: 258.

beraberinde aşağılanmışlık hissini getirir.⁹⁸ Aktörler kim olduklarıyla alakalı olaylar neticesinde ya da benliklerine zarar veren eylemlerinden dolayı utanç duyabilir. Ontolojik güvenlik literatürü utanç, kaygı ve öz-saygıyı, öz-kimliği güvence altına alma sürecinin bağlantılı bileşenleri olarak görür. Devletler düzeyindeki utanç ise aslında kimlik sorunlarıyla ilgili güvensizliği ifade eder. Ontolojik olarak güvende olsun ya da olmasın tüm devletler kaygı ve utanç duygusundan kaçınmak ister. Hatta bu durum fiziksel güvenliğe zarar verecek davranışları bile beraberinde getirebilir. Aktörler utanç ve aşağılanma gibi duygulardan kaçabildiği ölçüde öz-saygı duygusu geliştirebilir.

Bu kısımda son olarak ontolojik güvensizlikle yakından ilişkili olan ve yüksek kaygıyı beraberinde getiren kritik durumlara değinilecektir. Kritik durumlar sürekliliği tehdit eden ve öngörülemeyen türden olaylardır. Kritik durumlarda kurumsallaşmış rutinler tehlike altına girerken; kimliğin aşındığı, biyografik anlatılara meydan okunduğu ve yüksek kaygının ortaya çıktığı bir süreçle karşılaşılır.⁹⁹ Kritik durumlarda kaygı artık kontrol altına alınamaz durumdadır. Kritik durumların temel özelliği kolektif aktörlerin temel varoluşsal sorulara yönelik cevaplarını muğlaklaştırması ile ilgilidir.¹⁰⁰ Kritik durumlar içeride yaşanan süreçlerle bağlantılı olabileceği gibi dış çevrenin değişen koşulları ya da her ikisinin bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Aslında çoğu zaman iç ve dış koşullar birbirlerine derinlemesine içkindir. Kritik durumlar ve bunlara verilen tepkiler durumdan duruma değişebilir. Bazı durumlarda varoluşsal soruların tamamı tehdit altında hissedilebilir. Bazılarında ise varoluşsal soruların birkaç tanesi yoğun bir tehdit altında görülebilir. Bu tür durumlarda çalkantı daha düşük yoğunlukta olabilir. Ancak her halükârda kritik durumlar regresif, histerik ve şizofrenik davranışlara yol açabilir.¹⁰¹ Kritik durumlardan daha az yoğunluktaki süreçler ise ontolojik baskı durumlarını ifade eder. Ontolojik baskı, aktörlerin ontolojik güvenlikleri tehdit eden ve kritik durumları tetikleyen süreçler olarak tanımlanabilir. Ontolojik baskı kritik durumların muhtemel olduğunu göz önüne serer.

⁹⁸ Steele, 2008: 53.

⁹⁹ Kazharski, 2020: 6.

¹⁰⁰ Devletler için temel varoluş sorularının konuları şunlardır: uluslararası düzende var olma, aktörlerin sonluluğu, kurucu ötekiyle ilişkiler ve biyografik anlatıların tutarlığı. Devletler için varoluşsal sorularının ilki, devletlerin uluslararası toplumda bir düzen ve aidiyet duygusuna sahip olup olmadıkları ve temsili bir yuva (*home*) içerisinde hissedip hissetmedikleri ile ilgilidir. İkinci varoluşsal soru ise sonluluk kaygısının nasıl ve ne derecede kontrol altına alınabildiği üzerinedir. Aktörler zaman zaman sonluluk kaygısını kontrol altına almakta zorlanabilir ve yakın bir zamanda varlığının sona erebileceği kaygısına kapılabilir. Üçüncü temel varoluşsal soru devletlerin kurucu ötekileri ile ilişkilerinin nasıl şekilleneceği üzerinedir. Kurucu ötekiler ile ilişkiler devletin benliğini oluşturan kurucu bir öznedir. Dördüncü temel soru ise devletin biyografik anlatılarının nasıl ve ne şekilde oluştuğu üzerinedir. Devletler ontolojik olarak güvende hissetmek için kendilerine ait bir biyografik anlatı oluşturur ve bunu sürdürmeye çalışır. Bu biyografik anlatılarda devletler kim olduklarını belirlemeye çalışır. Bkz. Ejodus, 2018: 10-15.

¹⁰¹ Ejodus, 2018: 11.

1.3. Ontolojik Güvenlik Arayışı

Ontolojik güvenlik arayışının nasıl gerçekleştirileceği ve ontolojik güvenlik hissinin nasıl sağlanabileceği, ontolojik güvenlik literatürünün önemli soruları arasında yer almaktadır. Bu sorulara cevaben ontolojik güvenlik hissinin; biyografik bir öz-kimlik anlatısının oluşturulması, rutinlere dayalı davranışlar, aktörlerin utanç ya da kaygı duyacak davranışlardan kaçınması, belirli bir yerin ya da belirli tip ilişkilerin bir yuvayı (*home*)¹⁰² temsil etmesi gibi pratiklerle sağlanabileceği söylenebilir.¹⁰³ Basitleştirmek gerekirse, ontolojik güvenlik arayışı ile ilgili literatürde temel olarak iki ana akım bulunduğu söylenebilir. Birinci akımda ontolojik güvenlik arayışının biyografik bir öz-kimlik anlatısının oluşturulup sürdürülmesi ile gerçekleşeceği belirtilir. Bunun anlamı aktörlerin ontolojik güvenlik arayışının biyografik anlatılarla yakın ilişkiye sahip olduğu ve ontolojik olarak güvende olmak için güçlü bir anlatının gerekliliğidir.¹⁰⁴ İkinci akım görüşte ise ontolojik güvenliğin devletin kurucu ötekileriyle kurduğu rutin ilişkiler yoluyla dışsal olarak inşa edildiği ifade edilir.¹⁰⁵ Her ne kadar bu iki konsepti ayrı ayrı ele alan çalışmalar olsa da aslında bu iki konsept birbirine bağlıdır ve her ikisi de refleksif bir biçimde karşılıklı olarak kurucu niteliktedir. Birbirlerinden ayrı olarak anlaşılabilir. Zira bir devletin ontolojik güvenlik arayışı hem otobiyografisi hem de ilişkisel (rutinle alakalı) yönleriyle yakından ilişkilidir. Devletler düzen oluşturma mücadelelerinde sosyal meşruiyet kazanmanın bir yolu olarak da biyografik anlatılarının sosyal olarak tanınması için mücadele edebilir. Bu anlamda ontolojik güvenlik arayışı ne tamamen öznel arası ne de yalnızca biyografik anlatılar üzerinden temellenen bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Ontolojik güvenlik arayışı içsel kimlik (biyografik anlatılar) ve rol kimliği (sosyal etkileşim) arasında bu kimliklerin her birisinin birbirini etkilediği ve birbirini güçlendirip zayıflatılabildiği zor bir ince ayar sürecidir. Öyle ki rutin uygulamalar ile mevcut anlatı arasındaki kopukluk, muhtemelen kimlik krizine ve ontolojik uyumsuzluğa yol açacaktır. Böyle durumlarda utanç, hayal kırıklığı ve kaygı gibi duygular belirginleşir ve bu da ontolojik güvensizliği belirginleştirir.¹⁰⁶

Ontolojik güvenlik arayışının önemli sacayaklarından ilki biyografik anlatıdır. Aktörler kendi kimliklerini tamamlamak ve biyografik devamlılıklarını sağlamak için hikayeler ve anlatılar oluşturur. Anlatılar aktöre dair varoluşsal soruların yanıtlanmasına rehber olur.¹⁰⁷ Bunun yanında anlatılar benlik saygısı (*self esteem*) yani kendine değer verme duygusunun

¹⁰² Yuva(*home*) kimliklerin inşa edildiği güvenli bir yerdir. Sosyo-ekonomik sorunlar, kimlik krizleri gibi sorunlar zaman zaman yuva hissinin kaybını ve ontolojik güvenlik arayışını beraberinde getirebilir. Bkz. Kinnvall, 2004: 747.

¹⁰³ Browning, 2018: 339.

¹⁰⁴ Flockhart, 2016: 32.

¹⁰⁵ Oppermann ve Hansel, 2016: 17.

¹⁰⁶ Flockhart, 2016: 34.

¹⁰⁷ Eberle ve Handl, 2020: 4.

oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Nitekim Stele ahlakî, insanî ve onur odaklı davranış biçimlerinin biyografik öz-anlatılar ile doğrudan ilişkili olduğunu ve uluslararası ilişkilerdeki geleneksel yaklaşımların devletlerin bu tür normatif kaygılarını büyük ölçüde göz ardı ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁸

Anlatı ve söylemler Giddens'in mekân duygusu (*sense of place*) olarak altını çizdiği şeyi sağlar. Bu bağlamda mekân duygusu varoluş rutinlerinin gerçekleştirilebileceği bir yuva haline gelir ve olası bir aidiyet yerini ifade eder.¹⁰⁹ Devletler içerideki ve uluslararası sistemdeki davranışlarını anlamlandırmak için otobiyografik kimlik anlatıları oluşturur. Devletin bilinci, özneliği ve hafızası özneler arası olarak tanınan anlatılar tarafından oluşur. Hurrel "tüm insan toplumlarının nerede oldukları ve nereye gidecekleri konusundaki kavramları meşrulaştırmak için kendileri hakkında tarihi hikayelere güvenmek durumunda olduklarını" belirtmiştir.¹¹⁰

Anlatılar siyasi davranışların inşasında kritik bir rol oynar. Aktörler çevrelerindeki politik gerçekleri yorumlamak ve anlamak için anlatılar oluşturur ve kullanır. Anlatılar son derece seçicidir ve belirli bir amaca yönelik kurgulanır. Bireyler gibi gruplar ve devletler de biyografik anlatıya ihtiyaç duyar. Bu anlatılar; "Biz kimiz? Nereden geldik? Bizi bir araya ne getirdi? Bizim amacımız ve arzularımız nelerdir?" gibi sorulara cevaplar içerir. Güvenli bir biyografik anlatıya sahip olmak, istikrar duygusu sağlar ve davranışları güdüler. Anlatılar belirli norm ve değerleri oluşturmak ve desteklemek yahut gruplaşma ve dayanışma duygularını teşvik etmek için oluşturulabilir.¹¹¹ Sosyal aktörlerin kullandıkları anlatılar, aktörlerin çevrelerindeki dünyayı nasıl algıladıklarına, nasıl davranabileceklerine dair ipuçları verir.¹¹²

Seçilmiş travma ve zaferler, kültürel kolektif hafıza ve mitler karmaşık bir ulusal anlatı oluşturmak için bir araya gelir. Seçilmiş travma ve zaferler, kriz zamanlarında güçlü kimlik tanımlayıcıları olarak öne çıkar. Ulusun aşağılanması gibi anlatılar ya da seçilmiş zafer ve mitler, kimliğin perçinlenmesinde oldukça işlevseldir. Kinval'ın belirttiği gibi; ortak mitolojiler, seçilmiş travma ve zaferler ontolojik güvensizlik durumlarında rahatlama sağlar. Seçilmiş travmalar güçlü derecede hissedilen kayıp, aşağılanma, intikam ve nefret gibi duyguları beraberinde getirir.¹¹³ Ayrıca seçilmiş travmalar yeni travmaları yorumlamak için de kullanılabilir. Anlatıların önemi ise özellikle büyük stres ya da travma zamanlarında daha da artar. Zira bilindik anlatılar aktörlerin biyografik devamlılığı ve ontolojik güvenliğini sürdürme ihtiyacı arasındaki boşluğu kapatmaya yardımcı olur. Aktörler yüksek kaygı durumunda baştan

¹⁰⁸ Cupać, 2012: 23.

¹⁰⁹ Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 253.

¹¹⁰ Heritage ve Lee, 2020: 27.

¹¹¹ Subotić, 2016: 613.

¹¹² Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 257.

¹¹³ Kinnvall, 2004: 755.

yeni anlatılar oluşturmaktan ziyade var olan anlatının bazı unsurlarını harekete geçirerek bazı unsurlarını da devre dışı bırakarak hareket etmeye meyillidir.¹¹⁴ Eğer anlatılar arasında bir çelişki olursa ontolojik güvenlik daha da aşınır. Bu durumun kontrol edilememesi ise kritik durumları beraberinde getirebilir.¹¹⁵

Ontolojik güvenlik arayışının bir diğer önemli sacayağı ise kurucu öteki ile kurulan ilişkiler üzerinden temellenen rutinlerdir. Bu anlamda Mitzen kurucu öteki ile kurulan uzun dönemli ilişkilerin rutinleşmeyi de beraberinde getireceğini belirtir.¹¹⁶ Rutinlerin önemi aslında dış politika davranışlarının ontolojik güvenlik arayışıyla ilişkisini açığa çıkarmasından gelir. Zira rutinler, aktörlere ontolojik olarak güvenli olma hissi verir. Ontolojik güvenlik çalışmalarının asıl dikkat çektiği husus ise uzun vadeli çatışmaların, bilinmezlikten ve belirsizlikten daha rahat bir ortam sağlayan istikrarlı rutinlerin oluşumunu mümkün kılması ve bu minvalde devletlerin bu katı rutinleri ontolojik güvenlik hissi için sürdürebilmesidir. Bu katı rutinlerin en önemli örneklerinden biri ise güvenlik ikilemidir.¹¹⁷ Bu anlamda Mitzen şu önemli sorulara dikkat çekmektedir: devletler -özellikle savunmacı realistlerin iddia ettiği gibi- güvenlik arayışındaysalar neden güvenlik ikilemine girdikleri uzun süreçler boyunca gerçek kimlik tiplerini karşı tarafa yansıtıp ikilemi aşamıyor? Ayrıca devletler sürekli saldırgan davranışlar sergiliyorsa devletleri nasıl güvenlik arayışında olarak görebiliriz? Akabinde de Mitzen realist devlet tiplerinin ve davranış kalıplarının, koşullar mükemmel olsaydı devletin ne olmak ve ne yapmak isteyeceğine dair bilişsel kavramlar olduğunu belirtiyor. Ancak koşullar hiçbir zaman mükemmel olmadığından devletlerin kimlikleri sosyal etkileşime bağlı hale gelecektir. Bu anlamda Mitzen'e göre ısrarcı rekabetçi davranışlar ve güvenlik ikilemleri rasyonel değil patolojiktir.¹¹⁸ Diğer taraftan zamanla süreklilik arz eden rutinler, bir devletin benlik duygusunun ve biyografik anlatısının çok önemli çapaları haline gelir. Devletler bu rutinlere her an kapıda belirebilecek kaosa yönelik kaygılarını bastırmak amacıyla bağlanır.

Ontolojik güvenlik yaklaşımındaki bir diğer önemli soru ise ontolojik güvenlik arayışının hangi durumlarda belirginleşeceğidir. Aslında bu soru ontolojik güvenlik yaklaşımlarının hangi durumlarda işlevsel olarak kullanabileceği ile ilgilidir. Bu anlamda

¹¹⁴ Subotić, 2016: 615.

¹¹⁵ Peki anlatılar nasıl ölçülebilir? Daha açık bir ifadeyle anlatıların toplum tarafından geniş bir şekilde paylaşıp paylaşılmadığı ya da gruba derinlemesine yerleşip yerleşmediği nasıl bilinebilir. Ayrıca inşa edilmeye çalışılan anlatılar ile toplumdaki yeri arasında uyumsuzluk olursa ne olur? Anlatıların ne kadar işlevsel olduğunu anlamak için ilk olarak hem seçkinler hem de toplum arasındaki yaygınlığına bakılabilir. Ayrıca, halkın görüşlerini yansıtan kamuoyu anketlerinin, medyadaki çeşitli raporların, tarihi kayıtların, anıların ve hükümet belgelerinin yanında roman, film gibi popüler kültüre dair eserler, önemli entelektüel kişilere dair çalışmalar kapsamlı bir şekilde değerlendirilerek anlatıların etkisi anlaşılabilir. Subotić, 2016: 616.

¹¹⁶ Cupać, 2012: 24.

¹¹⁷ Buzan, 2015: 27.

¹¹⁸ Mitzen, 2006: 354.

ontolojik güvenlik arayışının ilk olarak devletlerin kritik durumlarla karşı karşıya kaldıkları ya da ontolojik baskı hissettikleri süreçlerde belirginleştiği söylenebilir. Bir aktörün ne kadar çok kritik durumla ya da ontolojik baskı ile karşılaştığı ise o aktörün temel güven seviyesine dair ipuçları verir.¹¹⁹ Özellikle sağlıklı bir temel güvene sahip olan aktörler ontolojik güvenlik arayışına daha çok odaklanacaktır. Aslında sağlıklı ya da sağlıklı güvene sahip olsun, tüm aktörler bir şekilde istikrarlı bir biyografik anlatıyı sürdürmek durumundadır.¹²⁰ Hatta sağlıklı temel güvene sahip gibi görünen aktörlerin de zaman zaman ontolojik baskı hissedebildikleri, bu anlamda ontolojik güvenlik arayışına yönelebildikleri görülmektedir. Ancak sağlıklı temel güvene sahip olan aktörler, küçük aksaklıkların belirsizliğine ayak uydurma konusunda daha büyük bir kapasiteye sahiptir. Dahası, bu tür aktörler fiziksel güvenlik arayışının ötesine geçerek toplumsallaşma, gelişme ve öz-saygı gibi daha yüksek ihtiyaçların peşinden de gidebilir. Bu anlamda sağlıklı temel güvene sahip aktörler ontolojik güvenlik arayışını fiziksel güvenlik şablonuyla uyumlu hale getirme konusunda daha yeteneklidir. Diğer taraftan sağlıklı temel güvene sahip olan aktörler özellikle kritik durumlar ya da ontolojik baskı hissettikleri zaman dilimlerinde, kaygıyı kontrol etmekte zorlanabilir ve varoluşsal sorularının sorgulandığı bir süreçle karşılaşabilir. Bu tür süreçlerde ise ontolojik güvenlik arayışı belirginleşirken tam da ontolojik güvenlik literatürünün dikkat çektiği davranış kalıpları gözlemlenir. Bu minvalde değerlendirildiğinde ontolojik güvenlik arayışının ulus-devlet inşa süreçleri, rejim değişiklikleri ve meşruiyet sorunları ile alakalı durumlarda belirginleştiği görülmektedir. Bu anlamda kritik durumlara ya da ontolojik baskılara maruz kalan süreçler, ontolojik güvenlik literatürünün bilhassa dikkat çektiği noktalardır.

1.4. Örnek Olaylar Üzerinden Ontolojik Güvenlik Literatürünün İncelenmesi

Çalışmanın bundan önceki bölümünde başta Kinval, Zarakol, Rumelili, Steele, Mitzen, Browning, Flockhart ve Subotic gibi isimler olmak üzere ontolojik güvenlik yaklaşımına kuramsal katkılar yapmış isimlerin bu minvaldeki çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında ise daha çok ontolojik güvenlik yaklaşımının uygulanabilirliğine odaklanılmıştır. Bu anlamda, önceki bölümlerde ele alınmış olan, kuramsal çalışmalardan ziyade örnek olaylar üzerinden bir literatür taraması yapılmıştır. Örnek olaylarla ilgili çalışmaların da bu tez

¹¹⁹ Bir aktörün sağlıklı ya da sağlıklı bir temel güvene sahip olduğunu tahmin etmek için belli başlı bakılacak yerler vardır. İlk olarak o aktörün modern döneminin erken aşamalarında ne kadar yoğunlukta işgal, istila ve ayaklanma gibi travmatik olay ve toplumsal sorunlar yaşadığına bakılır. İkinci olarak ise kurucu ötekileri ile ilişkilerin korku, nefret ya da düşmanlık gibi duygular üzerinden mi temellendiği yoksa öz-saygı, güven ve dostluk gibi ilişkiler üzerinden mi temellendiği incelenir. Eğer bir devletin modern tarihi toplumsal travmalar, işgaller ya da toplumsal ayaklanmalarla oluşmuş ayrıca kurucu ötekilerle ilişkiler genellikle olumsuz duygular üzerinden şekillenmişse o devletin sağlıklı bir temel güvene sahip olduğu söylenebilir. Krolkowski, 2008: 116-117.

¹²⁰ Flockhart, 2016: 12.

çalışmasıyla ilişkili görülenleri ele alınmıştır. Bu anlamda ontolojik güvenlik literatürünün daha geniş olduğu gözden kaçırılmamalıdır.¹²¹

Ontolojik güvenlikle ilgili çalışmalara bakıldığında özellikle analiz nesnesi anlamında çeşitlilikler görülmektedir. Nitekim, devletleri ve devletlerin bir araya gelmesiyle oluşan uluslararası örgütleri esas ontolojik güvenlik arayıcısı olarak gören çalışmalar olduğu gibi, bireyleri ve grupları analiz nesnesi olarak ele alan çalışmalar da vardır. Birinci tür analiz düzeyini ifade eden çalışmalarda devletlerin insansılaştırılması (*antromorfizm*) yoluyla devletlerin de tıpkı bireyler gibi ontolojik güvenlik arayışı ve duygulanım ilişkileri içerisinde bulunduğu savı benimsenmektedir.¹²² Yine bu minvalde uluslararası örgütleri de devletler gibi insansılaştırarak ontolojik güvenlik arayan aktörler olarak dikkate alan çalışmalar bulunmaktadır. İkinci tür analizlerde ise devlet içerisinde yer alan birey ve toplumsal grupların ontolojik güvenlik arayışına odaklanılmaktadır. Bu tür çalışmalarda devlete daha çok ontolojik güvenlik sağlayıcısı rolü verilmektedir. Ontolojik güvenlik literatüründe devletler bazında Rusya, Almanya, Çin, Japonya, Hindistan, İran, Mısır, İsrail, Türkiye, Sırbistan, Bosna Hersek, Belçika, İngiltere ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle alakalı çalışmalar mevcuttur. Uluslararası örgütler bağlamında özellikle AB (Avrupa Birliği) ile ilgili çalışmalar literatürde önemli yer tutmakta, bunun yanında Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı (NATO) ve AEB (Avrasya Ekonomik Birliği) ile alakalı çalışmaların da bulunduğu görülmektedir.

Literatür taraması kısmına, ontolojik güvenliğin devletler bağlamında anlaşılması noktasında önemli yeri olan Steele'in çalışmaları ile başlanması yerinde olacaktır. Biyografik anlatıların önemine dikkat çeken Steele; özellikle utanç, öz-saygı gibi duyguların devletlerin dış politikasında belirgin bir yere sahip olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda bazı örnekler vermektedir. İlk olarak I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanya'nın Belçika topraklarından geçme talebini Belçika'ya bir ultimatom şeklinde verdiğini, Belçika'nın ise bu

¹²¹ Bu çalışmanın kapsamı dışında tutulan çalışmalarla ilgili olarak birkaç örnek vermek gerekirse, Steele 2008 yılına ait makalesinde, Amerikan askerleri tarafından Irak ve Afganistan'daki hapishanelerde yapılan işkencelerin basit bir "bozuk psikolojili askerler" meselesinden öte olduğunu belirtmektedir. Steele'e göre aslında Amerikan askerleri işkence yoluyla karşı tarafın kimliklerine ve ontolojik güvenliklerine zarar verirken öteki olarak gördükleri kişiler üzerinden de kendi kimliklerini sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Bkz. Steele, 2008: 243-261. Steele bir başka çalışmada Irak ve Afganistan'dan yurtlarına dönen Amerikan askerlerinin sosyal medyada paylaşılan aileleri ile kavuşma videolarını ontolojik güvenlik perspektifinden değerlendirmiştir. Steele bu videoların arka planında yeniden bir araya gelişler üzerinden toplumsal hafızaya ait bir takım rutin ritüeller oluşturma, toplumsal güven sağlama, "savaş bitti artık güvendesiniz" anlayışını vurgulama gibi amaçlar ve bu bağlamda ontolojik güvenlik arayışının yattığına dikkat çekmektedir. Bkz. Steele, 2019: 209-226. Chan ise devletlerin ontolojik güvenlik ihtiyacını karşılayan ve nüfus içerisindeki belirli grupları "yabancı" olarak tanımlayan karşı anlatılara (*counter narrative*) odaklanmıştır. Karşı anlatıların devletlerin ontolojik güvenlik ihtiyacını karşılamaya hizmet ettiğini belirten Chan, ulus ötesi cihatçı terörizmin devletler için fiziksel güvensizlikten ziyade ontolojik bir güvensizlik teşkil ettiğini ileri sürer. Bu anlamda Chan, Malezya'da terör anlatıları üzerinden belirli bir gruba "yabancılaşma" statüsü atfedildiğini ve böylece ontolojik güvenliğin karşılanmaya çalışıldığını göstermiştir. Bkz. Chan, 2020.

¹²² Düzgün, 2021.

ültimatomu reddederek işgale uğramayı göze aldığını göstermiştir. Steele'e göre Belçika I. Dünya Savaşı'nda ontolojik güvenliğini sağlamak için fiziksel güvenliğini feda etmiştir. Belçika Avrupa'nın egemen ve bağımsız bir üyesi kimliğini korumak ve ulusal onurunu güvence altına almak için Almanya'nın ultimatoma ret cevabı vererek fiziksel güvenliğinin kaybını göze almıştır.¹²³ Steele bir başka örneğinde ise Amerikan İç Savaşı'nda İngiltere'nin dış politika davranışına dikkat çekmektedir. Steele, Birleşik Krallık'ın savaşın kölelikle alakalı olduğunu açıkça gösteren Kurtuluş Bildirgesi'ne kadar Amerikan İç Savaşı'nda güneylilerin lehine müdahaleyi düşündüğünü ancak kölelik taraftarı konfederasyonu desteklemenin kölelik karşıtı krallık kimliği için utanç verici olacağı kaygısıyla Birleşik Krallık'ın hareketsiz kaldığını belirtmektedir.¹²⁴ Bu anlamda Birleşik Krallık, Amerikan İç Savaşı'nda rasyonel hesaplamalar ve dengeleme mantığından ziyade ontolojik güvenliğinin aşınmasını engellemeye yönelik bir dış politika anlayışını benimsemiştir. Başka bir çalışmasında Steele, NATO'nun Kosova'ya müdahalesinin arka planında Ruanda ve Bosna-Hersek'teki soykırım ve katliamlar sırasındaki eylemsizliği nedeniyle duyduğu utancın etkili olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁵

Heritage ve Lee Çin'in Güney Çin Denizi'nde¹²⁶ neden, başta ABD olmak üzere, bölgedeki önemli güçlerle doğrudan karşı karşıya gelme pahasına hak iddia ettiği diğer taraftan ABD'nin Çin'e neden ısrarla karşı koyduğu gibi soruları ele almıştır. Bu sorulara cevaben tarafların mücadelesinin sadece mevzi kazanmak ya da bölgeyi kontrol etmek ile ilgili olmadığı, iki tarafın ontolojik güvenlik arayışının anlaşmazlıklarda önemli yer tuttuğu görüşü dile getirilmiştir. Nitekim Heritage ve Lee'ye göre Çinli liderler uyguladıkları yayılmacı politikanın barışçıl yükseliş söylemini aşındırdığının ve komşuların tehdit algılarını tırmandırıdığının gayet farkındadır.¹²⁷ Üstelik bölgede süregelen anlaşmazlıkların devam etmesi, Çin de dahil olmak üzere Güney Çin denizinde hak iddia eden tüm devletlerin hidrokarbon rezervlerini kullanmasını engellemektedir. Bu durum ise Çin'in rasyonel hesaplamalara uygun hareket etmediğini göstermektedir. Diğer taraftan ABD'nin Çin'e ısrarla karşı koymasının perde arkasında ise uluslararası düzen¹²⁸, ulusal kimlik ve sosyal meşruiyet gibi ontolojik güvenlikle yakından ilişkili olgular bulunmaktadır. Bu bağlamda Çin, yükselen güç kimliğini doğrulamak,

¹²³ Steele, 2008: 14.

¹²⁴ Steele, 2008: 83.

¹²⁵ Steele, 2008: 114-148.

¹²⁶ Bu bölgede yaşanan sorunlar için Bkz. Grandre, 2021.

¹²⁷ Heritage ve Lee, 2020: 2.

¹²⁸ Uluslararası düzen, eşit olmayan güç ve statüye sahip devletler arasında sosyal bir anlaşmanın oluşturduğu hiyerarşik bir siyasi oluşumu ifade etmektedir. Bu düzende yer alan devletlerin davranış kalıplarını biçimlendirecek yerleşik kural ve normlar vardır. Bu yerleşik kural ve normlar, lider devlet(ler) tarafından belirlenir ve düzene tabi olan diğer devletler tarafından da benimsenir. Bir devlet bir düzenden çıkarsa bir diğerine nasıl dahil olacağı konusunda belirsizlik hissedecektir. Aslında düzen kurma mücadelesi (*order contestation*) sadece materyal anlamdaki gücü içermez aynı zamanda sosyal meşruiyeti de içerir. Heritage ve Lee, 2020: 6.

en azından bölgesel anlamda bir hegemonya kurmak ve aşağılanma yüzyılı travmasını hafifletmek için mücadele ederken ABD II. Dünya Savaşı sonrası inşa ettiği liberal hegemon kimliğini yeniden teyit etmek için Çin'e karşı koymaktadır. Her iki taraf da ontolojik olarak güvende hissetmek ve istedikleri düzeni kurabilmek için sosyal meşruiyet arayışındadır.¹²⁹ Bu anlamda Çin'in çağdaş projesi Amerikan düzenini bozmak ve onu Çin merkezli bir Doğu Asya Toplulukları'nın modern bir versiyonuyla değiştirmek iken¹³⁰ ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra inşa ettiği düzeni koruma amacındadır. İki tarafın bu ontolojik güvenlik arayışı, bölgede derin bir güvenlik ikilemini beraberinde getirmektedir. Güney Çin denizindeki anlaşmazlıklar yalnızca Çin'in "iddialı" (*assertive*) davranışlarının neticesi olarak değil, Çin ve ABD'nin bölgesel düzen oluşturma mücadelesi nedeniyle bu kadar zorlu hale gelmiştir. Öyle ki ne Çin ne de ABD diğer tarafı bölgesel düzen vizyonuna dahil etmek istemektedir.¹³¹

Devletlerin ontolojik güvenlik arayışı bağlamındaki bir diğer örnek ise Almanya'nın ontolojik güvenliğini Rusya ile ilişkileri bağlamında ele alan çalışmadır. Çalışmanın yazarları Eberle ve Handl'e göre Almanya'nın ontolojik güvenliği "sivil güç" (*civilian power*) anlatısı üzerinden temellenmektedir. Bu anlamda Almanya kendisini iyi huylu, iş birliğine yatkın, norm-odaklı ve çok katmanlı barışçıl bir devlet olarak konumlandırmaktadır. Almanya sivil güç anlatısını ontolojik güvenliğini sağlamak ve dış politikasını şekillendirmek için kullanmaktadır. Sivil güç anlatısı anti-militarizm, çok taraflılık ve demokratikleşme gibi normatif değerler üzerinden iş birliğine ve kolektif güvenliğe vurgu yapılarak gerçekleştirilmektedir.¹³² Almanya için başta Almanya'nın güvenliği, istikrar ve refahını korumak ve Avrupa güvenlik mimarisinin istikrarını ve düzenini devam ettirmek birincil önceliklerdir. Bu önceliklerin gerçekleşmesi ise Rusya ile ikili ilişkileri sürdürmeye bağlıdır. Eberle ve Handl'e göre; 2008 Gürcistan Savaşı'nda Almanya'nın Rusya'ya güveni zarar görmüşse de tamamen tükenmemiştir. Almanya Rusya'nın -hatalarına rağmen- yeniden Avrupa düzenine ve güvenlik mimarisine dahil olmasını desteklemiş ve Rusya'nın ikinci bir şansı hak ettiği düşünmüştür.¹³³ Ancak Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakı Almanya'nın dış politikasında belirgin bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Nitekim Almanya Soğuk Savaş'tan beri ilk defa dahil etme politikasının (*policy of engagement*) yanında çevreleme (*containment*) politikası da uygulamaya başlamış, bu bağlamda Rusya'ya yönelik yaptırımlara dahil olmuştur. Almanya'nın yerel düzeyindeki oto biyografisinde radikal bir değişiklik olmamışsa da öznel arası (*intersubjective*) düzeyde Rusya, Almanya'nın çok taraflı, barışçıl ve norm odaklı

¹²⁹ Heritage ve Lee, 2020: 5.

¹³⁰ Heritage ve Lee, 2020: 10.

¹³¹ Heritage ve Lee, 2020: 17.

¹³² Eberle ve Handl, 2020: 8.

¹³³ Eberle ve Handl, 2020:11-12.

anlatısına uymayan bir devlet olarak kodlanmıştır. Bu anlamda Eberle ve Handl, Rusya'nın Avrupa güvenlik topluluğunun dışına itildiğini belirtmektedir. Nitekim Alman politikacılar Rusya'nın modern demokratik devletlerin yolunu terk ettiği ve geleneksel jeostratejik davranışlara ve güç kullanımına yöneldiği yönünde beyanlarda bulunmuştur. Artık Rusya, Almanya için bir partner ya da ortakdan ziyade sorun haline gelmiştir. Sistemik düzeyde ise Almanya sivil güç anlatısına vurgusunu arttırmış diğer taraftan Rusya'nın uluslararası sistemdeki yeri konusunda tereddüde düşmüştür. Bu anlamda Alman politikacılar Rusya ile kapıları tamamen kapatma taraftarı olmasa da Rusya artık düzenin dışında görülmeye başlanmıştır.¹³⁴

Almanya'yı odak noktasına yerleştiren ve Almanya'nın ontolojik güvenlik arayışına dikkat çeken bir diğer çalışma özel ilişkilerin (*special relations*)¹³⁵ ontolojik güvenlikle ilgisini inceleyerek, ontolojik güvenlik sağlama amacının devletlerin özel ilişkiler geliştirmesinin önemli sebeplerinden biri olduğuna dikkat çekmiştir. Bu minvalde Opperman ve Hansel Almanya'nın İsrail ile özel ilişkilerinin özellikle Almanya için önemli bir ontolojik güvenlik kaynağı olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde Almanya'nın İsrail ile kurduğu özel ilişkilerin perde arkasında Almanya'nın öz-kimliğinin istikrarını sürdürmek ve benliğinin öz-saygısını korumak gibi amaçların yer aldığı söylenebilir. Oppermann ve Hansel'e göre zaman zaman iki devlet arasında bazı anlaşmazlıklar olsa da Almanya Süveyş Krizi'nde dahi İsrail'e karşı sert bir retorik benimsememiş, Araplarla ilişkilerinin zarar görmesi ve maddi maliyetler pahasına İsrail'i karşısına almaktan kaçınmıştır. Almanya, İsrail ile ilişkilerini ahlaki bir yükümlülük olarak görmekte ve sivil devlet anlatısına dayalı ontolojik güvenliğinde bu özel ilişkiyi önemli bir dayanak noktası haline getirmektedir.¹³⁶ Bu anlamda Almanya'nın İsrail ile ilişkileri rasyonel hesaplamalardan ziyade Holokost gibi olaylardan gelen utanç duygusunu hafifletme ve öz-saygı kazanma gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir. Nitekim Almanya, İsrail'in var olma hakkını koşulsuz olarak desteklemektedir.¹³⁷

İkili ilişkiler üzerinden ontolojik güvenlik arayışını ele alan bir diğer çalışma ise Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler üzerine eğilmiştir. Bu çalışmada Ayan, ontolojik güvenlik arayışı sürecinin pozitif ve negatif olarak iki şekilde gerçekleşebileceği varsayımından yola çıkarak pozitif ontolojik güvenlik arayışında sınırlı bir irrasyonel davranış kalıbının gözlemleneceğini

¹³⁴ Eberle ve Handl, 2020: 13-14.

¹³⁵ Özel ilişki “üyeleri ve diğerleri tarafından niteliksel olarak farklı kabul edilen ve kendilerini uluslararası siyasetteki diğer devletlerarası ilişkilerden olumlu bir şekilde ayıran münhasır ve nisbeten kalıcı çift taraflı ilişkileri” ifade etmektedir. Almanya ile İsrail arasındaki ilişkiler de yaygın bir şekilde özel ilişki örneği olarak tanımlanmaktadır. İsrail ile Almanya arasındaki ilişkilerde ekonomik boyutun yanı sıra diplomatik ve siyasi boyutlar da önemli yere sahiptir. Oppermann ve Hansel, 2016: 8.

¹³⁶ Oppermann ve Hansel, 2016: 28.

¹³⁷ Oppermann ve Hansel, 2016: 37.

belirtmiştir.¹³⁸ Çalışmadaki teorik iddialar Türkiye'nin 2009 sonrası İsrail dış politikası üzerinden anlatılmıştır. Ayan'a göre iki aktörün geçmişteki ilişkileri Batı ittifakına ve değerlerine bağlılıktan memnun olan ve bölgedeki diğer devletlerden kendilerini ayırma fırsatı veren bir kimliksel yakınlaşma çerçevesinde şekillenmiştir. İslami kökenli bir parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinin akabinde, İsrail ile Türkiye arasındaki olumlu eğilim bir süreliğine devam etmişse de 2009 yılından sonra Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Ayan'a göre bu durumun önemli sebeplerinden biri Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İsrail ile ilişkiler üzerinden, devletin İslami kimliğini öne çıkarıp seküler kimliğini zayıflatma yoluna gitmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece Türkiye'nin İslami kimliksel aidiyeti çerçevesindeki ontolojik güvenlik arayışı İsrail ile olan çatışmalı ilişkiler üzerinden doldurulmaya başlanmıştır. Son kertede Ayan, Türkiye'nin İsrail ile olan ticari ve askeri ilişkilerini kısmî de olsa sürdürmesine dikkat çekerek Türkiye'nin reel politik açıdan sınırlı bir irrasyonel davranış sergilediğini ifade etmektedir.¹³⁹

Ontolojik güvenlik literatüründe bir diğer önemli inceleme konusu olan ülke ise Rusya'dır. Bu minvaldeki çalışmalardan birini yapan Kazharski, Rus medeniyeti ya da Rus dünyası söyleminin Rusya'nın biyografik anlatılarında tutarlılık sağlamaya yönelik bir ontolojik güvenlik arayışı çerçevesinde geliştiğini ve kullanıma sokulduğunu göstermiştir.¹⁴⁰ Kazharski'ye göre; Kinval'in "dini ulusalcılığın yeniden canlanması, küreselleşme şoku ile oluşan varoluşsal kaygılardan kaynaklıdır" ifadesi aslında Rus dünyası anlatısında açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim Rusya SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) parçalanmasının ardından travmatik bir sürecin içerisine girmiştir. Bu travmatik süreç aslında Rus dünyası anlatısının da temelini oluşturmaktadır. Örneğin Putin'in ünlü "SSCB'nin çöküşü yirminci yüzyılın en büyük felaketidir" ifadesi travmatize edilmiş bir süreci, yayılmacı Rus dünyası anlatısının merkezine yerleştirmenin aracı haline gelmiştir. Kazharski, Rus dünyası anlatısının Rus toplumu ya da Rusça konuşan toplulukları kapsamakta olduğunu belirtip Rusya'nın sınırlarını aşarak komşularına dek ulaşan bir medeniyet söylemi inşa etmeye çalıştığının altını çizmektedir. Westfalyan düzenin normatif ve yasal yapılarının üzerinde olan bu medeniyet söylemi, Sovyet sonrası mekânsal parçalanma travmasıyla bozulan Rus anlatısının biyografik sürekliliğini yeniden sağlamaya yöneliktir.¹⁴¹

Yine Rusya ile ilgili olarak ikili ilişkileri ele alan bir başka çalışmada Baddonas, Litvanya-Rusya ilişkilerindeki gerilimi ontolojik güvenlik yaklaşımı çerçevesinde

¹³⁸ Ayan, 2019: 3.

¹³⁹ Ayan, 2019: 15-16.

¹⁴⁰ Kazharski, 2020: 1.

¹⁴¹ Kazharski, 2020: 11.

değerlendirmiştir. Baddonas öncelikle iki devletin birbirlerini direkt tehdit edecek azınlık ya da sınır sorunlarının olmamasına dikkat çekerek bölgedeki NATO ve AB'nin genişlemesiyle Litvanya'nın klasik anlamdaki güvenlik ihtiyacının karşılanmış olmasına rağmen, neden ilişkilerin halen yeterince gelişmediğini sorgulamıştır. Baddonas buna cevaben Rusya ile Litvanya arasındaki tarihsel anlatıların ve katı rutinlere bağlı bir ontolojik güvensizlik durumunun iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellediğini belirtmiştir.¹⁴²

Russo ve Stoddard ise Rusya ve Kazakistan'ın ontolojik güvenlik arayışı çerçevesinde otoriter rejimlerin bölgeselcilik politikası izlemesinde ontolojik güvenlik arayışının nasıl bir yere sahip olduğunu irdlemiştir. Russo ve Stoddard'a göre Soğuk Savaş sonrasında Rus toplumu kimlik ve ulusal bilinç krizi yaşamının yanı sıra uluslararası toplumdaki prestij ve itibarının aşınmasıyla da karşı karşıya kalmıştır. Diğer taraftan Westfalyan anlamda bir devlet tecrübesine sahip olmayan Kazakistan ise yeni bir yönetim inşa etmenin zorluklarının yanı sıra, ülkede önemli miktardaki etnik Rus sebebiyle de kendisini tehdit altında hissetmiştir.¹⁴³ Russo ve Stoddard, Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) bölgesel iş birliği ve bütünleşme çerçevesinde her iki ülkeye de farklı açılardan da olsa ontolojik güvenlik sağladığını belirtmektedir. AEB Rusya için büyük güç statüsü ve bölgesel liderlik gibi prestijler sağlamaktadır. Bu anlamda Rusya'yı Avrasya'nın merkezinde büyük bir güç olarak tasavvur eden Putin yönetimi, AEB'yi Rusya'nın dışarıdaki prestijine katkı sağlamak ve içerideki etnik ve kimliksel sorunları aşmak açısından önemli görmektedir. Diğer taraftan Kazakistan için AEB, egemenlik ve bağımsızlığın tanınması ve uluslararası toplumun bir üyesi olarak kabul görerek öz-saygı sağlayabilmeleri açısından önemlidir. Ayrıca Kazakistan için Rusya ile bu tür ilişkiler, Kazakistan nüfusunda önemli bir ağırlığa sahip olan etnik Ruslarla daha yapıcı ve kapsayıcı bir etnik düzenin inşasına da yardımcı olmaktadır.¹⁴⁴

Zarakol ise Türkiye (1919-1939), Japonya (1945-1974) ve Rusya'nın (1991-2007) yenilgi sonrası tercihlerini inceleyerek, bu ülkelerin yenilgiden sonraki dönemlerde uluslararası statü sağlamak ve saygınlık görmek için önemli çaba harcadıklarını gösteren bir çalışma kaleme almıştır. Zarakol'a göre yeterince "medeni" olmamakla suçlanan Türkiye bütün çabalarını "Doğuluğun" izlerini yok etmeye yoğunlaştırırken, Japonya "militarist geçmişini" geride bıraktığını ilan ederek pasifizmi seçmiştir. Rusya ise ekonomik gelişmeye önem vermenin yanı sıra bir süreliğine de olsa şeffaflık ve açıklık politikalarını izlemiştir. Böylece bu üç devlet

¹⁴² Bagdonas, 2011: 1-3.

¹⁴³ Russo ve Stoddard, 2018: 9-10.

¹⁴⁴ Russo ve Stoddard, 2018:15.

uluslararası alandaki statü eksikliğini aşmaya ve uluslararası toplumun normlarını kabul ettiklerini göstermeye yönelik politikalara öncelik vermişlerdir.¹⁴⁵

Ontolojik güvenlik literatürünün eğildiği bir diğer çalışma alanı ise Balkanlardır. Bölgede Yugoslavya'nın dağılmasından sonra yeni rejim ve devletler ortaya çıkmış, bu durum ise yoğun ontolojik güvenlik arayışı süreçlerini beraberine getirmiştir. Bu minvalde ele alınan ilk çalışma Subotic'in Sırbistan'ın Kosova politikasını ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden değerlendirdiği makalesidir. Subotic Sırbistan'ın Kosova politikasının, rasyonel hesaplamalar çerçevesinde bakıldığında, “mantık dışı” ve “stratejik olmayan” bir davranış kalıbı olduğunu belirtmiştir. Ancak Sırbistan halkı ve seçkinleri için bu politikanın önemli bir anlamı olduğu görülmektedir. Nitekim Sırp lar, Kosova anlatısı üzerinden “mağdur edilmiş bir halkın, büyük güçlere karşı -beyhude bile olsa- onurlu bir mücadele içerisinde olduğuna dair” bir anlatı benimsemiştir. Bu mağduriyet anlatısı büyük ölçüde 1389 Kosova Savaşı'nda Sırp Kralı'nın öldürülmesi teması üzerine, yani “Sırp şehitliği” temelinde inşa edilmiştir. Bu anlamda Kosova Savaşı, Sırp lar için tarihi bir dönüm noktası ve asırlar sürececek dış güçlerin egemenliğinin başlangıcı olarak görülmektedir. Kosova hikayesindeki bir diğer önemli anlatı şablonu ise Sırp ların yeniden yükseleceği ve kaybedilenin geri alınacağıdır.¹⁴⁶ ABD'nin 1999'da Kosova müdahalesi ise Sırbistan'ın Kosova mitini ve Kosova Savaşı'na yönelik travmaları yeniden canlandırmıştır. 2011'de yapılan bir ankette AB'ye giriş engelinin yanı sıra, tüm siyasi ve ekonomik maliyetlerine rağmen Sırp halkının %65'i, Sırp hükümetinin Kosova'yı asla tanımaması gerektiğini, zira bunun Sırp kimliğini ve ulusal onurunu tehlikeye atacağını belirtmiştir.¹⁴⁷ Subotic ayrıca öz anlatıların seçkinler yoluyla değiştirilmesinin de mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Subotic, Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonra geçen zaman içerisinde özellikle elitler yoluyla Kosova anlatısında bazı değişikliklerin yapıldığını göstermiştir. Nitekim Sırp lar Kosova'nın bağımsızlık ilanını, geçici bir siyasi kayıp olarak görerek daha büyük bir iyilik için yapılan kahramanca bir fedakârlık olarak yorumlamıştır. AB ile ilişkilerin düzeltilmesi için Sırp siyasi liderler, devlet anlatısının fedakârlık unsuruna vurgu yapmaya başlamıştır. Kosova anlatısının savaş ve mücadele boyutu ise arka planda kalmıştır. Örneğin “Kosova Kudüs'tür” söyleminin mimarı roman yazarı Vuk Draskovic bile bu süreçte Kosova'nın tanınmasını istemiştir. Nihayetinde Sırbistan ve Kosova 2013'te masaya oturarak dar kapsamlı bir anlaşma yapabilmişlerdir. Sırbistan'ın yeni anlatılarında tıpkı Kosova savaşındaki gibi “Sırp lar cennet krallığını dünya krallığına tercih etmiştir” söylemi belirginleşmiştir. Sırp lara göre Kosova'nın bağımsızlığı büyük güçlerin zorlamasıyla, kanun ve

¹⁴⁵ Zarakol, 2012: 37-38.

¹⁴⁶ Subotic, 2016: 618.

¹⁴⁷ Subotic, 2016: 620.

yasa dışı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu anlamda fedakârlık ve büyük güçlerin haksızlığı anlatıları üzerinden Sırlar, Kosova'nın kaybının yol açtığı ontolojik güvensizliği aşmaya çalışmıştır.¹⁴⁸

Kosova'nın bağımsızlığına yönelik bir başka çalışmada Greve, Kosova'nın bağımsızlığının Sırbistan için neden ve nasıl kritik bir durum haline geldiğini irdelemiştir. Greeve, kritik durumların ontolojik güvenlik konseptinin merkezinde yer almasına rağmen literatürde yeterince ele alınmadığına dikkat çekmiştir. Bu minvalde Sırbistan'ın eski eyaletinin bağımsızlığını asla tanımama kararlılığını sürdürmesinin sebeplerini kritik durum konsepti çerçevesinde ele almıştır. Greeve'e göre Sırbistan, nüfusu büyük ölçüde Arnavut olan Kosova üzerinde kontrolü yeniden sağlamaya yönelik sistematik bir plana sahip olmadığı gibi siyasi, askeri ve ekonomik açıdan da yeterli kapasiteye sahip değildir. Bu anlamda maliyetli, gerçekçi olmayan ve sürdürülemez bu politika ilk bakışta kafa karıştırıcı görünmektedir.¹⁴⁹ Ancak Greve, Sırbistan'ın rasyonel hesaplamalardan uzak bir şekilde izlediği Kosova politikasının aslında ontolojik güvenlik arayışı ile yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Nitekim Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlık ilanı ile derin bir ontolojik güvensizlik hissi yaşamaya başlamıştır. 2008'de yapılan bir anket çalışmasında Sırp vatandaşlarının %71'inin kuşatılmışlık psikolojisi içerisinde varoluşsal tehditlerle karşı karşıya olduklarını düşündükleri görülmektedir. Greeve'e göre Kosova'nın ayrılığının Sırbistan için kritik bir durum haline gelmesi ise Sırbistan'ın varlığı, bekası, diğerleriyle ilişkileri (kurucu ötekileri) ve biyografik anlatısı ile alakalı temel varoluşsal sorulara yönelik cevaplarının belirsiz hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Sırbistan'ın kalbi olarak nitelendirilen Kosova'nın bağımsızlığı, Sırbistan'ın anlatılarındaki "Kosova'nın Sırbistan'ın mezarı olduğuna" dair eski hikayeleri canlandırmıştır. Kosova'nın ayrılığı Sırbistan'ın yalnızca iç ve dış düzenin temel ilkelerini aşındırmakla kalmamış, gelecekteki hayatta kalma umutlarını da baltalamıştır. Kosova'nın ayrılığına izin verilirse Sırbistan'ın diğer bölgelerinde de benzer ayrılıkların yaşanabileceği kaygısı belirginleşmiştir.¹⁵⁰ Üstelik Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı Sırbistan'ın dünya siyasetindeki kurucu ötekileriyle ilişkileri konusunda da temel soruları gündeme getirmiştir. Eski dostlar, hatta stratejik ortaklar bile Kosova'nın bağımsızlığını hızlı bir şekilde tanımıştır. Bu anlamda en dikkat çeken örnek, Sırbistan tarafından kardeş ülke olarak görülen Karadağ'ın Kosova'yı tanınması olmuştur. Nitekim Sırp Parlamentosu Başkanı bu durumu "arkadan bıçaklama" olarak betimlemiştir. Ayrıca Kosova'nın ayrılığı Sırbistan'ın oto-biyografisini de

¹⁴⁸ Subotić, 2016: 623.

¹⁴⁹ Greve, 2018: 13.

¹⁵⁰ Greve, 2018: 14.

derinden aşındırmıştır. Bu anlamda Sırbistan, egemen aktör kimliğinin sorgulandığı, egemen devlet anlatisının da zarar gördüğü kritik bir durumla karşı karşıya kalmıştır.¹⁵¹

Darwich'in 2014 yılında yayınlanan makalesinde ise kimliksel benzerliklere dair farklı bir perspektif sunularak Suudi Arabistan'ın ontolojik güvenlik arayışına odaklanılmıştır. Darwich'e göre başta sosyal inşacı yaklaşım olmak üzere İngiliz Okulu ve liberalizmde benzer kimliklere sahip olmak, iş birliğini arttırıp çatışma ve anlaşmazlıkları azaltan bir olgu olarak görülmektedir. Ancak Darwich kimlikler arasındaki benzerliklerin kaygı kaynağı haline gelerek çatışma ve anlaşmazlıkları körükleyebileceğine işaret etmektedir. Zira Darwich, kimliklerin benzer hâle gelmeye başlaması durumunda benliğin ayırt edici özelliğinin aşınacağını ve böylece belirsizlik ve kaygının ortaya çıkabileceğini öne sürmektedir. Bu anlamda benlik duygusu, Freud'un tabiriyle "küçük farklılıkların narsizmi" ile de anlam kazanabilmektedir.¹⁵² Darwich, ben ve öteki arasındaki söylemsel inşada ben ve öteki benzer hale gelirse, bu durumun ontolojik güvensizliği beraberinde getirebileceğine işaret etmiştir. Bu anlamda Suudi hanedanı kendisini İslam dünyanın temsilcisi olarak lanse ederken, şeriata göre yönetilen tek ülke olma iddiasıyla ve kutsal toprakları barındırması münasebetiyle gururlanmaktadır. Suudi hanedanı için İslam, Suudi Krallığı'nın en önemli kimlik bileşenidir. Ancak Suudi hanedanının İslam'ın temsilcisi olma iddiası bölgedeki diğer İslami rejimlere karşı nihai savunmasızlığının da temellerini atmıştır. Nitekim 1979 İran Devrimi ve Müslüman Kardeşler'in yükselişi gibi iki farklı olay, Suudi Arabistan için benzer etki yaratmıştır. Bu iki olay sonrasında Suudi Arabistan, İslam Dünyası'ndaki ayrıcalıklı konumunu yitirme kaygısı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçlerde Suudi rejimi, ayırt ediciliğini ve benzersizliğini vurgulama yoluna gitmiştir. İran devrimine cevap olarak krallık, rejim kimliğini Pan-İslamcılıktan İslam'ın Sünni versiyonuna kaydırmıştır. 1979 İran Devrimi'nin İslami evrenselciliğini varoluşsal bir tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan, Şiiliğin İslami bir topluluk olmadığını ve politeizme (şirke) düşmüş sapkın bir dini anlayışı ifade ettiğini ileri sürerek mezhepçi bir kimliği benimsemiştir.¹⁵³ Diğer taraftan Suudi yönetimi Müslüman Kardeşler söz konusu olduğunda ise Selefi-Vehhabi kimliğini öne çıkarmıştır. Müslüman Kardeşler'in yükselişi bölgesel olarak krallığın ayırt ediciliğini sarsarken içeride de muhalif seslerin yükselişini beraberinde getirmiştir.¹⁵⁴ Darwich'e göre daha da ilginç ise Abdül-Nasır döneminden itibaren Müslüman Kardeşlerin Selefilğe doğru eğilim göstermiş olmasıdır. Bu benzerlik durumu Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler'e yönelik tehdit algılarını dindirmeye katkı sağlamamıştır. Neticede

¹⁵¹ Greve, 2018: 18.

¹⁵² Darwich, 2014: 8.

¹⁵³ Bu süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Lawrance, 2014.

¹⁵⁴ Darwich, 2014: 17-18.

Suudiler ontolojik güvensizliğini aşmak amacıyla Müslüman Kardeşleri, Selefilği temsil etmeyen sapkın bir terör örgütü ve dini kullanan çıkar odaklı, radikal bir yapı olarak lanse etmiştir.¹⁵⁵

Ontolojik güvenlik yaklaşımı çerçevesinde ele alınan devletlerden bir diğeri ise İran olmuştur. Bu minvalde Firuzabadi, İran'ın ulusal çıkarlar çerçevesinde fiziksel güvenlik arayışında olduğu savına karşı çıkmış, özellikle devrimin ilk yıllarına odaklanarak İran dış politikasında irrasyonel davranışlara dikkat çekmiştir. Bu bağlamda İran-Irak Savaşı ve ABD Büyükelçilik Baskını gibi olaylar üzerinden devrim sonrası erken dönemde İran'ın fiziksel güvenlikten ziyade ontolojik güvenlik arayışına öncelik verdiğini ortaya koymuştur. Firuzabadi'ye göre İran-Irak savaşına giden süreçte ve savaş esnasında, İran rasyonel bir dengeleme mantığından uzak bir dış politika izlemiştir. Nitekim İran yer yer iki süper güce karşı aynı anda meydan okumuş¹⁵⁶ ve Basra Körfezi'ndeki Arap rejimlerine sert söylemler yönelmiştir.¹⁵⁷ Diğer taraftan İran, ABD ve müttefiklerini dengelemek üzere Sovyetlerden de yeterince yararlanamamıştır. Öyle ki bu süreçte yeni rejim, zaman zaman Sovyetlere yönelik de saldırgan bir diplomatik tavır göstermiştir. Bu anlamda Firuzabadi, devrim sonrasında İran'ın güç dengesi mantığı çerçevesine uygun bir dış politika izlemekten ziyade ontolojik güvenlik arayışına odaklandığını belirtmektedir.¹⁵⁸

İran'la ilgili bir diğer çalışmada Bavaresh; ontolojik güvenlik perspektifinden İran'ın nükleer faaliyetlerini devam ettirmesinin perde arkasını irdelemiştir. Bu anlamda Bavaresh İran'ın devrim sonrasında yeni kimliğini sınırlı revizyonizm (*thin revizyonism*) anlatısı üzerine inşa ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁹ Bavaresh'e göre İran'ın sınırlı revizyonizm politikası, düşmanca ilişkiler temelinde bir yapı üzerinden şekillenmiştir.¹⁶⁰ Böyle bir anarşik yapı ile İran'daki yeni rejim, benzersizlik ve ayırt edicilik duygularıyla bezenmiş bir tekillik statüsü sağlamak istemektedir. Ayrıca İran'ın sınırlı revizyonizm politikasında, uluslararası toplumdaki mevcut

¹⁵⁵ Darwich, 2014: 19.

¹⁵⁶ Aslında İran'ın bu süreçte Sovyetler Birliği ile ilişkileri oldukça karmaşıktır. Bir açıdan bakıldığında Sovyetlerin ABD'ye nazaran İran'a daha yakın olduğu söylenebilir. Ancak İran-Irak Savaşının hemen öncesinde Irak'ın Sovyetlerle ilişkilerinin bozulduğu göz önüne alınırsa İran'ın Sovyetlerden dengeleyici bir güç olarak yararlanma koşullarının uygun olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği de aslında ABD yanlısı Şah rejiminin devrilmesinden hoşnutluk duymuştur. Ancak yeni rejimin Sovyetleri de içerideki koşullar açısından tehdit olarak görmesi dış politika açısından Sovyetlerden yeterince yararlanılmasını engellemiştir. Bkz. Firuzabadi, 2011: 49.

¹⁵⁷ Firuzabadi, 2011: 49-50.

¹⁵⁸ Firuzabadi, 2011: 45.

¹⁵⁹ Sınırlı revizyonizmde devletler temelde saldırgan olmaktan ziyade, "meydan okuma" retoriği üzerinden güvensizlik ve memnuniyetsizlik duygularını öne çıkarır. Bu anlamda sınırlı revizyonizmde mevcut statükonun değişmesine ve güç dağılımının yeniden düzenlenmesine dair taleplere rastlanır. Behraves, sınırlı revizyonizm üzerinden hareket eden devletlerde, ideolojik, ahlaki ve politik değerlerin belirgin bir şekilde ön plana çıkabileceğini belirtir. Bkz. Behraves, 2018: 839.

¹⁶⁰ İran'ın devrimci söyleminin genel olarak üç boyutu bulunmaktadır. Birincisi Batı'yı (bilhassa ABD ve İsrail'i) öteki olarak şeytanlaştırma, ikincisi İslamı ideolojikleştirme, üçüncüsü ise Direniş Ekseni'ni ifade edecek hayali bir topluluk (*imagined community*) tasavvurudur. Behraves, 2018: 844.

güç ve prestij dağılımına da karşı çıkıldığı, bu bağlamda bölgesel ve uluslararası yapıda revizyonizm talep edildiği görülmektedir. İran'ın nükleer çalışmaları da sınırlı revizyonizm anlatısının bir yansımasıdır. Bavaresh'e göre nükleer güce sahip olmak sadece dış tehditlere karşı önemli bir caydırıcılık sağlamakla kalmaz, aynı zamanda uluslararası toplumdaki prestijli ülkelerden biri olmaya da olanak sağlar. Bu anlamda siyasi ve ekonomik baskılara rağmen İran'daki rejim, bağımsızlığını teyit etmek amacıyla nükleer faaliyetleri sürdürmekte böylece ontolojik güvensizliğini aşmaya çalışmaktadırlar.¹⁶¹

Uluslararası örgütler bağlamında bakıldığında ise ontolojik güvenlik yaklaşımındaki çalışma alanının önemli bir kısmının AB'ye ayrıldığı görülmektedir. Bu anlamda AB'nin ontolojik güvenlikle ilişkisi literatürde önemli bir ilgi konusu olmuştur. Nitekim Kinnvall, Manners ve Mitzen birlikte yaptıkları çalışmada AB'nin mali krizler, mülteciler¹⁶², popülist sağın yükselişi gibi sorunların yanı sıra Brexit sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan dağılma tehlikesi gibi belirsizliklerle de karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Pek çok geleneksel güvenlik çalışanı, AB vatandaşlarının nispeten düşük fiziksel riskler içerisinde olmasına rağmen neden çok yüksek korku, kaygı ve tehdit duyguları hissettiğini anlamakta zorlanmaktadır. Kinnvall, Manners ve Mitzen bu tür çalışmaların mevcut siyasi değişiklikleri besleyen kaygı ve güvensizliği hesaba katmaktan ziyade siyasi, kurumsal ve yasal analizlere odaklandığını belirtmektedir. Bu minvalde Kinnvall, Manners ve Mitzen Avrupalıların karşı karşıya olduğu en önemli güvenlik sorununun -Rusya ve DAES gibi tehditlere rağmen- fiziksel olmaktan ziyade Avrupalıların günlük yaşamlarına nüfuz eden kaygı ve korku duygularından kaynaklanmakta olduğunu belirtmiştir.¹⁶³

AB ile ilgili ontolojik güvenlik literatüründe dikkat çeken çalışma alanlardan biri ise AB-Rusya ilişkileridir. Akchurina ve Della, Rusya ve AB'nin ontolojik güvenliklerini benzer normatif haritalar üzerinden farklı yönlerde sağlamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Akchurina ve Della'ya göre Rus kimliği tarihsel anlatılar ve sınırlar üzerinden şekillenirken AB kendisi için sınır ötesililik (*post territorial*) ve egemenlik ötesililik (*post sovereignty*) gibi ilkeleri benimsemiştir.¹⁶⁴ AB'nin temel anlatısı; sınırlara dayalı devlet anlatısının düşüşü, liberal demokrasi gibi değerlerin yükselişi ve devletlerin egemenliğinin zayıflaması üzerinden temellenmektedir. Bu anlamda AB, kural ve norm odaklı bir anlatıya sahip yeni bir model

¹⁶¹ Behraves, 2018: 847.

¹⁶² Mülteciler meselesi sadece bir göç olgusu olarak görülmemelidir. Mültecilerin önemli bir kısmının İslamî bir kimliğe sahip olması mültecileri ontolojik olarak da önemli hale getirmektedir. Zira Batı medeniyetinin ontolojik güvenlik inşasında İslam'ın bir tehdit olarak tasvir edilmesi ve olumsuz bir kültürel portre olarak betimlenmesi önemli bir yere sahiptir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Kumar, 2018.

¹⁶³ Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 260.

¹⁶⁴ Akchurina ve Della, 2018: 1639.

sunmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitimiyle de AB'nin Doğu Avrupa'ya yayılması doğal bir netice olarak ortaya çıkmıştır. Akchurina ve Della AB'nin bu yayılmasını jeopolitik amaç ve saiklerin bir sonucu olmaktan ziyade AB'nin post modern yaklaşımının ve rol modelliğinin olağan bir sonucu olarak yorumlamıştır. AB'nin anlatılarına göre liberal ekonomi, demokratik rejimler ve uluslararası kurumsallaşma artık yeni trend haline gelmiştir.¹⁶⁵ Bunun yanında AB, Rusya'nın politikalarının halen güç dengesi ve jeopolitik çıkarlar üzerinden şekillendiğini düşünmektedir. Öte yandan Sovyetlerin küllerinden doğmuş bir ülke olan Rusya için ise çok farklı bir durum söz konusudur. Akchurina ve Della'ya göre Avrupa "Tarihin Sonu" tezini kucaklarken, Rusya yeni bir başlangıç yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda Rusya için devlet otoritesinin sağlanması (*etatization*) ve hayatta kalma gibi konular birincil öncelik haline gelmiştir. Rusya Sovyetlerin dağılmasından dolayı büyük bir travma yaşamış ve kriz içerisine düşmüştür. Rusya ontolojik güvensizliğini aşabilmek için yeni bir anlatı inşasına koyulmuştur. Rusya'nın yeni temel anlatısında din ve sosyal hafıza gibi tartışmalı güç kaynakları önemli bir yere sahip olmuştur. Bu anlamda Rus dünyası anlatısının bileşenleri; Hristiyanlık, Rus ruhu ve Slavik kökenler olarak kurgulanmıştır. Ayrıca AB'nin genişleme ve yeniden birleşme anlatıları Rusya'nın anlatılarına ve ontolojik güvenliğine önemli bir tehdit olarak yorumlanmıştır. AB için Sovyet sonrası oluşan boşluk ancak AB norm ve değerleri çerçevesinde doldurulabilecekken, Rusya'nın anlatıları AB'nin bölgedeki etkisinin azaltılması üzerine bina edilmiştir. Nitekim Rusya için AB'nin genişlemesi aslında NATO'nun genişlemesini ifade etmektedir. AB'nin anlatıları ise Rusya'nın ontolojik güvenliğine ve benliğine meydan okumayı ifade etmektedir.¹⁶⁶

Rusya-AB ilişkilerine dair farklı bir perspektif sunan çalışmalar da mevcuttur. Bu minvalde Browning Avrupa'nın Rusya'ya yönelik politikalarının saf ve idealist olduğu yönündeki yorumlara karşı çıkmaktadır. Bu minvalde Browning AB'nin komşularına yönelik jeopolitik ve jeostratejik tercihlerinin aynı zamanda ontolojik güvenlik arayışının bir yansıması olduğunu öne sürmektedir. Browning'e göre Rusya ile yaşanan gerilimler ve bu minvaldeki Soğuk Savaş anlatısı AB için bir açıdan öz kimlik, düzen ve istikrar duygularını teyit etme mücadelesinin bir yansımasıdır. AB bu sayede içeride karşı karşıya kaldığı kaygıyı yatıştırmaya ve temel anlatılarını sorgulayan ontolojik kriz hissine cevap vermeye çalışmaktadır. Browning'e göre aslında AB jeopolitik bir aktördür ve bu durum AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası'nda açık bir şekilde görülebilir. Nitekim AB'nin dile getirdiği dostlar halkası (*ring of friends*) çeşitli tehditlere karşı bir tür tampon bölgedir. Bu nedenle Avrupa Komşuluk

¹⁶⁵ Akchurina ve Della, 2018: 1642.

¹⁶⁶ Akchurina ve Della, 2018: 1648-1651.

Politikası ötekilik ve tehdit hiyerarşilerine dayanan jeopolitik bir vizyonla desteklenmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası özünde, AB'nin ontolojik güvenlik arayışının bir yansımasıdır.¹⁶⁷

Ontolojik güvenlik ile hafıza çalışmaları arasındaki ilişki ise, David tarafından AB'nin Bosna Hersek politikası üzerinden ele alınmıştır. David'e göre kolektif hafıza gruplara bir benlik duygusu kazandırmaktadır. Bu sebeple toplumsal hafızanın bileşenleri olan hatıraların, mitlerin ve tarihsel anlatıların korunması ve güvenlik önlemleri yoluyla unutulmasının engellenmesi önemlidir. İstikrarlı bir benlik hissine sahip olunmasında ise hafızanın güvenlikleştirilmesi önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bir aktörün istikrarlı bir benlik duygusunu desteklenmesi; geçmişin önemli anlarının halkın hatırasında sabitlenmesi, bir başka deyişle anımsatıcı güvenlik sürecinin gerçekleşmesi ile mümkündür. David uygun bir hafızalaştırmanın aktörler için etkili bir ontolojik güvenlik bileşeni olduğunu, bu anlamda hafızanın güvenlikleştirilmesi ile tarihsel hatıraların öne çıkarılıp başkalarını suçlu saymanın mümkün hale gelebildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁸ Bunun yanında çalışmada, dış faktörlerin yerel hafıza üzerinde önemli bir etki oluşturduğu, insan hakları rejimi gibi normatif politikalar üzerinden yerel aktörlere harici olarak belirlenmiş değerlerin empoze edilebildiği ileri sürülmüştür. Bu anlamda David, Yugoslavya İç Savaşı sırasında Bosna'daki katliamlara seyirci kalan AB'nin, Bosna'da yaşanmış trajik tarihsel olayları toplumsal hafızada canlı tutarak ontolojik güvenliğine katkı sağlamakta olduğunu belirtmiştir. AB bu yolla iç ve dış politikalarının meşruiyetini sağlamaktadır. Öte yandan David'e göre bu tür dışarıdan hafızalaştırma, var olan etnik ayrılıkların ve sorunların canlı kalmasına yol açmakta, böylece çatışmaları derinleştirebilmektedir.¹⁶⁹

Uluslararası örgütler bağlamındaki bir diğer çalışmada Cupoc, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında yaşadığı kimlik krizinden yola çıkarak, NATO'nun ontolojik güvenlik arayışına odaklanmıştır. Cupoc'un çalışmasında Soğuk Savaş'ın bitimi ve Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla NATO'nun amaç ve kimliğini belirleme sorunuyla karşı karşıya kaldığı vurgulanmış, Soğuk Savaş sırasında herhangi bir askeri müdahaleye girişmeyen NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında birçok askeri müdahalede bulunduğu dikkat çekilmiştir. Uluslararası örgütlerin kimliğinin, örgütün amaç ve hedefleri üzerinden oluştuğuna dikkat çeken Cupoc; NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında amaç ve hedeflerinde belirsizlik yaşadığını, bunun sonucunda da örgütün bekasına ve varlığına yönelik kaygı ve ontolojik güvensizliğin ortaya çıktığını belirtmiştir. Cupoc'un çalışmasında, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasına uyum sağlama konusunda tam olarak başarılı olamadığı, müdahale sayısının artmasının ontolojik

¹⁶⁷ Browning, 2018: .106-115.

¹⁶⁸ David, 2019: 5.

¹⁶⁹ David, 2019: 13-14.

güvensizliği ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Cupoc'a göre NATO'nun insani yardım çabalarını ön plana çıkarması tesadüfi olmaktan öte ontolojik güvenlik arayışının bir yansımasıdır.¹⁷⁰

Buraya kadar daha çok devletleri veya uluslararası örgütleri ontolojik güvenlik arayışı içerisindeki esas aktör olarak gören çalışmalara yer verilmiştir. Bu bölümün bundan sonraki satırlarında ise bireylerin ve grupların ontolojik güvenlik arayışı sürecine dikkat çeken çalışmalara yer verilecektir.

Ontolojik güvenliği, bireylerin özdeşleştikleri kolektif kimliklerin (örneğin ulusal kimlik) güvence altına alınma süreci olarak tanımlayan Browning¹⁷¹, örnek olay bağlamında Brexit sürecinde AB'de kalmayı isteyenlerin karşı karşıya kaldıkları ontolojik güvensizlik durumunu irdelemiştir. Browning'e göre Brexit süreci, AB taraftarları için istikrarsızlaştırıcı, korku saçan, varoluşsal bir kaygı kaynağı haline gelirken, bu kişiler ve gruplar; yerleşik dünya görüşlerinin, kendilerine dair rutinlerin ve temel kavramlarının sorgulandığı bir süreç yaşamışlardır. Öyle ki bu süreç, materyal kayıpların bile ötesine geçecek düzeydedir. AB taraftarları, sosyal ve kolektif kimliklerine ilişkin olarak kaygı, kayıp hissi ve umutsuzluk gibi duygularla karşı karşıya kalmıştır.¹⁷²

Suzuki ise geleneksel güvenlik yaklaşımları açısından Japonya'ya yönelik en önemli tehditlerin Çin ve Kuzey Kore olmasına rağmen, Japon medyasında ve kamuoyunda Güney Kore tehdidine dair yazının önemli bir yer tutmasının sebeplerini incelemiştir. Bu bağlamda Suzuki, Japonya ve Kore'nin benzer liberal demokratik değerlere sahip olmalarına rağmen birbirlerine yönelik tehdit algılarının neden tırmandığını sorgulamıştır. Suzuki'nin çalışmasında Japonya'daki sağ-kanat liberaller¹⁷³ üzerinden bir okuma yapılarak Güney Kore tehdidinin Japonya'nın fiziksel güvenliğinden ziyade ontolojik güvenliğini aşındırdığı ve Güney Kore tehdidinin bu denli önemli yer tutmasının perde arkasında ise ontolojik güvensizlik kaygısının yer aldığı ileri sürülmüştür.¹⁷⁴ Suzuki'ye göre Japonya'daki sağ kanat liberallerin geleneksel güvenlik kalıpları devletin korunması ve sınır bütünlüğünün sağlanması üzerinedir. Ancak sağ kanat liberaller, Japonya'nın kimliği ve ontolojik güvenliği konusunda da oldukça hassastır. Bu anlamda Japonya'daki sağ kanat liberaller, Güney Kore ve Çin'in tarihsel meseleleri kullanarak Japonya'nın iç işlerine karıştıklarını iddia etmekte ve bu devletlerin Japonya'nın uluslararası toplumdaki konumunu ve onurunu zayıflatmaya çalıştığını ileri sürmektedir. Sağ kanat liberallere göre, ne zaman komşuları Japonya'nın tarihsel

¹⁷⁰ Cupac, 2012: 34.

¹⁷¹ Browning, 2018: 338.

¹⁷² Browning, 2018: 337.

¹⁷³ Suzuki, 2019: 1-10.

¹⁷⁴ Suzuki, 2019: 1.

sorumluluklarından ve suçlarından bahsetse Japon devlet adamları komşuları lehine tavizler vermektedir. Suzuki'ye göre materyal anlamda daha büyük tehdidin Çin olmasına rağmen sağ kanat liberaller, Güney Kore'yi Japonya'nın ontolojik güvenliği açısından daha önemli bir tehdit olarak görmektedir. Zira Japonya, Çin'in mevcut askerîleşme faaliyetlerine, topraksal sorunlardaki tutumuna ve insan hakları ile alakalı zayıf karnesine dikkat çekerek Çin'in söylemlerinin çifte standart olduğunu ileri sürebilmektedir. Ancak benzer bir politikayı Güney Kore için izlemesi kolay değildir.¹⁷⁵ Kore'nin liberal demokratik bir devlet olarak uluslararası toplumda meşru ve önemli bir pozisyona sahip olması, Kore'nin eleştirilerinin etkisini arttırmaktadır.¹⁷⁶ Öyle ki Kore kaynaklı bu ontolojik güvenlik tehdidini, Japonya'da diplomatik savaş veya tarih savaşı (*history war*) olarak yorumlayanlar dahi bulunmaktadır. Japonya'daki sağ kanat liberaller, bu ontolojik güvenlik tehdidine cevaben Güney Kore'yi Japonya'nın suçlu devlet kompleksinden faydalanmakla suçlamakta ve Güney Kore'nin bu politikalarının duygusal ve irrasyonel olduğunu belirtmektedir. Sağ kanat liberaller ayrıca, Güney Kore'nin anti-demokratik devlet davranış kalıplarına dikkat çekerek Kore'nin uluslararası toplumdaki meşruluğunu ve itibarını zedelemeye çalışmaktadır. Bunun yanında sağ kanat liberaller Japonya'nın aslında II. Dünya Savaşı'nda Japon karşıtı kampanyanın mağduru olduğunu ve jeopolitik dayatmaların sonucunda yayılmacı bir politika izlemek durumunda kaldığını ileri sürmektedir. Bu anlatıya göre Japonya, Kore'yi Batı etkisini uzaklaştırmak için işgal etmek durumunda kalmıştır. Bu anlamda Japonya'nın Kore'yi işgali, aslında Kore'nin zayıflığının dolayısıyla Kore'nin hatasının bir neticesidir.¹⁷⁷

Ontolojik güvenlik arayışı içerisindeki esas aktör olarak bireyleri veya grupları dikkate alan bir diğer isim olan Krolikowski, Çin dış politikasında ontolojik güvenlik yaklaşımının izdüşümlerinin görülemediğine dikkat çekmektedir. Aşağılanma yüzyılından itibaren Çin, önemli travmatik olaylarla karşılaşırken biyografik anlatısında önemli aksaklıklar yaşamıştır. Bu anlamda modern Çin devletinin tarihi, sağlıklı bir temel güven üzerinden şekillenmektedir. Ancak Krolikowski Çin'in mevcut dış politika davranışlarının, ontolojik güvenlik yaklaşımının sağlıklı temel güven paradigması ile uyummadığını belirtmektedir. Krolikowski'ye göre Çin, sağlıklı bir temel güvenin beklentilerine uygun olabilecek üretken ve esnek bir dış politika

¹⁷⁵ Suzuki, 2019: 10.

¹⁷⁶ Güney Kore'nin Japonya'nın ontolojik güvenliğini aşındırmasında Başkan Lee'nin tartışmalı Takeshima/Dokdo adalarına yaptığı ziyaret ve akabinde Japonya'nın Kore yarımadasındaki koloni faaliyetlerinden dolayı özür dilemesi gerektiği ifadesi dönüm noktası olmuştur. Güney Kore'nin bu ve benzeri beyanları (örneğin savaş sırasında birçok kadının seks işçisi olarak Japonlarca alıkonduğu gibi) ve bu yöndeki politikaları, Japon revizyonistlerin ulusal kimliğini aşındırmaktadır. Zira Güney Kore'nin suçlamaları Japonya'nın saldırgan ve militarist bir ülke olduğu anlatısını beraberinde getirmekte, ayrıca mevcut uluslararası toplumdaki barışçıl Japonya imgesini de aşındırmaktadır. Suzuki, 2019: 8-11.

¹⁷⁷ Suzuki, 2019: 6.

izlemektedir. Nitekim Çin, uluslararası kurum ve kuruluşlarla uyum sağlamak ve liberal ekonomik sisteme entegre olmakta olup uluslararası yapıya karşı belirgin bir anti-revizyonist tutum sergilemekten kaçınmaktadır. Çin artan ekonomik ve askeri gücünü ve bu bağlamdaki Çin tehdidi algısını “barışçıl yükseliş” anlatısı ve statükodan memnun olunduğuna dair söylemlerle dengelemeye çalışmaktadır.¹⁷⁸ Krolikowski aslında ontolojik güvenlik arayışı içerisinde olan aktörün Çin devletinden ziyade Çin toplumu olduğunu belirtmektedir. Krolikowski’ye göre; sadece devleti ontolojik güvenlik arayan aktör olarak dikkate almak bireysel düzeydeki olguların göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Nitekim Krolikowski’ye göre bireysel düzeydeki olgular da en az devletler kadar önemlidir. Bu anlamda bireysel olguları da yakından inceleyerek, bireysel ontolojik güvenlik ihtiyaçları ile milliyetçi uygulamaların kimlik güçlendirici işlevi arasındaki ilişkiye eğilmek gerekmektedir.¹⁷⁹ Aslında aşağılanma yüzyılı ve akabindeki tüm travmatik olaylar, Çin toplumunun sağlıklı bir temel güvene sahip olmasına yol açmıştır. Çin toplumunun tepkisi ise Çin milliyetçiliğinin güçlenmesi şeklinde olmuştur. Günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olan Çin milliyetçiliği, bir anlamda bireysel düzeydeki ontolojik güvensizliğe ve sağlıklı temel güvene toplum tarafından verilen bir yanıttır. Her ne kadar Çin devleti ulusalcılığı zaman zaman dış politika aracı olarak kullansa da Çin milliyetçiliği özünde alttan gelen bir birey hareketidir.¹⁸⁰

1.5. Ontolojik Güvenlik Yaklaşımına Yönelik Eleştiriler, Sınırlılıklar ve Katkılar

Ontolojik güvenlik literatürü önemli açılımlar sağlamasına ve dış politika analizlerine dair farklı perspektifler sunmasına rağmen görece yeni gelişmekte olan bir yaklaşım olarak bazı eleştiri ve sınırlılıklara da sahiptir. Bu anlamda ontolojik güvenlik literatürü parça parça önemli katmanların olduğu ancak ortak bir düzleme tam olarak oturtulamamış bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır. Bu tez çalışmasının amaçlarından biri de ontolojik güvenlik yaklaşımına dair bütüncül ve sistematik bir metin ortaya koyabilmektedir. Çalışmanın bu kısmında ise ontolojik güvenlik yaklaşımına dair eleştirilerin yoğunlaştığı ya da daha da netleştirilmesi gereken belirli konulara ve tartışma alanlarına yer verilmiştir.

1.5.1. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Ontolojik Güvenlik Yaklaşımı

Ontolojik güvenlik literatürü özünde rasyonel davranış modeline ve geleneksel güvenlik yaklaşımlarına meydan okumaktadır. Steele’nin de belirttiği gibi ontolojik güvensizliği dindirme dürtüsü zaman zaman o kadar baskındır ki devletler rasyonel hesaplamaları geçersiz

¹⁷⁸ Krolikowski, 2008: 119-121.

¹⁷⁹ Krolikowski, 133.

¹⁸⁰ Krolikowski, 2008: 128.

kılarak fiziksel güvenliğe zarar veren veya ekonomik olarak maliyetli olan davranışları izleyebilir.¹⁸¹ Başta realizm ve liberalizm olmak üzere geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri ise aktörlerin mantık ve akılcılık temelinde hareket edeceğini öngörür¹⁸² ya da dolaylı da olsa aktörlerin kabul edilebilir bir ontolojik güvenlik aralığı içinde olduklarını varsayar.¹⁸³ Bu anlamda bu tür yaklaşımlarda devletler neyden korkacağını bilen, açıkça tanımlanmış, tam ve bütün bir aktör olarak ele alınır. Ontolojik güvenlik yaklaşımında ise aktörler eksiktir ve bilinemezlikten dolayı kaygı duymaktadır. Bu anlamda ontolojik güvenlik yaklaşımı, devletlerin realizm ve liberalizmde varsayıldığı gibi her zaman rasyonel davranış sergilemeyebileceğini, ontolojik güvenlik arayışının fiziksel güvenlik arayışının ötesine geçebileceğine işaret eder.¹⁸⁴ Ontolojik güvenlik yaklaşımının realizm ve liberalizm gibi teorilerden farkı açık olsa da bilhassa sosyal inşacı yaklaşımdan ne derece farklı olduğu bir başka tartışma konusudur.¹⁸⁵ Zira hem ontolojik güvenlik yaklaşımı hem de sosyal inşacılık, kimliğe merkezî bir önem atfetmektedir.¹⁸⁶ Bunun yanında ontolojik güvenlik literatüründe, sosyal inşacılıkla ontolojik güvenlik yaklaşımı arasındaki sınırların açık bir şekilde çizildiği çalışma sayısı da sınırlıdır. Bu sebeple bu iki teorik yaklaşım arasındaki ayrımın burada daha fazla netleştirilmesinde yarar vardır. Öncelikle belirtilmelidir ki ontolojik güvenlik sosyal inşacılığın rakibi ya da zıddı bir yaklaşım olmaktan ziyade onu tamamlayan, eksikliklerini gideren hatta revize eden bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Öyle ki ontolojik güvenliği sosyal inşacı literatürün içinde değerlendiren çalışmalar dahi bulunmaktadır. Bu anlamda sosyal inşacılık ve ontolojik güvenlik yaklaşımını düşünsel müttefikler olarak görmek mümkündür. Ancak her ne kadar ontolojik güvenlik yaklaşımı sosyal inşacılığı tamamlasa ve birçok noktada onunla örtüşse de son kertede sosyal inşacılıktan farklı, özgün ve kendine has bir teorik düzleme sahiptir. Sosyal inşacı yaklaşımda kimliklerin çıkarları belirlediği ve kimlikler değişirse çıkarların da değişeceği belirtilmişse¹⁸⁷ de neden bazı durumlarda belirli kimliklerin ısrarla benimsendiğini, bazı durumlarda ise bazen tedrici bazen de radikal bir şekilde kimliklerin değiştiğini açıklayan net bir şablon ortaya koyulmaz. Ayrıca sosyal inşacılık benlik hakkında

¹⁸¹ Russo ve Stoddard, 2018: 4.

¹⁸² Doğan, 2012: 88.

¹⁸³ Flockhart, 2016: 7.

¹⁸⁴ Berenskoetter, 2020: 276.

¹⁸⁵ Bu anlamda Rumelili ve Adisönmez sosyal inşacı yaklaşım ile ontolojik güvenlik yaklaşımı arasındaki ayrımın literatürde yeterince irdelenmediğine dikkat çekerek, iki yaklaşım arasındaki farkın temel olarak ontolojik güvenlik yaklaşımının sosyo-pskolojik düzleme dayanması ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Rumelili ve Adisönmez, 2020: 38.

¹⁸⁶ Sosyal inşacı yaklaşımın kimlikle ilişkisi için Bkz. Reus- Smit, 2013: 307.

¹⁸⁷ Aslında sosyal inşacılık ilk ortaya çıktığında değişimi açıklama konusuna eğilmiş olsa da ilerleyen süreçte aktörler ve değişimden ziyade yapı ve istikrar üzerine fiili bir odaklanma gerçekleşmiş ve sosyal inşacı yaklaşım değişimi açıklama vaadini tam olarak yerine getirememiştir. Ontolojik güvenlik yaklaşımı ise ontolojik güvenliğe ulaşma girişimlerinde çoklu kimlikler arasındaki ilişkiyi ve bu bağlamdaki değişimi de dikkate almayı mümkün kılar. Flockhart, 2016: 4.

rahatlatıcı bir hikâye inşa etme ihtiyacıyla ortaya çıkan duygusal temelleri açıklamakta da eksik kalmıştır. Ontolojik güvenlik literatürü ise aktör merkezli değişimlerin kaynağının ne olduğu ve aktörlerin nasıl davranılacağına karar verme konusunda kendilerini neyin motive ettiği gibi sorulara daha net cevap vermeyi mümkün kılmaktadır.¹⁸⁸

Ontolojik güvenlik yaklaşımının sosyal inşacılıktan temel farklarından ilki uluslararası ilişkiler analizlerine duygu boyutunu yerleştirmesidir. Bu anlamda ontolojik güvenlik literatürü kaygı ve ontolojik güvensizlikle ilişkilendirilen suçluluk, utanma ve aşağılanma gibi duygusal durumları da dikkate alarak daha farklı bir perspektif sağlar. Ontolojik güvenlik yaklaşımı kimliklerin oluşumunda, değişiminde veya sürdürülmesinde hangi faktörlerin nasıl rol oynadığının anlaşılmasını mümkün kılar.¹⁸⁹ Örneğin sosyal inşacı yaklaşımda benzer kimliklerin tehdit algılarını azaltacağı ve böylece devletler arası iş birliğinin oluşacağı beklenir. Ancak ontolojik güvenlik çalışmalarında gösterildiği üzere bazı durumlarda benzer kimliklerin de rekabet ve çatışmayı tetikleyebileceği görülmektedir. Zira kimliksel benzerlikler, zaman zaman ayırt ediciliğin kaybedilmesine dair kaygıya yol açarak ontolojik güvensizliği beraberinde getirebilmektedir. Ontolojik güvenlik literatüründen yola çıkarak belirli kimliklerin benimsenmesi katı rutinelere bağlılığının bir sonucu olarak yorumlanabilecekken, ontolojik baskı ve kritik durumlar ise kimliksel değişiminin sebeplerine dair yeni bir perspektif sunmaktadır.

Ontolojik güvenlik sadece kimlik siyaseti ve çatışmanın merkezinde yatan korku, kaygı ve güvensizlik gibi duyguları irdelemekle kalmaz, inşacılık da dahil olmak üzere ana akım teorilerin ve bu bağlamdaki güvenlik yaklaşımlarının devlet merkezli yaklaşımlarını da eleştirir.¹⁹⁰ Örneğin sosyal inşacılığın en önemli isimlerinden Wendt kimliği devlet merkezli bir yaklaşımla incelemiş, bu sebeple devlet içerisindeki bireylerin ve toplumsal grupların kimliksel oluşum sürecindeki önemini gözden kaçırmıştır. Ontolojik güvenlik literatürünün merkezinde yer alan kaygı ise esasında içerideki benlikle alakalı bir süreçtir. Nitekim ontolojik güvenlik literatüründe kimliğin ideoloji, kültür ve söylemlerle ilişkisi, iç dinamiklerin kaygı üzerinden ele alındığı bir perspektifle ele alınmaktadır. Bu anlamda ontolojik güvenlik yaklaşımı, sosyal inşacılıktan farklı olarak kimliğin nasıl ve ne şekilde oluştuğunu daha net bir şekilde ortaya koymak amacıyla iç dinamiklerin -özellikle biyografik anlatıların ve hafızanın- önemine özel bir şekilde dikkat çekmektedir.¹⁹¹ Bunun yanında sosyal inşacılıktaki kimlik kavramı ontolojik güvenlik yaklaşımında daha kompleks bir yapı haline getirilmiştir. İleride

¹⁸⁸ Eberle ve Handl, 2020: 1

¹⁸⁹ Kinnvall, 2004: 750.

¹⁹⁰ Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 253.

¹⁹¹ Flockhart, 2016: 11.

detaylandırılacağı üzere ontolojik güvenlik yaklaşımı, kimliğin çeşitli katmanlardan oluştuğuna ve bu katmanlar arasındaki uyumun da özerk bir ilgiyi hak ettiğine işaret etmektedir.

Ontolojik güvenlikle yakından ilişkili bir başka teorik yaklaşım ise güvenlikleştirmedir. Güvenikleştirme ile ontolojik güvenlik bir açıdan yakından ilişkilidir. Zira güvenlikleştirme kaygıyı korkuya çevirmenin önemli bir yoludur. Aktörler güvenlikleştirme yoluyla ontolojik güvensizliklerini aşma yoluna gidebilir. Bu anlamda güvenlikleştirme, siyasi elitlerin yönetirken ihtiyaç duydukları ayırt edicilik duygusunu sağlayan ve rutinleşmiş davranış kalıpları ile sürdürülen, güvenli bir kimlik oluşum sürecinin bir parçası olarak görülebilir. Uygun bir güvenlikleştirme, etkili bir ontolojik güvenlik bileşeni haline gelebilmektedir.¹⁹² Diğer taraftan ontolojik güvenliğin bilhassa “ontolojik” olarak, güvenlikleştirmenin daha ötesinde bir yere sahip olduğu söylenebilir. Ontolojik güvenlik literatüründe güvenlik, aktörün aktörlüğünü mümkün kılan ve varlığını meydana getiren birincil bir olgu olarak görülürken güvenlikleştirme aslında güvenliğin araçsallaştırılmasını ifade etmektedir.

1.5.2. Kimlik Meselesi

Kimlik ve benlik meselesi, ontolojik güvenlik literatürünün merkezî alanlarından birini oluşturmaktadır. Ancak kimliğin ne olduğu ve kimlik deyince ne anlaşılması gerektiği görüldüğünden daha karmaşık ve derindir. Sosyal inşacılık kimliğe dikkat çekmişse de içini yeterince doldurmamıştır. Diğer taraftan ontolojik güvenlik literatüründe benlik, öz kimlik, devlet kimliği gibi kavramlar sosyal inşacılığa göre daha fazla tetkike tabi tutulmuşsa da bu kavramlar arasındaki ayırım ve sınırlar halen yeterince açık değildir. Nitekim Rumelili benlik ile kimlik arasındaki ayırımın yeterince net olmadığını ifade etmiş, Ertem ve Düzgün çalışmalarında “kimlik/benlik/var olma olarak güvenlik” kavramlarının üçünü bir arada kullanmıştır.¹⁹³ Bu anlamda benlik, kimlik, öz kimlik gibi kavramların ne olduğunun daha detaylı bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası ilişkilerde anlaşıldığı şekliyle kimliğin ne olduğu, kimlikten bahsedilince devlet kimliğinin mi yoksa ulusal/toplumsal kimliğin mi anlaşılması gerektiği¹⁹⁴, devlet kimliği haricinde başka kimliklerin işin içine dahil edilip edilmeyeceği, benlik kavramının kimlikten farklılıklarının neler olduğu gibi sorular ontolojik güvenlik literatüründe daha detaylı ele alınmayı hak etmektedir. Bu tez çalışmasında da kimlik kavramının sınırlarının daha da netleşmesi yönünde adımlar atılmıştır. Ayrıca farklı kimlik yapıları arasında mutlaka göz önüne alınması gereken derin bir etkileşimin olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim bu tez çalışmasında kabul edilen görüş

¹⁹² David, 2019: 1.

¹⁹³ Bkz. Ertem ve Düzgün, 2021.

¹⁹⁴ Tuncer, 2017: 38.

devletlerin tek tip bir kimliğinin olmadığı, aynı anda hem yatay hem de dikey olarak birbirleriyle çatışabilen veya uzlaşabilen farklı kimliklere sahip olabileceğidir. Yatay kimlikten kasıt aynı düzlemde yer alan farklı kimlik yapılarıdır. Örneğin bir devletin öz kimliği ya da toplumsal kimliğinden bahsedildiğinde liberal, muhafazakâr yahut da İslamcı gibi kimliksel aidiyetlere sahip birey ve gruplar bulunmaktadır. Dikey kimliğin ise kabaca üç katmandan oluştuğu söylenebilir. Birinci katmanda benlik ya da toplumsal kimlik olarak da yorumlanabilecek içsel kimlik, ikinci katmanda devlet kimliği, üçüncü katmanda ise uluslararası sistem tarafından şekillenen rol kimlik bulunmaktadır. Ontolojik güvenlik literatürü ise devletlerin çoklu kimliğinin ontolojik güvenlik arayış sürecini nasıl şekillendirdiğine dair ipuçları sunma potansiyeline sahiptir.¹⁹⁵ Nitekim yatay ve dikey kimlikler arasındaki tutarsızlıkların belirginleşmesi, ontolojik uyumsuzluğu beraberinde getirecektir. Ontolojik uyumsuzluk durumunda birden fazla kimlik aynı anda tehdit edilirken, onları savunmak için alınan önlemler birbiriyle çelişkili (karşıt) ve kendi kendine zarar veren bir ilişki biçimini tetikleyebilmektedir.¹⁹⁶

Uluslararası ilişkilerdeki ontolojik güvenlik literatüründe kaygıya ayrı bir parantez açılmasına rağmen kaygının kaynağının ne olduğuna dair kesin bir görüş birliği yoktur. Bu anlamda Zarakol şu önemli soruyu gündeme getirmektedir: “Etkileşimler ve uluslararası çevre bir devlet için ontolojik kaygının ana kaynağı mıdır yoksa güvensiz etkileşimler devletin kendi kimliği hakkındaki belirsizliğinin bir sonucu mudur?”.¹⁹⁷ Bu tez çalışmasına göre ise bir devlet için ontolojik kaygının ana kaynağı; devletin öz-kimliği (benliği) hakkındaki belirsizlik üzerinden temellenmektedir. Zira Giddens kaygıyı “iç tehlikelerin ifadesi olan ... duygusal gerilimler nedeniyle nesnesi kaybolmuş korku” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹⁸ Ancak Giddens’in bu yaklaşımı ontolojik güvenlik literatüründe yeterince dikkate alınmış gibi görünmemektedir. Bu çalışmada ise Giddens’den yola çıkılarak; kaygının aslında içerideki benliğin aşıldığı, güvenli bir benlik hissinin sürdürülemediği durumlarda belirginleştiği savı benimsenmiştir. Diğer taraftan benliğin sadece içeride oluşmadığı dikey kimlikler arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinden refleksif olarak şekillendiği de söylenebilir. Zira içsel kimliğinin oluşumunda kurucu öteki ile ilişkiler ve uluslararası sistemin tepkisi de önemli bir yere sahiptir. Örneğin dışarıdaki sosyal meşruiyet, iç düzeydeki ontolojik güvenlik arayışına yardımcı olabilir. Ayrıca, benliğin kimliği diğerleri tarafından tanınmadığında oto-biyografik anlatılarda ontolojik uyumsuzluk ortaya çıkabilir. Bu durum ise haksız muamele algılarına, tekrarlanan travmalara ve

¹⁹⁵ Ayan, 2019: 2.

¹⁹⁶ Flockhart, 2016: 11.

¹⁹⁷ Zarakol, 2010.

¹⁹⁸ Giddens, 2019: 67.

damgalamalara yol açabilir.¹⁹⁹ Öte yandan bu tez çalışmasında dikkat çekilmek istenen nokta kaygının öncelikli ve birincil olarak içsel kimlik üzerinden ortaya çıktığıdır. Bu anlamda şunu söylemek daha doğru olacaktır. Ontolojik olarak güvende olmak, yatay ve dikey kimlikler arasındaki uyuma bağlıdır. Ancak bu kimlikler arasındaki ayrıcalıklı konum kaygının ilk ortaya çıktığı mecra olarak içsel kimliğe verilmelidir. Bu durum rutinlerin ya da uluslararası sistemin önemli olmadığı anlamına gelmez. Daha ziyade içsel kimlikten kaynaklı olarak yaşanan ontolojik uyumsuzluğun diğer kimlik türlerine nazaran iç ve dış politikada daha başat bir etkiye sahip olacağı söylenebilir. Öyle ki dış politika devletlerin değişen dünyayla başa çıkmalarına olanak sağlayan makul derecede istikrarlı bir benlik duygusunu sürdürmelerine izin veren bir araç haline bile gelebilir.²⁰⁰

1.5.3. Normatiflik ve Çatışma Çözümü

Ontolojik güvenlik yaklaşımı özünde normatif bir yaklaşımdır. Bu anlamda ontolojik güvenliğe odaklanmak toplumsal travmaların, etnik çatışmaların, iç tehditlerin ve terör söylemlerinin hüküm sürdüğü belirsizleşen dünyaya daha farklı bir analitik perspektif sunma olanağı sağlar. Ontolojik güvenlik literatürü devletlerin sağlıklı bir temel güven durumunda, çatışmalı ilişkilerin temelini oluşturan katı rutinlere bağlanacağını belirtmektedir. Aslında sağlıklı temel güven ifadesi, ideal olandan yani sağlıklı temel güvenden sapmayı ifade etmektedir. Ontolojik güvenlik yaklaşımında devletlerin, ontolojik güvenlik arayışında olduğu zamanlarda nasıl davranabileceğine dair bir perspektif sunulurken realizmde olduğu gibi uluslararası ilişkiler daimî bir mücadele ve güvensizlik alanı olarak görülmez. Başka bir deyişle ontolojik güvenlik literatüründe, ontolojik güvenlik arayışının realizmdeki güç mücadelesi döngüsü gibi kaçınılmaz bir döngü olduğu verili olarak kabul edilmez. Ayrıca, ontolojik güvenlik literatüründe ontolojik güvenlik arayış süreçlerine odaklanması aktörün bu tür davranışlarının meşru kılınmasını da amaçlamaz. Daha ziyade ontolojik güvenlik literatürü aktörlerin ontolojik güvenlik arayışı süreçlerindeki davranışlarının nasıl biçimlendiğine dair göstergeler sunar. Özünde ise bu süreçlerin arkasında yatan kaygının anlaşılmasının önemine dikkat çeker. Bu anlamda ontolojik güvenlik yaklaşımında, ontolojik güvensizliklerin aşılması gereken irrasyonel davranış kalıplarının güdüleyicisi olduğu, aktörlerin ontolojik olarak güvenli hissetmesinin de her şeyden öte subjektif bir şekilde inşa edildiğinin altı çizilir. Bu minvalde de ontolojik güvensizliğin ve kaygıların üstesinden gelinebilecek birer olgu olarak görüldüğünü

¹⁹⁹ Öyle ki damgalanmış ya da tanınmayan devletler için dışarıdaki statülerinin tanınması daha da önemli hale gelebilir. Mevcut düzenden dışlanma içerideki kolektif kimliklerin güvenliğini de azaltır Heritage ve Lee, 2020: 53.

²⁰⁰ Eberle ve Handl, 2020: 1.

söylemek mümkündür. Öyle ki kaygının zaman zaman içsel bir değişim kaynağı olarak da işlev görebileceğini, aktörleri risk alma ve radikal değişiklikler peşinden gitme yönünde sevk edebileceğini belirten çalışmalar da vardır. Dahası ontolojik güvenlik literatürü ile ilgilenen pek çok yazar, ontolojik güvenlik kavramını çatışma ve çözüm çalışmaları ile ilişkilendirmiş ve istikrarlı barışın nasıl sağlanabileceği gibi konulara eğilmiştir.²⁰¹ Ontolojik güvenlik literatürüne göre aktörler, kaygıların kontrol altına alınmasını kolaylaştıran rutinleri belirli korku nesneleri sağladığı için takip etmektedir. Bu nedenle de uzayan çatışmaları çözme girişimleri, ontolojik güvenlik arayışlarını dikkate almadığı takdirde eksik kalacaktır.²⁰² Barış süreçlerini manipüle etmeye çalışan taraflar da bu durumu kolaylıkla kullanabilmektedir. Ontolojik güvenlik yaklaşımı ise bir açıdan bu durumun üstesinden gelmenin, yani ontolojik güvensizlik durumundan kaçınmanın yollarını aramaktadır. Bu anlamda ontolojik güvenlik yaklaşımında sağlıklı temel güven durumunu ve çatışmalar üzerinden şekillenen katı rutinleri aşma hedefi vardır. Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre barış süreçlerinde iki tarafın ontolojik güvenlik ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Ontolojik güvenlik ikilemi gibi durumlar varsa onların giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ontolojik güvenlik literatürü iş birliği rutinlerine, insani eylem ve istikrarlı barış gibi konulara dair önemli şeyler söylemektedir.²⁰³

1.5.4. Analiz Düzeyi

Analiz düzeyinin ne olması gerektiği ontolojik güvenlik literatürünün bir başka tartışma konusu olmuştur. Ontolojik güvenlik arayışının aktörler üzerinden değerlendirilmesi ile alakalı kabaca iki perspektif bulunmaktadır. İlk yaklaşımda devletlerin insansılaştırılması üzerinden devletlerin- ya da uluslararası örgütlerin- de bireyler gibi ontolojik ve fiziksel güvenlik ihtiyacı ve arayışı içerisinde oldukları belirtilmektedir. İkinci yaklaşımda ise devletlerden ziyade bireylerin ve grupların ontolojik güvenliğe ihtiyaç duyduğu savı benimsenmiştir. Buradan hareketle de ikinci yaklaşımlar, devletlere vatandaşların ontolojik güvenlik ihtiyaçlarını karşılama görevi atfetmektedir. Mitzen, Steele, Zarakol gibi birçok ontolojik güvenlik çalışmanı devletlerin ontolojik güvenlik arayan aktörler olarak dikkate alınabileceğini belirtirken Krolkowski ve Roe gibi çalışanlar ise devletlerin bireylere ontolojik güvenlik sağlayıcısı rolüne vurgu yapmaktadır. Bu çalışmada kabul edilen görüş ise her iki perspektifin de geçerli olduğu, hatta bu iki perspektif arasındaki ilişkinin incelenmesine ayrı bir alan açılması gerektiğidir. Zira ontolojik güvenlik arayışı bu iki perspektif arasında eklektik sayılabilecek

²⁰¹ Kinnvall ve Mitzen, 2018: 7.

²⁰² Mitzen ve Larson, 2017: 7.

²⁰³ Rumelili, 2020: 268.

derinlemesine bir ilişki ve etkileşimle şekillenmektedir.²⁰⁴ Bu anlamda ontolojik güvenlik sağlama hissi, bireyler kadar kolektif olarak görülebilecek devletlerin, sosyal grupların ve toplumların da ihtiyacıdır. Bu anlamda ontolojik güvenlik çalışmaları bir devletin ontolojik güvenlik sağlayıcısı mı yoksa arayıcısı mı olduğu konusunda analitik bir seçim yapılmasını gerektirmez. Ontolojik güvenlik çalışmaları yoluyla başta kaygı olmak üzere duygulanım süreçlerini ve bu bağlamdaki sosyal ilişkileri uluslararası ilişkilere entegre etmek, devleti aynı anda hem kaygı duyabilen hem de siyasi otoritesi bireysel vatandaşlarının kaygılarını sınırlandırmasına bağlı olan bir aktör olarak dikkate almayı mümkün kılar. Bu iki analiz düzeyi bir araya getirilerek de yerel siyasi süreçler ve uluslararası etkileşimler arasındaki karşılıklı ilişki daha açık bir şekilde ortaya koyulabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MODERN İRAN'IN ONTOLOJİK TEMELLERİ

İç ve dış politikayla alakalı birçok meselede olayların kökleri geçmişle yakından ilişkilidir. Söz konusu İran olduğunda bu durum daha belirgindir. Zira İran kadar tarihsel dönüm noktalarına sahip bir devlet nadir bulunur.²⁰⁵ Nitekim İran'ın tarihsel mirası; travmatik olaylar, büyük savaşlar, kimlik ikilemleri ve sosyo-politik krizler gibi pek çok büyük dönüm noktalarına sahiptir. Bu bağlamda İran'ın kimliksel sorunlarını, tarihsel mirasını, temel güven düzeyini ve biyografik anlatı inşa süreçlerini anlamadan mevcut iç ve dış politikasını anlamak mümkün değildir.²⁰⁶ Bu bölümde de ontolojik güvenlik yaklaşımından yararlanılarak modern İran'a dair hatıraların, mitlerin ve tarihsel olayların ele alınması, biyografik anlatıların ve hafızanın güvenlikleştirme süreçlerinin ortaya koyulması ve İran'daki kimliksel anlamdaki ontolojik uyumsuzluğun gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda kronolojik bir tarihsel anlatımdan ziyade ontolojik güvenlik yaklaşımının terim ve kavramları üzerinden İran'ın ontolojik temelleri ortaya koyulmuştur. Böylece İran'ın ontolojik temellerinin İran İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasına nasıl derinden etki ettiğini ve Direniş Eksenini'nin oluşumunun perde arkasını anlamak mümkün hâle gelecektir.

²⁰⁴ Mitzen ve Larson, 2017: 2.

²⁰⁵ Ahmedi, 2020: 16.

²⁰⁶ Beeman, 2005: 7.

2.1. Ontolojik Uyumsuzluğun Kökeni: İran ve İranlılık Kimliği

Çalışmada öncelikle, tartışmalı bir literatüre ve farklı görüşlere sahip olan İran ve İranlılık kimliğinin ne anlama geldiğine dair fikirlerin incelenmesi yerinde olacaktır. Zira İran ve İranlılık kimliğine dair tartışmalar, İran'ın ontolojik anlamda çelişkili bir temele sahip olduğunu ve istikrarlı bir kimliğe kavuşmasının zorluğunu göstermektedir. Nitekim modern İran tarihindeki iç ve dış politika işleyişinin yanı sıra İran'ın maruz kaldığı pek çok sorunun özü de İran'ın çelişkili kimlik yapısında yatmaktadır.²⁰⁷ İran'ın yatay ve dikey kimlikleri arasındaki tutarsızlıklar İran kimliğinde ontolojik uyumsuzluğu beraberinde getirmiştir.

İslam'ın gelişinden önce bugünkü İran topraklarında siyasî, bölgesel ve kültürel paydadan oluşan belirli bir İranlılık bilincinin olduğu söylenebilir. Bu anlamda Yarshater, Ahemeniş İmparatoru Darius'un yazıtlarında İran kimliğinin açık bir şekilde yer aldığını belirtirken, Gherardo Gnoli siyasî ve dinî bir kavram olarak İran teriminin Sasani İmparatorluğu döneminden beri kullanıldığı belirtmektedir.²⁰⁸ Ayrıca Şehname gibi İran'a ait kültürel eserlerde görüleceği üzere modern dönemden önce proto-İranlılık'a dair izlere rastlanabilir.²⁰⁹ Nitekim Safevilerden, Zendlere, Afşarlar'dan, Kaçarlar'a İran'da hüküm sürmüş pek çok hanedan -etnik olarak bir çoğu Türk kökenli olmasına rağmen- Şehname'deki anlatıları veya İran'ın diğer mitsel kahramanlarının hikayelerini ideal yönetim biçimi olarak referans almış, İran'da hüküm sürmüş birçok lider de toplum nezdinde itibar kazanmak amacıyla "Şehinşah" unvanını kullanmıştır.²¹⁰ Bu anlamda İran, on dokuzuncu yüzyılın ulus inşası ve milliyetçilik çağına köklü tarihsel ve kültürel mirasıyla girmiştir. Her ne kadar Anderson'un hayali topluluklar varsayımı İran için de büyük ölçüde doğru olsa da²¹¹ kadim bir medeniyet olarak İran'ın; Mısır, Çin, Hindistan ve Türkiye gibi devletlere benzer şekilde kendine has bir kültür ve medeniyet mirasına sahip olduğunu söylemek mümkündür.²¹²

²⁰⁷ Partovi ve Branch, 2018: 9-10.

²⁰⁸ Diğer taraftan Pirniya, Sasani döneminden önce İran terimine siyasî ve etnik anlamlar yüklemenin zorluğuna dikkat çekmiştir. Pirniya'ya göre İran platosu modern dönemden önce daha çok coğrafya adıydı ve Ahemeniş İmparatorluğunun başkenti olan İranşehr'in kalbi bugünkü Irak topraklarındaydı. Mostafa Vaziri'ye göre de modern öncesi kullanımdaki İran terimi, yalnızca coğrafi bir varlığa işaret ediyordu. Vaziri, Ortaçağ ya da kadim dönemlere dayanan İran ulusal kimlik nosyonunun oryantalist akademisyenlerin üretimi olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Ahmedî, 2020: 91.

²⁰⁹ Eşref, 2023: 21.

²¹⁰ Örneğin Hatayî mahlasıyla Türkçe şiirler yazan Safevi Sultanı Şah İsmail bir şiirinde şöyle söylemektedir: "Ben bugün yeryüzüne indim, ben hüdavengar ve padişahım. Gerçekten de ben Haydar'ın oğluyum, Feridun'um, Keyhüsrev'im, Cemşid'im, Zaloğlu Rüstem'im". Ayrıca Şah İsmail çocuklarına Firdevsi'nin ünlü kitabı olan Şehname'de kullanılan isimleri vermiştir. Bkz. Ahmedî, 2020: 36.

²¹¹ Bu konuda Mouzami farklı düşünmektedir. Mouzami'ye göre Hafız'ın mistik şiirleri, Hayyam'ın kaderci gazelleri ve Firdevsi'nin destansı trajedisi ortak bir tarih ve toprağa sahip bir halkın göstergeleridir. Mouzami'ye göre İranlılık Anderson'un hayali cemaatlerinden öte daha farklı bir tarihsel deneyimin ürünüdür. Bkz. Mouzami, 2019: 58.

²¹² Amanat ve Vejdani, 2012: 20.

Bu çalışma bağlamındaki asıl mesele ise modern anlamda İran ve İranlı kimliğinin nasıl tanımlanacağı üzerinedir. Çeşitli araştırmacılar ve yazarlar İranlılık kimliğinin bileşenlerini farklı şekillerde yorumlamıştır. Örneğin Zabihollah Safa'ya göre Fars dili²¹³ ve Krallık Kurumları (*Institution of Kingdom*) İran kimliğinin bileşenlerini oluştururken, Motahari İranî ve İslamî elementlere dikkat çekmekte, Meskoob da İran tarihini ve Farsça dilini İranlılık kimliğinin en önemli bileşenleri olarak görmektedir. Soruş ise İranlılık kimliğinin İran kültürü, İslamî kültür ve Batı kültürünün bir araya gelmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir. Fekri'ye göre İran'ın kolektif bilincini dolayısıyla İranlılık kimliğini oluşturan unsur muhalif Şii inancıdır.²¹⁴ Farhang Rajaei; İranlılık kimliği ile alakalı olarak Zerdüşt geleneğinin yanı sıra, İslamî ve modern değerlere dikkat çekerken, Nikki Keddie İran platosunu, Fars dilini ve Şii inanç sistemini İran kimliğinin bileşenleri olarak görmektedir. Asgarkhani ve Babaei de Keddie'ye benzer şekilde İranlılık kimliğinde siyasi coğrafyayı tarihsel mirasla birlikte en önemli ortak payda olarak dikkate almaktadır.²¹⁵ Maloney'e göre ise İran kimliği çok katmanlı ve genellikle çatışan kimliklerden oluşmaktadır. Bu bileşenler; Fars ulusçuluğu, İslamcılık ve antiemperyalizmdir.²¹⁶

İran kimliğine dair bu ve benzeri tanımlamalara bakıldığında kadim, geleneksel ve modern temellere vurgu yapan farklı yaklaşımların mevcut olduğu görülmektedir. Bu farklı yaklaşımlar İran ve İranlılık kimliğine dair uzlaşının kolay olmayacağı karmaşık ve çelişkili anlatıların olacağına işaret etmektedir. Nitekim Pehlevi dönemi milliyetçiliğinde İslam karşıtı bir anlatı öne çıkmış ve halkın kimliği Fars dili, Zerdüşt geleneği, Ahemenişler ve Sasaniler gibi kadim imparatorlukların tarihî bilinci üzerinden temellendirilmeye çalışılmıştır. Devrim sonrası erken dönemde ise milliyetçilik karşıtı İslamcı bir ideoloji üzerinden dogmatik bir vizyon benimsenmiştir. Bu dönemde ulusalcılık ve diğer liberal eğilimler Batı düşüncesinin bir ürünü ve İslam ümmetini parçalamak için kullanılan araçlar olarak dikkate alınmıştır. Doksanlı yıllardan sonra ise milliyetçi duygular ve liberal değerler güçlenirken devrimci İslamî anlatı İran toplumu ile uyumsuz olmaya başlamıştır. İran'da halen milliyetçilik ile din, modernite ile gelenek arasında ideal bir uzlaş sağlanabilmiş değildir.²¹⁷ Bu anlamda modern ve geleneksel unsurların dönem dönem çatışmalı bir şekilde bir araya gelmesi, İran'ın benliğinde çelişkilere

²¹³ İranlılık kimliğinin en başat ögesinin Farsça olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İranlılar için kolektif hatıraların, paylaşılan sembol ve mitlerin deposu olan Farsça, Sadî ve Hafız'ın eserlerinde görüleceği gibi Farsça İran kolektif hafızasında önemli bir yere sahiptir. İran'a çoğu zaman Türk ve Moğol fatihler hükmetmesine rağmen kadim destanlar ve Şehname gibi millî metinler ulusal bir mitin yaratılmasını mümkün kılmıştır. Böylece modern dönemde Farsça İran platosunun ortak lingua francası (ortak dili) hâline gelebilmiştir Bkz. Beeman, 2005: 34.

²¹⁴ Fekri, 2011: 127.

²¹⁵ Asgarkhani ve Babaei, 2012: 163.

²¹⁶ Akbarzadeh, 2016: 130.

²¹⁷ Saleh, 2013: 45.

sebeptir. Bu durum küreselleşmenin hızlanmasıyla daha da belirginleşen meşruiyet krizinin altyapısını oluşturmaktadır.

İran'ın çelişkili ulusal kimlik kaynaklarına ve farklı tanımlamalara sahip olması, İran'ın ontolojik güvenliği açısından zafiyetini yansıtmaktadır. Bu anlamda, nispeten istikrarlı bir kimliğe sahip olmayı ifade eden ontolojik güvenlik İran'daki yöneticilerin temel meselesi olagelmıştır. İran'ın ontolojik olarak güvende olması liberallerin, ulusalcıların, din adamlarının, solcuların ve diğer görüşlerdeki İranlıların belirli bir düzlemde uzlaştığı bir anlatı ile mümkündür. Ancak modern dönem İran tarihine bakıldığında böyle bir uzlaşmaya varılamadığı görülmektedir.

Üstelik modern dönemde İran; iki hanedanın çöküşü, darbeler ve darbe girişimleri, kitlesel halk ayaklanmaları, parlamentonun kurulması ve akabinde etkisizleşmesi, yabancı istilâları gibi büyük olay ve tehlikeler yaşamıştır. Tüm bunlar İran'ın kimlik krizini daha da karmaşık hâle getirmiş ve 1979 Devrimi bu kimlik krizini çözmek bir yana daha da derinleştirmiştir.²¹⁸ Lucien Pai modernleşme ve dönüşüm içerisindeki toplumlarda kimlik krizlerinin ve meşruiyet sorunlarının olacağını belirtmiştir.²¹⁹ İran'daki durum da tam olarak Pai'nin önermesine uygundur. Modern dönemde İranlıların çelişkili kimlik yapısını uzlaştıracak bir anlatı inşa edilememesi beraberinde kimlik ve meşruiyet krizlerine sebep olmuştur.

2.2. Modern Tarihsel Miras

Uzun İran tarihi²²⁰ içerisinde İran'ın modern tarihsel mirasının oluştuğu dönem Kaçarlar'ın iktidar sürecine rastlamaktadır. Bazı araştırmacılar modern İran tarihini Safevîler'e kadar götürse de genel olarak İran için modern dönemin Kaçarlar ile başladığı kabul edilmektedir.²²¹ Zira Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nden sonra liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi ideoloji ve değerler tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamış, İran devleti ve

²¹⁸ Saleh, 2013: 48.

²¹⁹ El Zevayiri, 2017.

²²⁰ İran tarihi kadim çağlara kadar uzanmaktadır. İranlılar açısından bunlardan en önde gelen dönemler Ahemenişler ve Sasani İmparatorluğu'dur. Ahemenişler Büyük İskender tarafından yıkılmış, Sasaniler ise Hz. Ömer'in hilafeti döneminde İslam Halifeliği tarafından ele geçirilmiştir. Akabinde de İslamiyet İran'da yayılmaya başlamıştır. Hz. Ali'nin ölümünden sonra İran'da Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar gibi birçok farklı devlet ve kavim hüküm sürmüştür, bu süreçte İran'daki medeniyet ve kültür İslam'la karışmıştır. İran tarihi açısından bir başka kırılma noktası ise Türk aşiretlerden oluşan Safeviler dönemi olmuştur. Safeviler döneminde Şiiğin İmamiyye kolu devlet ve toplum dini olarak dayatılmış ve Şiilik İran'ın baskın mezhebi hâline gelmiştir. Safeviler döneminden sonra Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar gibi çeşitli hanedanlıklar İran'a hükmetmiş, nihayetinde Rıza Şah iktidarı ele geçirerek Pehleviler hanedanlığını kurmuştur. Ayrıntılı bir tarih okuması için. Amanat, 2017.

²²¹ Abedin, 2011: 614.

toplumu da bu gelişmelerden derinden etkilenmiştir.²²² Bu anlamda İran'ın yirminci ve yirmi birinci yüzyıldaki siyasi ve sosyal gelişmelerinin kökenini bu dönemde bulmak mümkündür.

2.2.1. İran'da Modernite'nin İlk Evresi

1796'dan 1920'lere kadar hüküm süren Kaçarlar, modern bir merkezi devletten ziyade bir ittifaklar sistemi kurmuştur.²²³ Bu anlamda Kaçarlar tam ve mutlak bir ulus devlet olarak görülemez. Abrahamian'a göre "Kaçar Şah'ının idaresi başkent sınırlarını aşmaz, Şah ülkeyi aşiret, yerel liderler ve din adamları ile birlikte yönetirdi."²²⁴ XIX. yüzyılın başlarında Rusya ile yapılan iki büyük savaşın kaybedilmesi ve akabinde imzalanan Gülistan ve Türkmençayı Antlaşmaları'ndan sonra İran, yarı sömürge bir devlet hâline gelmiştir. Bu küçük düşürücü yenilgi ve anlaşmaların akabinde İran, "Büyük Oyun" olarak adlandırılan İngiltere ve Rusya arasındaki jeopolitik mücadelenin karşılaşma sahası olmuştur.²²⁵ Bu bağlamda İran'ı şekillendiren yabancı karşıtlığına dayalı paranoyak siyaset tarzının köklerini bu dönemlere kadar uzanmaktadır.

Kaçar Şahları çok az vergi toplayabilmeleri sebebiyle Rusya ve İngiltere'den aldıkları borçlara bağımlı hâle gelmiştir.²²⁶ Bunun yanında Kaçarlar yabancılara kapitülasyonlar ve imtiyazlar vererek İran ekonomisini daha da çıkmaza sokmuştur. Diğer yandan modern dönem, İranlılar için önemli sosyal ve kültürel değişiklikler demektir. Bu dönemde din ve siyaset arasındaki uyum bozulurken Batı ve Batılılaşma yeni fenomenler haline gelmiştir. Bu minvalde geleneksel yapı ve kurumlar modernizmin²²⁷ ağır bombardımanına uğramaya başlamıştır. XIX. yüzyıl askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan Avrupa'nın başat olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Batı etkisi ve nüfuzu tüm dünyada hissedilir hale gelirken İran için asıl mesele reformların nasıl uygulanacağı olmuştur. Bu anlamda modern dönemde İran'ın karşı karşıya kaldığı kimlik krizinin temeli Batı medeniyetine ve değerlerine nasıl tavır alınacağı ile yakından ilgilidir.²²⁸

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bâzârîler (tüccarlar), seküler aydınlar ve din adamlarından oluşan şehirli orta sınıf büyürken yeni iletişim teknolojileri de (telgraf, posta, gazete vs.) yaygınlaşmıştır. Bu dönemde özellikle aydınlar teknolojik aletler vasıtasıyla daha büyük kitlelere hitap etme fırsatı bularak güçlü bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. İranlı

²²² Lekzayî, 2019: 17-18.

²²³ Fekri, 2011: 71.

²²⁴ Abrahamian, 1982: 15.

²²⁵ Özkan, 2016: 29.

²²⁶ Axworthy, 2020: 36.

²²⁷ Modernizm kısaca, on sekizinci yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmelerle ortaya çıkan bilim ve toplumu birleştiren bir tutumdur. Partovi ve Branch, 2018: 117.

²²⁸ Partovi ve Branch, 2018: 70.

aydınlar, Batı kültürü ile İran'ın geleneksel yapısı arasındaki temasta hayatî bir aracılığa sahip olmuştur. Bu sınıf, Batı'dan gelen ideoloji ve değerleri ithal etmenin yanı sıra İslamiyet öncesi İran'ın sosyokültürel değerlerini de ön plana çıkarmıştır. Nihayetinde anayasacılık, ulusalcılık ve liberalizm gibi değer ve ideolojiler çerçevesinde yeni bir toplumsal hareket olgunlaşmaya başlamıştır.²²⁹ Ayrıca Şii din adamları da Kaçarlar döneminde etkisini ve nüfuzunu arttırmış, Şii ulema XX. yüzyıla gelindiğinde ekonomik olarak kendine yeten ve birçok konuda özerk bir sınıf hâline gelmiştir.²³⁰ Böylece din adamları sınıfı, bâzârîler ve toprak sahipleriyle kurduğu yakın ilişkinin de etkisiyle modern İran tarihinin en önemli toplumsal güçlerinden biri olmuştur.

XIX. yüzyılın sonuna kadar İran'da vatan veya milliyet gibi kavramlar modern bir anlam kazanmamıştı. O döneme değin İran ulusal kimliğine dair belirli bir ön bilinç olsa da modern anlamda bir İran milliyetçiliği tam olarak olgunlaşmış değildi. Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren İranlı aydınlar, vatan ve millet gibi kavramları modern anlamda ele almaya başlamıştır.²³¹ İranlı aydınlar ve devlet adamları resmî yurtdışı ziyaretlerinde ve diğer diplomatik faaliyetlerde Avrupa devletlerinin ulusal sembolleri, değerleri ve mitleri nasıl kullandığını görmüş ve bunları taklit etmeye başlamıştır. Örneğin, İran'ın XX. yüzyıldan önceki dönemde modern anlamda en ileri seviyedeki eğitim kurumu olan Darülfünun'da modern anlamdaki ulusal gurur ve bilincin entelektüel temelleri atılmıştır. Bu anlamda Arapça'nın etkisinden uzak eserler yayınlanmaya ve Farsça'ya daha çok önem verilmeye başlanmıştır.²³² Ayrıca kadim İran medeniyetinin azamet dolu geçmişi öne çıkarılmış, böylece geçmiş çağlara yönelik güçlü bir nostalji duygusu oluşmaya başlamıştır.²³³

XIX. yüzyılın sonlarındaki en önemli toplumsal olaylardan biri Nasiruddin Şah'ın tütünün üretim, ithalat ve ihracat tekeli için elli yıl süreyle İngilizlere imtiyaz olarak verme girişimi ve buna karşı gösterilen toplumsal tepki olmuştur.²³⁴ Batı yayılcılığı ve

²²⁹ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 15-16.

²³⁰ İran'da Safeviler döneminden önce de çeşitli Şii inançları var olsa da Şii'liğin İmamiyye mezhebi İran'da Safeviler eliyle güçlü bir konuma gelmiş ve resmîyet kazanmıştır. Safeviler döneminde Şii din adamları dinî konularla ilgilenirken örfî ve siyasî meseleler Şii hükümdarın kontrolünde kalmıştır. Bu dönemde İran'daki Şii ulema zekât, sadaka ve vakıflar yoluyla ekonomik gelir elde etmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda Usuliye ekolünün hâkim hale gelmesiyle din adamları merce-i taklid olarak daha özerk ve güçlü bir konuma yerleşmiş akabinde sistematik bir hiyerarşi kurulmuştur. (Usuliye ekolüne göre Kuran ve hadislerin yanı sıra içtihat da dinin temel kaynakları arasında yer almaktadır. İctihadi ve müçtehitlere tâbi olmayı kabul etmeyen Ahbarilerin aksine Usuliler, müçtehitler haricindeki herkesin müçtehit olan bir şahsa uyması ve onu takip etmesi gerektiğini belirtmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Es-Semâhici, 2013. Din adamları, bâzârîler ve toprak sahipleri ile ilişkilerini geliştirmiş ve modern döneme gelindiğinde artık önde gelen Şii din adamları merce-i taklid ya da imamın vekili olarak toplum nezdinde çok önemli bir konuma yerleşmiştir. Böylece din adamlarının rolü Kaçar döneminde Safeviler dönemine göre daha fazla olmuştur. Zira Safevi hükümdarlarının aksine Kaçar Şahlarının dini meşruiyeti yoktu. Neticede din adamları İranlılara dinî meşruiyet sağlayan bir aktör olarak ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiştir. Partovi ve Branch, 2018: 45.

²³¹ Partovi ve Branch, 2018: 101.

²³² Amanat ve Vejdani, 2012: 19.

²³³ Ahmedi, 2020: 39.

²³⁴ Afacan, 2017: 282.

emperyalizme karşıtlık düzlemi temelinde geleneksel orta sınıf olan din adamları ve bâzârîler ile yeni bir orta sınıf olarak yükselen aydınlar; çiftçiler ve diğer toplumsal sınıfların da desteğiyle Kaçar Şah'ına karşı çıkmışlardır.²³⁵ Bu süreç Şah'ın İngilizlere tazminat ödeme pahasına geri adım atarak tütünle alakalı imtiyazları kaldırması ile sonuçlanmıştır. Modern İran ulusal milliyetçiliğinin gelişimi ve sömürge karşıtlığı açısından Tütün İsyanı önemli bir yere sahiptir. Tütün İsyanı İran için hem dış istilayı hem de yönetimi hedef alan modern anlamdaki ilk geniş tabanlı ayaklanmadır. Tütün imtiyazına karşı hareket bir nevî anayasal hareketin, petrolün millileştirilmesi denemesinin ve 1979 Devrimi'nin de öncüsü olmuştur.²³⁶

2.2.2. Anayasal Hareket Süreci ve Akabindeki Kaos

İranlılar XX. yüzyıla ise modern İran tarihindeki en önemli toplumsal gelişmelerden olan anayasal hareket ve onun merkezindeki gelişmelerle girmiştir. Anayasal hareket İran'ın modernleşme ile ilgili sorunlarına çözüm arayışı açısından tarihi bir dönüm noktasıdır. Öyle ki Fekri yaratmış olduğu derin ve kapsamlı sosyo- kültürel ve sosyo-politik değişimden dolayı binlerce yıllık İran tarihini meşrutiyet öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmaktadır.²³⁷ Tütün isyanında rol oynayan benzer toplumsal güçler bir yanda yabancıların etkisine, diğer yanda içerideki baskı ve otoriterliğe karşı harekete geçerek meşrutiyetin ilânını mümkün kılmışlardır.²³⁸ Şah'ın adaletsiz olarak görülen yönetimine ve ekonomik sorunlara yönelik memnuniyetsizlikle başlayan kitlesel ayaklanmalar neticesinde, Muzafferiddün Şah anayasal bir monarşiyi ve beraberinde meclisin açılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece 1906 yılında İran'daki ilk parlamento kurulmuş ve akabinde Şah'ın yetkilerini kısıtlayan ve Şah'ın egemenliğinin kaynağının halktan geldiğini vurgulayan bir anayasa ilan edilmiştir.²³⁹

Meşrutiyet'in ilan edilmesinde her ne kadar din adamları ve bâzârîler gibi geleneksel sınıfların rolü önemliyse de bu süreçteki başat aktör Batı modernleşmesinden ilham almış aydın ve bürokratlardır. Bu anlamda 1906 yılındaki meşrutiyet hareketi, milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi Batı ideolojilerinden esinlenen, İran toplumunu Avrupa uygarlığına uygun bir düzeye taşımaya çalışan aydınların kısa süreli zaferi olmuştur.²⁴⁰ Bu “zaferin” mümkün olmasında İran'ın modern dönemde Batı karşısında duyduğu acizlik ve aşağılanma duyguları önemli rol oynamıştır. Savaşlardaki yenilgiler, ülkenin geri kalmışlığı, Batı emperyalizmi ve yoksulluk Batılıların üstünlüğünün açık bir şekilde anlaşılmasına yol açmıştır. Bu nedenle

²³⁵ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 17.

²³⁶ Moazami, 2019: 152.

²³⁷ Fekri, 2011: 108.

²³⁸ Partovi ve Branch, 2018: 46.

²³⁹ Axworthy, 2020: 40.

²⁴⁰ Abrahamian, 1982: 530.

Kaçarların son dönemlerinden itibaren birçok devlet adamı ve aydın modernleşmeyi ve Batıdan teknoloji elde etmeyi, tek çözüm yolu olarak görmeye başlamıştır.

Anayasal hareket sırasında vatan sevgisi, milliyetçilik ve demokrasi gibi modernizmle gelen değer ve ideolojiler İran’da popüler olmaya başlamıştır.²⁴¹ Böylece İran yeni yüzyıla özgürlük, bağımsızlık, ulusal çıkar ve hukukun üstünlüğü gibi modern kavram ve idealler eşliğinde girmiştir. Meclisin açılışından sonra vergi, mâliye, eğitim ve hukuk gibi alanlarda reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak anayasal hareketi gerçekleştirenler arasında kurulan başlangıçtaki koalisyon zamanla bozulmuş ve anayasal harekete yön veren toplumsal güçler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlık ve akabindeki parçalanmada, tarafların ulusal kimliğe yönelik bakış açıları önemli yer tutmuştur.²⁴² Bu anlamda modern İran’ın ilk ciddi ulusal kimlik krizinin anayasal hareket sonrasında görüldüğü söylenebilir.

Bu durum İran’ın ilk anayasasının oluşma sürecine bakılarak anlaşılabilir. 1906 yılında Belçika modeli esas alınarak hazırlanan anayasa, giriş bölümüne besmele ile başlanması dışında ruhu itibariyle seküler ve demokratikti. Anayasada İran’ın ulusal çıkarlarına ve refahına vurgu yapan millî bir çerçeve belirlenmişti. Ancak 1907’de din adamlarının baskısıyla anayasada önemli değişiklikler yapılmıştır. Ek Kanun 1. madde ile Şiilik resmî mezhep olarak kabul edilmiş, Ek Kanun 2. maddede ise meclisin faaliyetlerini şeriata uygunluk açısından denetlemek üzere Şerî Komite kurulacağı belirtilmiştir.²⁴³ Bu ek kanunlar, anayasanın ilk halindeki seküler prensipler ile tezat oluşturmuştur. Bu değişiklikler, ilerleyen dönemlerde pek çok defa görülecek aydınlar ile ulema arasındaki çatlağın da ilk işareti olmuştur.

Nitekim bu süreçte ulemanın seküler anayasa karşıtlığının simge figürü hâline gelen Şeyh Fazlullah Nuri, anayasacıların imansızlık yuvası olan Batı adet ve pratiklerini ithal ettiğini, meşrutiyetin geldiğini ancak şeriatın olmadığını dile getirmiştir.²⁴⁴ Şeyh Fazlullah Nuri ve destekçileri Batı modernleşmesinin izlerini taşıyan reformları, dinin rolüne yönelik bir tehdit olarak görerek karşıt pozisyona geçmiş ve meclis üyelerinin meseleleri ele almasının İslam’dan çok uzak olduğunu savunmuşlardır.²⁴⁵ Humeyni’nin 1979 Devrimi’nin fikir babası olarak işaret ettiği Şeyh Fazlullah Nuri, Velayeti Fakih’in de bir anlamda öncü modeli olarak görülebilecek

²⁴¹ Amanat ve Vejdani, 2012: 19-20.

²⁴² Partovi ve Branch, 2018: 72-74.

²⁴³ Mouzami, 2019: 161.

²⁴⁴ Axworthy, 2020: 41.

²⁴⁵ Bu çalışmada seküler bir rejimin demokratikleşme için tek koşul olduğu gibi bir iddia ya da varsayım benimsenmemektedir. Hatta modernleşme sürecine geleneksel değerlerin de dahil edilmesi aslında demokratik bir yönelimdir. Böyle bir uzlaşma ideal demokrasiye yönelik atılacak önemli bir adımdır. Ancak İran’da modernite ile geleneksel değerler arasında uyum sağlanamamıştır. Din ve devlet arasındaki ayrışmanın demokrasi ile ilişkisi üzerine yapılmış bir çalışma için Bkz. Alkan, 2016.

Şerî Komite'nin anayasaya dahlini sağlamışsa da meşrutiyet yanlısı Bahtiyarî aşiretinin Tahran'ı ele geçirmesinden sonra idam edilmiştir.²⁴⁶

Anayasal hareket ise ülkenin içeride ve dışarıda karşı karşıya kaldığı hayatî meseleleri çözmekte başarısız olmuştur. İran bu süreçte kargaşa ortamına sürüklenirken yabancı güçlerin nüfuzu ve etkisi artmaya devam etmiştir. Bunun en bariz örneği, İran'ı nüfuz alanlarına bölen 1907 tarihli İngiltere-Rusya anlaşmasıdır. Bu anlaşma sonucunda İran'ın yabancı güçler tarafından paylaşılması İranlılar için aşağılayıcı ve şok edici olmuştur.²⁴⁷ Anlaşmanın diğer bir yönü ise İran'ın toplumsal hafızasında yabancı güçlerin İran'ı parçalamaya çalıştığına yönelik kanıyı beslemesidir. Bu süreçte Kaçar Şahı'nın meclisi kapatma girişimlerine ulemanın önemli bir kısmının anayasal hareketten desteğini çekmesi de eklenince meclis için işler daha da zorlaşmıştır. Rusya ve İngiltere'nin zaman zaman İran'ın iç işlerine karışmasıyla meclisin karşı karşıya olduğu sorunlar iyice içinden çıkılmaz hâle gelmiştir. Böylece İran, vergi sisteminin çöktüğü, birçok bölgede aşiret reisleri ve eşkıyaların kontrolü ele geçirdiği, düzenin bozulduğu bir kargaşa ortamına sürüklenmiştir. Anayasacıların reform çabaları dış müdahaleler ve iç çekişmeler yüzünden sonuçsuz kalırken nihayetinde meclis 1911 tarihinde kapatılmış, böylece anayasal hareket süreci âkim kalmıştır.²⁴⁸

Anayasal hareketten önce İran'daki görelî istikrar ve güvenlik geleneksel kurum ve güçlerle sağlanmaktaydı. Ancak anayasal hareketten sonra geleneksel güvenlik yapısı büyük ölçüde çökerken yerini istikrarsızlık, toplumsal karışıklık ve siyasi belirsizlik almıştır. Meşrutiyetin ilk on yılında otuz altı kabine iktidara gelmiş, ülkenin farklı yerlerinde mezhepçilik, kabilecilik ve ayrılıkçı hareketler artmış, birçok yerde kaos hâkim olmuştur.²⁴⁹ İran anayasal hareketi çeşitli arzuları uyandırmış ancak hiçbirinin gerçekleşmemesiyle geride derin bir hayal kırıklığı bırakmıştır. İranlılar özgürlük, hukuk ve bağımsızlık gibi değerleri elde etmek bir yana geleneksel güvenlik ve istikrar sağlayan kurumlarını ve düzenlerini de kaybetmişlerdir. Partovi ve Branch İranlıların bu durumunu “yürümeyi öğrenmeye çalışan ancak uçmayı da unutan karganın” durumuna benzetmektedir.²⁵⁰

Anayasal hareketin başarısızlığının bir diğer önemli yönü ise modernite ile geleneksel değerler arasında bir uzlaşma sağlanamamış olmasıdır. Nitekim Batı düşünce ve değerlerinin etkisi geleneksel yapıyı tahrip etmiş ve İran toplumu bir nevi arafta kalmıştır. Bundan sonraki tüm modern İran tarihi boyunca da geleneksel ve modern değerler arasındaki bu mücadele ve etkileşim görülmüş, hatta modern İran tarihi bu bağlamda şekillenmiştir. Öyle ki geleneksel

²⁴⁶ Afacan, 2020: 171.

²⁴⁷ Gündoğan, 2010: 73.

²⁴⁸ Axworthy, 2020: 43-44.

²⁴⁹ Partovi ve Branch, 2018: 97.

²⁵⁰ Partovi ve Branch, 2018: 113.

değerler ve modernite arasındaki gerilim ve mücadele İran'ın kimlik açmazının ve ontolojik uyumsuzluğunun iki temel sarkacını oluşturmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar anayasal hareket büyük ölçüde başarısız olsa da temsili hükümet deneyimi milliyetçiliğin yanı sıra bağımsızlık ve vatanseverlik gibi duyguların da pekişmesini ve canlanmasını sağlamıştır.²⁵¹ Anayasacılık ruhu ve hedefleri, yüzyıl boyunca hatta günümüzde bile İran siyasî ve toplumsal yaşamında etkili bir dinamik olagelmıştır. Anayasal hareket sürecinde yaşananlar, İranlıların toplumsal hafızasına derinden yer etmiştir. Ayrıca 1906 anayasası pratikte uygulanmamasına rağmen kâğıt üzerinde yürürlükte kalmaya devam etmiş ve meclis ilerleyen süreçte yeniden toplanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ise anayasal harekettten sonraki kargaşayı daha da derinleştirmiştir. İran resmî olarak savaşa girmemesine rağmen farklı zamanlarda Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti'ne ait birliklerin İran topraklarına müdahale etmesine maruz kalmıştır. Ayrıca, Kürt Cengeli isyanının yanı sıra Bolşevikler ve aşiretler çeşitli bölgelerde devlete tehdit oluşturmuştur. Savaş, kargaşa, kıtlık ve ekonomik darboğaz gibi sorunlar sebebiyle ticaret ve ekonomik faaliyetler dibi görmüş, eşkıyalık yaygınlaşmış, ülkede istikrar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.²⁵² Böyle bir ortamda İranlılar düzen sağlayacak herhangi bir yönetime razı hale gelmiştir. Neticede Rıza Han 1921 yılında bir grup milliyetçi ve eski anayasacıdan oluşan ittifakla darbe yapıp yeni bir hükümet kurmuş, akabinde de 1925'te yeni Şah olarak tahta çıkmıştır.²⁵³

2.3. Anlatı Savaşları

Rıza Şah'ın iktidara gelmesi modern İran tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Rıza Şah'ın icraatları iyi ve kötü taraflarıyla İran'ı büyük bir değişim ve dönüşüm içerisine sokmuş, hepsinden öte İran'a modern bir devlet görünümü kazandırmıştır. Rıza Şah, iktidarı süresince ulusal modernizm ya da modernist milliyetçilik olarak isimlendirilebilecek bir politika yürütmüştür. Bu minvalde modern İran tarihindeki ilk sistematik anlatı inşa etme sürecini de Rıza Şah'ın başlattığı söylenebilir. Rıza Şah'tan önceki dönemde modern bir devlet kurumsallaşması ve tutarlı bir ulus inşası gerçekleştirilememiştir. Nitekim 1919 Paris Konferansı'na katılan Mahmoud Afshar İran'ın ne bir hükümete ne de bir millete sahip olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴ Bu anlamda Kaçarlar dönemindeki kaos sürecinin bir açıdan tutarlı bir biyografik anlatının geliştirilememesiyle alakalı olduğu söylenebilir. Kuramsal yaklaşım

²⁵¹ Partovi ve Branch, 2018: 75.

²⁵² Ahmed, 2020: 17.

²⁵³ Axworthy, 2020: 50.

²⁵⁴ Partovi ve Branch, 2018: 11.

kısmında da değinildiği üzere anlatılar aktöre dair varoluşsal soruların yanıtlanmasına imkân tanıyan,²⁵⁵ benlik saygısı kazandıran, nihayetinde beklentileri, çıkarları ve davranışları belirleyen sosyal yapılardır. Biyografik anlatıların tutarlılığı modern bir devletin kurumsallaşmasına imkân tanır ve böylece meşruiyet sorunuyla ortaya çıkabilecek kaosu önler. Bu anlamda Rıza Şah’tan önceki kargaşa ve anarşi ortamı, İranlıları bir arada tutacak ve rejime meşruiyet sağlayacak tutarlı bir biyografik anlatının olmamasıyla da yakından ilişkilidir.

2.3.1. Aryan Anlatısının Doğuşu

1921 yılındaki darbeden sonra anayasal harekete katılanların ve ulemanın önemli bir kısmı Rıza Han’ın iktidara gelmesini desteklemiştir.²⁵⁶ Rıza Han da iktidarının başlangıcında istikrar ve istiklal getirme söylemleri ile dengeli bir iç politika izlemiştir. 1925 yılında cumhuriyet yerine monarşide karar kılınarak Rıza Han “Şah” unvanını almıştır. İktidarının erken döneminde Rıza Şah, “Hüda, Şah ve Vatan (*Mihan*)” sloganına dayalı bir anlatı üzerinden hareket ederek din adamlarının ve milliyetçilerin desteğini gözetken bir politika yürütmüştür. Ancak zamanla birçoklarına göre bu üçünden geriye sadece “Şah” kalmıştır.²⁵⁷ Rıza Şah yeterince güçlendikten sonra modernist bir milliyetçilik üzerinden ülkedeki dinî ve geleneksel yapıya karşı mücadeleye girişmiştir.²⁵⁸

Ayrıca Rıza Şah’a göre İran toplumunun sert gerçekleri karşısında liberal değerlerin de yeri yoktu. Bu anlamda Rıza Şah dönemindeki milliyetçilik; meşrutiyet ve öncesinde Mirza Aga Han ve Mirza Feth Ali gibi isimlerin Fransız Devrimi’ni model alan liberal ve anayasacı milliyetçilik anlayışından tamamen farklıdır. Liberal olmayan tarzdaki Pehlevi milliyetçiliği, Alman milliyetçiliğine öykünen bir açıdan faşist sayılabilecek bir modeldir. Bu bağlamda Pehlevi dönemindeki milliyetçiliği incelerken uluslararası konjonktür de dikkate alınmalıdır. Zira bu dönemde Avrupa’da faşist rejimler yükselişte hatta bir ölçüde revaçtadır.²⁵⁹ Rıza Şah için de bu rejimler iyi bir rol-model olarak görülmüştür. Şah’ın içerideki politikaları çok uluslu bir imparatorluğu tek halk, tek dil, tek kültür ve tek bir siyasi güce dönüştürmeye yönelik

²⁵⁵ Eberle ve Handl, 2020: 4.

²⁵⁶ Çoğu anayasacı ve din adamı, Rıza Şah’ı düzeni yeniden tesis edeceği ve reformları tatbik edeceği düşüncesiyle desteklemiştir. Bir açıdan haklı çıkmışlar ve Rıza Şah sıradan insanların ihtiyacı olan istikrarı sağlamıştır. Ancak Şah’ın otokratik ve illiberal dürtüleri beklentilerinin çok ötesinde olmuştur. Axworthy, 2020: 51.

²⁵⁷ Gündoğan, 2010: 81.

²⁵⁸ Rıza Şah din adamlarının dini ritüeller, önemli bayramlar ve benzeri törenlerle halk üzerinde etkin bir yere sahip olduklarının farkındaydı. Bu sebeple Şah bu tür törenleri daha az yoğunlukta yapmaya ya da muharrem gibi özel günleri hükümetin denetimi altına almaya çalışmıştır. Din adamlarına bağlı adliye mahkemelerini feshederek İslam’ın yargı ve ceza uygulamaları üzerindeki nüfuzunu da azaltmıştır. Böylece dinin devlet işlerindeki etkisi sınırlandırılmıştır. Partovi ve Branch, 2012: 135-136.

²⁵⁹ Partovi ve Branch, 2018: 98.

olmuştur. Batı modernizmini örnek alan milliyetçi ve seküler bir yol benimsenmiştir. Böylece birleşik bir millî ruh yaratılması amaçlanmıştır.²⁶⁰

Rıza Şah döneminde merkezî ve modern bir devlet oluşturmak yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Yerel ve bölgesel isyancılara boyun eğdirilmiş, ulusal bir demiryolu ve karayolu inşa edilmiş, iletişim araçları yaygınlaştırılmış, yargı teşkilatında düzenlenmeler yapılmış, tarım ve ticaretin arttırılması noktasında yeni fabrikalar kurmak, modern teçhizatlar kullanmak ve kapitülasyonları kaldırmak gibi çeşitli somut adımlar atılmıştır. Böylece İran devletinin siyasî, askerî ve ekonomik yapısı modernist bir şekilde yeniden inşa edilmiş, sosyal, ekonomik ve adlî alanlarda önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.²⁶¹ Bu dönemde Avrupa sadece teknik ve ideolojik açıdan değil kültürel ve kamusal açıdan da taklit edilmiştir.²⁶²

İran'ın geleneksel değerleri ve kurumları ulusal aşağılanmanın kaynağı olarak görülüp marjinalleşirken, küçük ama büyüyen bir kentsel grupla birlikte kapsamlı ve sistematik bir şekilde Batı'ya öykünme çabası gözlemlenmiştir. Kültürel olarak ise Arapça kelimeler Farsçadan uzaklaştırılmış, Rıza Şah antik İran'a işaret eden Pehlevi soyadını kullanmaya başlamış, tarihî takvimler yeniden düzenlenmiştir. Pehlevi döneminde yeni bir ulusal kimlik yaratmak için kadim kültüre ve İran etnik kimliğine vurgu yapılmıştır. Batı karşısında özgüven inşa etmek, aşağılanma duygularını hafifletmek ve umut aşılama için kadim İran tarihi toplumsal hafızanın şekillendirilmesi yönünde önemli bir araç olarak işlevselleştirilmiştir. Bu minvalde, Ahamenişler (Pers İmparatorluğu) döneminde kullanılan İranşehr (İran krallığı), İranzemin (İran toprakları) gibi kavramların ön plana çıkarılması, 1933'te büyük Pers şairi Firdevsi'nin milenyumunun kutlanması, Zerdüş mitolojisinin kahramanlarının anılması gibi eylemler “şanlı geçmişi yeniden canlandırma” gibi söylemlerle bir araya getirilerek yeni bir anlatı ortaya koyulmuştur. Bu yeni anlatıya uygun olarak devletin ismi de 1935'te Acem (Persia) yerine Aryan isminden gelen İran (Iran) olarak değiştirilmiştir.²⁶³

Pehlevi dönemi boyunca gelişen modern İran ulusal kimliği (*hoviyet-e melli*) İran'ın kadim geçmişindeki hatıraları ve deneyimlerini homojenleştirilmiş bir milliyetçi anlatıya dönüştürme üzerine şekillenmiştir. Gittikçe artan arkeolojik çalışmalar ile Avrupalı tarihçilerin Pers tarihine ilgisi sonucu antik İran'ın mit ve efsanelerinin popülerleşmesi, Pehlevi döneminde inşa edilmeye çalışılan anlatıya katkı sağlamıştır.²⁶⁴ Pehlevi dönemindeki Aryan anlatısında İran'daki maddi ve ahlaki çöküşün temel nedeni olarak Makedon, Arap, Türk, Moğol, Özbek gibi kavim ya da devletlerin istilaları gösterilmiş, böylece ulusal bir mağduriyet duygusu

²⁶⁰ Axworthy, 2020: 52.

²⁶¹ Martin, 2000: 20.

²⁶² Partovi ve Branch, 2018: 112.

²⁶³ Amanat ve Vejdani, 2012: 4.

²⁶⁴ Partovi ve Branch, 2018: 107.

oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu istilacılar kültürel olarak İran'dan aşağı olarak kabul edilirken, yabancı güçlerin İran'a yönelik müdahalelerinin Pehlevi rejimi ile sona erdiği propagandası yapılmıştır.²⁶⁵

Rıza Şah döneminde, dinî olmayan temelde romantik bir tarih bilinci üzerinden Fars diline dayalı bir (öz)anlatı ve toplumsal hafıza oluşturulmaya çalışılmıştır. İranlılık kimliği geleneksel ve İslamî değerlerden ayrı tahayyül edilmiştir. Aslında yapılmak istenen kadim İran mitini diriltmek, Arap ve İslam medeniyetinin etkilerini olabildiğince silmek ve bu minvalde topraksal bütünlüğe ve ulusal egemenliğe dayalı seküler bir ulusal kimlik inşa etmektir. Bu bağlamdaki anlatıda, İran'ın çöküşü tiranlık ya da hürriyet eksikliğine değil, ülkede millî birliğin olmayışına bağlanmıştır. Etnik, dinsel, dilsel ve diğer ayrımlar İranlıların ulusal birliğe ulaşmasının önündeki engeller olarak görülmüş ve İran'ın eski geleneksel yapısı ve bu bağlamdaki farklılıkları İran'ı zayıflatan kötü bir hastalık olarak betimlenmiştir.²⁶⁶

Pehlevi döneminde toplumsal hafızayı yeniden tasarlamaya yönelik yeni anlatının yansımaları o dönemki basın yayın organlarına bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Örneğin, İranşehr dergisinde İran'ın İslam öncesi dönemini anlatan ve İran'ın geri kalmışlığını Arap işgaline bağlayan popüler yazılar yayımlanmıştır.²⁶⁷ İran'ın dilsel ve etnik farklılıklarını giderecek çözüm olarak İran'ın İslam öncesi tarihine işaret edilmiştir. Yine buna benzer bir dergi olan Farangistan'da Arap emperyalizminin akıllı Aryan İranlıların yaratıcılığını engellediği ileri sürülerek seküler bir rejime olan ihtiyaç vurgulanmıştır. Ayrıca Sadık Hidayet gibi seküler aydınlar İran'ın sorunlarından büyük ölçüde Arap fetihlerini sorumlu tutan, romantik, yer yer şovenist bir İran milliyetçiliği tasavvuru sunmuştur.²⁶⁸

Rıza Şah, iktidarının son yıllarına doğru ülkede istikrarı ve otoriteyi büyük ölçüde sağlamışsa da etrafında eski anayasacılardan ve bürokratlardan çok az kişi kalmış, geleneksel kesim olan ulema ve bâzârîler de Şah'tan desteğini çekmişti. Ayrıca halkın önemli bir kısmı Şah'ın yönetiminden hoşnutsuz durumdaydı. Meşrutiyetçiler, divanîler²⁶⁹, aşiret liderleri ve din adamları Rıza Şah'ın gazabına uğramış, neticede Şah'ın iktidar süreci “siyah diktatörlük” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Şah liberal anlayıştan çok uzak bir yönetim sergilemiş, paranoyaya varan görevden alma ve idam gibi keyfi uygulamaları ile büyük tepki çekmiştir.²⁷⁰

²⁶⁵ Amanat ve Vejdani, 2012: 21.

²⁶⁶ Partovi ve Branch, 2018: 100.

²⁶⁷ Partovi ve Branch, 2018: 108.

²⁶⁸ Axworthy, 2020: 56.

²⁶⁹ Divanîler ifadesi ile Kaçarlar döneminde önemli bir sınıf hâline gelen bürokratlar kastedilmektedir. Moazami, 2019: 47.

²⁷⁰ Axworthy, 2020: 59.

Ayrıca Şah'ın reformları İran'ın geleneksel toplum yapısını tahrip etmiştir. Şah'ın dinî ve geleneksel değerleri siyasal ve toplumsal alandan çıkarmaya yönelik girişimleri İranlılar tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. İran'ın modernleşmesi belirli bir zümreyi zenginleştirirken toplumun büyük kısmı bu refahtan pay alamamıştır. Bu anlamda ekonomik ve kültürel hoşnutsuzluklar Şah'ın ve politikalarının benimsenmesini engellemiştir. Üstelik Şah Türkiye'deki Mustafa Kemal Atatürk'ün sahip olduğu gibi bir meşruiyete de sahip değildi. Gücünü ve etkisini ordu ile iyi ilişkilerini koruyarak sağlamaktaydı. Birçok İranlı, Şahın İngilizlerin desteği ile iktidara geldiğini düşünmekteydi.²⁷¹

Tüm sorunlara rağmen Şah'ın iktidardan düşüşü içerideki toplumsal bir hareketten ziyade dış politikadaki gelişmeler temelinde gerçekleşmiştir. Şah kısmen sağladığı sınırlı bağımsızlığı korumak ve ülkesine daha özerk bir alan açmak için II. Dünya Savaşı arifesinde Almanya ve İtalya ile yakınlaşmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra müttefik güçler Şah'ın Almanya karşıtı bir tutum takınmasını istemiş Şah'ın buna yanaşmaması üzerine İngiliz ve Sovyet güçleri İran topraklarına girerek Şah'ın kuvvetlerini kolay bir şekilde savaş dışı bırakmıştır. Akabinde ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden oluşan müttefik güçler İran'ın birçok ulaşım yolunu ve stratejik noktasını işgal etmiştir. 1941 yılı itibarıyla de Rıza Şah'tan geriye “yerle bir olmuş bir taht, sembolik bir iktidar, yenik bir ordu, çökmüş bir ekonomi, fakir ve onuru kırılmış bir halk kalmıştır”.²⁷² Rıza Şah'ın ilk on yılında kaos büyük ölçüde bitirilmişse de 1941'e gelindiğinde Şah'ın kurduğu rejimin toplum nezdinde çok az bir meşruiyeti vardı. Modernleşme adına önemli şeyler yapılmış, ancak bunların kurumsallaşma süreci tamamlanmamıştı. Bunun sonucunda Şah'ın tahttan çekilmesiyle yeni bir kaotik süreç başlamıştır.²⁷³

2.3.2. Demokratik Bir Deneyimden Travmatik Bir Sona: Petrolün Millileştirilmesi Hareketi

İran, 1941 yılından itibaren işgal güçleri tarafından yönetilmeye başlanmış ve 1953'e kadar bir çeşit “kaotik özgürlük” dönemi yaşanmıştır. Bu süreçte Şah dönemindeki sansür hafifletilirken birçok tutuklu serbest bırakılmış, siyasî partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Rıza Şah'ın tahttan çekilmesinin ardından tahta oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Babasının prestij ve gücüne sahip olmayan Muhammed Rıza Şah, iktidarının ilk dönemlerinde ulemaya, toprak sahiplerine ve diğer önemli sınıflara karşı ılımlı bir politika izlemiştir.²⁷⁴ Bu dönemde

²⁷¹ Moazami, 2019: 88-89.

²⁷² Gündoğan, 2010: 94.

²⁷³ Katouzian ve Şahidi, 2011: 236.

²⁷⁴ Afacan, 2017: 289.

Şah'ın Ayetullah Burucerdî ile iyi ilişkilerinin de etkisiyle Kum şehrinin Şii dünyasındaki konumu daha da güçlenmiştir. İşgal döneminden sonra parlamento büyük bir özerklik elde etmiştir. Böylece toprak sahibi ayanlar, solcular, ulusalcılar, din adamları ve diğer farklı gruplardan oluşan parlamento İran tarihindeki en aktif dönemlerinden birini yaşamıştır.²⁷⁵

İran'ın toplumsal hafızası açısından bu süreçteki belki de en önemli olay petrolün millileştirilmesi hareketidir. Bu döneme damgasını vuracak olan Başbakan Muhammed Musaddık 1951 yılında anayasanın milliyetçi ve liberal ilkelerini temel alan Milli Cephe (*Cephe-ye Melli*)²⁷⁶ adında bir koalisyon kurmuştur. Bu minvalde Muhammed Musaddık toplumda karşılığı olan bir mesele olarak petrolün millileştirilmesi meselesine eğilmiştir. Önemli bir kısmı yabancı şirketlere devredilen petrol gelirlerinin ülke içerisinde kalması için 1951 yılında Musaddık petrolün millileştirildiğini ilân etmiştir.²⁷⁷ Bunun sonucunda başta İngiltere olmak üzere pek çok ülke İran'a ambargo uygulamaya başlamıştır. Musaddık aslında İngiltere'ye karşı koyarken ABD'den destek görmeyi ummuş, ancak bu beklentisi gerçekleşmemiştir. Zira uluslararası sistem buna çok da uygun değildi. Bu süreçte ABD'de Mc Carty rüzgârı altında yoğun bir anti-komünist hava hâkimdi ve ABD yönetimine nezdinde Musaddık yeterince anti-komünist görünmüyordu. Ayrıca Musaddık'a, dolayısıyla da millî devletlere verilecek bir taviz Orta Doğu'daki diğer devletlerde domino etkisi yaratabilirdi. Bu nedenlerden dolayı Musaddık ABD'den destek almak bir yana onu karşısında bulmuştur. Musaddık bir yandan, ABD ve İngiltere öncülüğündeki yaptırım ve baskılarla uğraşırken diğer yandan da içeride istikrarlı bir yönetim kurma meselesiyle baş etmek zorunda kalmıştır. Yaptığı reformlarla geleneksel toprak sahiplerini, bâzârîleri ve din adamlarını karşısına alan Musaddık giderek daha çok İran'ın komünist partisi olan Tudeh'e yaslanmak durumunda kalmıştır.²⁷⁸

Nihayetinde Merkezî İstihbarat Teşkilatı (CIA) ve Askeri İstihbarat Bölüm 6 (MI6) destekli bir darbe sonucu Musaddık devrilmiştir. Bu darbe girişiminin başarılı olmasında din adamları ve geleneksel sınıfların da rol oynadığına dair ciddi iddialar olsa da darbeden ABD ve İngiltere, yani yabancı güçler sorumlu tutulmuştur. CIA'in darbeye dahil İranlılar nezdindeki ABD imajını tamiri mümkün olmayacak şekilde tahrip etmiştir. 1953 darbesi İranlıların mağdur edildiği, ABD'nin ve diğer emperyalist güçlerin İran'ın içişlerine müdahale ettiği şeklinde

²⁷⁵ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 25.

²⁷⁶ Millî Cephe, içerisinde ulusalcıların ve demokratik grupların yanı sıra solcuların ve İslamcı partilerin de olduğu bir koalisyondu. Musaddık monarşiyi İran'da liberal demokrasinin en büyük düşmanı olarak görmekte, liberal bir siyasî sistem ve millî bir ekonomi tahayyül etmekteydi. Abdolmohammadî ve Cama, 2020: 25.

²⁷⁷ Özkan, 2016: 32.

²⁷⁸ Axworthy, 2020: 65.

yerleşik bir toplumsal algı yaratmıştır.²⁷⁹ Böylece Musaddık'a yönelik darbe, İranlıların toplumsal hafızasında büyük bir travma haline gelmiştir.²⁸⁰

Birçok İran tarihçisi Musaddık'ın 1953 yılında devrilmesi ile başlayan sürecin 1979 devrimi ile son bulduğunu belirtmektedir.²⁸¹ Musaddık'ın Batı destekli bir darbeye devrilmesi ve petrolün millileştirilmesi hareketinin akamete uğraması, Şah'ın giderek otoriterleşmesiyle bir araya gelince İran'da derin bir ABD ve Batı karşıtlığı filizlenmeye başlamıştır. Öyle ki Batı karşıtlığı, geleneksel ve sol kesimlerin yanı sıra Batı modernizmini benimseyen ulusalcılar ve liberaller için de ortak bir payda hâline gelmiştir. Nitekim Şah karşıtları için Şah'ın uyguladığı Batılılaşma projesi, ulusal bir patolojiyi ve toplumu gerçek İranlı benliğinden uzaklaştıran kültürel bir şizofreni durumunu ifade etmekteydi.²⁸² Meşrutiyet zamanındaki Batı medeniyetine ve değerlerine yönelik iyimser, hatta hayranlığa varan duygular zayıflamış, böylece devrimi mümkün kılacak devrimci karşı-anlatı oluşmaya başlamıştır. 1979 Devrimi'nin mümkün hâle gelmesinde ve mevcut İslamî rejimin Batı'yı kalıcı bir komplo ve sömürü üretim merkezi olarak görmesinde bu devrimci karşıt anlatı hayatî bir yere sahiptir.²⁸³ Nitekim devrime yön verecek karşıt anlatının altyapısını oluşturan Âl-i Ahmed'in "Garbzedegi" ve Ali Şeriatî'nin "kendi benliğine dönüş" temaları Musaddık'a yapılan darbenin travmatik anlarıyla biçimlenmiştir.²⁸⁴

Batıdan gelen hastalık, Batı zehirlenmesi, Batı'ya çarpılmışlık gibi anlamlara gelen Garbzedegi (*Westoxication*) 1960'lı yılların başında eski bir Marksist ve Musaddık yanlısı bir milliyetçi olan Âl-i Ahmed'in çalışmalarıyla fikrî ve felsefî olarak derin bir anlama kavuşmuştur. Âl-i Ahmed Batı'dan gelen fikirlerin eleştiriye tabi tutulmaksızın kabul edilmesini eleştirirken İran kültürünün sahici olmayan ithal bir kültürle değiştirildiğini ve Pehlevi hanedanlığının sahte bir tarihi mirası öne çıkardığını savunmuştur. Âl-i Ahmed çoğu insanın gözünde karizmatik bir kahraman ve siyasî idealleri olan bir entelektüeldir. Devrimci siyasetin de temel terimlerinden birisi haline gelen Garbzedegi kavramı, Ali Şeriatî'den Humeyni'ye devrimi mümkün kılan düşünce adamlarının birçoğunu derinden etkilemiş, devrimin siyasi ve fikirsel altyapısını hazırlamıştır.²⁸⁵

Musaddık'ın devrilmesi, devrimin en önemli ideologlarından sayılabilecek Ali Şeriatî'de de derin izler bırakmıştır. Murtaza Mutahharî ve Mehdi Bazergan'ın kurucusu olduğu Hoseyniye-yi Erşad'da dersler veren, eserleri ve kitapları birçokları tarafından takip edilen

²⁷⁹ Foran, 1994: 361.

²⁸⁰ Axworthy, 2020:74.

²⁸¹ Gündoğan, 2010: 97.

²⁸² Adib-Moghaddam, 2021: 34.

²⁸³ Amanat ve Vejdani, 2012: 23.

²⁸⁴ Adib-Moghaddam, 2021: 56.

²⁸⁵ Axworthy, 2020: 79-80.

Şeriatî'nin görüşleri, İranlılar arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Destekçisi olduğu Musaddık'ın devrilmesi, Şeriatî'yi mevcut kurumların Şah'ı yerinden etmek için yeterli olmayacağı düşüncesine itmiştir. Bu anlamda Şeriatî protest ve çatışmacı bir direniş biçimini desteklemeye başlamıştır. Şeriatî geleneksel ulemaya yönelik eleştirilerde bulunmuş ve onların toplumsal sorunlara yanıt veremeyeceğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan modernite yanlısı aydınları da Batı işgüzarları olarak görerek onların halkla bulaşamayacaklarını belirtmiştir. Şeriatî'nin üçüncü bir yol olarak sunduğu şey ise İslami Protestanizm yani Ali Şiiliği'dir.²⁸⁶ Şeriatî'nin Ali Şiiliği ve bu bağlamdaki İslamcılığı hem geleneksel hem de modern bir niteliğe sahiptir. Şeriatî modernite ile İslam'ı mezcederek İslam anlayışını İslam teolojisinden ziyade modern beşerî bilimler olan tarih ve sosyoloji üzerinden kurgulamıştır.²⁸⁷ Şeriatî'ye göre Şiilik kendine özgü sosyal adalet ve zulme direniş ideolojisine sahiptir. Şeriatî, Ali Şiiliği kavramıyla devrimci, sol ve üçüncü dünyacı görüşleri İslami ideolojiyle bir araya getirmiştir. Yazılarından devşirilen “Her Yer Aşura, Her Yer Kerbela” gibi sözler devrimin temel sloganları haline gelmiştir.²⁸⁸

İran'da Pehlevi rejimine alternatif yeni bir gelecek tasarısı ve karşıt bir anlatı, İranlı aydınlar ve din adamları tarafından romantik bir dürtüyle inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde İslam tarihinin kahramanlık hikâyeleri ve Hz. Hüseyin'in şehadetini vurgulayan tarihsel mitler önemli bir rol oynamıştır. Hz. Hüseyin'in şehadeti, mücadelesi ve fedakârlığı dış güçlere ve tiranlığa karşı tavizsiz karşı koymanın, içsel saflığın ve hakikat adına tavizsiz mücadelenin sembolü olarak öne çıkarılmıştır.²⁸⁹ Nihayetinde siyasal İslam, bir yandan Marksist literatürün sosyal adalet görüşlerini diğer yandan da ulusalcılığın Batı müdahaleciliği karşıtlığını benimsemiş, bunları muhafazakârlık, gelenekselcilik ve anti Amerikancılık üzerinden birleştirmeyi başarmış, neticede devrim sürecinde en önemli ideoloji hâline gelmiştir.²⁹⁰

2.3.3. Beyaz Devrim, Aryan Güneşi ve Devrimci Karşı-Anlatı

Şah'a karşı devrimci karşıt anlatının oluşma süreci Şah'ın ilan ettiği Beyaz Devrim ve bu politikaya yönelik toplumsal tepkiyle yakından ilişkilidir. 1962 yılında Şah, Beyaz Devrim adıyla; toprak mülkiyetinin yeniden dağıtımı, fabrikaların özelleştirilmesi, kırsal bölgelerde eğitim seferberliği başlatılması, kadınlara oy hakkı verilmesi gibi düzenlemeler içeren kapsamlı bir reform projesi uygulamaya başlamıştır. Bu reform projesi ile Şah, toplumun geleneksel

²⁸⁶ Fekri, 2011: 147.

²⁸⁷ Fekri, 2011: 145.

²⁸⁸ Balkan ve Tiryaki, 2014: 105.

²⁸⁹ Beeman, 2005: 24.

²⁹⁰ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 33-35.

yapısını ve kurumlarını yıkarak feodaliten çıkmayı hedeflemiştir.²⁹¹ Şaha göre Şii ruhban sınıfı ve geleneksel kurum ve yapılar geçmişte kalmıştı. Şah İranlıların İslamî gelenekleri reddedip kendisinin öngördüğü biçimde modernleşmesini, İran'ın büyük devletler statüsüne erişebilmesinin yegâne yolu olarak görmekteydi. Ancak Şah'ın Beyaz Devrim adını verdiği reform programı İran toplumunda olumlu bir karşılık bulmamıştır. Beyaz Devrim eski sistemi büyük ölçüde tahrip etmiş, yerine ise adil ve toplumun çoğunluğu için kabul edilebilir bir sistem konulamamıştır. Nihayetinde Beyaz Devrim'e yönelik hoşnutsuzluklar din adamları ve aydınlar öncülüğünde kitlesel bir harekete dönüşmüştür. 1979 Devrimi bir açıdan bu tepkinin toplumsal dışavurumu olarak görülebilir.²⁹²

Bu süreçte Şah'ın reformlarına ve politikalarına yönelik ateşli konuşmalarıyla Humeyni ön plana çıkmaya başlamıştır. Humeyni, Şah'ın Beyaz Devrim adı altında yaptığı reformların yanı sıra ABD'nin ülkedeki gözle görülür nüfuz ve etkinliğine yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Humeyni, Beyaz Devrimi "Kara Devrim" olarak nitelendirerek Şah'ı Yezid'e benzetmiş, Şah karşıtı protestolara katılacakları ise Hz. Hüseyin'in yoldaşları olarak betimlemiştir.²⁹³ Şah'a karşı cihad ilan eden Humeyni, 1964 yılında "Şah'ın İran halkını Amerikan köpeğinden daha aşağı bir konuma ittiğini" ifade eden konuşması akabinde İran'dan sürgün edilmiştir. Böylece Humeyni'nin Türkiye, Irak ve Fransa'yı içerecek ve 1979 yılına kadar sürecek olan sürgün hayatı başlamıştır.²⁹⁴

Muhammed Rıza Şah Beyaz Devrim'e paralel bir şekilde Fars diline ve Ahameniş imparatorluğuna vurgu yapan biyografik bir öz-anlatıyı ülkede hâkim kılmaya çalışmıştır. Bu süreçte Şah ve Şah'ı destekleyen seçkinler, kadim İran tarihinden alınan ilhamın ulusal gururuyla, İslam'ı ve Arap fetihlerini, İran'ı şanlı geçmişinden uzaklaştıran olgu ve olaylar olarak ötekileştirmeye çalışmışlardır. Bu söylemlerde Pers dirilişi, Aryan zaferi ve İran medeniyetinin üstünlüğü gibi temalar ön plana çıkmıştır. Geç Pehlevi dönemindeki anlatıda Aryanlığa yönelik vurgu,²⁹⁵ erken Pehlevi dönemine nazaran daha belirgin hâle gelmiştir. Batılı bir yazar, özel bir röportajda Şah'ın Batı silahlarının yardımıyla eski İran'ın ihtişamını geri getirmeye karar verdiğini belirtmiştir.²⁹⁶

Bu dönemde Aryan anlatısına uygun rutin ve pratiklerin benimsenmesi süreci hızlanmıştır. Örneğin Zerdüştlük ile alakalı kongreler desteklenmiş, Peygamber'in hicretini

²⁹¹ Gündoğan, 2010: 98.

²⁹² Gündoğan, 2010: 109.

²⁹³ Balkan ve Tiryaki, 2014: 101.

²⁹⁴ Axworthy, 2020: 82-83.

²⁹⁵ Aryanlık olgusu özünde, İran'ın komşu millet ve kültürlerle karşı medeniyeti, dili ve kültürüyle üstün olduğu duygusunu topluma nüfuz ettirme ve bunu diğer devletlere de gösterme eğilimidir. Adib-Moghaddam, 2021: 50.

²⁹⁶ Saleh, 2013: 53.

başlangıç noktası alan takvim Pers İmparatoru Kiros'un (Kooroş) tahta çıkışını esas alan bir takvimle değiştirilmiş, hanedan törenlerinde İranlılığa ve milliyetçilik ilkelerine daha çok vurgu yapılırken İslami değerlere daha az yer verilmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın 1971'de Ahemeniş İmparatorluğunun 2500. yıl dönümü adı altında tüm dünya kamuoyuna gösterişli bir seremoni gerçekleştirmesi ise Aryan anlatısının en önemli göstergesi olmuştur. Antik kent Persopolis'te Med ve Pers askerlerinin giysileriyle düzenlenen geçit töreninde Şah, Ahemenişlerin büyük İmparatoru Kiros'un mezarını ziyaret ederek "huzur içinde uyu Kiros, zira biz uyandık" demiştir. Ahemeniş İmparatorluğunun sözde 2500. yıl dönümünü kutlayarak Şah, İran'ın yeniden canlandığını, kadim İran kimliğinin ve tarihsel mirasının modern İran kimliğinin parçası olduğunu göstermek istemiştir.

Şah İranlıların İslam'a ve dini inançlara bağlılığını zayıflatarak arkaik İran milliyetçiliği üzerinden bir anlatı ve meşruiyet tabanı oluşturmaya çalışmıştır.²⁹⁷ Ancak bu şenlikler ve şatafat, sıradan İranlılar için pek bir şey ifade etmemiştir. Üstelik sergilenen yozluk ve sefahat görüntüleri, başta Humeyni olmak üzere din adamlarının ve aydınların sert eleştirilerine yol açmıştır.²⁹⁸ Şah'ın İslam tarihini yok sayan bir biyografik anlatı benimsemesi, birçokları tarafından Şii İslam'ın ayaklar altına alınması olarak yorumlanmıştır. Ayrıca pek çok din adamı dinin siyasetten ayrılmasını ve laikliği küfür olarak görmüş ve dinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığını düşünmeye başlamıştır. Böylece Şah, toplumun kültürel beklentilerine ve kimliğine uygun bir öz-anlatı inşa etmekte başarılı olamamıştır. İranlıların birçoğu için Pehlevi modernleşmesi, yabancıları körü körüne taklit etmekten ve içeride vatanseverleri yok saymaktan başka bir şey değildi.²⁹⁹

Ayrıca Şah, İslam öncesi döneme vurgu yaparken sanki monarşinin ezelden ebede kadar varlığını sürdüreceği izlenimini vermiştir. Gerçekte ise modası geçmiş monarşinin varlığı, Musaddık darbesi sonrası taht üzerindeki ABD himayesi, İran halkının onurunun kırılmasına ve aşağılanma duygusuna maruz kalmasına yol açmıştır. Pek çok İranlıya göre Pehlevi anlatısının kültürel saldırganlığı öz-kimliklerine yönelik büyük bir meydan okumaydı. Ayrıca Şah'ın Musaddık'ın devrilmesinde önemli rol oynayan ABD ile yakın ilişkiler kurması ve CIA'in yardımıyla kurulan İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütünün (SAVAK) baskısı, Şah'a duyulan öfkeyi arttırmıştır. Nitekim birçok kesime göre Şah "ABD'nin kuklası ve ileri karakolu, kısacası o Amerika'nın Şahıydı".³⁰⁰

²⁹⁷ Partovi ve Branch, 2018: 144.

²⁹⁸ Axworthy, 2020: 99.

²⁹⁹ Partovi ve Branch, 2018: 145-148.

³⁰⁰ Gündoğan, 2010: 106.

Öte yandan Şah'ın ülkeyi modernleştirme politikaları da kendi içerisinde oldukça çelişkilere sahipti. Modernizmin en önemli sacayaklarından biri olan rıza unsurunu sağlayacak tutarlı bir ideoloji eksikti. Pehlevi rejiminde ne Sovyetler Birliği gibi sosyalist bir ideoloji ne de Batı demokrasilerinde olduğu gibi demokratik liberalizm vardı. Bir yandan ekonomik ve sosyal olarak modernleşmekten bahsedilirken diğer yandan kadim bir krallığa vurgu yapılması toplum nezdinde anlaşılabilir bir tablo yaratmıştır.³⁰¹ Böylece Şah'ın etrafında sadece patronaj sistemine dâhil olanlar kalmıştır. Gramsci'ci anlamda bakıldığında Şah'ın kurmuş olduğu sistem büyük ölçüde zorlamaya (*coercion*) dayalıydı. Muhammed Rıza Şah'ın rıza (*consent*) boyutunu sağlayamamıştı. Böyle bir durum ise baskı olmaksızın sürdürebilir olmadığı gibi baskıyla da bir yere kadar götürebilirdi.

Öte taraftan 1970'li yıllar ironik bir şekilde Şah'ın kendine güveninin arttığı yıllardı. Nitekim bu dönemde Pehlevi rejimi dışarıdan ve içeriden oldukça dayanıklı görünüyordu. Artan petrol gelirleri sayesinde askeri harcamalar arttırılarak görünürde güçlü bir ordu kurulmuş, ayrıca iyi finanse edilmiş bir patronaj sistemi yoğun bir bürokratik mekanizma ve teşkilatlı bir istihbarat birimi ile bir araya getirilerek sağlam ve istikrarlı görünen bir rejim oluşturulmuştu. Nitekim bu dönemde Humeyni, devrim sürecinin iki yüz yıl sürebileceğini söylemiştir.³⁰²

1973 Petrol Krizi'nden sonra İran'ın petrol gelirleri muazzam derecede artarken, Şah'ın askerî ekipmanlara, sanayiye, eğitime ve altyapıya yatırımları da petrol gelirlerine paralel bir şekilde artış göstermiştir. Bu yıllarda Batı demokrasileri enflasyon, işsizlik ve durgunlukla mücadele ederken İran hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Şah kendisini içeride “Aryan Güneşi”, dışarıda ise “Körfezin Koruyucusu” olarak takdim etmiştir.³⁰³ 1971'de İngiltere'nin Körfez bölgesinden çekilmesinden sonra ise Şah İran'ı bölgedeki güç boşluğunu dolduracak aktör olarak konumlandırmıştır. ABD de çifte sütun politikası³⁰⁴ (*twin pillars policy*) çerçevesinde Şah'ın hırslı politikalarını büyük ölçüde desteklemiştir. Şah'a göre İran yakın bir zamanda dünyanın en büyük beş gücünden biri olacaktı. 1975 yılında Irak ile imzalanan Cezayir Anlaşması³⁰⁵ da Şah'ın hem gücünün hem de prestijinin göstergesi olmuştur. İran'ın lehine olan bu anlaşma Saddam Hüseyin'in İran'a yönelik husumetinin de kökenini oluşturmuştur.

³⁰¹ Axworthy, 2020: 104.

³⁰² Abrahamian, 1982: 497.

³⁰³ Gündoğan, 2010: 97-107.

³⁰⁴ Çifte sütun politikası Orta Doğu'da Sovyet yayılmacılığını engellemek amacıyla Suudi Arabistan ve İran'ın ABD tarafından desteklenmesini ifade etmektedir. Bu minvalde ABD, Suudi Arabistan ve İran'a silah temininde yardımcı olarak bölgenin güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bkz. Mammadov, 2017.

³⁰⁵ Bu anlaşma genel olarak iki devlet arasındaki sınırı oluşturan ve anlaşmazlık yaratan Şattülarap nehrinin paylaşılması üzerinedir. Yapılan anlaşma ile iki devlet arasındaki sınırın Şattülarap nehrinin en derin kısmı olacağına karar kılınmıştır. Basra Körfezi'nin çıkış kapısı olan Şattülarap nehrinin bu şekilde paylaşımı Irak için

Ayrıca Şah 1970'lerin ortalarında otokrasiyi daha çok güçlendirmeye yönelmiştir. Özgürlüğün ve katılımın tamamen engellendiği bu süreçte göstermelik olarak faaliyet yürüten iki partili sistem bile lağvedilmiş ve 1975 yılında Diriliş Partisi adı altında tek partili sisteme geçilmiştir. Pehlevi rejimi daha da otoriterleşirken muhalefet sorununa getirdiği çözüm ise propaganda ve baskıyı arttırmak olmuştur.³⁰⁶ Şah karşıtları demokratik bir rejime geçilebileceğine dair umutlarını tamamıyla kaybetmiştir. Böylece İslamcı, demokrat, Marksist ve ulusalcı grupların tamamı Şah'ı devirmek için bir araya gelebilmiştir.

1976 sonrasında ise iki önemli faktör Şah'ın konumunu zayıflatmıştır. Birincisi ülke içerisinde yaşanan ekonomik kriz, ikincisi ise ABD Başkanı Carter'ın Şah'a baskı politikasını azaltması yönündeki telkinleri.³⁰⁷ 1976 ortası itibariyle İran'daki ekonomik durum dengesizleşmişti. Çok fazla para, çok az mal vardı ve sermaye adaletsiz dağılmıştı. Zenginlik üst tabakada kalmış, refah sıradan İranlılara yayılmamıştı.³⁰⁸ Bir tarafta pek çok İranlı kıtlık, darboğaz, enflasyon, konut sorunu ve yüksek kira gibi meselelerle karşı karşıyaydı. Diğer tarafta ise yozlaşmışlık, büyük çapta yolsuzluk, israf ve şatafat vardı. Şah bu sorunların kısmen farkında olsa da çözüm üretememekteydi. Zira bu sorunlar kurduğu patronaj sisteminin yansımasıydı. Neticede siyasî baskının üzerine bir de ekonomik kriz algısı oluşmuştur. 1977'de Carter'ın ABD başkanı olması ise Şah'ın aleyhine olan ikinci önemli gelişme olmuştur. Uluslararası Suç Örgütü ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütler de Şah'ın insan hakları ve özgürlük konusundaki olumsuz karnesine dikkat çekmekteydi. Bu minvalde Carter, Şah'a otoriterliği azaltması yönünde baskı yapmıştır. Neticede Şah otoriter yönetimini bir nebze gevşetmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda Mehdi Bâzergân devrimi mümkün kılan şartların ABD'nin Şah'a baskısıyla mümkün hale geldiğini söylemiştir. Böyle bir ortamda Milli Cephe aktivisti Bahtiyari ve Sencabi, Şah'a çeşitli eleştiriler içeren ve anayasal hükümet çağrısı yapan bir mektup göndermiştir.³⁰⁹

Milli Cephe Musaddık'ın devrilmesinden beri Batı karşıtlığıyla seküler orta sınıftan destek bulmaktaydı. Mehdi Bâzergan ve Ayetullah Talekani tarafından kurulan Özgürlük Hareketi ise İslam ile uyumlu liberal ve demokratik bir rejim talep ediyordu. Özgürlük Hareketi daha çok orta sınıftan destek almaktaysa da alt sınıfı da bir ölçüde mobilize edebilmekteydi.³¹⁰ Bu süreçte Humeyni ve destekçisi din adamları ise “Mücadeleci Din Adamları Cemiyeti'ni”

olumsuz olsa da Saddam Hüseyin bu anlaşmayı İran'ın Irak'ın kuzeyindeki Kürt isyanlarına desteğini engellemek için imzalamıştır. Biger, 1989: 249-250.

³⁰⁶ Axworthy, 2020: 116-122.

³⁰⁷ Katouzian ve Şahidi, 2011: 28.

³⁰⁸ Beeman, 2005: 114.

³⁰⁹ Martin, 2000: 149.

³¹⁰ Abrahamian, 1982: 504.

kurmuştur. Bu birlik ve önderleri, devrimci hareketin gelişiminde ve ülke çapında yaygınlaşmasında bilhassa belirleyici rol oynamıştır. Din adamları sınıfı cami, medreseler ve seremoniler sayesinde sıradan İranlılar üzerinde diğer gruplara nazaran daha büyük bir etkiye sahipti. Seküler gruplar liderlik kadrolarının eksikliği ve yeterince örgütlü olamamak gibi sorunlarla uğraşırken, on binden fazla cami ve binlerce dinî dernek sayesinde İslamcı söylem geniş halk kitleleri arasında sağlam bir zemin kazanmıştır. Böylece İslamcılar İslamî mitler ve Batı karşıtlığı üzerinden toplumu mobilize etmede önemli bir rol oynamıştır.³¹¹ İslami sosyalist çizgideki Mücahidin, Marksist Fedayen-i Halk ve İran komünist partisi Tudeh de Şah karşıtlığı düzleminde ulusalcılar, liberaller ve din adamları ile bir araya gelmişlerdir.³¹²

2.3.4. Aryan Güneşi'nin Batışı, Devrimci Karşı-Anlatının Zaferi

Devrim sürecinde, sürgünde olan Humeyni devrimin lideri olarak daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunda 1977'de Humeyni'nin oğlunun şüpheli ölümünün yanı sıra rejim yanlısı bir gazetede "Kara ve Kızıl Emperyalizm" başlığı altında yayımlanan yazı önemli rol oynamıştır. Bu yazıda Humeyni'nin komünist bir şair olduğu, İngiltere ile bir olup Şah'a komplo hazırladığı, babasının aslen Hindistanlı olması hasebiyle kendisinin de bir yabancı sayılması gerektiği gibi iddialar yer almıştır. Bu yazının akabinde günlerce süren Humeyni yanlısı boykot ve gösteriler düzenlenmiştir. Humeyni, Şah karşıtı pozisyonunu katı bir şekilde sürdürerek halk nezdinde pek çoklarının sahip olmadığı bir prestij kazanmıştır. Açık bir şekilde "tağut (*pagan*)" Şah rejiminin devrilmesi için halkı harekete geçmeye çağırmış ve bu çağrısında ısrarcı olmuştur.³¹³ Neticede Humeyni devrimin karizmatik lider figürü hâline gelmiştir.

İranlılar Humeyni'nin ve diğer devrimci liderlerin çağrılarına karşılık vermiş, Pehlevi yönetiminin gösterilere sert müdahaleleri ise yeni gösterileri tetiklemiştir.³¹⁴ Bu süreçte rejim ile din adamları arasındaki ihtilaf büyümüş, Ayetullah Şeriatmedari gibi ılımlı sayılabilecek din adamları bile radikal bir tutum takınmak durumunda kalmıştır. Ayrıca ulusalcılar, milliyetçiler, solcular ve işçiler de Şah karşıtı gösterilere kitlesel katılım göstermiştir. Şah kontrolü kaybettiğini görünce denetimi gevşeterek daha yumuşak bir politika uygulamayı denese de 19 Ağustos 1978'de yaşanan Rex sineması yangını Şah'a yönelik büyük bir öfke ve tepkiyi beraberinde getirmiştir. Yüzlerce kişinin öldüğü bu yangını kimin gerçekleştirdiği belirsiz olsa da İranlılar, yangının SAVAK tarafından tertip edildiğine inanmayı tercih etmiştir. Akabinde ülkedeki birçok şehirde Şah karşıtı büyük çaplı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. 8 Eylül'de

³¹¹ Beeman, 2005: 128.

³¹² Gündoğan, 2010: 109.

³¹³ Abrahamian, 1982: 505.

³¹⁴ Axworthy, 2020: 129-131.

ise Kara Cuma olarak anılacak bir başka büyük katliam yaşanmıştır.³¹⁵ Böylece rejimle muhalefet arasında uzlaşma şansı kalmamıştır. Halkın önemli bir kısmı, Şah'ı Yezid ile özdeşleştirmiş ve onun Müslüman kanı döktüğüne inanmaya başlamıştır. Kalabalıklar meydanlarda “Pehlevilere Ölüm, Amerika Defol, Hüseyin Rehberimiz, Humeyni Liderimiz, Bağımsızlık, Özgürlük ve İslam, Amerika'nın Kuklasını Asın” gibi sloganlar atmaktaydı.³¹⁶ İşçilerin toplu grevi ile ekonomi durma noktasına gelmiş ve Şah ülkede kontrolü büyük ölçüde kaybetmişti.

Nihayetinde Şah geri adım atarak, İranlılara temel özgürlükler ve serbest seçimler vaad edip yeni bir hükümetin kurulacağını belirten bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında “devriminizi, İran milletinin mesajını duyduğunu” ifade etmiştir. Akabinde Şah son bir çare olarak Milli Cephe liderlerinden Bahtiyar'ı başbakan olarak atamıştır. Bahtiyar arkasında Musaddık'ın posteriyile kameraların karşısına çıkmış ve Şah'ın yurtdışına çıkacağını belirtmiştir. Ayrıca İsrail ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ne yakıt satışının durdurulacağını, İran'ın Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO) ayrılacağını, SAVAK'ın feshedileceğini ve “İran'ın Gandhi'si” olarak betimlediği Humeyni'nin ülkeye dönmekte özgür olduğunu söylemiştir. Söylediklerine karşı çıkıldığı takdirde ise askerî bir diktatörlük kurulabileceği uyarısında bulunmuştur. Bahtiyar'ın bu açıklamalarına Ayetullah Şeriatmedari olumlu yaklaşırken Humeyni, Şah tarafından atanmış hiçbir hükümetin yasal olamayacağını belirterek karşı çıkmıştır.³¹⁷ Milli Cephe'nin diğer önemli üyeleri ise Bahtiyar'ın Milli Cephe'den atıldığını açıklamıştır.

Şah'ın ülkeden ayrılmasından sonra büyük çaplı gösteriler devam etmiş, Humeyni öncülüğünde kurulan Devrim Konseyi ülkedeki kontrolü adım adım ele geçirmeye başlamıştır. Böylece Bahtiyar'ın istikrarlı bir hükümet kurma denemesi sonuç vermemiştir. 1953 Musaddık darbesinin hatıraları, Demokles'in Kılıcı gibi İranlıların zihninde gezinirken artık uzlaşmaya yer kalmamıştı. Ya devrim gerçekleşip monarşi ilga edilecek ya da askeri bir dikta rejimi kurulacaktı. Bu anlamda Bahtiyar hükümetinin demokratik bir sistemin kurulacağına dair demeçleri muhalefette olumlu bir yankı bulmamıştır. Humeyni'nin ve diğer devrim liderlerinin seferber ettiği toplum monarşinin ilgasında kararlı bir tutum sergilemiştir. Humeyni 1 Şubat 1979'da İran'a geri dönmüş ve milyonlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır.³¹⁸ Humeyni Bâzergân'ı başbakan olarak atadığını ilan ederken Bahtiyar ise yurtdışına kaçmıştır.

³¹⁵ Martin, 2000: 151.

³¹⁶ Abrahamian, 1982: 515-517.

³¹⁷ Abrahamian, 1982: 525.

³¹⁸ Axworthy, 2020: 166.

Devrimi mümkün kılan halkın serbest seçimlere dayalı kurumlar çerçevesindeki liberal talepleri ile Humeyni gibi din adamlarının liderliği olmuştur. Bolşevikler için Lenin, Çinliler için Mao, Küba devrimi için Castro ne ise Humeyni de İran İslam Cumhuriyeti için öyle bir figür hâline gelmiştir. Humeyni, basit yaşam tarzı ve “şeytanî zorba” olarak nitelendirdiği Şah ile uzlaşmaz tavrı ile ön plana çıkmıştır. Humeyni Batı’ya verilen tavizleri, İsrail’le kurulan yakın ilişkileri, silahlanmaya yapılan savurgan harcamaları, hayat pahalılığını, konut sıkıntısını, gelir adaletsizliğini, medyaya yönelik baskıyı, yozlaşma ve israf gibi konuları gündeme getirmiş, söylemlerinde özellikle mülksüzleştirilmiş kitlelere (*mostazafen*) ayrı bir yer vermiştir. Böylece Humeyni popülist ve antiemperyalist sayılabilecek söylem ve eylemleriyle birçok İranlının desteğini kazanmıştır. Ancak özünde Humeyni’nin arkasında geleneksel orta sınıf olan din adamları ve bâzârîler vardı.³¹⁹ Humeyni’nin başarısı, sosyal adalete dair görüşlerini gelenekselcilik ve anti-Amerikancılık ile bir araya getirmesinden kaynaklanmaktadır.³²⁰ Bilhassa anti-Amerikancılık söylemiyle bütünleşen Büyük Şeytan miti, İran’ın modern dönemdeki olumsuz duygularının vücut bulmuş hali gibiydi. Neredeyse toplumun tüm katmanları tarafından benimsenen bu söylem, İran toplumunu harekete geçirme konusunda çok etkili olmuştur. Böylece Şah’a karşı koymanın, İran medeniyetinin saf çekirdeği ile onu yok etme tehdidinde bulunan dış güçler arasındaki mücadele olduğu şeklinde bir anlatı oluşturulmuştur. İran’ın popüler tarihsel tasavvurundaki eğilim, toplumsal rahatsızlıklar için harici bir neden aramak olduğundan Şah ve ABD arasındaki ilişki tepki çekmiş; nihayetinde Şah’ın Aryan anlatısı, devrimci karşı-anlatı tarafından bozguna uğratılmıştır.

2.4. Yeni bir Ontolojik Temel: Devrimin İslamîleşmesi

1979 Devrimi, İran için hem iç politika hem de dış politika açısından radikal değişiklikleri ifade etmektedir. Pehlevi hanedanlığı ile İslam Cumhuriyeti neredeyse tamamen zıt bir siyasî ideoloji üzerinden iç ve dış politika izlemiştir.³²¹ Ancak tek mesele bu değildir. Devrim sadece İran’ın iç ve dış politikasını değiştirmekle kalmamış, ikisi arasındaki ilişkiyi de girift ve birbirine gömülmüş hâle getirmiştir. Bu anlamda devrim sonrasında İran için iç-dış politika arasındaki ilişki ve etkileşim, devrim öncesine göre daha karmaşık ve derin bir hâl almıştır. Bunun belli başlı sebepleri vardır. İlk olarak Şah’ın dış politikasının ulusal çıkar paradigması üzerinden açıklanabilecek doğasına bakmak gerekir.

Muhammed Rıza Şah döneminde İran, ABD başkanı Nixon tarafından uygulanan Çifte Sütun Politikası’nın ana unsuruydu. Şah, ülkesine yönelik tehditlere karşı ABD ile ittifak

³¹⁹ Abrahamian, 1982: 531-533.

³²⁰ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 35.

³²¹ Pejman ve Cama, 2020.

kurarak en büyük tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne karşı denge kurmaya çalışmaktaydı. Bunun yanında ABD'yi yanına alarak Arap devletlerine, Türkiye'ye ve Orta Doğu'daki diğer aktörlere karşı üstünlük sağlama amacındaydı.³²² İran'ın ABD ile iş birliği içerisinde Körfez bölgesinde hegemonya kurmaya odaklanması, Şah'a göre en makul stratejiydi. Bu bağlamda Şah döneminde İran dış politikası, ulusal çıkar paradigması ile açıklanabilecek bir düzlemde seyretmiştir. Dış politikaya iç politikanın etkisi elbette ki olmuştur ancak iç politikanın dış politikayı şekillendirmesi devrim sonrası dönem kadar belirgin değildir. Devrim sonrasında ise İran'ın içerideki siyasî atmosferi, İran dış politikasının şekillenmesinde başat konuma yerleşmiştir.³²³ Nitekim devrim sonrası sürece dair yorumlarda pek çok İran araştırmacısı İran dış politikasının, iç politikanın bir uzantısı olduğuna işaret etmektedir.³²⁴ Bu anlamda yeni rejimin dış politikasında, dışarıdaki güçler dengesi kadar içerideki güçler dengesi (*inner balancing*) de merkezî bir konuma yerleşmiştir.

2.4.1. Yeni Rejimin Ontolojik Güvenlik İhtiyacı

Devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası temelde devletin meşruiyetini, egemenliğini ve güvenliğini güvence altına almaya ve ontolojik güvenlik arayışına odaklanmıştır. İslam Cumhuriyeti'nde ulusal güvenlik ve rejimi sürdürme gibi amaçlar ise İslamî ilkeler temelinde şekillenmiştir. Ancak İran'ın İslamî ilkeleri Westfalyan anlamda bir ulus devlet mantığı ile tam olarak uyuşmamaktadır.³²⁵ Bilhassa Mehdi Bâzergân ve Beni Sadr'dan sonra kurulan mektebi³²⁶ hükümetler, ulusal kavramını İslam karşıtı olarak dikkate almış, onun yerine ümmet ya da İslam toplumu gibi kavramları kullanmayı tercih etmiştir. Ulusal teriminin yanı sıra benzer şekilde milliyetçilik de bir süreliğine ihmal edilmiştir. Zira Humeyni'ye göre milliyetçilik, İslam karşıtı ve İslam düzenine muhalif bir görüştür.³²⁷ Nitekim devrim sonrası oluşan anayasada ulusal çıkar kavramına değinilmemiş, daha çok İslam ümmetine vurgu yapılmıştır. Ayrıca seküler bir ulusal çıkar kavramı yerine Müslüman ümmetinin çıkarları bahse konu olmuştur.³²⁸ Böylece İran kimliğinin millî boyutu ihmal edilmiş ve en azından söylemsel düzeyde İslam'ın çıkarları millî çıkarların önüne konulmuştur. Bu

³²² Gündoğan, 2010: 240.

³²³ Golmohammadi, 2019: 94.

³²⁴ Sariolghalam, 2014: 169.

³²⁵ Sariolghalam, 2014: 162.

³²⁶ Bu dönem literatürde genellikle idealist ya da ideolojik dönem olarak ifade edilse de İslamcılar ideoloji kelimesini kullanmaktan kaçınırlar ve kendilerini mektebi olarak isimlendirirler. Mektebi ifadesi din adamlarının eğitim aldığı dinî okulları işaret etmektedir. Partovi ve Branch, 2018.

³²⁷ Ahmedi, 2020: 49.

³²⁸ Ramazanî, 2004: 7.

durum İran'ın doksanlı yıllardan sonra yaşayacağı derin ontolojik uyumsuzluğun da temelini oluşturmuştur.

Devrimin ilk yıllarında devrimci ideolojinin ulusal çıkarlar ile çatıştığı birçok durumda yeni rejim ontolojik güvenlik arayışının bir sonucu olarak devrimci kimliğinin istikrarını sürdürmekten yana tavır koymuştur. Ancak bu tavır ulusal çıkarların tamamen görmezden gelindiği anlamına gelmez. Zira devrimin pan-İslami emelleri devlet merkezli rasyonalite mantığı olan *raison d'état* ilkesi ile sınırlanmıştır.³²⁹ İlerleyen dönemlerde de İran iç ve dış politikası pan-İslami ilkelerle devlet merkezli rasyonalite arasındaki gerilim üzerinden şekillenmiştir. Ancak pek çok durumda maddî ve siyasî maliyetlerine rağmen yeni rejimin devrimci kimliği sürdürme güdüsünün gerekçesi ise devrimci pozisyonuna dair ilke ve eylemlerinde radikal bir sapma olursa meşruiyeti hakkında varoluşsal bir tehdit oluşacağına yönelik ontolojik kaygılarıdır. Bu açıdan bakıldığında devrimci dış politikanın irrasyonel gibi görünen davranışlarının arkasında belirli bir mantığın olduğu söylenebilir.³³⁰ Bu anlamda Katouzian ve Şahidi gibi araştırmacılar İslam Cumhuriyeti'nde çıkarların ne anlama geldiğini ve nasıl şekillendiğini anlayabilmek için farklı kavramsal yaklaşımlara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.³³¹

Tam da bu noktada ontolojik güvenlik yaklaşımı, İran'ın devrim sonrasındaki iç ve dış politikasını ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için verimli bir düşünüm olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca ontolojik güvenlik yaklaşımı sayesinde devletlerin kim oldukları sorusuna yanıt bulabilmek için gerçekleştirdikleri dış politika eylemleri daha anlaşılır hâle gelmektedir. Nitekim devrim sonrasında İran'daki yeni rejim, diğer devletlerle ilişkilerini pek çok defa devrimci kimliğini koruma ve sürdürme temelinde yürütmüştür.³³² Devrim sonrasında İran'ın siyasi ve ekonomik maliyetlerine rağmen irrasyonel olarak yorumlanabilecek davranış kalıplarını izlemesinin perde arkasında benliğinin tanınmasını sağlama, öz-saygı elde etme ve ontolojik güvensizliğini aşma arzusu yatmaktadır. Öyle ki birçok durumda İranlı liderler için dış politika, istikrarlı bir benlik duygusunu sürdürmeye hizmet eden bir araç haline gelmiştir. Zira devletler meşruiyetlerinin bir kısmını uluslararası sahnede tanınma ve saygı kazanma becerilerinden alır. Bu nedenle sosyal tanınma ve düzen oluşturma projeleri bir açıdan iç kimlik istikrarlılığının da özünü oluşturur. Örneğin İran'ın İsrail ve ABD karşıtlığı temelinde yükselen Direniş Anlatısı'nda ve bu minvaldeki eylemlerinde jeopolitik gerekçelerin yanı sıra içeride ve

³²⁹ Bunun belki de en çarpıcı örneği Humeyni'nin Hamaney'e devletin rolünün namaz, oruç gibi diğer ikincil dini meselelerden daha önemli olduğunu ifade eden mektubudur. Bkz. Moazami, 1991: 604.

³³⁰ Garayag, 2008: 292.

³³¹ Katouzian ve Şahidi, 2011: 64.

³³² Firuzabadi, 2011: 55.

dışarıda meşruiyet kazanma, prestij sağlayacak bir düzen oluşturma ve saygı kazanma gibi ontolojik güvenliğe dair amaçlar önemli yer tutmaktadır.

1979 Devrimi'nin ardından, İran'ın içeride ve dışarıda alışık olduğu düzen ve süreklilik durumu aşınmıştır. Bu minvalde devrim sonrasında yeni kurulan rejimin öncelikli kaygısı, içeride rejimin kurumsallaşması ve akabinde de kurulan nizamın meşru bir şekilde sürdürülmesi olmuştur. Huysman'ın belirttiği gibi modern devlet, vatandaşlara ve yönetime katılanlara ontolojik güvenlik ve meşruiyet sağlayan bir aktör konumundadır.³³³ Bu minvalde birçok devlette de görülebileceği üzere³³⁴ devrim sonrası kurulan rejimlerin temel kaygısı meşruiyet krizini engellemek ve ontolojik güvensizliği aşmak olmuştur. Öyle ki bu durum pek çok irrasyonel davranışa da kapı aralayabilmektedir. Ancak aradan geçen onca yıla rağmen İran'da devrimin sağlıklı bir şekilde kurumsallaştığını ve İran'ın ontolojik olarak güvenli bir aktör haline geldiğini söylemek mümkün değildir.³³⁵ Bu anlamda İran'daki rejimin ontolojik güvenlik kaygıları hâlen süregelmektedir.

Üstelik İran'ın sağlıklı bir şekilde biçimlenmiş temel güven düzeyi³³⁶ ontolojik güvenlik sorununu daha da derinleştirmektedir. İran'ın sağlıklı temel güveninde gerek devrim öncesi gerekse devrim sonrası maruz kaldığı siyasî ve sosyal gelişmeler ve travmatik tarihsel mirası önemli rol oynamıştır. Neticede bu katı ve sağlıklı temel güven düzeyi İran'ın rasyonel politikalar izlemesini engellerken onu değişime ayak uydurma kabiliyetlerini sınırlayan rutinelere mahkûm hale getirmiştir. Bu rutinler ise daha çok olumsuz bir ötekileştirme çerçevesinde şekillendiği için İran dış politikası esneklik gösterme noktasında sınırlı bir hareket kabiliyetini sahip olmuştur.

1979 Devrimi bir taraftan toplumsal coşku, heyecan ve umut yaratmasına rağmen diğer taraftan da İran ve İranlılar için önemli bir kritik durum (*critical situations*) anlamına gelmekteydi. Kritik durumlar, radikal ve öngörülemez koşulların sonucunda kurumsallaşmış

³³³ Huysmans, 1998: 242-243.

³³⁴ Örneğin Fransız Devrimi'nden sonra devrimciler içeride ve dışarıda kaotik bir sürecin içerisine girmişlerdir. Bu minvalde Fransa pek çok ülke ile savaşmakla kalmamış içeride darbe ve ihtilallerle boğuşmuştur. Bolşevik Devrimi sonrasında ise Rusya'daki komünistler içeride Beyaz Ordu dışarıda ise Avrupalı devletlerin izolasyonu ile mücadele etmiştir. Mao'nun devriminden sonra Çin uzun bir süre ABD ile normal ilişkilere sahip olmamış zaman zaman da Sovyetler Birliği ile anlaşmazlık içerisine girmiştir. Mısır'da Hür Subaylar'ın gerçekleştirdiği ihtilalden sonra ise rejim kendisini İngiltere, Fransa ve İsrail ile savaşta bulmuştur. Aslında tüm bu örneklerin ortak noktası devrim ya da ihtilal sonrası süreçlerde yeni rejimlerin ontolojik güvenlik arayışına odaklanmaları ve bu sebeple dış politikada rasyonel politikalardan uzaklaşmaları olarak belirtilebilir. Tarihi süreçlerle ilgili Bkz. Armaoğlu, 1991.

³³⁵ Roy ve Khosrokhavar, 2013.

³³⁶ Geçmiş deneyimler ve kurucu ötekiler ile ilişkiler çerçevesinde oluşan temel güven düzeyi aktörlerin davranışlarının nasıl olacağına dair öngöründe bulunma imkânı vermektedir. Sağlıklı temel güven düzeyine sahip aktörler daha rasyonel ve esnek davranışlar sergileyebilirken sağlıklı temel güvene sahip aktörler ise esnek davranışlar göstermekte zorlanır ve rutinlerini katı bir şekilde sürdürmek durumunda kalır. Bkz. Krolkowski, 2008: 114.

rutinlerin kesinliklerini ortadan kaldıran, biyografik anlatının tutarlığını aşındıran büyük çaplı olaylardır.³³⁷ Bu anlamda 1979 Devrimi İran'ın varlığı, bekası, diğerleriyle ilişkileri (kurucu ötekileri) ve biyografik anlatısı ile alakalı temel varoluşsal sorulara yönelik cevaplarını belirsiz hale getirmiştir. Akabinde devrim sonrasında ontolojik güvensizlik hissi ve kaosa yönelik kaygı belirginleşmiştir.

Nitekim devrim sonrasına bakıldığında İran'da belirsizlik ve kaos ortamının hâkim olduğu görülmektedir. İranlıların bildikleri tek yönetim şekli ortadan kalkarken daha önce iktidara gelmemiş olan din adamları Gaib İmam'ın vekili olarak yönetime talip olmuştur.³³⁸ Bu anlamda devrim sonrası ilk önemli mesele, rejimin nasıl biçimleneceği ve rejimin kurumsallaşmasının hangi kimliksel düzlem ve biyografik anlatı üzerine bina edileceği ile ilgili olmuştur. Üstelik başta Humeyni olmak üzere devrimi gerçekleştiren liderlerin çoğu XX. yüzyılın tüm keşmekeşini, trajedilerini ve travmatik olaylarını görmüş ya da bunlardan derinden etkilenmişti. Bu anlamda pek çok İranlı istikrarlı bir yönetim oluşturma temeli öncelik olduğunun farkındaydı.³³⁹

1979 Devrimi İslamcılarının yanı sıra liberallerin, ulusalcıların, solcuların, işçilerin ve kimi radikal grupların koalisyonuyla gerçekleşmiştir.³⁴⁰ Bu sebeple rejimin nasıl biçimleneceği bir açıdan hangi grubun diğerlerine baskın hale geleceği ile de ilgiliydi. Nitekim devrim sonrasında İran, bir dizi anarşi, terör ve kaos ortamıyla boğuşmuştur. Nihayetinde devrim sonrasında yeni kurulan sisteme adını veren İslam Cumhuriyeti olmuştur. Hiç kolay olmasa da Humeyni yanlıları, diğer grupları Büyükelçilik Krizi ve İran-İrak Savaşı gibi önemli krizlerin gölgesinde bertaraf etmeyi başarmıştır. Bir yönüyle seküler ve modern bir kitle isyanı sayılabilecek 1979 İran Devrimi, içerideki bu güç mücadelesi sonucunda teokratik bir hâle bürünmüştür. Böylece İran İslam Cumhuriyeti, Şiilik tarihinde kendi türünün ilk örneği olan teokratik bir rejim ile cumhuriyetin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.³⁴¹

1979-1989 arası dönem rejimin tesis edilmesinin yanı sıra toplumsal ve devlet kimliğinin inşa edilmesi için de bilhassa belirleyici bir dönem olmuştur. Bu dönemde yeni rejim içeride karşı karşıya olduğu kritik duruma ve güçler dengesine o kadar çok odaklanmak zorunda kalmıştır ki dış politikadaki güçler dengesini birçok defa ihmal etmiştir. Bu minvalde devrim sonrası erken dönemde İslam Cumhuriyeti pek çok aktöre karşı cephe almıştır. ABD büyük şeytan, SSCB küçük şeytan, İsrail Siyonist ve yayılmacı, Arap monarşileri diktatör ve gayrimeşru, Türkiye laik Batıcı, diğer ülkelerin çoğu Batıcı ya da sosyalist olarak

³³⁷ Giddens, 2019: 155.

³³⁸ Gündoğan, 2010: 160.

³³⁹ Adib-Moghaddam, 2021: 61.

³⁴⁰ Özkan, 2016: 39.

³⁴¹ Mouzami, 2019: 246.

nitelendirilmiştir.³⁴² Böylece devrimden sonra İran tamamen farklı bir güvenlik ortamıyla karşı karşıya kalmıştır. Güvenlik söyleminin ağırlık merkezine değerlerin korunması koyulurken çıkarların maddî yanı sıra daha az önemli hale gelmiştir.³⁴³ Bu sebeple fiziksel güvenliğe ve ulusal çıkara dayalı politikalar ontolojik güvenlik arayışının gölgesinde kalmıştır.

İran, ontolojik güvenlik arayışının bir sonucu olarak; biyografik bir öz-kimlik anlatısı oluşturmak, belirli rutinler belirlemek, utanç ya da kaygı duyacağı davranışlardan kaçınmak gibi davranış ve eylemlerde bulunmuştur. Böylece devrimden sonra İran için ontolojik ve düşünsel bir mücadele düzlemi ön plana çıkmıştır.³⁴⁴ Tehditler, kurulmak istenen sistemin bütünlüğü ile rejimin değer ve kimliğine yönelik potansiyel tehlikelere göre tanımlanmıştır. Şah dönemi boyunca adım adım biçimlenen devrimci karşı-anlatı, yeni rejimin biyografik anlatısının temelini oluşturmuştur. Öte yandan devrim sonrası yeni rejimin karşı karşıya kaldığı krizler, bir yandan varoluşsal bir tehdit olsa da diğer yandan nispeten istikrarlı bir kimlik oluşturma ve kimliksel sorunlarını en azından bir süreliğine rafa kaldırma imkânı tanımıştır. Nitekim benzersizliğini ve ayırt ediciliğini göstermek isteyen devletler için çatışma ve krizler stratejik olarak değerli, psikolojik olarak da rahatlatıcı olarak görülebilir.³⁴⁵ Öte yandan İslam Cumhuriyeti'nin araçlarıyla uyumlu olmayan değer yüklü amaçları takip etmesi, bölgesel ve küresel aktörlerin İran'a yönelik tehdit algılarını tırmandırmıştır. Böyle bir etkileşim sonucunda İran'ın güvenlik kaygıları daha da derinleşmiş, neticede rejim güvenliğinin sağlanması paradoksal bir şekilde zorlaşmıştır.³⁴⁶

Devrim sonrasında İran hem toplum hem devlet hem de uluslararası sistem düzeyinde büyük bir kimliksel belirsizlik içerisinde kalmıştır. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti öncelikli olarak istikrarlı bir kimliğe sahip olma amacına uygun yeni bir anlatı inşasına odaklanmıştır. Bu yeni anlatıda İslamî olmayan Batı'nın şeytanlaştırması temelinde öteki tasavvuru gerçekleştirilmiştir. İslam Cumhuriyeti Batı'nın kültürel kurumlarını ve siyasî uygulamalarını İslam karşıtı olarak tanımlamış, uluslararası sistemi de ezenler ve ezilenler (*müstekber-mustazafl*) arasındaki mücadele olarak tasvir etmiştir.³⁴⁷ Ayrıca Şii İslami öğretiler ideolojikleştirilerek ve İslami şahsiyetler kahramanlaştırılarak geçmişin romantizasyonu yoluyla Batı karşıtı hayali bir topluluk (*imagined community*) tahayyül edilmiştir. Bu Batı karşıtı hayali topluluk zamanla cisimleşmiş ve nihayetinde Direniş Anlatısı³⁴⁸ ile bir araya

³⁴² Gündoğan, 2010: 222.

³⁴³ Ali, 2021: 6.

³⁴⁴ Garayag, 2008: 292.

³⁴⁵ Sariolghalam, 2014: 176.

³⁴⁶ Katouzian ve Şahidi, 2011: 65.

³⁴⁷ Behraves, 2018: 841-844.

³⁴⁸ Devrimden sonra ortaya çıkan "Direniş Anlatısı" zamanla gelişmiş ve "Direniş Ekseni" adı altında cisimleşmiştir. İran'ın "Direniş Ekseni" çerçevesindeki bölgesel liderlik mücadelesi ontolojik güvenlik arayışı ile

gelmiştir. Direniş Anlatısı özünde ABD ve İsrail karşıtı bir düzen kurma amacını ifade etmektedir.

İslam Cumhuriyeti uluslararası sistemdeki mevcut statükoya karşı çıkan revizyonist bir anlatı ve kimlik benimsemiştir.³⁴⁹ İran'ın sınırlı revizyonizm³⁵⁰ politikası ise Hobbesçu bir anarşik yapıyı beraberinde getirmiştir. Zira revizyonist devletler öteki ile olan ilişkilerini genellikle statükodan memnuniyetsizlik üzerine kurar ve böylece kendilerini ister istemez dışlanma jeopolitiğinin içerisinde bulur. Böyle bir anarşik yapı ile İran'daki yeni rejim, benzersizlik ve ayırt edicilik duygularıyla bezenmiş bir tekillik statüsü sağlamak istemiştir. Soğuk Savaş'ın iki kampında yer alan rejimlere ontolojik olarak alternatif bir sistem olan İslam Cumhuriyeti, İslam dünyasının kurtuluşu, tam bağımsızlık, özgürlük, kibirli güçlere ve emperyalizme karşı mücadele gibi ilke ve değerler üzerinden devrimci bir anlatı inşasına koyulmuştur.³⁵¹ İran'ın çıkar ve amaçları da bu yeni anlatı ve kimliksel inşa süreci çerçevesinde belirlenmiştir.³⁵²

Bunun yanında devrim sonrasında İran, devrimci kimliğini ve ideolojik tutumunu yansıtacak rutin ve pratiklerini oluşturma ve bunları sürdürme yönünde önemli adımlar atmıştır. İran, devrim sonrası oluşturduğu bu rutinleri maddi külfetlerine rağmen hâlen büyük ölçüde sürdürmektedir.³⁵³ İran'ın benimsediği rutinlerin en önemlileri ise şunlardır: Ezilmişlere yönelik destek söylemleri, hegemonik güçlere ve büyük güçlerin kibrine karşı mücadele, ABD karşıtlığı, Siyonizm'e düşmanlık ve Filistin davasına destek³⁵⁴, üçüncü dünyacı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi, revizyonist bir politikanın benimsenmesi.³⁵⁵ Böylece İslam

yakından ilişkilidir. Zira bölgesel liderlik mücadeleleri ve bu minvaldeki politikalar, devletler için prestij kazanmak ve içerideki meşruiyet sıkıntılarını çözebilmek gibi amaçlarla yürütülebilmektedir. Tıpkı İran'da görüldüğü üzere ontolojik uyumsuzluk ya da meşruiyet sıkıntıları olduğunda bu tür mücadeleler daha da önemi hale gelebilmektedir. İran'ın siyasi maliyet gerektiren ve yayılmacı olarak algılanan politikaları sürdürmesinde ontolojik kaygıları önemli rol oynamaktadır. Direniş Eksenini ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Mohns ve Bank, 2012.

³⁴⁹ Shokri, 2012: 351.

³⁵⁰ Behraveshe'e göre İran uluslararası sistemi değiştirmeyi istemekle birlikte bunu saldırgan fiillerle yapmamakta bundan dolayı da sınırlı bir revizyonizm sergilemektedir. Örneğin Hitler Almanya'sı ya da Putin Rusya'sı yeni toprakların "fethedilmesi" ya da sınırların değişmesi çerçevesinde revizyonist bir politika sergilemiştir. Öte yandan İran tatminsizlik ve güvensizlik duygularını daha çok retorik düzeyde tutmaktadır. Bkz. Behraveshe, 2018: 839.

³⁵¹ Reza ve Peyveste, 2017: 273.

³⁵² Firuzabadi, 2011:40.

³⁵³ Firuzabadi, 2011: 41.

³⁵⁴ Bu rutinler içerisinde bilhassa Filistin meselesi, 1979'dan beri İslam Cumhuriyeti'nin söylemlerinin merkezinde yer alan, iç ve dış politikasına etki eden bir rutin hâline gelmiştir Filistin'e destek ve İsrail karşıtlığı İran'ın Direniş Anlatısı'nın da temelini oluşturmaktadır. Örneğin Filistin'e destek mahiyetindeki rutin ve söylemler Hizbullah'ın kurulmasına ön ayak olmuştur. İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesinden sonra Irak'la olan savaşın Hürremşehr cephesinde savaşan çok sayıda İran milisi ve muvazzaf asker uçakla Lübnan'a gönderilmiş ve Bekaa vadisinde Hizbullah'ın ilk çekirdeği oluşturulmuştur. Hizbullah'ın kurulması ve İsrail karşıtlığı, on yıllar boyunca İran-ABD ilişkilerinin altını oyan bir unsur hâline gelmiştir. Adib-Moghaddam, 2021: 193.

³⁵⁵ Firuzabadi, 2011: 45.

Cumhuriyeti İsrail'in varlığına muhalefet ve Filistin davasına destek, anti-otoriterlik ve sömürge karşıtlığı gibi rutin ve pratikleri öne çıkarmıştır.³⁵⁶

İran'ın devrimci anlatısı ve bu minvaldeki rutinleri neticesinde devrim sonrasında İran için yeni bir anarşik yapı oluşmaya başlamıştır. Bu anarşik yapıda İran, devletleri ve diğer uluslararası aktörleri çeşitli kategorilere göre sınıflandırmıştır. Birinci kategoride İslamî prensiplerle yönetilen devletler ya da aktörler yer almaktadır. İran bu aktörlerle daha dayanışmacı olmayı ve yakın bir iş birliği kurmayı, uluslararası sistemde de beraber hareket etmeyi öngörmüştür. İkinci kategoride ise İslamî bir hükümete sahip olmasa da belirli ölçüde İran'ın olumlu yaklaştığı millî devletler yer almaktadır. Bu devletlerle ilişkiler daha çok çıkar ilişkisine dayalı pragmatist bir düzlem üzerinden seyretmektedir. Üçüncü kategorideki devletler ise İran nezdinde meşruiyeti olmayan, halkını baskıyla yöneten devletlerdir. Bu rejimlerin, dış güçlerin desteği ile ayakta kaldığı ve emperyalist çıkarlara hizmet ettiği varsayılmaktadır. Devrim sonrasında İran, pek çok devleti üçüncü kategori olarak damgalamıştır.³⁵⁷ Bu minvalde İran'ın özellikle ABD ve İsrail ile ilişkileri olumsuz bir ötekileştirme bağlamında konumlanmıştır. Kurucu ötekiyle ilişkilerde düşmanlığın belirgin bir yer tutması ise aslında dışlanma korkusunun ve sağlıksız bir temel güvenin yansımasıdır.³⁵⁸

2.4.2. İslam Cumhuriyeti'nin Tesis

Peki, devrim sonrasında İslamî bir rejim nasıl mümkün olmuştur? Bir başka deyişle devrimci anlatı nasıl İslamî bir kimliğe bürünmüştür? Bunu anlamak, İran'ın devrim sonrasındaki iç ve dış politikasını daha iyi anlamayı mümkün kılacaktır. Zira bu sancılı sürecin artçı sarsıntıları günümüzde artarak devam etmekte ve İran'ın iç ve dış politikasını derinden etkilemektedir. Şah devrildikten sonra devrimi yapanların birincil önceliği, yeni rejimin hangi temeller üzerine inşa edileceği ve yeni anayasanın nasıl belirleneceği üzerine olmuştur. Humeyni Şah'ın devrilmesinin akabinde ılımlı ve liberal olarak bilinen Bâzergan'ı başbakan olarak atamış ve bir anlamda liberaller, ulusalcılar ve din adamlarından oluşan bir koalisyon oluşmuştur. Akabinde yeni bir anayasa hazırlamak üzere kurucu meclis oluşturulmuştur.

Ancak 1979'un ilk ayları, İran'daki tüm kesimler için kaotik ve ürkütücüydü. Zira ülkede merkezi otorite çökmüş, birçok yerde yönetimi yerel komiteler almış, ekonomi çözülme aşamasına gelmiş, Kürdistan ile Huzistan gibi eyaletlerde ve Türkmen bölgelerinde çeşitli isyanlar baş göstermiştir. Ayrıca eski rejimin kıdemli subaylarının birçoğu infaz edilmiş, ABD ile ilişkiler gerilimli hâle gelmiş, devrimi gerçekleştirenler arasındaki dayanışma ise neredeyse

³⁵⁶ Hacıyossofi, 2005: 11.

³⁵⁷ Garayag, 2008: 290.

³⁵⁸ Sariolghalam, 2014: 169-171.

sona ermiştir.³⁵⁹ Bu arada Humeyni taraftarları fabrikaları, tarım arazilerini ve diğer finansal yatırımları Pehlevi vakfından Humeyni ve taraftarlarınca kurulan Bonyade Mostafazen'e (*Ezilenlerin Vakfı*) aktarmıştır.³⁶⁰ Humeyni yanlılarından oluşan Devrim Konseyi ise alternatif bir hükümet olarak iş görmekte, genellikle radikallerden oluşan devrim mahkemelerinde büyük çaplı infazlar gerçekleştirmekteydi. Bu eylemler hem içeride hem de dışarıda büyük tepkilere yol açmaktaydı.

Bâzergan hükümeti ise bu süreçte ilk iş olarak ülkeyi yeniden inşa etmeye ve kurumları işlevsel hale getirmeye çalışmıştır. Ancak Humeyni taraftarları Bazergân ve çalışma arkadaşlarının uygulamaya çalıştığı politikaların altını oyarken alttan alta kendi etkilerini arttırmışlardır.³⁶¹ Neticede Bâzergân hükümeti gelişen dini radikalizme engel olamadığı gibi İran milliyetçiliğini de başat bir ideoloji haline getirememiştir. Humeyni, Şah'ın boşluğunu dolduran kişi haline gelirken tüm kurumların liderliğini adım adım elinde toplamıştır.³⁶² Sol gruplar da Bâzergân yönetimindense Humeyni'ye yakın olmayı tercih etmiştir. Sol gruplar ve komünistler Bâzergân hükümetinin politikalarını fazlasıyla orta sınıf, kapitalist ve burjuva bulmakta, dış politikasını da tehlikeli ve kuşku uyandırıcı derecede ılımlı olarak görmekteydiler. Zira Bâzergân yönetimi Batı ve ABD ile müzakerelerden ve yeniden uzlaşmaktan yanaydı. Bâzergân katı bir ABD karşıtı tutumdan ziyade Musaddık'ın ilk dönemlerinde yapmaya çalıştığına benzer bir şekilde negatif denge siyaseti izlemekteydi. Bu politikaya göre diğer devletlerle ilişkiler karşılıklılık ve eşitlik prensibine uygun olarak şekillenmeliydi. Bu minvalde Bâzergân, ilk olarak Şah rejiminin "Amerika'ya boyun eğme" olarak görülen ABD müttefikliği politikası yerine bağlantısızlık politikası izlemeye başlamıştır. Bâzergân yönetimi mevcut uluslararası düzeni kabul etmenin yanı sıra stratejik tarafsızlık ve bağlantısızlık ilkeleri çerçevesinde ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişki kurmaya da hazırды. Ancak başta süper güçlerle olmak üzere diğer devletlerle ilişkilerde eşitlik ve bağımsızlık ilkelerine büyük bir özen gösterilmekteydi. Diğer yandan bu dönemde yeni rejime dair rutin ve pratikler oluşturma konusunda öncü ve belirleyici adımlar atılmıştır. Bu minvalde üçüncü dünyacı antiemperyalist bir tutum benimsenmiştir. 1980'de CENTO üyeliğinden çıkılmış, Camp David Anlaşması'nın sonuçlanmasının ardından Mısır'la diplomatik ilişkiler sona erdirilmiş, Fas ile ilişkiler de kesilmiştir.³⁶³ ABD'ye verilen tüm ayrıcalık ve imtiyazlar Devrim

³⁵⁹ Ganji, 2006: 137-140.

³⁶⁰ Habergozari Tesnim, 2014.

³⁶¹ Axworthy, 2020: 186-190.

³⁶² Fekri, 2011: 186.

³⁶³ İran'ın kendisini direkt tehdit edecek azınlık ya da sınır sorunlarının olmamasına rağmen Mısır ve Fas gibi devletlerle ilişkisini kesmesi, salt jeopolitik temelde bir politika izlemediğinin göstergesidir. Zira bu iki devletle ilişkisini kesmesinin sebebi İsrail karşıtlığı ve Filistin davasına destek minvalindeki rutinlerinden

Konseyi'nin kararı ile feshedilmiş, İran ile Rusya arasındaki Mevdet Anlaşmasının 5 ve 6. maddeleri³⁶⁴ ilga edilmiş, Bağlantısızlar blokuna katılım gerçekleşmiştir.³⁶⁵ Ancak İran iç ve dış politikası zamanla tüm bu eylem ve pratiklerin ötesinde radikalleşmeye başlamıştır. Bâzergân yönetimi her ne kadar ulusal çıkar paradigmasına dayanan bir dış politika uygulamaya çalışsa da içerideki siyasi atmosfer bunu imkânsız kılmıştır.

Nihayetinde devrimci karşı-anlatı daha radikal bir renge bürünerek adım adım Direniş Anlatısı hâline gelmiştir. Ancak bu minvaldeki politikaların birçoğu İran'a maddi olarak önemli külfetler getirmiştir.³⁶⁶ Maddî külfetlerine rağmen bu yönde politikalar izlenmesi İran'ın on yıllar boyunca yaşadığı sağlıksız temel güven düzeyinin, travmatik hatıraların ve maruz kaldığı olumsuz duygulanım süreçlerinin yansımasıdır. Nitekim modern İran tarihi İranlılar için aşağılanma, utanç, kaygı ve öfke gibi duygularla şekillenmiştir. Bu minvalde utanç ve aşağılanma duygularından kaçınmak için İran liderliği ve İran halkı kesin bağımsızlık yolunda büyük maliyetleri göze alabilmiştir.

Öte yandan devrimin ilk döneminde nasıl bir anlatının hâkim olacağı hakkında büyük bir belirsizlik vardı. Liberaller ve ulusalcıların görmek istediği biyografik anlatı, İslamcılarının da solcuların istediğinden farklıydı. Her ne kadar ABD ve Şah karşıtlığı üzerinden İran'daki pek çok grup bir araya gelmiş olsa da bu grupların ideolojik ve kimliksel anlamda ortak noktaları sınırlıydı. Ayrıca tüm bu grupların kendi içerilerinde de önemli çelişki ve farklılıkları vardı. İslamcılar dâhi Humeyni'nin ortaya attığı Velayet-i Fakih yaklaşımı hakkında görüş ayrılıklarına sahipti. Humeyni ve taraftarları Velayeti- Fakih'e dayalı İslami bir devlet (*hokomet-e Eslami*) istemekteydi.

Şii ilahiyatında bir devrim olarak görülebilecek Velayet-i Fakih konsepti, 1970'li yıllarda büyük ölçüde Humeyni tarafından geliştirilmiştir. Velayet-i Fakih yaklaşımına göre kayıp imamın yokluğunda halkın liderliği adil ve mütedeyyin, çağının şartlarına aşina ve yönetme kabiliyetine sahip Fakih yönetimine kalmalıydı. Bu sistemde cumhuriyet ve halk, sistemin meşruiyet kaynağı olarak değil onun işleyişine etki eden ve tamamlayan bir aktör olarak görülmekteydi.³⁶⁷ Sistemin meşruiyet kaynağı ise Şiilik olarak dikkate alınmıştır. Velayet-i Fakih konseptinin içeriği devrimden sonra yeni anayasa çerçevesinde belirlenmiştir. Nihayetinde Devrim Rehberi (*Rehber-e Enqelab*) olarak da nitelendirilen Velayet-i Fakih makamı, teoride ve pratikte rejimin en üst otoritesi hâline gelmiştir. Velayet-i Fakih makamı;

kaynaklanmaktadır. Öyle ki bu rutin günümüzde bile İran'ın bu iki ülke ile ilişkilerinin gelişmesini engellemektedir. Bkz. Garayag, 2008: 279.

³⁶⁴ Bu maddeler, Rusya'ya İran'ın içişlerine karışma ve topraklarına müdahale etme hakkı vermektedir.

³⁶⁵ Garayag, 2008: 280.

³⁶⁶ Ganji, 2006: 118.

³⁶⁷ Afacan, 2020: 181.

genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarını, devrim muhafızlarının başkanını ve diğer önemli güvenlik güçlerinin kumandanlarını atamak, savaş ya da barışa karar vermek, cumhurbaşkanını gerekirse görevden almak, medyayı kontrol etmek, yargıdaki önemli atamaları gerçekleştirmek gibi önemli yetki ve görevlerle donatılmıştır. Bu sistemde devlet başkanlığı ve başbakanlık makamları, rehberlik makamının altında etkisizleşmiş bir şekilde var olmuştur.

Ancak Velayet-i Fakih başta Şeriatmaderi olmak üzere birçok din adamı tarafından eleştiriye uğramış³⁶⁸, geleneksel Şii din anlayışına aykırı olarak nitelendirilmiştir.³⁶⁹ Öyle ki Şeriatmedari taraftarları ile Humeyni taraftarları arasında çatışmalar bile çıkmıştır. Ayetullah Şeriatmedari, Velayeti Fakih'e dayalı olarak kurulacak anayasal sistemle alakalı olarak "bir monarşiden diğerine geçiyoruz gibi görünüyor" demiştir. Humeyni ise "Velayet-i Fakih kurumunun diktatörlüğe yol açmayacağını, ona karşı çıkmanın İslam'a savaş açmakla aynı şey olduğunu" söylemiştir.³⁷⁰

Yeni biyografik anlatının nasıl olması gerektiğine dair devrim sonrası yaşanan kafa karışıklığı, devletin isminin ne olmasına gerektiği ile ilgili tartışma ve görüş ayrılıklarında da açık bir şekilde görülebilir. Bâzergân gibi liberaller, devletin isminin Demokratik İslam Cumhuriyeti olmasını istemekteydi. Diğer taraftan solcular Demokratik Halk Cumhuriyetini tercih ediyorlardı. Ancak Humeyni "ne bir kelime az ne bir kelime fazla" diyerek İslam Cumhuriyeti isminde ısrarcı olmuştur. Ona göre İslami bir cumhuriyetin "demokratik" titrine ihtiyacı yoktu. Demokrasinin tüm iyi yanlarını hatta daha fazlasını içeren İslam tek ve yegâne meşru rejimdi. Bu minvalde Humeyni 1979'da "Âlimlerden oluşan bir hükümet yoksa tağut bir rejim var demektir. İnsanlar Batı tipi bir cumhuriyet değil İslami bir cumhuriyet istiyor. Eğer âlim hükümeti hastalıksa insanlar bu hastalığı istiyor" demekteydi.³⁷¹ Neticede sadece İran İslam Cumhuriyeti adının olduğu halkoylamasında %98,2 oranındaki evet oyuyla Humeyni'nin isteği gerçekleşmiş ve akabinde anayasa çalışmalarının tamamlanmasına geçilmiştir.

2.4.3. "İkinci Devrim": Büyükelçilik Baskını

Anayasa çalışmalarının hızlandığı ve sona yaklaşıldığı bir zamanda devrim sonrasında İran'ın iç ve dış politikasına temelden etki edecek önemli bir olay patlak vermiştir. Kanser hastası olan Şah, tedavi amacıyla ABD'ye sığınma talebinde bulunmuş ve Carter yönetimi bu talebi kabul etmiştir. Ancak Şah'ın ABD'ye sığınması 1953'te Musaddık'a yapılan darbenin

³⁶⁸ Geleneksel Şii imamet anlayışına göre on iki imam yeryüzüne dönmedikçe hiçbir yönetim meşru olamaz. Bu anlamda Velayet-i Fakih yaklaşımı Şii inancında radikal bir yaklaşımdır. Khorosrokhavar ve Roy, 2013: 44.

³⁶⁹ Martin, 2000: 165.

³⁷⁰ Axworthy, 2020:205-209.

³⁷¹ Martin, 2000: 159-161.

toplumsal hafızadaki travmatik anılarını yeniden canlandırmıştır. İranlıların ve devrimci liderlerin aklına 1953'tekine benzer bir darbenin gerçekleşme olasılığı gelmiştir. Humeyni, İranlıları Amerikan elçiliği önünde kitle gösterisi yapmaya çağırmış, İran kamuoyunda Şah'ın İran'a geri iade edilmesi yönünde büyük bir infial meydana gelmiştir.

Tam da bu sorunun patlak verdiği esnada Mehdi Bâzergân, normal ilişkiler kurma konusunda ABD ulusal güvenlik danışmanı Brzezinski'yi ikna etmek için Cezayir'de görüşme yapmaktaydı. Kimi radikaller Humeyni'nin bu görüşmeden haberdar edilmediğini iddia etse de kaynaklar Humeyni'nin bu görüşmeyle alakalı bilgilendirildiğini kaydetmektedir.³⁷² Bâzergân ile Brzezinski arasındaki görüşme, aslında iki taraf açısından da ulusal çıkarlar temelliydi. Brzezinski din adamlarının komünizm karşıtlıkları sebebiyle Sovyetler Birliği'ne karşı dengeleyici bir güç olacağını düşünüyordu. Bâzergân yönetimi de karşılıklılık ve bağımsızlık ilkeleri temelinde ABD ile ilişkileri belirli bir düzeyde tutmak istiyordu. Ancak Şah'ın ABD'ye sığınmasının gündemde olduğu bir esnada Bâzergân ile Brzezinski'nin el ele fotoğraflarının basına yansması, İran kamuoyu ve İranlıların tepkisini çekmiştir. “ABD'ye ölüm”, “Katil Şah” gibi sloganların atıldığı bir ortamda Bâzergân ile ABD'li yetkililer arasındaki görüşme, Bâzergân ABD ile bir olup 1953 benzeri bir darbeye ön ayak olacağı söylentisine yol açmıştır.³⁷³ Musaddık ölmüş olsa da hatırası halen İranlıların bilincinde canlı olarak dolaşmaktaydı.

Tüm bu karışık ve hararetli atmosfer sırasında “İmam'ın Takipçileri” (*Hatt-ı Emam*) adıyla bilinen bir grup öğrenci, 4 Kasım 1979'da ABD büyükelçilik binasını işgal ederek elçilikteki diplomatik personeli alıkoymuştur.³⁷⁴ Eyleme katılanlar Şah'ın İran'a iade edilmesini talep etmekteydi. Böylece dört yüz kırk dört gün sürecek Rehineler Krizi başlamıştır. Rehineler Krizi'ne nasıl tavır alınacağı ile ilgili olarak rejim ilk başta çelişkili bir tutum sergilemiştir. Bâzergân büyükelçilik baskınını uluslararası hukuku ve diplomasiyi ihlal eden bir eylem olarak kınarken Ayetullah Beheştî gibi birçok din adamının yanı sıra Tudeh ve diğer sol gruplar ise bu eylemi desteklemiştir. Humeyni'nin büyükelçilik baskınına tepkisi ise daha karmaşık olmuştur. Humeyni, bu eylemi ilk duyduğunda önemsiz bir başıbozukluk eylemi olarak görmüş, hatta eylemin sürdürülmesine sıcak bakmamıştır. Ancak ilerleyen süreçte elçilik

³⁷² Ganji, 2006: 149.

³⁷³ Gündoğan, 2010: 260.

³⁷⁴ Öğrenciler kriz sırasında elçiliğe ait belgeleri yayınlamıştır. Yayımlanan belgelerde sadece İran'daki değil tüm Orta Doğu'daki darbe ve ihtilal hazırlıkları, başarılı ve başarısız darbe girişimleri ve suikastlar açığa çıkmıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Tahran Büyükelçiliği ABD'nin Orta Doğu'daki operasyonlarının üssü olarak faaliyet göstermekteydi. Bu durum birçok İranlının ABD ile örtük ilişkilerini gözler önüne sererek İran'ın iç işlerini de şekillendirmiştir. Bkz. Houghton, 2004.

işgalini desteklemeye karar vermiştir. Elçiliğin komplo ve fesatlık yuvası olduğunu ifade ederek öğrencilerin eylemini “ikinci bir devrim” olarak ilân etmiştir.³⁷⁵

Humeyni’nin bu yaklaşımında içerideki rejimin istikrarını sağlamak gibi gerekçeler olsa da toplumsal olarak ABD karşıtlığının ne derece önemli olduğunu anlamış olması ve buna ayak uydurmanın daha yararlı olacağını düşünmesi de muhtemeldir. Zira ülkede hararetli bir ABD karşıtı atmosfer vardı. Devrim, ABD karşıtlığı temelindeki ortak anlatıyla gerçekleşmiş ve bu karşıtlık artık durdurulamaz bir hâl almıştı.³⁷⁶ Bu anlamda Rehineler Krizi, Şah döneminde giderek büyüyen ABD ve yabancı karşıtlığının sadece bir grup öğrenci değil toplumun geneli nezdinde dışa vurulmuş haliydi. İran halkı Şah’ın iadesine yönelik tutumuyla ulusal gururlarının küçümsenmesini engelleme ve emperyalist güçlere karşı koyma yönündeki arzularını göstermişti. Büyükelçilik baskınından sonra İran daha net bir biçimde Direniş paradigmasına geçiş yapmıştır.³⁷⁷

ABD’nin baskı, yaptırım ve ambargo kararlarına ve pek çok devletin de ABD’den yana bir tavır sergilemesine rağmen İran büyükelçilik baskını uzun bir süre devam ettirmiştir. Böyle bir davranış sergilenmesi İran’ın ontolojik kaygıları ve travmatik toplumsal hatıraları ile yakından ilişkilidir. Öğrenciler esasında 1953’te Başbakan Musaddık’ın dışarıdan destekli bir darbeyle devrilmesi ve akabinde Şah’ın diktatörlüğünü daha ağır bir şekilde kurmuş olmasından kaynaklı bir motivasyonla büyükelçilik baskını gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, İmam’ın Takipçilerinin manevi lideri olan Mousavi Khoiniha, “İran ulusunda ve devrimcilerde 1953 darbesinin tarihsel hafızadaki yeri yani bu trajik olay öğrenci eyleminin kaynağıdır.” demiştir.³⁷⁸ Büyükelçilik baskını bir anlamda 1953 darbesinin rövanşıydı.

Bu eylem İran iç kamuoyunda devrimci ateşi yeniden canlandırmış ve radikalizmi güçlendirmiştir. Bâzergân ise bu süreci doğru okuyamamış, nihayetinde tamamen kuşatılmış ve pasifize bir konumda olduğunu görerek istifa etmiştir.³⁷⁹ Tudeh ve Sovyetler Birliği ise İran’ın elçilik personelini alıkoymasını desteklemiştir. Ancak bu kriz hem ABD başkanı Carter’ın hem de liberal Bâzergân hükümetinin ilişkileri normalleştirmeye yönelik girişimlerini boşa çıkarmıştır.³⁸⁰ Büyükelçilik Krizi’nin akabinde rejim giderek daha çok radikalleşirken

³⁷⁵ Axworthy, 2020: 213.

³⁷⁶ Axworthy, 2020: 191.

³⁷⁷ Adib-Moghaddam, 2021: 59.

³⁷⁸ Adib-Moghaddam, 2021: 58.

³⁷⁹ Liberaller ile İslamcılar arasında gizli bir mücadele vardı. Bâzergân kendisini ruhani lidere ya da ulemaya bağlı hissetmiyordu. Sadakatının ve bağlılığının devlete ve millete ait olduğunu söylüyordu. Ancak Humeyni daha güçlü bir konuma sahipti. Halk nazarında etkisi olan karizmatik bir figürdü, ayrıca iyi teşkilatlanmış din adamları sınıfının desteğine sahipti. Devrim Konseyi Devrim Komiteleri ve Devrim Mahkemeleri Humeyni’ye daha yakındı. Gündoğan, 2010: 256.

³⁸⁰ ABD bu süreçte İran’ın geçmişten gelen kuşku ve güvensizlik gibi duygularını besleyen politikalar izlemiştir. Musaddık darbesinin hatıralarının canlı olduğunun bilinmesine ve Şah’ın ülkeye kabulünün İran’la ilişkilerde büyük sorunlar yaratacağına dair istihbaratlar alınmasına rağmen ABD yönetimi bunları görmezden gelmiştir.

Humeyni yanlısı din adamları ve İslamcıların konumu güçlenmiştir. Humeyni'nin karizmatik liderliği altında İslamcılar seküler, liberal ya da sol siyasi güçleri adım adım dışarıda bırakmıştır. Büyükelçilik Krizi'nin gölgesinde şekillenen iç siyaset, zamanla otoriter ve baskıcı bir hâle bürünürken dış siyasette ise rasyonel hesaplamalar ve ulusal çıkar şablonundan uzaklaşmıştır.

Ayrıca Büyükelçilik Krizi sonrasında Direniş Anlatısı hakim paradigma haline gelirken ABD karşıtlığı, İran kimliğinin ve biyografik anlatısının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Düşmanın açık bir şekilde belirlenmesi, İran'ın temel güven prosedürlerini ve kodlarını daha rahat bir şekilde belirleyebilmesine imkân tanımıştır.³⁸¹ Bu nedenle İran'ın ABD ile karşı karşıya gelmesi sadece fiziksel ya da jeopolitik bir mesele değil, İran'ın ontolojik güvenliği ile çok yakından ilişkilidir.³⁸²

Dış politika açısından Rehineler Krizi'nden sonra İran idealist evre olarak adlandırılabilir yeni bir döneme girmiştir. Dış politikada İslamî davet ve tebliğ adı altında uluslararası sistemin dönüşümü çağrısı yapılmıştır. 1979 Devrimi sonrası gündeme gelen devrim ihracı söylemi de bunun bir uzantısı olarak öne çıkmıştır. Devrimi gerçekleştirenler başlangıçta diğer devletlerde de benzer devrimlerin olacağı konusunda beklenti içerisindeydi. Başarının vermiş olduğu iyimserlik ve umut, böyle bir beklentiye mümkün hâle getirmiştir. Bu süreçte rasyonel bir bakış açısından ziyade devrimci ideolojinin duygusal atmosferi hâkimdi. Böyle bir atmosfer ise İran'ın dış politikada ekonomik meseleleri marjinalleştirerek küresel devrim ve direniş paradigması çerçevesinde çatışmacı bir dış politika rotası belirlemesine yol açmıştır.

2.4.4. İslamî Anlatının ve Yeni Anayasanın İnşası

Büyükelçilik krizinin gölgesinde Velayet-i Fakih sistemine dayalı yeni anayasa, 2-3 Aralık 1979'da yapılan halk oylamasının ardından kabul edilmiştir. İran'daki yeni anayasa kurulan yeni düzeni ve yeni düzenin mimarlarının düşünme biçimini, yani devrim sonrasında İran'ın yeni biyografik anlatısının şablonunu göstermektedir.³⁸³ Yeni anayasa bir taraftan İslamî

Şah'ı ABD'ye kabul ederek İranlıların kaygı ve kuşkularını görmezden gelmiştir. Bu anlamda ABD ve büyük güçler İran'ın sağlıklı temel güveninden gelen kuşku, güvensizlik ve kaygılarını gözetken ya da dikkate alan politikalar izlemek yerine İran'ın ontolojik güvensizliğini tırmandıran ve bu durumdan yararlanmanın yollarını arayan politikalar izlemiştir. Bu anlamda ABD, İran içerisindeki devrimci atmosferi gözetken bir politika izlemek bir yana İran'a karşı psikolojik bir savaş başlatmış ve İranofobiye teşvik etmiştir. İranofobi, İran'ın yalnızca bölge ülkeleri için değil dünya barışı ve güvenliği için de tehdit olduğunu vurgulayan ve İran rejiminin zayıflamasını ve yıkılmasını amaçlayan bir stratejinin ürünüdür. Pek çok devletin İran'ı tehdit olarak görmesi ve İran'ı tecrit etmeye çalışmasıyla bölgede derin bir ontolojik güvenlik ikilemi ortaya çıkmıştır. Bkz. Asgarkhani ve Babaei, 2012: 168.

³⁸¹ Ali, 2021: 19.

³⁸² Firuzabadi, 2011: 53.

³⁸³ Martin, 2000: 159.

ilkelerin diğerk taraftan da modern değerklerin etkisi altında hazırlanmıştır.³⁸⁴ Bu anayasa ile İran'daki yeni sistem aslında çifte meşruiyet üzerine tesis edilmiştir. Bir tarafta dinsel meşruiyet diğerk tarafta ise siyasal meşruiyet yer almaktaydı.

Hazırlanan anayasa, İran'ın devrim sonrasında yaşayacağı zıtlık ve çelişkilerin vücut bulmuş hali gibiydi. Yeni anayasa, özü itibariyle İslamî motiflere sahip olmasına rağmen devletin yapısı Batı menşeli idi. Gelenek ile modernizmin, teokrasi ile demokrasinin, Batı ile Doğu kültürünün, seçilmişler ile atanmışların gerilimi üzerine bina edilmişti. Ayrıca anayasa idealizm ile pragmatizmin, mutlakiyetçilik ile göreceliliğin, katılık ile esnekliğin bir arada olduğu kompleks bir yapıydı.³⁸⁵ Ancak bu karmaşık meşruiyet yapısına sahip anayasa, toplumsal bir uzlaşıya dayalı bir metinden ziyade Humeyni liderliğindeki ruhban sınıfının iç ve dışı krizlerden istifade ederek bir oldubittiyle kabul ettirmeyi başardığı bir şablondur. Tıpkı yeni rejim gibi yeni anayasa da sağlıklı bir zemine oturmamıştı. Anayasa bu hâliyle rejimin ileride karşı karşıya kalacağı sorunların da habercisiydi.

Şeriatmedari ve diğerk muhalifler bir süre daha anayasanın iptali, sansürün kaldırılması ve meclisin en güçlü partisi konumunda olan Humeyni yanlısı İslami Cumhuriyet Partisi'ne karşı birleşik bir cepheyle mücadele edilmesi konusunda dirense de en sonunda geri adım atmışlardır. Böylece rejim büyük ölçüde Humeyni ve destekçilerinin kontrolüne geçmiştir. Humeyni'nin vizyonu çerçevesindeki İslami ideoloji siyasî sistemi domine etmişti ve halk yeni anayasanın gerçekten ne anlama geldiğini anlayamayacak kadar coşkulu ve heyecanlıydı.³⁸⁶ Akabinde Şeriatmedari de dahil olmak üzere birçok muhalifi, Siyonist ya da Amerikancı olarak damgalayan İCP, tüm siyasal parti ve grupları adım adım etkisiz kılmıştır. İslamî olmamakla veya fazla sol ya da liberal olmakla itham edilen yayınlar kapatılmış, Şah'ın düşüşüyle başlayan basın özgürlüğü iklimi çok fazla sürmeden sona ermiştir.

Anayasa çalışmalarının bitmesinden sonra Humeyni'nin desteğiyle ilk cumhurbaşkanı olarak Beni Sadr seçilmiştir. Beni Sadr, Humeyni'yle yakın ilişkiye sahip İslami yönü de güçlü olan bir liberal olarak bilinmekteydi. Hem hukuk hem de ilahiyat eğitimi almış, ABD ve Batı emperyalizmine karşıt bir pozisyona sahip biriydi. Tüm bu vasıfları, onu ideal bir cumhurbaşkanı adayı yapmıştı.³⁸⁷ Ancak Beni Sadr cumhurbaşkanı olmasına rağmen gücü ve nüfuzu sınırlıydı. Gerçek lider Humeyni'ydi ve meclis ile diğerk önemli kurumlar büyük ölçüde Humeyni'nin kontrolündeydi.

³⁸⁴ Abrahamian, 1982: 530.

³⁸⁵ Martin, 2000: 173.

³⁸⁶ Gündoğan, 2010: 198.

³⁸⁷ Axworthy, 2020: 215-216.

Bu arada ABD tarafından Kartal Pençesi adı altında büyükelçilikteki rehinelere kurtarmaya yönelik başarısız bir operasyon yapılmıştır. Bu operasyon ABD'nin İran'ın iç işlerine karışmaya devam edeceğine dair içerideki kuşkuları doğrulamış, böylece liberaller ve ılımlılar iyiden iyiye gözden düşerken ülkedeki yabancı paranoyası ve direniş paradigması güç kazanmıştır. Bu dönemde rejimin İslamîleşme süreci de hızlanmıştır. Humeyni ve onun destekçileri sadece İran içerisinde sosyal adalete ve kaynakların adil dağılımına vurgu yapmakla kalmamış, tüm İslam dünyasını kapsayacak siyasî bir sistemin tasarısını ortaya koymuştur. İslam, bir din olduğu kadar ideoloji ve yönetim sistemi haline gelmiştir. 1970'lerde karşı-hegemonik bir siyasi kültür olarak ortaya çıkan devrimci karşı-anlatı bazı değişikliklerle Direniş Anlatısına dönüşmeye başlamış ve akabinde yeni rejimin biyografik anlatısının temeli haline gelmiştir.³⁸⁸

İran'ın yeni temel anlatısında din ve sosyal hafıza gibi güç kaynakları önemli bir yere sahip olmuştur. Özü itibariyle rejimin yeni anlatısı; adil devlet ütopyası ve bin yıllık Şii kurtuluş mücadelesi ile harmanlanmış olup Hz. Hüseyin miti üzerine inşa edilmiştir. Bu anlatı, Âl-i Ahmed ve Ali Şeriatî tarafından savunulan anti-emperyalist normdan damıtılmış İran'ın devrimci nesli tarafından kurumsallaştırılan bir düşünme biçimidir.³⁸⁹ Böyle bir düşünme biçimi narsist bir benlik algısı, şişirilmiş bir misyon duygusu ve dini sembolizm ile bir araya getirilmiştir. Bu minvalde Kerbela, Aşura, Hz. Hüseyin, Emevi zulmü, Muaviye ve Yezid gibi karakter ve unsurlar İran tiyatral sahnesinde yerini almıştır. Böylece İslam Cumhuriyeti'ndeki karar vericiler, Hz. Hüseyin'in örnek alındığı bir anlatı üzerinden “mağdur edilmiş bir halkın, Yezid ya da Yezidlere (önceden Şah sonradan ise kibirli güçler ve onun iş birlikçileri) karşı fedakârca ve onurlu bir mücadele içerisinde olduğuna dair” bir söylem geliştirmiştir.³⁹⁰

Ayrıca devlet kimliğinin daha açık tanımlanması ve ontolojik temellerin sağlamlaştırılması için içeride de çeşitli düşmanlar icat edilmiş ya da var olan tehdit ya da düşmanlar abartılmıştır. Bu minvalde Bahaîler³⁹¹, masonlar, Vehhabiler, Sufiler ve mistikler, birer öteki olarak konumlandırılmıştır. İran'da hâlen rejime yönelik muhalifler için dışa bağımlı, yabancı sempatizanı, gerici ve hain gibi beyanlar sıkça kullanılmaktadır.³⁹²

³⁸⁸ Ahmedi, 2020: 52.

³⁸⁹ Adib-Moghaddam, 2021: 93.

³⁹⁰ Khosrokhavar ve Roy, 2013.

³⁹¹ Bahailik ilk başta Mirza Ali Muhammed'in kendisini gaybet dönemindeki on ikinci imam yani Mehdi olarak ilân etmesi ile başlamıştır. Sonrasında Mirza Ali Muhammed, El- Beyan adlı kutsal kitabın kendisine indiğini ileri sürerek Bahailiği bir din hâline getirmiştir. Bu dini inanışta Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi peygamberlerin yanı sıra Hinduizm'deki Krişna ve Budizmdeki Buda gibi kişiler de kutsal görülmektedir. Bahailer için en son gelen peygamberler Bah ve Bahaullah'tır. Gelecekte de yeni peygamberlerin gelmesi mümkündür. Bahailik, dönem dönem İran'da etkili olmuşsa da özellikle İslam Cumhuriyeti sonrası büyük bir ötekileştirmeye maruz kalmış ve marjinalleşmiştir. Bahailik ve Bahailerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Brookshaw ve Fazer, 2008.

³⁹² Amanat ve Vejdani, 2012: 26.

Devrimden sonra yeni rejim, kültürel ifade kalıbı olarak neyin kabul edileceğini dikte eden kültürel bir hegemonya projesine de girişmiştir. Humeyni yanlıları, kültürel devrim (*enqelab-e ferhengi*) adı altında Batı değer ve ideolojisinin İranlılar üzerindeki etkilerini silmeyi amaçlayan bir program başlatmıştır. Kültürel devrim dinî bir ulusal kimlik oluşturma projesinin parçası olarak aslında İran'daki yeni rejimin toplumsal kimlik ile devlet kimliğini aynı paydada buluşturma mücadelesiydi.³⁹³ Bu minvalde rejim, yeni anlatısını topluma işleyebilmek adına büyük bir çaba sarf etmiştir. Öncelikli olarak, devrimi sağlamlaştırma gerekçesiyle Humeyni'nin, "komünistlerin kalesi ve komuta merkezi" diye nitelendirdiği üniversiteler geçici süreyle kapatılmıştır.³⁹⁴ Radyo, televizyon, film endüstrisi hatta dinlenen müzikler bile rejimin müdahalesine maruz kalmıştır.³⁹⁵ Fars edebiyatı ve İran tarihi ile ilgili eserlerin yayın sayıları düşerken Arap ve İslam medeniyeti ile ilgili eserlerde büyük bir artış yaşanmıştır. 1981 yılında medya Şah dönemindeki gibi tektipleştirilmiş, basın ve yayın organları yeni rejimin ideolojisini yayma amacına hizmet eder hale gelmiştir.³⁹⁶

2.4.5. Direniş Anlatısı ve İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Paradigması

Yeni rejimin kurulma aşamasında ontolojik olarak güvende hissetme ihtiyacı, İran'ın dış politikasını da temelden belirlemiştir. İslam Cumhuriyeti'nin benimsediği Direniş Anlatısı'na göre dünyadaki devletler ve toplumlar ezenler ve ezilenler olarak ikiye ayrılmış olup, iki süper güç ve bunlarla yakın ilişkilere sahip olan devletler müstekbir (ezenler), iki kutuplu sistemden zarar gören devletler ise mustazafan (ezilenler) olarak yer almaktadır. Humeyni, "Bizler Amerika, Siyonizm ve İsrail'in başını çektiği küresel batılı yağmacılarla olduğu kadar uluslararası komünizm ile de savaş halindeyiz. İran (devrimi) mustazaf halklar için bir numunedir" ifadesiyle "Ne Doğu ne Batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti" şiarının ve Direniş paradigmasının temel söylemini ortaya koymuştur. Üstelik İranlı devrimciler başlangıçta küresel bir dalganın öncüleri olduğunu düşünmüşlerdir. Bu minvalde Humeyni, "toplumun bütün kesimlerindeki Müslümanlar ve ezilenler ayaklanmalıdır" demiştir.³⁹⁷ Bu süreçte İranlı din adamları ve devlet yöneticilerinin söylemlerinde bu tür ifadelere sıkça rastlamak mümkündür.

İranlı yöneticilerin devrim ihracı söylemi ise gerçek tehditleri daha da şiddetlendirerek İran'ı izole etmiştir.³⁹⁸ Üstelik 1979 Devrimi Körfez bölgesindeki eski statükoya ait rutinleri

³⁹³ Martin, 2000: 168.

³⁹⁴ Axworthy, 2020: 232.

³⁹⁵ Sreberny ve Torfeh, 2010: 1.

³⁹⁶ Beeman, 2005: 172-173.

³⁹⁷ Gündoğan, 2010: 173.

³⁹⁸ Saleh, 2013: 56.

bozmuş, devrimci İran'ın ortaya çıkması bölgedeki temel güven düzeyini daha da sağlıksız hâle getirmiştir. Böylece 1979 İran Devrimi bölge ülkeleri tarafından ontolojik bir tehdit olarak görülmüştür.³⁹⁹ İranlı devrimcilerin devrim ihracını ima eden ya da belirten açıklamaları, başta Irak olmak üzere birçok Arap ülkesinde büyük bir tehdit algısı yaratmıştır. Devrim sonrasında yeni rejim ontolojik güvenlik arayışına o denli yoğunlaşmıştır ki rasyonel hesaplamalara dayalı güç dengesi politikasını izlemekten uzak kalmıştır. Nitekim İran İslam Cumhuriyeti, süper güçlere karşı aynı anda meydan okuma, Arap rejimlerinin meşruiyetlerine karşı çıkararak onları karşısına alma ve Irak'la adım adım savaşa yaklaşma gibi fiziksel güvenliğini tehlikeye atacak politikalar izlemiştir.⁴⁰⁰

Bu süreçte İran'a yönelik en ciddi dış tehdit Irak'tan gelmiştir. İran'daki yeni yönetimin Irak'taki Baas rejimine yönelik sert demeçleri ve devrim ihracı söylemleri, İran-Irak ilişkilerinin tehlikeli bir yola girmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Irak'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şiilerin 1979 Devrimi'nden esinlenerek hareketlenmesinden kuşku duyan Saddam Hüseyin, Irak'taki önemli Şii din adamlarından Muhammed Bakır Es Sadr'ı idam etmiştir. Bakır Es Sadr, Şii dünyasının saygı duyulan bir din adamı olmasının yanı sıra İran'daki devrim sonrası oluşturulan yeni anayasada da önemli etkiye sahip bir kişiydi. Bu sebeple Es Sadr'ın idamı, İranlılar nezdinde büyük bir öfke ve tepkiyi beraberinde getirmiştir. Es Sadr'ın Saddam Hüseyin tarafından idamı, Hz. Hüseyin'in Yezid eliyle şehit edilmesine benzetilirken İranlı yönetici ve din adamlarının Saddam Hüseyin ve Baas rejimine yönelik söylemleri sertleşmiştir. Giderek gerginleşen atmosfer, nihayetinde Saddam Hüseyin'in 1975 Cezayir Anlaşması'nı feshettiğini ilan edip ordularını İran topraklarına sevk etmesiyle savaşa dönüşmüştür.⁴⁰¹

Aslında İran-Irak savaşı öncesi konjonktürde İran devletinin küresel sistemde güçler dengesi açısından yararlanabileceği koşullar mevcuttu. Sovyetler Birliği'nin 25 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgali sebebiyle uzun yıllardır müttefik olan Irak ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler bozulmuştu. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da önce komünist bir darbeyi desteklemesi ve sonrasında Afganistan'ı işgali, Saddam Hüseyin'in Sovyetler Birliği'ne yönelik güveninin sona ermesine neden olmuştur. Akabinde Saddam Hüseyin, Irak'taki komünist partisini kapatmış, birçok komünisti de infaz etmiştir. Bunun yanında Irak'la ABD

³⁹⁹ Asgarkhani ve Babaei, 2012: 160.

⁴⁰⁰ Firuzabadi, 2011: 49.

⁴⁰¹ Savaşın kaynağı hakkında farklı iddialar vardır. Bazı araştırmacılar İran'ın 1979-1980 yıllarındaki devrimci retoriğine dikkat çekmektedir. Bu retorik de etkisiyle Iraklı Şiilerin bir kısmı devrimden sonra ayaklanmış, Bakır Es Sadr da bu ayaklanma sonucunda idam edilmiştir. Bakır es Sadr'ın ölümünden sonra Humeyni, Irak halkının Baas rejimine karşı ayaklanıp onu yıkmaya çalışması gerektiğini söylemiştir. Diğer bir görüş ise Saddam Hüseyin'in İran'daki kaos ortamını Şatülarap nehrinde ve Huzistan'da hakimiyet kurmak için bir fırsat olarak gördüğünü belirtmektedir. Muhtemelen her iki görüşün de doğruluk payı vardır. Axworthy, 2020: 237-238.

arasındaki ilişkiler de 1960 ve 1970’li yıllar boyunca gergin bir durumdaydı. Ancak İran bu koşulları kendi yararına değerlendirebilecek siyasi bir atmosferde değildi. Büyükelçilik Krizi sonrasında Carter yönetiminin İran ile ilişkileri ılımlı bir düzeyde tutmaya yönelik girişimleri boşa düşmüştü. İran’daki yeni rejim içerideki ontolojik meselelerine gömülmüş durumdaydı.⁴⁰² Üstelik devrimden sonra İran’daki rejimin statüko karşıtı söylem ve davranışları, süper güçlerle yakın ilişkilere sahip birçok devletin kaygılanmasına yol açmıştı. Öyle ki Irak bir çok yönden uluslararası hukuka aykırı bir savaş⁴⁰³ yürütmesine rağmen pek çok devlet Irak’ı desteklemiştir.⁴⁰⁴

Diğer taraftan ABD karşıtlığından dolayı İran’ın güç dengesine uygun olarak Sovyetler Birliği’ne yönelmesi makul görünmekteydi. Ancak İranlı yöneticiler komünizmi ontolojik bir tehdit olarak görerek ülkedeki solculara da savaş açmış ve Sovyetler Birliği’ni de bir diğer kibirli güç olarak betimlemiştir. Bu sebeple İran Sovyetler Birliği’nden de tam ve açık bir destek alamamış, Sovyetler Birliği’nin İran’a desteği sınırlı kalmıştır. Nihayetinde İslam Cumhuriyeti genel olarak hem ABD hem de Sovyetler Birliği’ne karşı çatışmacı tonda bir dış politika izlemiştir. Ayrıca İran, devrim ihracını işaret eden söylemleriyle bölgedeki muhafazakâr rejimleri de teyakkuza geçirmiştir.

Ontolojik güvenlik yaklaşımında dikkat çekildiği üzere ontolojik olarak güvensiz hisseden devletler amaçlarla araçlar arasında sağlıklı bir ilişki kurmakta ve rasyonel politika yürütmekte zorlanabilmektedir. Nitekim İran’daki yeni rejim ontolojik sorunlarına o kadar yoğunlaşmıştır ki dışarıdaki gelişmeleri rasyonel bir şekilde analiz etme kapasitesinden uzaklaşmıştır. Öyle ki Irak’la yapılan hayatî nitelikteki savaş bile zaman zaman arka planda kalabilmiştir. Örneğin İran-Irak savaşındaki süreçle alakalı olarak Beni Sadr şöyle söylemiştir: “O dönem ordunun moralini bozan şeyler düşmandan değil kendi saflarımızdan geliyordu. Pilotlar mollaların favori hedefleri konumundaydılar. İranlı pilotlar Irak’la savaşırken İslam Cumhuriyeti Partisi (İCP) milletvekilleri hava kuvvetlerini Amerikan uşakları olarak lanetliyordu. İranlı pilotlar bana, “Siz İran’ın kurtarıcıları olduğumuzu söylüyorsunuz fakat parlamento bize CIA ajanı muamelesi çekiyor,” diye serzenişte bulunuyordu.”⁴⁰⁵ Saddam Hüseyin bile rejim tarafından Amerikan komplosunun bir parçası ve basit bir maşası olarak görülmekteydi.⁴⁰⁶ Bu anlamda İranlılara göre İran-Irak savaşında tüm dünya Irak’ı desteklemiştir. Nitekim İranlılar İran-Irak Savaşı’ndan çoğu kez Ceng-e Tahmili (*Dayatılmış*

⁴⁰² Ganji, 2006: 147.

⁴⁰³ Bu savaşın uluslararası hukuk açısından değerlendirildiği bir çalışma için Bkz. Wang, 1995: 83-109.

⁴⁰⁴ Sermedi, 2017: 15.

⁴⁰⁵ Axworthy, 2020: 271.

⁴⁰⁶ Axworthy, 2020: 241.

Savaş) olarak bahsetmektedir.⁴⁰⁷ Öte yandan maruz kalınan savaş, devrimci söylemlerin şiddetini arttırırken devrimin gerçek etkisini ise azaltmıştır. Bu anlamda savaş İranlılara kendilerinin uluslararası sistemde önemli sınırlamalara sahip olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁸

İran-İrak savaşının sürdüğü bir ortamda içeride rejimin İslamîleşme sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olarak İCP liderliği ile Beni Sadr arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Bir süre devam eden bu gerilimde kaybeden Beni Sadr olmuştur. Humeyni'nin İCP'ye desteğini açık bir şekilde ifade etmesiyle Beni Sadr meclis tarafından azledilmiş, akabinde yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Bu olayın sonrasında ise rejime yönelik en büyük tehdit Halkın Mücahitleri Örgütü'nden⁴⁰⁹ gelmiştir. İslamcı sosyalist bir silahlı örgüt olan Halkın Mücahitleri Beni Sadr'ın istifasından sonra ayaklanma çağrısı yapmış ve rejime karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. Bu süreçte kanlı terör eylemleri yüzünden İran amansız bir iç savaş ortamına sürüklenmiştir.⁴¹⁰ Halkın Mücahitleri pek çok yıkıcı saldırı ve suikast gerçekleştirmiştir. Bu eylemlerin birinde İCP merkez binası havaya uçurulmuş ve İCP lideri Beheştî'nin yanı sıra birçok ileri gelen İCP'li öldürülmüştür. Bir başka saldırıda Ebu Sadr'dan sonra ikinci cumhurbaşkanı seçilen Recai ve başbakan olan Bahoanar öldürülmüştür. Bombalama ve suikast eylemleri o kadar yoğunlaşmıştır ki rejimin üst düzey bürokratları ve İCP liderlerinin birçoğu ya ölmüş ya da yaralanmıştır. Ali Hamaney ve Haşimi Rafsancani gibi din adamları saldırılardan ancak yaralı olarak kurtulabilmişlerdir.

Bu süreçte ülkede tam bir terör ve anarşi havası hâkim olmuştur. Dışarıda Irak'la, içeride Halkın Mücahitleri ile olan savaş ve mücadele ülkede korku, belirsizlik ve paranoya atmosferini şiddetlendirmiştir. Böylece devrimci şiddetin dozu artmış, şiddet de meşrulaşmıştır. Rejimin içerideki tehditlere karşılık olarak uyguladığı baskı 1982'de zirveye ulaşmıştır. Nihayetinde Bâzergân, Beni Sadr ve Halkın Mücahitleri'nin tasfiye sürecinde İCP'yi desteklemiş olan Tudeh Partisi de 1983'te kapatılmıştır. Akabinde Sovyet diplomatları istenmeyen adam (*persona non grata*) ilan edilerek ülkeden çıkarılmıştır. İCP ile Tudeh arasındaki ilişkiler bozuldukça Sovyetler Birliği'nin İran'a zaten sınırlı olan silah arzı da azalmıştır. Savaş boyunca silah ve mühimmat elde etme noktasında Irak, İran'a nazaran çok daha avantajlı olmuştur.

⁴⁰⁷ Günümüzde dahi İranlılar tarafından bu savaş böyle görülmektedir. Örneğin Cevad Zarif, Trump'un yaptırımları ile alakalı olarak yaptığı konuşmada İran-İrak savaşı hakkında "Herkes Irak'ı destekledi. ABD, Sovyetler Birliği, Fransızlar, İngilizler" diye belirtmiştir. Adib-Moghaddam, 2021: 89.

⁴⁰⁸ Sermedi, 2017: 14.

⁴⁰⁹ Halkın Mücahitleri Örgütü ilk başta Özgürlük Hareketi'nin gençlik kolu olarak ortaya çıkmıştır. Akabinde Özgürlük Hareketi'nden bağımsız bir kimliğe evrilerek İslami bir örgüt formatına bürünmüştür. 1975 yılından sonra örgütün İslamcı üyeleri büyük ölçüde tasfiye edilmiş ve nihayetinde Halkın Mücahitleri daha Marksist bir çizgiye evrilmiştir. Bkz. Lekzayi, 2019: 161-162.

⁴¹⁰ Roy ve Khosrokhavar, 2013: 27.

İCP liderliğine yönelik bombalı saldırılar, suikastlar ve diğer şiddet eylemleri siyasî yapıyı derinden sarısa da 1983 yılı itibarıyla İran içeride ve dışarıda biraz rahatlamıştır.⁴¹¹ Savaş ülkeyi İCP liderliği altında birleştirmiş, İCP'ye muhalefeti ezme fırsatı ve devrimci kurumları konsolide etme olanağı vermiştir.⁴¹² Diğer taraftan cephede Irak orduları İran topraklarından uzaklaştırıldığı gibi İran ordusu savunma durumundan saldırı durumuna geçmiştir. Bu süreçte Saddam Hüseyin ve BM ateşkes çağırısı yapmışsa da İran bu çağrıya olumlu karşılık vermemiştir.

İran'ın savaşa devam etmesinde süregelen sağlıksız temel güveni ve bu minvalde Saddam Hüseyin'in ileride yeniden saldırıya geçebileceği korkusu önemli rol oynamıştır. Ayrıca İran-Irak savaşı devrimciler tarafından iyi ile kötü, İslam ile kâfirlik, Hz. Hüseyin ile Yezid arasındaki mücadele olarak lanse edilmiş, savaşa ontolojik bir anlam atfedilmiştir.⁴¹³ Bu ontolojik anlam İranlı yöneticilerin ateşkese razı olmasını zorlaştırmıştır. İran'ın savaştan beklentisi, Saddam Hüseyin'in devrilmesi ve devrimin yayılması hâline gelmiştir. Ancak bu durum Batının ve Arap monarşilerinin Irak'a olan desteğini arttırmıştır.⁴¹⁴ Bu sebeple İran, Irak'ı yenmeyi başaramamış ve 1980'lerin ikinci yarısında iki devlet arasındaki mücadele tam bir yıpratma savaşına dönüşmüştür. Bu süreçte İran uluslararası toplum tarafından izole edilmiştir. Irak'ın kimyasal silah kullanması ya da Hac sırasında İranlıların Suudi güvenlik güçlerince öldürülmesi gibi olaylarda İran, dünya kamuoyundan ciddi bir destek bulamamıştır. Üstelik savaşın sonlarına doğru İran kendisini sadece Irak'la değil, ABD ve Körfez ülkeleriyle de gayri resmi bir savaş halinde bulmuştur. Sovyetler Birliği İran'a silah göndermekle birlikte Irak'a daha çok yardım etmiş, Batı ise büyük ölçüde Irak'ı desteklemiştir.

Son olarak 1988 yılında İran'a ait bir yolcu uçağının ABD tarafından düşürülmesiyle İran artık ekonomik ve psikolojik bir çöküş aşamasına gelmiştir. Nihayetinde Humeyni "zehir dolu kâse" olarak nitelendirdiği ateşkese razı olmuştur. Irak bir süre daha savaşı sürdürse de en sonunda Saddam Hüseyin de ateşkesi kabul etmiş ve sekiz yıllık savaş nihayete ermiştir.⁴¹⁵ Her ne kadar bu savaş İranlılar için yıkıcı ve yıpratıcı olsa da bir açıdan önemli bir anlama da sahipti. İran devrimden önceki dönemlerde aşağılanma, acziyet ve mağlubiyet gibi duyguları yaşamış, yabancı istilaları ve işgallere maruz kalmıştı. Bu savaşta ise İranlılar kendi güçleriyle ayakta kalabilmişlerdir. Bu süreçte İran liderliği, ulusu harekete geçirmek için fedakârlık ve şehitlik

⁴¹¹ Beeman, 2005: 78.

⁴¹² Gündoğan, 2010: 169.

⁴¹³ Firuzabadi, 2011: 50.

⁴¹⁴ Roy ve Khosrokhavar, 2013: 29.

⁴¹⁵ Axworthy, 2020: 330-332.

gibi psiko-milliyetçi temalara ağırlık vermiştir. Ayrıca yoğun bir şekilde cesaret, millet sevgisi ve onur gibi duygusal temalar kullanılmış, böylece etkili bir savaş anlatısı oluşturulmuştur.⁴¹⁶

Savaştan hemen sonra Halkın Mücahitleri ile ilişkili görülen binlerce İranlı daha infaz edilmiştir. Humeyni bu katliamı liderlik arasında bir suç ortaklığı yaratmak, radikalizmi güçlendirmek ve bağlılığı az olanları elemek için kullanmıştır. Örneğin Humeyni'nin varisi olarak görülen Ayetullah Montazari bu idamları eleştirmiş ve akabinde varisliği Humeyni tarafından sona erdirilmiştir.⁴¹⁷

Humeyni dönemine damgasını vuran ve İran'ın sonraki dönemlerini de etkileyen bir başka önemli olay ise Salman Rüşdi meselesi olmuştur. Hind asıllı İngiliz bir yazar olan Salman Rüşdi, Hz. Muhammed'in aile hayatıyla dalga geçen, Kuran ayetlerinin şeytan tarafından uydurulduğunu ileri süren “Şeytan Ayetleri” adlı bir kitap yayımlamıştır. Bu kitap İslam dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Tam da bu esnada Humeyni muhtemelen kitaba karşı oluşan İslam dünyasındaki tepkiye liderlik etmesi gerektiğini düşünerek Rüşdi'nin görüldüğü yerde öldürülebileceği yönünde fetva yayımlamıştır.⁴¹⁸ Şeytan Ayetleri meselesi yüzünden başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesi ile İran arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Salman Rüşdi olayı aslında rejimin ateşkes sonrasında devrimci kimliğini koruma kaygısına bir çözüm olarak görülmüştür. Zira İran-Irak savaşının sonucu devrimin zafer vaadiyle tam anlamıyla örtüşmemektedir.⁴¹⁹ Bu fetva ile muhtemelen devrimci kimlik ve ideolojinin yeniden canlandırılması hedeflenmiştir.

2.5. Normalleşme, Küreselleşme ve Devrimci Anlatı Gölgesinde: Arafta Bir İran

Doksanlı yıllar İran için içeride ve dışarıda pek çok açıdan önemli bir kırılma noktasıdır. Humeyni'nin 1989'da ölümü, anayasada yapılan düzenlemelerin akabinde Hamaney'in Rehber Rafsancani'nin de cumhurbaşkanı olması, Körfez Savaşı, Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, ABD'nin “Yeni Dünya Düzeni” konseptini hayata geçirmesi, küreselleşmenin hızlanması gibi olay ve olgular İran'ın iç ve dış politikasını derinden etkilemiştir. Böylece savaş sonrası dönem, İran toplumu ve devleti için yepyeni bir süreç hâline gelmiştir.

⁴¹⁶ Adib-Moghaddam, 2021: 47.

⁴¹⁷ Mouzami, 2019: 261.

⁴¹⁸ Gündoğan, 2010: 226.

⁴¹⁹ Bu fetva meselesi belirli aralıklarla gündemde kalmayı sürdürmüştür. Muhammed Hatemi İran'ın Rüşdi'ye karşı düzenlenecek bir suikasta destek vermeyeceğini ifade etmiş ve bu meseleyi rafa kaldırmaya çalışmıştır. Ancak Ali Hamaney 2005 yılında fetvanın hala geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bu fetvanın İran'ın ontolojik güvenlik arayışı çerçevesinde zaman zaman araçsallaştırıldığını söylemek mümkündür. Gündoğan, 2010: 380.

Bu süreçte İran toplumu, modernite ile gelenek arasında daha karmaşık ve çelişkili bir konuma sürüklenmiştir.⁴²⁰ İranlılar, uğruna Şah'ı devirdikleri ve sekiz yıllık savaş yaşadıkları ekonomik ve sosyal değişim taleplerinin yerine getirilmesini beklemekteydi. Tam da bu dönemde neoliberalizm ve küreselleşmenin hızlanan etkisi tüm dünyayı derinden etkilemekteydi.⁴²¹ Tarihin Sonu⁴²² tezinin popüler olduğu bu dönemde iki blok arasındaki mücadelenin bitmesiyle Batı tarafından Batı değerlerinin mutlak zaferi ilan edilmiştir. İran'daki genç nüfus ve eğitilmiş orta sınıf ise bu gelişmelere kayıtsız değildi. İslam Cumhuriyeti'nin ilk on yılında üniversitelerde okuyan öğrenci sayısı artmış, nüfus çoğalmış, bilhassa genç nüfus önemli bir orana ulaşmıştı. Bu genç nüfusun yanı sıra eğitilmiş orta sınıf da Batı değerlerine ilgi duymaktaydı. Bu anlamda ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesini, liberal bir yönde ekonomik ve siyasî kazanımlar elde edilmesini ve demokratikleşmenin sağlanmasını isteyen kitle giderek güçlenmiştir. Böylece İranlı gençlerin çoğu aldıkları eğitimi, bu eğitimi kendilerine veren rejimin değerlerini sorgulamakta kullanmaya başlamıştır.⁴²³

İran'daki rejim için doksanlı yıllardan sonra ontolojik güvenliği sağlamak daha zor hâle gelmiştir. Kinval'in belirttiği gibi küreselleşme sonrasında din ve milliyetçilik, kimlik tanımlayıcısı olarak ontolojik güvenlik krizini aşmaya yönelik en önde gelen cevaplar hâline gelmiştir.⁴²⁴ Ancak devrimden sonra dinin siyaset ve iktidar uğruna kullanılması, devrimci vaatlerin yerine gelmemesi İslamcılığın toplum nezdindeki itibarının ve meşrulaştırıcı gücünün aşınmasına yol açmıştır. Ayrıca devrim sonrasında İran'da İslamî kimlik vazedilirken millî kimliğin ihmal edilmesi, derin bir kimlik krizine kapı aralamıştır.⁴²⁵ Bu anlamda millî kimliğin ihmal edilmesi ve dini kimliğin de artık gözden düşmeye başlaması ile İran için ontolojik güvenliği sağlama meselesi daha zorlu bir süreç hâline gelmiştir. Bu durum İran'da ontolojik uyumsuzluğu ve beraberinde rejimin meşruiyetine yönelik kaygıların kökenini oluşturmaktadır.

Üstelik İran liderliğinin Direniş paradigmasına geçisi İran'ın siyasal olarak yalnızlığa itilmesine böylece ağır yaptırımlara ve baskılara maruz kalmasına yol açmıştır. Neticede İranlılar ekonomik durumlarının kötüleşmesiyle ve uluslararası toplumdaki prestij ve itibarlarının aşınmasıyla yüz yüze kalmışlardır. Öte yandan İran'daki karar vericiler, ideolojik konumunu ve istisnaî duruşunu korumak ile küreselleşmeye ayak uymayı sağlayacak temel reformları hayata geçirmek konusunda kararsız ve çelişkili bir tutum sergilemiştir.⁴²⁶

⁴²⁰ Ramazani, 1992: 393.

⁴²¹ Holliday, 2020: 4.

⁴²² Bkz. Fukuyama, 1989.

⁴²³ Axworthy, 2020: 393.

⁴²⁴ Kinnvall, 2004: 741.

⁴²⁵ Ahmed, 2020: 210.

⁴²⁶ Sariolghalam, 2014: 168.

Doksanlı yıllarda ortaya çıkan ve iki binli yıllarda da belirginleşecek olan bir başka mesele ise İran'ın içerideki meşruiyetinin siyasetin sıradan bir meselesi hâline gelmesidir. Velayet-i Fakih konseptinde halk tam bir meşruiyet kaynağı değil rejimin işleyişine etki eden tamamlayıcı bir aktördür.⁴²⁷ Bu minvalde İran siyasetinde reformcular ile muhafazakârlar arasındaki mücadele ise halkın yönetimde daha etkin bir konuma yerleşip yerleşmeyeceği üzerine olmuştur. Genel itibariyle reformist liderler rejimle tamamen zıt düşecek ya da rejimi yıkacak bir tutum içerisine girmemişse de halktan gelen talepler sonucunda kendilerini rejim ile ister istemez çatışma içerisinde bulmuştur.

2.5.1. Normalleşme Süreci

Humeyni'nin ölümünden sonra öncelikli olarak İran anayasası revize edilmiştir. Başbakanlık makamı kaldırılırken cumhurbaşkanlığı makamının yetkileri arttırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamı hükümetin başı olarak bakanları atama ve görevden alma yetkilerini elinde toplamış, plan ve bütçe hazırlama işini de devralmıştır.⁴²⁸ Diğer taraftan Fakih'in görev ve sorumlulukları anayasal olarak daha da güçlendirilmiştir. Humeyni'den sonra gelecek Fakihlerin Humeyni'nin karizmasına sahip olamayacağı düşüncesi ile anayasada Fakih'in yetkilerinin vurgulandığı kısma “mutlak” ifadesi eklenmiştir.⁴²⁹ Humeyni sonrasında Fakih (Rehber) olarak ise cumhurbaşkanı olan Ali Hamaney seçilmiştir. Dinî olarak bir merce-i taklit olmayan Hamaney'in Rehberlik makamına geçmesiyle bu makam dinî bir makamdan uzaklaşarak daha da siyasetleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamına ise Rafsancani seçilmiştir.

Haşimi Rafsancani, Salman Rüşdî fetvasının yankıları sürerken cumhurbaşkanlığını devralmıştır. Rafsancani döneminde yeniden inşa süreci başlarken, ekonomiyi liberalleştirme yönünde kısmî adımlar atılmıştır. İslami rejimin ekonomik vaatleri savaş sırasında yerine getirilememiş ve ertelenmişti. Bu yüzden Rafsancani dönemindeki ilk öncelik ekonomik meselelere odaklanmak ve savaşın yaralarını sarmak olmuştur. Aslında bu normalleşme ve yeniden inşa süreci Humeyni hayattayken başlamıştı. Nitekim o dönem cumhurbaşkanı olan Ali Hamaney, İran ve İslamiyet'in çıkarları doğrultusunda diğer ülkelerle adil ve akılcı ilişkiler kurarak açık kapı politikası izleneceğini belirtmiştir. Rafsancani ise bu süreci daha üst bir düzeye taşımıştır. Bu minvalde Rafsancani “Yapım ve Onarım Cihadı” adını verdiği bir hükümet programı uygulamaya çalışmıştır. Rafsancani yönetimi ekonomiyi belirli ölçüde

⁴²⁷ Afacan, 2020: 185.

⁴²⁸ Rakel, 2007: 164.

⁴²⁹ İran anayasası 57. maddede şu ifade geçmektedir. “İran İslam Cumhuriyeti'nde hâkim olan erkler yasama, yürütme ve yargıdan ibarettir ki bunlar, ümmet imamlığının mutlak emir ve imametinin velayeti altından aşağıda zikredilen hususlara göre hareket eder”. Bkz. Kılınç, 2018.

liberalleştirmiş ve ülkede belirli düzeyde ekonomik büyüme yakalanmıştır. Ancak yine de ekonomik refah ve siyasal liberalleşme noktasında beklentiler tam olarak karşılanmamıştır.⁴³⁰

Rafsanjani dış politikada ise İran'ın izolasyonunu bitirmeye yönelik yumuşama politikası izlemiştir. Avrupa devletleri Rafsanjani'nin bu tutumuna bir ölçüde olumlu karşılık verse de ilişkilerde istenilen düzeyde bir ilerleme sağlanamamıştır.⁴³¹ Rüşdî olayı bu dönemde Batı ile ilişkilere gölge düşürmüştür. Diğer taraftan Çin ve Rusya ile ilişkiler daha pragmatist bir düzlemde seyretmiştir. Zira bu iki ülke ile olan ilişkilerde İran'ın iç yapısını tehdit edecek ontolojik ya da ideolojik bir tehditkârlık durumu nispeten daha azdı.⁴³² Billhassa Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya ile İran arasındaki ilişkiler daha hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bunda elbette ki jeopolitik ve ekonomik nedenler de etkili olmuştur.⁴³³ Ancak onlar kadar bir diğer önemli etken sosyalizmin sona ermesinden sonra İran'ın ontolojik güvenliğine yönelik önemli bir tehdidin ortadan kalkmış olmasıydı.

İran'ın ABD ile ilişkileri ise daha karmaşık şekillenmiştir. Rafsanjani döneminde İran Batı ile yakınlaşmak istese de artık bir rutin hâline gelmiş olan ABD ve İsrail karşıtlığından vazgeçmek İranlı karar vericiler için kolay değildi. Bu anlamda Rafsanjani'nin mütereddit adımları ABD tarafından karşılık görmemiştir. ABD açısından İran'ın Batı'daki algısı öylesine kötüydü ki İran'la yeniden yakınlaşma riskli ve gereksiz görünüyordu. Artık tek kutuplu bir sistem vardı ve bu sistemde ABD'nin kendine güveni çok daha fazlaydı.⁴³⁴ Bu minvalde ABD Irak ve İran'a karşı çifte çevreleme (*dual containment*) politikası izleyerek her iki devleti de dünya siyasetinden tecrit etmeye çalışmıştır. Öte yandan İran, ABD ve İsrail karşıtlığı üzerinden temellenen rutinlerini devam ettirmiş; Hizbullah, Hamas gibi örgütlere desteğini de arttırmıştır. Nihayetinde ABD yönetimi 1996 yılında İran'a yeni yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Yaptırımların temel sebebi İran'ın Hizbullah, İslamî Cihad ve Hamas'a yönelik desteği olarak belirtilmiştir.⁴³⁵

Soğuk Savaş'ın bitmesi, İran'ı önemli bir manevra alanından mahrum bırakmıştır. Bu nesnel gerçeklikle birlikte İran, dış politikada daha pragmatist bir eksene kayma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır.⁴³⁶ Bu minvalde dış politikada Körfez'de istikrarın sağlanması, küresel ekonomiye katılım, bölgesel ve küresel kurumlarla daha fazla ortak çalışma gibi amaçlar benimsenmiş, normalleşme yönünde adımlar atılmıştır. Rafsanjani dönemine dış politika

⁴³⁰ Axworthy, 2020: 394.

⁴³¹ Ehteshami ve Zweiri, 2008: 57-58.

⁴³² Sariolghalam, 2014: 175.

⁴³³ Rakel, 2007: 180.

⁴³⁴ Axworthy, 2020: 399.

⁴³⁵ Gündoğan, 2010: 395.

⁴³⁶ Gündoğan, 2010: 337.

açısından damgasını vuran olay ise Irak'ın Kuveyt'e saldırması ve akabinde ABD öncülüğünde kurulan koalisyonun Irak'a düzenlediği operasyon olmuştur. Kuveyt'i işgalin ardından Irak, Körfez bölgesindeki birincil tehdit haline gelirken İran kaynaklı ideolojik ve stratejik tehdit bir süreliğine arka planda kalmıştır. Bunun da olumlu etkisiyle İran'ın Körfez ülkeleriyle ilişkileri yavaş da olsa gelişmeye başlamıştır.

Ayrıca Sovyetlerin dağılmasından sonra İran'ın Orta Asya ve Transkafkasya'ya yönelik ilgisi de artmıştır. Ramazanî'ye göre bu dönemde İran'ın “ne Doğu ne Batı politikası”, “hem Kuzey hem Güney politikası” yönünde değişim göstermiştir.⁴³⁷ İran, Körfez Savaşı sırasında iki tarafa da uzak mesafede olduğu bir tarafsızlık politikası izlemiş, Körfez'de yabancı askeri güçlerin bulunmasını engellemeye çalışmıştır. Körfez bölgesinde kendisinin başat devlet olduğu bölgesel bir iş birliği ve güvenlik mekanizması kurmayı bile denemiştir.⁴³⁸ Ancak Körfez ülkeleri aktif bir İran'ı bölgede görmek istememiştir. Körfez ülkeleri İran merkezli bir güvenlik mekanizmasını kabul etmektense ABD hegemonyasını tercih etmiştir. Bu sebeple Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin Ortadoğu'daki nüfuzu artmış ve ABD Basra Körfezi'ni denetleyecek pozisyona yerleşmiştir.

2.5.2. İran'ın Biyografik Anlatılarında Değişim Denemesi: Dini Demokrasi

Rafsanjani dönemi İranlıların değişim ve dönüşüm talepleri için genel anlamda hayal kırıklığı ile sona ermiştir. Öncelikli olarak ekonomik ve siyasal beklentiler karşılanamamıştır. Ayrıca bu dönemde İran halkı ve bilhassa gençler küreselleşmeden ve teknolojik değişimlerden derinden etkilenmiştir. Bu anlamda rejimin devrimci İslami kimliği ve ideolojisi İran toplumu ile uyumsuz hâle gelmeye başlamıştır. Neticede halkın değişim ve dönüşüm istekleri 1997 seçiminde Muhammed Hatemi'nin şahsı üzerinden yankı bulmuştur. Halk reformcu, ılımlı ya da liberal gibi suçlamalara maruz kalan ve Rafsanjani kabinesinin Kültür Bakanlığı'ndan istifa etmiş olan Hatemi'yi ezici bir çoğunlukla cumhurbaşkanı seçmiştir. Hatemi ilk başta rejim ile toplumu aynı paydada bir araya getirebilecek bir figür olarak öne çıkmıştır. Kum'da Muntazeri ve Mutahhari'den dersler görmüş, ayrıca Tahran ve İsfahan'da seküler müfredata sahip üniversitelerde felsefe eğitimi almıştı. 1970'li yıllarda Humeyni destekçileri arasına katılan Hatemi, güçlü dini referanslara sahip bir seyyiddi. Seçim sürecinde liberal bir söylem benimseyen Hatemi halkta değişim ve dönüşüm noktasında büyük bir beklenti yaratmıştı. Hatemi “dinî demokrasi” söylemi altında İslam'ı ve demokrasiyi İranlılık kimliğinin bir parçası hâline getirerek devlet ile toplumu barıştırmayı vadetmişti.⁴³⁹

⁴³⁷ Ramazanî, 1992: 394-400.

⁴³⁸ Garayag, 2008: 285.

⁴³⁹ Bayat, 2015: 17.

Nitekim Hatemi'nin seçilmesiyle halkta iyimserlik ve coşku hâkim olmuş, devrimden sonra ilk kez milyonlarla ifade edilebilecek kitleler sokaklarda seçim zaferini kutlamıştır.⁴⁴⁰ Hatemi kanuna dönüş, hukuki yönetim ve halk egemenliği gibi sloganlarla geleneksel iktidarı revize etmeyi amaçlamıştır. Zira İranlılardan böyle bir değişiklik yapılması yönünde büyük bir talep ortaya çıkmıştı. Bu anlamda rejim, aslında ilk defa büyük bir meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Seçim sonucunun gösterdiği üzere dinsel meşruiyete dayalı sistem, artık halk nazarında yeterince cazip görünmüyordu.⁴⁴¹ Hatemi'nin seçim zaferi yeni orta sınıfın ve gençlerin isteklerini yansıtmaktaydı. Bu istekler salt ekonomik değildi. Sosyo-politik, kültürel ve ideolojik beklentilerin de önemli payı vardı. Bunun yanında devrim öncesinde aydınların önemli bir kısmı İslami ideolojiden yararlanarak muhalefet yapmaktaydı. Ancak yeni aydınlar, dinsel ideoloji ve anlayıştan giderek uzaklaşmaktaydı.⁴⁴²

Hatemi dönemindeki dış politika vizyonu ise gerilimi düşürme ve yumuşama politikalarına ağırlık verme çerçevesinde olmuştur. Küresel eğilim ve toplumsal dinamikler İran'ın karşı karşıya olduğu tecride son verilmesi, Orta Doğu ve Batı ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi yönündeydi. Hatemi bir açıdan Rafsancani'nin normalleşme politikasını ileriye taşımıştır. Ancak Hatemi döneminin Rafsancani döneminden temel farkı, Batı ile ilişkilerin gelişmesi yönünde daha kararlı adımların atılması ve içeride daha liberal politikaların denenmesi olmuştur. Bu anlamda Hatemi ünlü CNN röportajında büyük Amerikan ulusu diyerek ABD halkını takdir ederken terörizmi reddetmiş, Rehine Krizi nedeniyle de pişmanlığını ifade etmiştir.⁴⁴³ Hatta ABD ile bir tür uzlaşma olasılığından bahsetmiştir.⁴⁴⁴ “Medeniyetler Diyalogu” (*Goftego-ye Temeddunha*) söylemi çerçevesinde Hatemi ABD, Batı ve diğer Körfez ülkelerine zeytin dalı uzatmıştır. Ancak Hatemi'nin tüm bu çabaları, beklentileri karşılamaktan uzak bir netice vermiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı görünürde barışçıl bir pozisyon benimsemesine rağmen nükleer faaliyetler⁴⁴⁵, İran'ın Filistin davasına desteği ve İsrail karşıtlığı gibi rutin ve davranışlar Batı ile ilişkilerin gelişmesini sınırlamıştır.

⁴⁴⁰ Axworthy, 2020: 408-411.

⁴⁴¹ Fekri, 2011: 198.

⁴⁴² Fekri, 2011: 207-208.

⁴⁴³ Rieffer-Flanagan, 2009: 17.

⁴⁴⁴ Ehteshami ve Zweiri, 2008: 62.

⁴⁴⁵ İran'ın nükleer programı Halkın Mücahitleri'nin 2002 yılında İran'ın uranyum zenginleştirmek için iki gizli tesis inşa ettiğini açığa çıkarmasıyla gündeme gelmiştir. Hatemi bilgilerin doğru olduğunu ancak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nı (IAEA) bilgilendirmek zorunda olmadıklarını, zira tesislerin faaliyete geçmediğini ifade etmiştir. Bu anlamda Muhammed Hatemi'nin nükleer faaliyetler meselesinde sistemin görüşlerini zımmî olarak kabullenmiş görüldüğü söylenebilir. 2003'te IAEA görevlileri ve uzmanları İran'ın nükleer tesisini ziyaret etmiş ve İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili gereken bilgileri vermediğini ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı ihlal ettiğini rapor etmişlerdir. Bu dönemde nükleer müzakereler gerçekleşiyse de müzakere girişimleri ABD'nin de sorun çözmemeye yönelik tavrı nedeniyle âkim kalmıştır. 2003 yılındaki taslağı da Ahmedinejad reddetmiş ve akabinde başmüzakereci Hasan Ruhani görevinden istifa etmiştir. Axworthy, 2020: 475-477.

Tüm bunlar bir yana 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Bush Doktrini ve akabindeki gelişmeler Hatemi'nin hamlelerini neredeyse tamamen boşa düşürmüştür. Birleşmiş Milletler tarafından Medeniyetlerin Diyalogu Yılı olarak seçilen tarih olan 2001, ironik olarak yeni bir Medeniyetler Çatışması'nın neredeyse kutsal savaşa varan bir tonda geri döndüğü yıl olmuştur. Taliban'la ilişkileri bozuk olan İran, her ne kadar 11 Eylül saldırılarını kınamış ve ABD işgali sonrasında Afganistan'da yönetime geçen Hamid Karzai'ye destek vermişse de ABD'den olumlu bir karşılık alamamıştır. 2002 yılında İran devletinin basın ajansı IRNA tarafından yapılan anket, halkın %70'inin ABD ile ilişkilerin yeniden tesisine olumlu baktığını göstermekteydi.⁴⁴⁶ Ancak 11 Eylül sonrasında ABD'de böyle bir eğilimin esamesi kalmamıştır. Böylece Hatemi'nin Medeniyetler Diyalogu söylemi ABD'nin “terörle savaş” söyleminin ardında kaybolup gitmiştir.⁴⁴⁷

Üstelik Bush yönetimi İran'ı Şer Eksenine dâhil edip “haydut devlet” olarak damgalamıştır. Bush'un Şer Ekseni konuşması Hatemi'nin politikalarına yönelik sert bir tokat olmuştur. Bush'un İran politikası İran'daki tutucuların, ABD ve Batıların güvenilmez olduklarına yönelik söylemlerini destekler nitelikteydi. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ise İran'da yeni ve anlaşılır bir paranoya atmosferini beraberinde getirmiştir. Rejim değişikliği ve askerî harekât söylentilerinin arttığı bir ortamda İran ABD tarafından kuşatılmıştır.⁴⁴⁸ George W. Bush (2000-2008) neredeyse her konuşmasında İran'ı kitle imha silahları elde etmekle ve teröre destek vermekle suçlamaktaydı. İran'ın ABD'ye verdiği yanıt ise, ABD ve İsrail karşıtı açıklamaların artması, devrimci retoriğin canlanması ve askeri hazırlıkların hızlanması olmuştur.⁴⁴⁹

Muhammed Hatemi ABD ile ilişkilerin aksine, Avrupa ile ilişkilerde bazı kazanımlar elde etmiştir. “Rüşdi meselesini tamamen kapatılmış olarak düşünebiliriz” diyerek bu meseleyi gündemden büyük ölçüde düşürmüş, İtalya ve Fransa'ya geziler düzenlemiş, İngiltere ile ilişkileri yeniden tesis etmiş, Almanya'dan borç almıştır. Hatemi, Körfez bölgesinde de yumuşamayı temel ilke olarak belirlemiştir. Bölgedeki Arap ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiş ve çeşitli anlaşmalar yapmıştır.⁴⁵⁰ Ancak bu gelişmeler dönemsel olarak kalmış ve İran, Batı ve Arap devletleri için güvenilir ve stratejik bir ortak haline gelememiştir.

Muhammed Hatemi aslında İran'ın devlet kimliğine demokratik bir ruh getirmeye çalışmıştır. Hatemi'nin seçilmesi, Bâzergân'ın öne sürdüğü ancak Humeyni'nin kabul etmediği Demokratik İslam Cumhuriyeti konseptinin hayata geçirilmesi yönündeki halk talebinin

⁴⁴⁶ Axworthy, 2020: 445.

⁴⁴⁷ Ehteshami ve Zweiri, 2008: 56.

⁴⁴⁸ Axworthy, 2020: 448.

⁴⁴⁹ Gündoğan, 2010: 411.

⁴⁵⁰ Ehteshami ve Zweiri, 2008: 61-62.

yansımasıydı. Hatemi'nin sivil topluma yönelik vurgusu, hukukun üstünlüğüne, ifade özgürlüğüne ve demokratikleşmeye yönelik vaatleri halkın beklentileriydi.⁴⁵¹ Ancak bu yöndeki beklenti ve değişimler, Rehber Ali Hamaney ve yakın çevresindeki radikalleri telaşlandırmıştır. Rehber Ali Hamaney Hatemi'nin reform projesinin başarısız olduğunu görmeye istekli birisiydi. Hamaney ve taraftarları Hatemi'nin değişim taleplerini devletin ontolojik güvenliğine yönelik bir tehdit olarak dikkate almıştır. Bu yüzden devlet güvenlik aygıtları, Hatemi destekçilerinin üzerine gitmeye başlamıştır. Müesses nizama yakın olan kişiler Hatemi'ye öfkelerini, Hatemi'nin çevresindeki popüler şahsiyetleri ve bakanları hedef alarak göstermiştir. Rejim hakkında eleştirel tutum alanlar suikasta ya da faili meçhul cinayetlere uğramış, reformcu gazeteler kapatılmış ve basına yönelik baskılar artmıştır. Akabinde öğrencilerin öncülük ettiği, Musaddık ve Bâzergân gibi isimler lehine sloganlar atılan gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Bunun üzerine Devrim Muhafızları Ordusu (*Sepahe Pasderane Enqelabe*) liderleri Hatemi'ye askeri müdahaleyi ima eden bir ültimatoma vermişlerdir.⁴⁵²

Ancak Hatemi müesses nizamın bu baskılarına karşı taraftarlarınca beklenen dik duruşu gösteremeyerek kendisini destekleyenlerin umutlarını boşa çıkarmıştır.⁴⁵³ Hatemi sisteme meydan okuyacak bir hamle yapmaktansa müesses nizam ile uzlaşma aramıştır. Hatemi, dinî demokrasi söylemi ile rejime demokratik bir ruh katmak istemişse de kararlı bir şekilde yapısal reformlar tatbik edememiş, girişimlerinin birçoğu müesses nizam tarafından sabote edilmiştir.⁴⁵⁴ Örneğin Koruyucular Konseyi'nin yetkilerini sınırlamayı ve devlet başkanının yetkilerini arttırmayı öngören yasa tasarıları gündeme getirirse de netice alamamıştır. Hatemi kendi yakın çevresine bile destek vermeyi başaramamış, ifade ve hürriyet özgürlüğü vaatlerini yerine getirememiştir. Böylece Hatemi'nin seçim zaferleri gerçek bir değişim ve dönüşüm isteyen İranlılar için Pirus Zaferi'nden öteye gidememiştir. Hatemi dönemindeki sorunlar özünde dini otorite (*velayet-e faqih*) ile demokrasi ilkesi arasındaki çatışmaya dayanmaktaydı. Bu durum İran'daki devlet kimliğinin teolojik yapısı ile toplumun liberal demokrasi talebinde bulunan önemli bir kesimi arasındaki ontolojik uyumsuzluğun bir neticesiydi.

Öte yandan çoğu İranlı Hatemi'ye yönetici elitlerin ekonomik hâkimiyetini kıracağı, demokratikleşme ve liberalleşme yönünde ciddi atılımlar gerçekleşeceği inancıyla oy vermişti. Ancak beklentiler gerçekleşmemiş ve toplumun önemli bir kısmı büyük bir hayal kırıklığı içerisinde kalmıştır. Böylece toplumsal kimlik ile devlet kimliği arasındaki uçurum derinleşmiş

⁴⁵¹ Ramazani, 2004: 9.

⁴⁵² Sinkaya, 2010: 117.

⁴⁵³ Axworthy, 2020: 435.

⁴⁵⁴ Afacan, 2007: 306.

ve rejimin ontolojik kaygıları da artmıştır. Hatemi'nin reformlarının sistemle çatışmaksızın hayata geçirilmesi mümkün değildi. Hatemi şiddet kullanmadan Ayetullah Montazeri'nin önerdiği gibi istifa ya da çeşitli sivil itaatsizlik eylemleri ile halkın taleplerini gerçekleştirmeyi deneyebilirdi. Ancak Hatemi sistemi yıkma riskini göze alabilecek birisi değildi ve bunları yapmadı.⁴⁵⁵

2.5.3. Popülist ve Devrimci Retoriğin Canlanması

Hatemi yönetiminin ekonomik sorunları çözememesi ve George W. Bush'un İran karşıtı yaklaşımı İran içerisinde radikalizmin körüklenmesine ve Batı karşıtı siyasi duruşun güçlenmesine yol açmıştır.⁴⁵⁶ Tam da bu süreçte Ahmedinejad, basit dili, ucuz kıyafetleri ve milliyetçi söylemleri ile alt tabakanın desteğini alarak popülarite kazanmıştır. Ahmedinejad İranlılık, İran kültürü ve İran İslam'ı gibi kavramlarla 2005 cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır.⁴⁵⁷ İçeride yozlaşmış seçkinleri eleştiren dışarıda da hegemonik güçlere karşı daha saldırgan bir söylem içeren bir politika izlemiştir. Ahmedinejad, Hatemi'nin uzlaşmacı politikasının İran'a fayda getirmek bir yana aşağılanma ve utanç getirdiğini belirtirken artık pek hükmü kalmamış olan "Medeniyetler Diyalogu" ilkesinin yerine de "Batıya Karşı Koyma Politikasını" (*Siyasete Rubaruye Ba Garp*) uygulamaya başlamıştır.⁴⁵⁸

Şovenist politikalarına rağmen Ahmedinejad yönetiminin dış politikası birçok gözlemcinin tahmin ettiğinden daha az aşırı olmuştur. Bu anlamda Ahmedinejad 2008 yılında yaptığı konuşmada "ABD dâhil tüm devletlerle iyi ilişkiler içerisinde olmak istiyoruz. Ancak bu ilişkiler adalet, eşitlik ve karşılıklı fayda temelinde olmalı" gibi demeçler vermekteydi.⁴⁵⁹ Ayrıca AB ile ilişkiler geliştirilerek ABD-AB bloku kırılmak isteniyordu.

Ancak Ahmendinejad'ın popülist söylemleri İran'ı olduğundan çok daha tehlikeli bir devlet olarak damgalamıştır. Bunda özellikle İsrail ile ilgili demeç ve eylemleri önemli rol oynamıştır. Ahmedinejad Holokost'un bir mitten öte anlam ifade etmediğini belirtmiş, Holokost'u inkâr konferansları tertiplemiş, İsrail karşıtı birçok sert beyanda bulunmuştur. Ahmedinejad'ın bu ve benzeri söylemleri İran'ın AB ile ilişkilerini baltaladığı gibi Çin ve Rusya'nın BM'de İran'a destek vermesini de zorlaştırmıştır. Bu durumdan İran karşıtları iyi yararlanmıştır. Örneğin Ahmedinejad'ın Humeyni'den alıntı yaparak "Kudüs'ü işgal eden rejim tarih yapraklarından silinmelidir" (*in rejim-e eşgalgiri-e Qods bayed ez safe-ye rozegar*

⁴⁵⁵ Axworthy, 2020: 459.

⁴⁵⁶ Salamey ve Zanoobia, 2011.

⁴⁵⁷ Fekri, 2011: 219.

⁴⁵⁸ Dodson ve Manochehr, 2008: 72.

⁴⁵⁹ Rieffer-Flanagan, 2009: 17.

mahv şevved) ifadesi Batı medyasında “İsrail haritadan silinmelidir” şeklinde lanse edilmiştir.⁴⁶⁰ Birçok İran karşıtı için Ahmedinejad’ın radikal söylemleri İran’ı ötekileştirme yönünde kullanılışlı bir araç hâline gelmiştir.

Ahmedinejad da bu durumdan çok rahatsız değildi. Zira Ahmedinejad’ın provakatif ve abartılı tavırları iç siyasetle yakından ilişkiliydi.⁴⁶¹ İsrail ve Holokost hakkındaki açıklamaları ulusal çıkarlarla bağdaşmayacak şekilde sert ve provokatifti. Ancak Ahmedinejad’ın bu şovenist politikalarının perde arkasında, içerideki siyaseti dizayn etme amacı önemli yer tutmaktaydı. Ahmedinejad muhtemelen köktenci söyleme vurgu yaparak rejimin devrimci enerjisini tazelediğine ve devrimin ilk dönemlerindeki dinsel coşkuyu geri getirdiğine inanmaktaydı. Ahmedinejad’ın yaptığı İranlıların yatay ve dikey kimliklerin çatışmasıyla ilgili ontolojik uyumsuzluğunu aşma ve bu minvalde toplumsal kimliği müesses nizamın biçtiği devlet kimliği ile ortak bir paydada buluşturma çabasıydı. Ancak Ahmedinejad’ın bu stratejisinin dış politika adına önemli sonuçları olmuş, İran’ın Direniş paradigmasına yönelik vurgusunun artmasıyla Batı ile İran arasındaki gerilim ve çatışma belirginleşmiştir.⁴⁶²

Ahmedinejad dönemindeki bir diğer önemli gündem İran’ın nükleer faaliyetleri olmuştur. Aslında İran İslam Cumhuriyeti dönemindeki nükleer faaliyetler, 1995’te Rafsancani döneminde Buşehr reaktörünün yeniden inşa edilmesiyle başlamıştır. Reaktörün inşası ile ilgili olarak Rusya ile anlaşılmasına rağmen teknik sorunlar, yaptırımlar ve baskılar sebebiyle uzun gecikmeler yaşanmıştır. Ancak 2010 yılında reaktör için açılış töreni düzenlenerek ilk yakıt yüklemesi yapılmış, 2011 yılında reaktör düşük kapasiteyle de olsa yakıt üretimine başlamış ve elektrik üretebilir hâle gelmiştir.⁴⁶³

Elçilik krizinden beri yaptırımlara maruz kalan İran, artan nükleer faaliyetleri ve direniş paradigmasına yönelik vurgusunun da etkisiyle daha ağır yaptırımlara maruz kalmaya başlamıştır. BM Güvenlik Konseyi uranyum zenginleştirmesinin durdurulmasına yönelik olarak İran malvarlıklarını dondurmak ve İran’a silah ambargosu uygulamak gibi yaptırım kararları almıştır. Öte yandan nükleer faaliyetler meselesi İran içerisinde milliyetçi duyguları kabartmıştır.⁴⁶⁴ Bu anlamda İslam Cumhuriyeti, caydırıcılık ya da gücünü arttırma gibi saiklerin yanı sıra bağımsızlığını teyit etmek ve kimliksel istikrarını sağlamak amacıyla nükleer faaliyetleri sürdürmekte böylece ontolojik güvensizliğini aşmaya çalışmaktadır.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ <https://www.mehrnews.com/news/2031052/> (erişim tarihi:28.11.2021)

⁴⁶¹ Axworthy, 2020: 484-488.

⁴⁶² Firuzabadi, 2015: 155-156.

⁴⁶³ Axworthy, 2020: 474.

⁴⁶⁴ Axworthy, 2020: 480.

⁴⁶⁵ Behraves, 2018: 847.

İran'ın nükleer faaliyetlerinin gündemde olduğu süreçte bölgedeki etki ve nüfuzu da artmaya başlamıştır. Bu durum Ürdün Kralı Abdullah'ın “Şii Hilali” uyarısı ya da Suudi Arabistan ve Mısır gibi devletlerin İran'a yönelik artan tehdit algılarından anlaşılabilir.⁴⁶⁶ Ancak İran'ın bu dönemde Şii Hilali'ne uygun bir hegemonya kurma potansiyeline sahip olduğunu söylemek pek makul değildir. Bu dönemde İran'ın bölgede artan etkisi, kendi gücünün yansımından ziyade ABD'nin Irak ve Afganistan işgallerinden kaynaklanmıştır.⁴⁶⁷ İran'ı dengeleme noktasında önemli yere sahip olan Taliban ve Baas rejiminin devrilmesi, bölgede güç boşluğu meydana getirmiştir. Bu güç boşluğunu ise İran gerek ideolojik gerekse jeopolitik gücüyle doldurmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde petrol fiyatlarının artması da İran'ın materyal gücünün artmasına olanak sağlamıştır. Üstelik 2006 İsrail-Hizbullah Savaşı'nda İran'ın prestiji artmış ve söylemlerinin etkisi daha da güçlenmiştir. Böylece bölgede olası bir İran hegemonyasından ve Şii Uyanışı'ndan söz edilmeye başlanmıştır.⁴⁶⁸ Tüm bu ifadelerin cisimleşmiş hali ise Direniş Ekseni olmuştur.

2.6. İran'ın Temel Güven Düzeyi ve Ontolojik Kodları

Çalışmanın bu kısmında İran'ın temel güven düzeyi irdelenerek bu durumun devrim sonrası İran iç ve dış politikasına nihayetinde de Direniş Ekseni'nin oluşumuna ne derece etki ettiği gösterilmesi amaçlanmaktadır. Burada ilk olarak şu önemli soru ortaya çıkmaktadır. Bir aktör için temel güvenin belirleyici kriterleri nelerdir? Bir başka deyişle İran'ın sağlıklı ya da sağlıklı bir temel güvene sahip olduğu nasıl anlaşılabilir? Ontolojik güvenlik literatürüne göre bireylerin temel güveni, erken dönemlerindeki biçimlendirici deneyimler ve kurucu ötekiyle ilişkiler üzerinden şekillenmektedir. Bu anlamda bireyin erken deneyimlerinden edinilen temel güven daha sonraki yaşamının bel kemiği haline gelmektedir.⁴⁶⁹ Travmatik deneyimler ve benzeri sancılı süreçler aktörün sağlıklı bir temel güvene sahip olmasına yol açmaktadır. Bu anlamda devletlerin de bilhassa devlet inşa süreçlerinin erken dönemlerinden itibaren travmatik sosyal karşılaşmalar, büyük savaşlar ve diğer yıkıcı olaylar gibi deneyimlerle karşı karşıya kalabildiği, böylece sağlıklı bir temel güven düzeyine sahip olabildiği söylenebilir. Alexis de Torqueville'nin işaret ettiği üzere “insanların bütün bir ömrünce sürdüreceği alışkanlıklarını, ön yargılarını ve ihtiraslarını ilk yıllarına bakarak anlayabileceğimiz gibi, devletlerin

⁴⁶⁶ Bkz. Lawrance, 2014.

⁴⁶⁷ Axworthy, 2020: 492.

⁴⁶⁸ Özkan, 2016: 42.

⁴⁶⁹ Ejduş, 2018: 8.

davranışlarını anlamak için de erken dönemlerine bakarak temeline inmemiz, millî karakterini oluşturan kaynakları bulmamız gerekmektedir".⁴⁷⁰ Ayrıca sağlıklı bir temel güven düzeyine sahip olan aktörlerin kurucu ötekileri ile ilişkileri de olumsuz ötekileştirme çerçevesinde şekillenecektir. Bu anlamda bir devletin sağlıklı bir temel güvene sahip olup olmadığını anlamanın bir diğer yolu da kurucu ötekileri ile ilişkilerine bakmaktır. Özellikle sağlıklı temel güven düzeyinde ötekileştirme, ontolojik güvenlik inşasının önemli bir parçasıdır. Nitekim bu tür aktörler için somut ve değerli bir düşmanın varlığı ve bu bağlamda tanımlanan amaçlar benliğin inşası için çoğu zaman gereklidir.⁴⁷¹ Buttler ve Mc Manus'ın belirttiği üzere algılanan şey dışsal etkiler kadar benlik ve duygular tarafından belirlenmektedir. Toplumsal dışlanma korkusu yaşayan veya dünyayı tehdit ve tehlike ortamı olarak gören aktörler düşmanlık işaretlerine dostluk işaretlerine göre daha belirgin bir şekilde dikkat eder.⁴⁷² Kurucu ötekiyle ilişkilerde düşmanlığın belirgin bir yer tutması, aslında dışlanma korkusunun ve sağlıklı bir temel güvenin göstergesidir.

Öte yandan Giddens'e göre ontolojik güvenlik ve varoluşsal kaygı, moderniteye ve küreselleşmeye özgü bir kavramdır. Zira artık aktörler için meşruiyet sağlamak çok daha önemli hale gelmiştir.⁴⁷³ Bu çerçeveden bakıldığında devletlerin modern dönemlerdeki ulus-devlet inşası süreçleri, temel güven seviyesinin oluştuğu aralık olarak dikkate alınabilir. Bu minvalde İran'ın temel güven düzeyini anlayabilmek için modern İran tarihindeki olaylara bakmak gerekmektedir. Modern İran'ın ulus-devlet inşası süreci, zorlu ve travmatik olmasının yanı sıra oldukça geç başlamış sancılı bir süreçtir. Öncesinde detaylıca gösterildiği üzere modern İran tarihinde önemli travmatik olaylar, kimlik çatışmaları ve sosyopolitik krizler gibi pek çok kritik durum göze çarpmaktadır. Modern İran tarihindeki belli başlı kritik durum ve travmatik olaylar ise şunlardır: başarısız Meşrutiyet denemesi ve akabindeki kaos süreci, I. ve II. Dünya Savaşı'nda ülkenin yabancı güçlerce işgale uğraması, 1953'de ulusalcı Musaddık'ın İngiltere ve ABD destekli bir darbeyle devrilmesi, Pehlevi rejiminin otoriter yönetimi, Pehlevi rejimin modernleşme hamlelerinin toplumsal yansımaları, ekonomik ve sosyal huzursuzluklara yönelik ayaklanmalar ve bu ayaklanmalara yönelik sert müdahaleler, 1979 devrimi ve akabindeki iç sorunlar ve İran - Irak Savaşı.⁴⁷⁴ Tüm bu ve benzeri olaylar İran'ın milli karakterinde sağlıklı bir temel güvenle birlikte olumsuz duygulanım süreçlerini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda modern İran tarihi İranlılar için aşağılanma, utanç, kaygı ve öfke gibi duygular temelinde şekillenmiştir/şekillenmektedir. Modern İran'ın kurucu ötekileri ile ilişkileri ise

⁴⁷⁰ De Tocqueville, 1994: 31.

⁴⁷¹ Cupać, 2012: 31.

⁴⁷² Buttler ve Mc Mannus, 2019: 29.

⁴⁷³ Giddens, 1991-2019: 11.

⁴⁷⁴ Bu olaylar ve süreç hakkında genel bilgiler için Bkz. Abrahamian, 2019.

bilhassa devrimden sonra düşmanca tutumlar üzerinden seyretmiştir. Böylece İran'ın modern tarihi görece sağlıklı temel güven ve ontolojik güvensizlik üzerinden temellenmiş ve İran'ın biyografik anlatısında büyük sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim İran'ın biyografik anlatısı birbirleriyle çelişen ideolojiler ve devlet inşa projeleri ile ilişkili çeşitli tarihsel dönemlere bölünmüştür.

Bu bölünmede 1979 önemli bir kritik durum olduğu gibi ontolojik açıdan da yeni bir kırılma noktasıdır. Kritik durumların temel özelliği kolektif aktörlerin temel sorularının sorgulandığı ve baştan yazıldığı bir süreci ifade etmesidir. Bunun yanında kritik durumlar regresif, histerik ve şizofrenik davranışların da güdüleyicisidir.⁴⁷⁵ Nitekim devrim sonrasında İran dış politikasının eğilimleri, kritik durumlar sonrasında karşı karşıya kalınan davranış kalıpları ile örtüşmektedir. Devrim sonrasında yeni rejim biyografik anlatılar, uluslararası düzen, rejimin bekası ve kurucu ötekiyle kurulan ilişkiler gibi konuları içeren temel varoluşsal soruları cevaplayabilmek için temel anlatılarını baştan yazmak durumunda kalmıştır. Temel anlatılar özünde geçmişte yaşanmış önemli olaylar çerçevesinde bugünün açıklanmasıdır. Günlük rutinlere, alışkanlıklara ve retoriklere içkin olan anlatılar sadece bir zamanlar nasıl olduğunu anlatma amacı gütmeyen, aynı zamanda nasıl olması gerektiğini ortaya koyan bir normatif amaç içerisindedir.⁴⁷⁶ Temel anlatılar yeni bir şeyin doğumunu ve başka bir şeyin ölümünü ifade etmektedir. Biz kimiz? Nereden geldik? Bizi bir araya ne getirdi? Bizim amacımız ve arzularımız nelerdir? gibi temel varoluşsal sorular temel anlatılar çerçevesinde cevaplandırılır. Güvenli bir oto-biyografiye ve temel anlatılara sahip olmak, özellikle kimliksel olarak istikrar duygusu sağlar. Diğer taraftan anlatılar siyasi aktörlerin ve elitlerin manipülasyonuna da açıktır. Devrimden sonra İran'da açık bir şekilde görüldüğü gibi, toplumsal hafızanın en etkili icracısı olarak devlet, çoğunlukla temel anlatıları ve onu çevreleyen seremonileri inşa etme görevini üstlenir. Yine de bu inşa süreçleri ya da manipülasyonlar her zaman aynı derecede etkili ya da inandırıcı olmayabilir. Bu inandırıcılığın aşınması ontolojik güvensizliği derinleştirecektir. Örneğin Şah döneminde İran'ın biyografik anlatısında Perslere kadar uzanan, Aryan etnik kökenine vurgu yapan, Farsçaya ve eski İran tarihinin yeniden canlanmasına dayanan ulusal bir hikayeye yer verilmiş, ancak bu anlatı liberal, sol ve İslamcı kesimlerin alttan alta güçlenmesini engelleyememiştir.⁴⁷⁷ Diğer taraftan

⁴⁷⁵ Kinnvall, Manners ve Mitzen, 2018: 11.

⁴⁷⁶ Subotić, 2016: 612.

⁴⁷⁷ Pehlevi döneminin politikaları genel olarak üç boyut üzerinden şekillenmiştir. Bunlar modernleşme, sekülerleşme ve İslam öncesi İranlılığa vurgu yapan arkaik bir milliyetçiliktir. Pehlevi rejimi İslam öncesi İran'ın ihtişamını öne çıkararak, diğer kimlik bileşenlerinin tepkisini çekme pahasına, millî bir karakterin inşasına koyulmuştur. Ancak Pehlevi rejiminin kimlik inşası kendi içerisinde önemli tezatlarla karşı karşıyaydı. Nitekim modernleşme ve Batılılaşma ile anti-demokratik bir monarşinin bağdaştırılması pek olacak iş değildi. Partovi ve Branch, 2018.

devrimden sonra İslami değerlerin, İslamiyetle ilgili önemli tarihsel dönüm noktalarının ve Kerbela olayı gibi İslami mitlerin esas alındığı yeni bir anlatı inşa edilmeye çalışılmış, ancak çalışmada detaylandırılacağı üzere bu maya da tutmamıştır.⁴⁷⁸

Devrim sonrasında İran liderliği, Pehlevi rejiminin seküler ve arkaik İran milliyetçiliğinin tükenişini ve İslamcı kimliğin yükselişini ilan etmiştir. Böylece İran'ın temel anlatı ve hikayeleri devrim sonrasında yeniden kurgulanırken İran için yeni bir benlik inşası ve zorlu bir ontolojik güvenlik arayışı belirginleşmiştir. Pehlevi rejiminin arkaik İran kimliğine vurgu yapan milli kimlik anlayışının yerine ilk etapta İslami kimlik ön plana çıkarılırken seküler, ulusal ve sol kimlikler arka plana atılmıştır. Bu anlamda yeni rejim miras aldığı sağlıklı temel güven temelinde var olma kaygısı ile karşı karşıya kalmış, böylece yeni bir benlik oluşturmayı öncelik haline getiren politikalar izlemiştir.⁴⁷⁹ Bu minvalde devrim sonrasında İslam Cumhuriyeti ABD ve İsrail ile birlikte ABD yanlısı monarşilerin çoğuna karşıt bir pozisyon alırken İsrail'in varlığına muhalefet ve Filistin davasına destek gibi Pehlevi rejiminde görülmeyen dış politika pratiklerini izlemeye başlamış ve kendisini anti-otoriter, sömürge karşıtı bir rejim olarak konumlandırmıştır.⁴⁸⁰ Bu dış politika çıktıları yeni rejim için öngörülebilir rutinler oluşturma amacının yanında benlikle alakalı hikayeler oluşturmakla yakından ilgilidir. Ringmar'ın belirttiği gibi "benlikle ilgili hikayeler anlatırken aslında (bireysel ve toplu olarak) varlığımızın fark edildiğine ve bilindiğine dair onay beklemenin yanı sıra, öz-saygı, ayırt edicilik ve kabul görme duygularını da besleme ihtiyacı duyarız".⁴⁸¹ Bu anlamda devletler meşruiyetlerinin bir kısmını uluslararası sahnede tanınma ve saygı kazanma becerilerinden alır. Bu nedenle sosyal tanınma ve düzen oluşturma projeleri bir açıdan iç kimlik inşasının da özünü oluşturur. Tanınmama ise bir devletin tercih ettiği kimliğin meşruiyetini aşındıran ve benliğini de sorgulatan bir süreci beraberinde getirebilir.⁴⁸² Tanınmayan devlet, dürtüsel olarak tanınmayı reddedenler nezdinde kimlikleri için sosyal tanınma elde etmeye çalışır. Bu durum fiziksel güvenliğine zarar verecek politikaları tetikleyebilir. Bu bağlamda devrim sonrasında İran'ın irrasyonel olarak yorumlanabilecek davranış kalıplarının arkasında aslında benliğinin tanınmasını sağlama, öz-saygı elde etme ve ontolojik güvensizliğini aşma arzusunun olduğu söylenebilir. Zira ontolojik güvensizlik beraberinde belirsizlik ve kaygıyı

⁴⁷⁸ Fekri, 2011: 191-201.

⁴⁷⁹ Devrim sonrasında İran kendisini, büyük güçlerin kibrine, hegemonyasına ve adaletsizliğine karşı gelen öncü bir devlet olarak tanımlamıştır. İran; ezilmiş-ezen (*müstekbir-mustazaf*) ayrımı ve bu minvaldeki söylemler, İsrail ve Siyonizm'e karşıtlık, ABD'ye karşı koyma, üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, bölgedeki İslamcı oluşumların bilhassa da Şii olanların desteklenmesi gibi davranış pratikleri üzerinden rutinler oluşturmaya çalışmıştır. Tüm bu rutinler devrimin ilk yıllarından itibaren İran dış politikasında yer etmeye başlamış ve günümüze kadar da İran dış politikasının ana şablonunu belirlemiştir. Firuzabadi, 2011: 35-45.

⁴⁸⁰ Hacıyossofi, 2005: 11.

⁴⁸¹ Ringmar, 2012: 7.

⁴⁸² Heritage ve Lee, 2020: 29.

getirdiği için liderler için tehlikeli bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ontolojik güvensizlik ve varoluşsal kaygılar, kaosun güdüleyicisidir. Bu anlamda siyasi ve ekonomik maliyetlerine rağmen, İran gibi sağlıklı temel güvene sahip olan devletler, katı rutinlerini sürdürme ya da ontolojik güvenliklerini sağlama yönünde politikalar izleyebilir. Nitekim önemli bir kritik durum olan 1979 devrimi ve akabinde İran, sınırlı bir revizyonist politika çerçevesinde bölgedeki statükoyu kendi lehine değiştirmeye koyulmuştur.⁴⁸³ Ancak İran'ın yeni kimliğinin uluslararası toplum tarafından tam olarak kabul gördüğü söylenemez. Bu durum İran'ın siyasi maliyet gerektiren ve yayılmacı olarak algılanan bölgesel liderlik politikalarını da hızlandırmıştır.

Diğer taraftan İran'ın ontolojik kodlarındaki bir diğer önemli mesele kimliksel istikrarın sağlanmasının zorluklarıdır. Öteden beri İran kimliğini ve İranlılığı tanımlamak oldukça zordur. Kadim medeniyetten gelen İranlılık kimliği, İslam medeniyeti ve Batı medeniyetiyle karışmış neticede bu farklı yapıların bir araya gelmesiyle modern İran'da çelişkili bir kimlik yapısı oluşmuştur.⁴⁸⁴ Modern İran'ın oluşumunda yatay kimlik olarak genel hatlarıyla milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm ve İslam olmak üzere dört temel ideolojinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Pehlevi rejimi, kadim İranlılık mitine dayanan milliyetçilik söylemini ön plana çıkarırken diğer kimlikleri ise arka planda tutmaya çalışmıştır. Diğer taraftan devrimden sonra İslamcı kimlik müesses nizam tarafından diğer üç kimlik bileşenlerinin aleyhine olacak şekilde öne çıkarılmıştır. Bu anlamda İslamcı kimlik ve bu çerçevedeki devrim ideolojisi, İran İslam Cumhuriyeti'nin başat kimlik bileşeni haline gelmiştir.⁴⁸⁵ Bu süreçte Batı kültürüne dayanan seküler milliyetçilikle birlikte liberal ve sol akımlar da baskı altına alınmıştır. Öyle ki devrimin ilk yıllarında devrimci İslam ideolojisinin ulusal çıkarlar ile çatıştığı bir çok durumda yeni rejim ontolojik güvenlik arayışının bir yansıması olarak ağırlığını, İslami kimliğinin istikrarını sürdürmekten yana koymuştur.⁴⁸⁶ Ancak devrimin ikinci on yılından itibaren liberal ve milliyetçi bileşenler yeniden güç kazanmış ve kendilerini hem siyasi arenada hem de toplumsal alanda daha belirgin bir şekilde göstermeye başlamıştır.⁴⁸⁷ Derin ve köklü bir kimlik geçmişine sahip olan İran'da devrimin erken dönemlerinden itibaren İslami ideolojiye dayalı tek tip bir kimlik dayatma çabası ve bilhassa liberal milliyetçiliğin ihmal edilmesi, İran'daki ontolojik uyumsuzluğu derinleştirmiştir. Bu anlamda İran'daki müesses nizam, yatay ve dikey kimliklerin çatıştığı kolektif bir kimlik krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Zira İran'ın içsel kimliği ne devlet kimliği ile ne de rol kimliği ile uyumaktadır. Örneğin 1979 devriminden sonra Batı

⁴⁸³ Baverash, 2018: 844.

⁴⁸⁴ Ahmed, 2020: 115-119.

⁴⁸⁵ Partovi ve Branch, 2018: 17-18.

⁴⁸⁶ Firuzabadi, 2011: 31-32.

⁴⁸⁷ Partovi ve Branch, 2018: 239.

kültürüne ve değerlerine yönelik tüm saldırı ve ötekileştirmelere rağmen, günümüzde liberal değerlerin İran’da hâlen önemli bir ağırlığı vardır. Küreselleşme ve liberalleşmenin 1990’lar ve 2000’lerde hızlanması⁴⁸⁸ İran’ın toplumsal yapısını derin bir şekilde değiştirirken öteden beri İran’ın çelişkili kimliğinin bileşenlerinden biri olan liberal değerlere yönelik ilgiyi de arttırmıştır.⁴⁸⁹ Kinval’ın belirttiği gibi küreselleşme, bireyleri ve grupları ontolojik olarak daha da güvensiz hale getirmektedir. Bu süreçte din ve milliyetçilik kimlik tanımlayıcısı olarak ontolojik güvensizlik krizini aşmaya yönelik en önde gelen cevaplar haline gelmiştir.⁴⁹⁰ Ancak İslamî kimliğin ontolojik güvenlik sağlayıcısı rolünde başarısız olması, İran için ciddi bir ontolojik kriz durumunu beraberinde getirmiştir. Huysman’ın belirttiği gibi modern devletin önemli bir görevi de vatandaşlarına ontolojik güvenlik sağlamaktır. Devletlerin bu rolde başarısız olması durumunda ise meşruiyet krizi başlayacaktır.⁴⁹¹ İran’daki meşruiyet krizinin temelinde de karşı karşıya kalınan ontolojik uyumsuzluk ve bu bağlamda müesses nizamın vatandaşlarına ontolojik güvenlik sağlayıcısı rolünde başarısız olması yatmaktadır.

Ontolojik güvenlik yaklaşımına göre sağlıklı temel güven düzeyine dayanan ontolojik güvensizlik varoluşsal kaygıyı beraberinde getirmektedir. Bu tür süreçlerde ise devletler yeterince esnek olmayan, katı tutum ve davranışlar izleyebilmektedir. Bu anlamda bu tür devletler dostluk veya iş birliğine dayalı özel ilişkilere sahip olduğu devletlere sadakatini sürdürmek ve olumsuz imgelerle dışsallaştırdığı devletlerle de rutinlerini devam ettirmek durumunda kalmaktadır. Nasıl ki sağlıklı bir temel güvene sahip olmayan aktörler kimlik doğrulama rutinleri içerisinde hapsolmuş bir nevroz formuna mahkûm oluyorlarsa⁴⁹² benzer şekilde İran da devrimden sonraki süreçte katı rutinlere daha bağımlı hale gelmiştir. Devletler rutinlere her an kapıda belirebilecek kaosa yönelik kaygılarını bastırmak amacıyla bağlanmaktadır. Bu anlamda ABD ve İsrail karşıtlığı ve Direniş Anlatısı İran’ın ontolojik güvenlik kodlarında önemli bir yere sahip hale gelmiştir. Nihayetinde, İran’ın devrimci ve İslamcı söylemlerin çoğu değişime direnen ve İran’ın küreselleşme ve Soğuk Savaş’ın bitişi sonrası koşullara uyumunu engelleyen, “güvenleştirilmiş bir kimliği” beraberinde getirmiştir. 1990’larda ve 2000’lerde küreselleşme ve modernleşmenin daha da hızlanması ise İran için ulusal kimlik konusundaki tartışmanın artık bastırılamadığı yeni bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemden sonra İran’ın öz kimliğine ve sistemik koşullara yönelik varoluşsal

⁴⁸⁸ Tuncer, 2020: 1.

⁴⁸⁹ Khorosrokhavar ve Roy, 2013: 124.

⁴⁹⁰ Kinnval, 2004: 741.

⁴⁹¹ Huysman, 1998, 242-243.

⁴⁹² Krolikowski, 2008: 120.

kaygıları belirginleşmiş, hatta İran'ın kimliksel sorunları ve bu bağlamdaki ontolojik uyumsuzluğu artık bastırılamaz bir seviyeye gelmiştir.⁴⁹³

Devletlerin ontolojik güvenlik ihtiyacı olduğu gibi devleti oluşturan bireylerin ve grupların da ontolojik güvenlik ihtiyacı vardır. Nitekim bireyler yaşadıkları toplumlarda öznel olarak paylaşılan kolektif kimliğin sunduğu bilişsel istikrara bağlanma ihtiyacı duyar. Bu anlamda ontolojik güvenliğin bir yönü de devlet kimliğini toplumsal kimliğe dönüştürme kapasitesi üzerinden temellenmektedir. “Devlet kimliği ile toplumsal kimlik aynı mı?” sorusuna ontolojik güvenlik literatüründen yola çıkarak kesin bir şekilde “hayır” cevabı vermek mümkündür.⁴⁹⁴ Ontolojik güvenlik temel olarak istikrarlı bir kimliğe sahip olduğuna dair güven hissi olarak tanımlanıyorsa bu güven hissinin yatay ve dikey kimlikler arasındaki uyumla da yakından ilişkili olduğu açıktır. Bu anlamda yatay ve dikey kimlikler arasındaki düzen ve dengenin sağlanamadığı durumları ifade eden ontolojik uyumsuzluk, devletlerin ontolojik güvenliklerini aşındıran ve içsel kaygıyı beraberinde getiren bir süreçtir.

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturacak olan 2000’ler ve sonrası ise İran’ın varoluşsal kaygılar, ontolojik güvensizlik ve ontolojik uyumsuzluktan muzdarip olduğu zorlu bir dönemdir. Sonraki satırlarda detaylıca gösterileceği üzere özellikle 2009 seçimleri sonrası ortaya çıkan muhalefet hareketi İran’ın içsel kimliğinin, yani benliğinin küreselleşme, demokratikleşme dalgaları ve içeride yaşanan dönüşümlerle birlikte belirgin bir şekilde değişmiş olduğunun en net göstergesi olmuştur. Hatta bu muhalefet hareketinin rejimin ileride karşı karşıya kalacağı çeşitli toplumsal huzursuzlukların öncüsü ve ateşleyicisi olduğu söylenebilir. Nitekim 2009 gösterilerinde kalabalık kitleler İslamî ideolojinin başat konumunun terk edilerek “Önce İran” (First Iran) politikasının benimsenmesini ve Velayet-i Fakih sisteminin revize edilmesini talep etmişlerdir. Gösterilerde kullanılan “Ne Lübnan’a ne Gazze’ye canım feda İran’a”, “Devrim Rehberine (Hamaney’e) Ölüm” gibi sloganlar aslında kimi İranlıların temelden dönüşüm isteklerini yansıtmaktadır. 2009 olaylarından sonra müesses nizamın, rejimin bekası ve varlığı ile ilgili kaygıları derinleşmiştir ve İslami Cumhuriyet sonraki yıllarda yeni kitlesel protestolarla karşı karşıya kalmıştır.

2011 yılındaki Arap Baharı ayaklanmalarının Suriye’ye sıçraması ve akabinde gelişen olaylar, İran’ın içsel kaygılarını derinleştiren yeni bir ontolojik baskı sürecini beraberinde getirmiştir. İranlı yöneticiler Arap Baharı’nın başlangıcında halk ayaklanmalarını İran devriminin bir izdüşümü olarak gördüklerini beyan etmelerine rağmen Suriye’deki iç savaş sonrasında bu tutumları değiştirmiştir. Nitekim müesses nizam, Suriye’de Esad rejiminin

⁴⁹³ Partovi ve Branch, 2018: 9.

⁴⁹⁴ Russo ve Stoddard, 2018: 6.

devrilme ihtimalini kendilerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır. Bunun ise temel olarak iki sebebi vardır. İlk sebebi Suriye halkının değişim taleplerini dizginlemek ve bu değişim taleplerinin İran içerisinde halen canlılığını koruyan “Yeşil Hareket’in” yeniden alevlenmesine engel olmaktadır.⁴⁹⁵ İkinci sebep ise İran’ın Suriye ile olan özel ilişkileridir. Ontolojik güvenlik literatüründe belirtildiği üzere özel ilişkiler devletlerin ontolojik güvenlik arayışında önemli bir yere sahiptir. Nitekim İran gibi ontolojik güvenlik arayışına odaklanmış devletler, ontolojik baskı yaratan ve kendi kimliklerini tehdit eden durumlarda özel ilişkilerini istikrara kavuşturmak için motive olur. Bu devletler, maddî ve normatif teşvikler zayıf ya da belirsiz olsa bile özel ilişkilerini koruma yönünde hareket edebilirler. Zira bir yönetimin özel bir ilişki geliştirdiği, hatta onunla özdeşleştiği durumlarda bir dost ya da müttefikin kaybı, ilerleyen süreçte kritik durumları tetikleyebilir ve derin bir ontolojik güvensizlik duygusunu beraberinde getirebilir. Üstelik özel ilişki atfetme süreci göstermelik retoriklerin de ötesindedir. Bu anlamda devletler benliklerini korumak ve ontolojik olarak güvende olmak için özel ilişkilerini sürdürmeleri gerektiğini düşünebilmektedir.⁴⁹⁶

Suriye ile özel ilişkilere sahip olan İran, Suriye’deki ayaklanmayı kendi bekasına yönelik varoluşsal bir tehdit olarak yorumlamış, siyasî ve ekonomik maliyetlerine rağmen Suriye’yi gerek vekil güçleri ile gerekse direk müdahale ederek desteklemiştir. İran’ın başta Suriye olmak üzere Lübnan, Yemen ve Irak gibi ülkelerdeki faaliyetleri aslında Direniş Ekseni temelinde özel ilişkilerini sürdürme mücadelesinin bir yansımasıdır.⁴⁹⁷ Diğer taraftan ironik bir şekilde Arap Baharı sonrasında İran’ın ontolojik güvensizliği artarken dış politikasında daha yayılmacı olarak görülen politikalarında ise artış gözlemlenmiştir. Bölgesel yayılma çabası, bir açıdan İran’ın ontolojik uyumsuzluğuna ve karşı karşıya olduğu kaygılara gösterdiği bir tepkidir. Bölgesel yayılmacılık rejim liderlerinin sembolik güçlerini sabitleyebilecekleri, çatışan kimlikler, normlar ve değerler sorunlarını aşabilecekleri meşrulaştırıcı bir anlatıya imkân tanımaktadır. Diğer taraftan İran’ın bu dış politika davranışları bölgedeki ontolojik güvenlik ikilemini de derinleştirmiştir. Ontolojik güvenlik ikilemi bir siyasi topluluğun kimliğine ve devamlılığına olan güven hissini arttırmayı amaçlayan davranışların, diğer aktörlerin ontolojik güvenliğini tehdit etmesiyle oluşmaktadır.⁴⁹⁸ Arap Baharı sonrası mezhepçi politikaların yükselişi ve Orta Doğu’daki çatışma ve ihtilafların artması, bu ontolojik güvenlik ikileminin yansımasıdır. Devletler, güvenlik ikilemlerini ve diğer tehlikeli dengeleme davranışlarını riskli, hatta zarar verici bile olsa ontolojik güvenliklerini sağlamak için

⁴⁹⁵ <https://iramcenter.org/iranda-meclis-secimleri-ve-sonuclarinin-analizi/> (erişim tarihi: 09.05.2021).

⁴⁹⁶ Oppermann ve Hansel, 2016: 19-20.

⁴⁹⁷ Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cevad-zarif-in-ses-kaydi-ve-iran-da-yukselen-tansiyon/2229003> (erişim tarihi: 10.05.2021).

⁴⁹⁸ Akchurina ve Della, 2018: 1638.

sürdürebilir. Nitekim Orta Doğu'daki birçok ülke karşı karşıya oldukları güvenlik ikilemlerini; siyasî ve ekonomik maliyetlerine rağmen içeride ve dışarıda sosyal meşruiyetlerine katkı sağlayan bir olgu olarak görebilmektedir.⁴⁹⁹ Örneğin İran ile Suudi Arabistan, mezhepsel fay hatlarının belirginleşmesini ve mezhepsel bölünmeleri, kimlik farklılıklarını ve ayırt ediciliklerini perçinleyen bir durum olarak menfaatleri için kullanma eğilimindedir. Ancak burada bir noktaya dikkat çekilmelidir. Orta Doğu'da İran ile alakalı çatışma ve ihtilafların tamamen İran'ın sağlıklı temel güveninden kaynaklandığını iddia etmek doğru olmayacaktır. Bu çalışma daha çok İran'ın ontolojik güvenliğine odaklandığı için böyle bir izlenime kapılmak mümkündür. Ancak Orta Doğu'da pek çok ülke İran ile benzer şekilde sağlıklı bir temel güvenden ve ontolojik uyumsuzluktan muzdariptir. Bu anlamda Orta Doğu'daki anarşik yapının sağlıklı bir temel güven üzerinden temellendiği söylenebilir. Bunun yanında bölgedeki çoğu ülke, İran'daki rejimi tehdit olarak görmekte ve İran'ı tecrit etmeye çalışmaktadır. Bu durum İran'daki müesses nizamın, rejimin bekasına ve devamlılığına yönelik kaygılarını paradoksal bir şekilde derinleştirmektedir. Diğer taraftan başta ABD olmak üzere büyük güçler İran'ın sağlıklı temel güveninden gelen kuşku, güvensizlik ve kaygılarını gözetken ya da dikkate alan politikalar izlemek yerine ontolojik güvensizlik durumlarından yararlanmanın yollarını aramaktadır. Nitekim büyük güçlerin bu tek taraflı üstten bakan tutum ve davranışları, İran'ın biyografik anlatılarında büyük güçlerin kibir ve sömürü üzerine bir düzen kurduğu şeklindeki anlatıların altyapısını oluşturmaktadır.⁵⁰⁰

İran'ın içeride ve dışarıda önemli ontolojik baskı hissettiği bir diğer mesele ise ABD ile ilişkilerin nasıl şekilleneceği üzerinedir. İran'ın uzun yıllardır ABD ile karşı karşıya gelmesi hem içeride hem dışarıda siyasi ve ekonomik olarak büyük maliyetleri beraberinde getirmektedir. İranlılar arasında ABD ile ilişkilerin normalleştirilerek ekonomik ve siyasî kazanımlar elde edilmesini ve demokratikleşmeyi savunan kitle giderek güçlenmektedir.⁵⁰¹ Diğer taraftan ABD karşıtlığı, müesses nizam için varoluşsal bir siyasi tutumdur.⁵⁰² Bu anlamda devrim sonrasında İran'ın kurucu ötekisi olarak önemli bir yere sahip olan ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesi, İslam Cumhuriyeti'nin kimliğinin belirsizleşmesine ve rutinlerinin bozulmasına yol açabilecektir. Bu anlamda İran'ın devlet kimliğinin ontolojik yapısı, ABD ile

⁴⁹⁹ Bu anlamda bunun en belirgin örneklerinden biri Suudi Arabistan'ın Yemen'deki iç savaşa müdahil olması ve Yemen iç savaşında izlediği siyasettir. Zeydi/Şii kimlikleri sebebiyle Husilerin yükselişini kendisine yönelik bir tehdit olarak gören Suudi rejimi iç savaşa müdahil olmuştur. Ancak aradan geçen zamana rağmen Yemen'deki iç savaş sona ermediği gibi, Suudi Arabistan askeri ve ekonomik açıdan büyük kayıplara uğramıştır. Bkz. Nasir, 2017.

⁵⁰⁰ Sarvi, 2010: 15.

⁵⁰¹ Bu anlamda özellikle yeni nesil arasında önceki kuşağı büyüleyen İslamcılık, solculuk ve devrim gibi kavramların cazibesi büyük ölçüde zayıflarken Batı demokrasisi ve liberal fikirler değer kazanmaktadır. Khorosrokhavar ve Roy, 2013.

⁵⁰² Semiz ve Akgün, 2005: 117.

İran arasındaki ilişkilerin gelişmesini dizginlemektedir. Zira ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi, İran'ın biyografik öz-anlatılarının aşınmasına ve rutinlerin bozulmasına, böylece devlet kimliğinin temel varoluşsal sorularının belirsizleşmesine yol açacaktır. Rutinlerin sürdürülemediği veya anlatıların sorgulandığı durumlarda özellikle sağlıklı temel güvene sahip olan devletler kim olduklarına dair varoluşsal kaygılarla karşılaşır. Nitekim İran bu konuyla alakalı olarak tam bir kaygı ikileminin içine hapsolmuş bir durumdadır. ABD ile İran arasındaki müzakereler sırasında İranlı devlet adamları tarafından pek çok defa çelişkili ifadelerle rastlanması ya da müzakerelerin askıya alındığı veya sona erdiği durumlarda ABD ile ilişkilerin ani bir şekilde bozulması İran'ın bu kaygı ikileminin yansımasıdır. Örneğin Obama dönemindeki nükleer müzakereler ve akabindeki anlaşma İran'ın iç siyasetinde ciddi tartışmaları beraberinde getirmiş, rejim bu anlaşmayı Hz. Hasan'ın Muaviye ile yaptığı anlaşmaya benzeterek Şii anlatısından destek bulmaya çalışmıştır.⁵⁰³ Diğer taraftan Trump döneminde nükleer anlaşmanın ABD tarafından tek taraflı bir şekilde askıya alınması İran'da haksızlığa uğrama ve dışlanma gibi duyguları yeniden belirginleştirmiştir. Bu anlamda İran kamuoyunda ve siyasi liderlerin söylemlerinde Batı'ya güvenilemeyeceğine dair söylemler yeniden canlanmıştır. Hatta müesses nizam taraftarlarınca reformcular, Batı ile müzakere istekleri sebebiyle ağır eleştirilere uğramıştır.⁵⁰⁴ Dahası ABD'nin nükleer anlaşmayı askıya alması ve akabindeki olaylar İran'ın uluslararası toplumdaki yerini ve sosyal meşruiyetini daha da belirsiz hale getirmiştir. Behravesht'in belirttiği gibi yalnızlık ve dışlanma duygusal sefalet ve umutsuzluğa yol açabilmektedir.⁵⁰⁵ Bu tür durumlarda devletlerin genel olarak iki seçeneği vardır. Birinci olarak ilgili devlet, algılanan standart altı özellikleri ve niteliklerini düzelterek normallığe girişme yönünde adımlar atabilir. İkinci olarak ise damgalanan kimliği benimseyerek baskın norm ve kurallara karşı koyabilir. İran dış politikasında çelişkili bir şekilde bu iki durumun da izdüşümünü görmek mümkündür. Ancak Kasım Süleymanî suikastı sonrasında İran dış politikasında ikinci durumun daha çok ön plana çıktığı söylenebilir. Nitekim Kasım Süleymanî suikastı İran için yeni bir travmatik olay olarak görülebilir. Kasım Süleymanî suikastı sonrasında İran, öz-saygısını aşındıran ve derin bir güvensizlik yaratan utanç ve aşağılanma hissine maruz kalmıştır. Maruz kaldığı ontolojik güvensizliği aşmak için müesses

⁵⁰³ Fahas, 2020.

⁵⁰⁴ Bu konuyla alakalı olarak İran'ın Devrim Rehberi Ali Hamaney'in pek çok konuşma ve ifadesine rastlamak mümkündür. Örneğin Trump'un nükleer antlaşmadan çekilmesinden sonra Hamaney; "Batı'nın İran'ı yeniden kontrol altına almak için can attığını", "ABD yönetiminin taahhütlerini yerine getirmeyen yalancı ve aldatıcı olduğunu" belirtmiştir. Ayrıca nükleer anlaşma ile alakalı olarak Ruhani hükümetini ağır bir şekilde suçlayan Hamaney; Ruhani yönetiminin müzakereleri yönetme süreci hakkında "ihanet kadar olmasa da büyük bir idari hata" şeklinde yorumda bulunmuş ve ABD'nin antlaşma şartlarını yerine getirmeden yeni müzakerelere başlanmayacağını belirtmiştir. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hamaneyden-iranin-nukleer-anlasmadaki-taahhutlerine-donmesi-icin-abd-yaptirimlerinin-kaldirilmasi-sarti/2136744>, (erişim tarihi:21.05.2023).

⁵⁰⁵ Behravesht, 2018: 853.

nizam Süleymanî suikastını Hz. Ali'nin Kerbela'da şehit edilmesiyle özdeşleştirerek bu olayı kahramanlaştıran bir anlatı oluşturmaya çalışmıştır. Bu anlamda İran'da Kasım Süleymani için büyük bir cenaze merasimi düzenlenirken Süleymani'nin naaşı ülkenin dört bir yanında dolaştırılmıştır. Ayrıca müesses nizam bir taraftan Kerbela miti üzerinden fedakarlık vurgusuna dikkat çekerken diğer taraftan da intikam tehditlerini öne çıkararak bu olayın travmatik duygularını hafifletmeye çalışmıştır.⁵⁰⁶ İran'ın bu politikaları fedakarlık ve intikam gibi duyguların da tıpkı utanç ve öz saygı gibi kaygı ile doğrudan ilişkili olabildiğini göstermektedir.

Yine ABD ile ilişkili olarak İran'ın bir diğer önemli kurucu ötekisi ise İsrail'dir. İlginç olan ise İran ile İsrail arasındaki ilişkilerin, İran ile ilgili literatürde yeterince irdelenmemiş olmasıdır. Bunun temel sebebinin ise İsrail ile İran arasındaki ilişkilerin, ABD-İran arasındaki ilişkiler bağlamında şekillenmekte olduğuna yönelik varsayım olduğu söylenebilir. Ancak İran ile İsrail arasındaki ilişkiler ayrı bir şekilde ele alınmayı gerektirmektedir. Zira İran'ın İsrail ile ilişkilerinin, ABD-İran ilişkilerinin normalleşme eğilimine girdiği zamanlarda bile düzelmediği görülebilmektedir. Öyle ki ABD-İran ilişkilerin geliştiği dönemlerde İsrail-İran ilişkilerinin daha da bozulduğu süreçlere rastlamak dahi mümkündür.⁵⁰⁷ Bu anlamda İran-İsrail arasındaki ilişkilerin basitçe ABD'nin gölgesinde olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Üstelik ABD-İran ilişkilerinin gelişmesi ve normalleşmesi için İran ve İsrail arasındaki ontolojik güvenlik ikileminin aşılması ön koşuldur. Bu anlamda İsrail-İran ilişkileri ikincil olarak değil birincil olarak değerlendirilmelidir. İran, İsrail ve Siyonizm karşıtlığı ve Filistin'e destek minvalindeki söylem ve eylemleri üzerinden sosyal meşruiyet ve öz-saygı kazanma, kimliğinin İslam dünyasında kabul görmesini sağlama ve biyografik anlatısını oluşturma gibi amaçları gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Diğer taraftan İsrail kendi içerisindeki korku ikilemi ve güvenlikleştirme sürecinde İran'ın tehditkâr anlatılarını ve nükleer faaliyetlerini kullanmaktadır. Bu anlamda iki tarafında bu düşmanlığı içeride ve dışarıda ontolojik güvenlik ihtiyaçları çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir.

İran'ın karşı karşıya kaldığı ontolojik güvensizlik ve rejimin varlığına ve bekasına yönelik kaygıları, dış politikada esnek ve rasyonel davranışları engellemekte, katı davranış kalıplarına ve rutinlere bağlılığın da temel direğini oluşturmaktadır. İslam Cumhuriyeti dış politikadaki rutinleri ve kurucu ötekileri ile olan ilişkilerini, ontolojik güvenlik ihtiyacını

⁵⁰⁶ Müesses nizam Süleymanî'nin ölümünü mitleştirerek rejim ile toplum arasındaki ilişkileri onarmaya ve rejimin karşı karşıya olduğu ontolojik güvensizliği aşmaya çalışmıştır. Ancak Ukrayna uçağının yanlışlıkla ordu tarafından düşürülmesi ve yönetimin bunu bir süreliğine saklamaya çalışması ve akabinde durumun ortaya çıkması, Kasım Süleymani'nin cenazesini gölgede bırakacak bir iç kriz yaratmıştır. Uçak krizinin ardından sosyal ve ekonomik sorunların önemli etkisiyle pek çok yerde rejim karşıtı ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu ayaklanmalarda "Süleyman katildir, Rehberi (Hamaney) de haindir", "Bizim DAES'imiz Devrim Muhafızlarıdır" gibi rejim karşıtı sert sloganlar dahi kullanılmıştır. Koç, 2021.

⁵⁰⁷ Schmierer, 2016.

karşılama ve karşı karşıya kaldığı ontolojik uyumsuzluğu aşmak için kullanmaktadır. Ancak İranlıların kaynaklara ve hizmetlere erişimde yaşadığı zorluklar, ekonomik bunalımlar, siyasi sorunlar, demokratik talepler gibi meseleler birçoğunu travma, umutsuzluk, belirsizlik ve yabancılaşma ile karşı karşıya bırakmıştır.⁵⁰⁸ Bu anlamda İran'ın yatay ve dikey kimlikleri arasındaki ontolojik uyumsuzluk devrimden sonra geçen onca yıla rağmen azalmak bir yana daha da artmıştır. Bu ontolojik uyumsuzluk rejimin temel varoluş sorularına yönelik kaygıları ve rejimin içeride devam edip etmeyeceğine dair beka sorunlarını gündeme taşımıştır. İran'daki müesses nizam karşı karşıya kaldığı ontolojik güvensizliği aşmak amacıyla rejime yönelik muhalif hareketleri “içerideki yabancılar” olarak lanse etme eğilimindedir. Devletler “içerideki yabancıları”, bir başka ifadeyle “içsel ötekileri” devletin zaman içindeki öngörülebilirliğini ve sürekliliğini aşındırdığı için, öz-kimliğine yönelik tehditler olarak kaosu bir bileşeni şeklinde görebilir. Bu durum özellikle sağlıksız temel güven seviyesini aşamamış devletlerde belirginleşmektedir. Böyle durumlarda içerideki yabancılar rejim için korkudan ziyade kaygıya yol açarak ulus devletin içerideki meşruiyetini tehdit edebilir.⁵⁰⁹

İslam Cumhuriyeti, kendisine yönelik muhalifleri ABD ve İsrail'in piyonları olarak lanse etmekte, bu gruplara yönelik dışa bağımlı, yabancı sempatzanı, gerici ve hain gibi benzeri beyanlar sıkça kullanmaktadır.⁵¹⁰ Ancak rejimin bu politikalarının İran'da derin bir kaygı ikilemini beraberinde getirdiği görülmektedir. Müesses nizamın toplumun önemli bir kısmına yönelik yabancılaştırma siyaseti, toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirmekte, bu anlamda toplumsal kimlik ile devlet kimliği arasındaki ontolojik uyumsuzluk derinleşmektedir. Aslında rejim kendi “düşmanını ve yabancısını” kendi elleriyle oluşturmaktadır. İslam Cumhuriyeti sosyal meşruiyet anlamında hem içeride hem dışarıda sıkıntı yaşamakta bu durum öz-saygı ve kabul görme gibi duyguların eksikliğini beraberinde getirmektedir. Nitekim İran'ın içsel olarak rejimin varlığına, bekasına ve benliğine yönelik kaygıları dış politikayı araçsallaştırmasına yol açmaktadır. Bu anlamda dış politikadaki rutinler ve özel ilişkilerin sürdürülmesi, içsel kaygıların dizginlenmesinin bir yolu olarak görülmektedir. Nitekim ontolojik güvenlik arayışına hapsolmuş devletler, kim olduklarının altını çizmek için dış politika eylemlerini araçsallaştırma eğilimindedir. Bu anlamda İran dış politikası, mutlak kâr-zarar ilkesinden ziyade “devletin bekası her şeyden üstündür” şiarına dayanmaktadır. İslam Cumhuriyeti için kritik ve nihai amaç, ulusal çıkarlar ve ülke halkına ciddi zarar verme pahasına bile olsa, rejimin bekasını sağlamaya yönelik politikalar izlemektir.⁵¹¹ İran'ın bu bağlamdaki ontolojik güvenlik

⁵⁰⁸ Khosrokhavar ve Roy, 2013: 92-125.

⁵⁰⁹ Steele, 2008: 64.

⁵¹⁰ Afacan, 2020.

⁵¹¹ <https://iramcenter.org/deli-adam-teorisi-ve-iran-islam-cumhuriyeti/> (erişim tarihi:10.05.2021).

arayışı ise katı rutinlerin devamlılığına ve kurucu ötekilerle mevcut ilişkilerin sürdürülmesine dayanmaktadır. Ekonomik ve siyasi maliyetlerine rağmen İran dış politikasında ontolojik güvenlik arayışına öncelik verilmesi, yeni bir kritik durumun olasılığından ve bu minvaldeki varoluşsal kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bu varoluşsal kaygı, İran dış politikasını yönlendiren en önemli dürtülerden biri haline gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEREL VE BÖLGESEL GELİŞMELER IŞIĞINDA DİRENİŞ EKSENİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

3.1. Direniş Eksenî'nin Ontolojik Özü: Direniş Anlatısı

Direniş Eksenî en kısa şekliyle İsrail ve ABD'ye karşı mücadele eden devletlerden ve devlet dışı aktörlerden oluşan İran öncülüğündeki bölgesel bir koalisyonu ifade etmektedir. Direniş Eksenî'nin ortaya çıkması, devrimden sonra İslam Cumhuriyeti'nin kendisini Direniş Anlatısı çerçevesinde tanımlamasıyla mümkün olmuştur. Devrim sonrasında İran seçkinleri Direniş Anlatısı üzerinden uluslararası siyaseti ezilenler (zayıflamış ve yoksun bırakılmış) ile zalimler (emperyalist ve kibirli) arasındaki mücadele şeklinde yorumlamıştır. Bu minvalde İran seçkinleri İran'ı; ABD ve İsrail hegemonyasına, kibirli güçlerin tahakkümüne İsrail'in Filistin topraklarını işgaline, başta Suudi Arabistan olmak üzere ABD yanlısı Arap rejimlerinin varlığına, Şii halka karşı sert muamelede bulunan baskı güçlerine karşı duran bir aktör olarak konumlandırmıştır.⁵¹² Ayrıca Şii topluluklara, Müslümanlara ve Batı karşıtı güçlere yönelik empati ve ortak Şii tarihsel deneyimine gömülü acı hissi ile Batı ve onun bölgesel müttefiklerine karşı olan kızgınlık öfke, kuşku ve ihanet gibi toplumsal hafızada derinlemesine yer edinmiş duygular İran merkezli Direniş Eksenî'nin oluşumuna derinden etki etmiştir.⁵¹³ Direniş Eksenî zaman içerisinde İslam Cumhuriyeti'nin anlatıları ve duygusal temelleri ile ilişkileri olarak temel rutin kalıbı haline gelmiştir.

3.2. Direniş Eksenî'nin Oluşum Süreci

İran İslam Cumhuriyeti, ABD ve İsrail karşıtı aktörlerle Direniş Anlatısı temelinde siyasi, ideolojik ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Böylece Direniş Eksenî bir dizi aktörün koalisyonu ile görünür hale gelmeye başlamıştır. Her ne kadar İran liderliği Şii retoriklerinden önemli ölçüde faydalanmaktaysa da Direniş Eksenî'nin salt mezhebî nitelikte bir dış politika çıktısı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.⁵¹⁴ Bu minvalde Direniş Eksenî'nin oluşumunda İran'ın jeopolitik amaçlarının yanı sıra ontolojik güvenliğine ilişkin kaygıları etkili olmuştur.

⁵¹² Soltaninejad, 2019: 723.

⁵¹³ Gahferci ve Baker, 2010: 81.

⁵¹⁴ Özkan, 2021: 188-189.

Direnış Ekseni’nde İran’dan sonraki en önde gelen aktör ise Suriye’dir. Devrimden önce İran ile Suriye arasındaki mesafeli ve soğuk olan ilişkiler devrimin akabinde adım adım stratejik iş birliğı düzeyine erişmiştir. Devrim sonrasında İran’ı tanıyan ilk ülke olan Suriye, İran-Irak savaşında İran’ı destekleyerek Arap dünyasındaki İran karşıtı uzlaşmayı bozan bir aktör olmuştur.⁵¹⁵ İran ile Suriye arasındaki yakınlaşmada jeopolitik gerekçelerin yanı sıra iki tarafın birbirlerine yükledikleri ontolojik anlam önemli rol oynamıştır. 1979 öncesinde İran, Batı yanlısı blokta yer alan ve Fars milliyetçiliğini temel alan bir politika izlerken Suriye’nin yönelimi ise Arapçılık politikası çerçevesinde Doğu bloku ile yakın ilişkiler kurmak olmuştur. Bu minvalde iki ülke arasındaki ilişkiler 1979’a kadar mesafeli, zaman zaman soğuk düzeyde seyretmiştir. Ancak devrimden sonra iki tarafın birbirine yönelik ontolojik yaklaşımları radikal bir şekilde değişmiştir. Öncelikle İran, Batı bloğunun bir uzantısı değil “bağılantısız” bir ülke olarak konumlanmıştır. Suriye’nin Irak’taki Baas partisi ile Arap milliyetçiliğine ilişkin rekabeti ise iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırmıştır.⁵¹⁶ Ayrıca İran’ın, İsrail ve ABD karşıtlığını benimsemiş olması, iki ülke arasında ontolojik ve jeopolitik güvenlik kaygılarını ortak bir düzlemde buluşturmuş, böylece Orta Doğu gibi istikrarsız bir bölgede fazla örneğı olmayan kalıcı bir iş birliğinin temelleri atılmıştır.

İran’ın Direniş Anlatısı temelinde devrim sonrası dikkatini yönelttiğı başka bir bölge Lübnan olmuştur. İsrail’in 1982 yılında Lübnan’ı işgal etmesi, İslam dünyasında büyük bir tepkiyi beraberinde getirmiştir. Bu süreçte İran, devrimci İslami kimliğı ile yakından ilişkili olarak Hizbullah’ın kurulmasına ön ayak olmuştur. Irak ile varoluşsal bir savaşta olduğu esnada İran, Lübnan Hizbullah’ının oluşumuna gerek asker sağlayarak gerekse silah, mühimmat ve para yardımıyla bulunarak büyük katkı sağlamıştır. İran’ın Hizbullah ile ilişkilerinin kökenine bakıldığında İran açısından stratejik hesaplamalardan ziyade ontolojik güvenliğe dair unsurların baskın olduğu görülmektedir. İran-Irak savaşının sürdüğü bir esnada İran’ın, kaynaklarını buraya seferber etmesi, Hizbullah’ın kuruluşuna ön ayak olması ve İsrail’e cephe alması İran’ın ontolojik güvenlik arayışı ile yakından ilgilidir. Üstelik o dönemde İsrail için asıl tehdit Irak olup İran-İsrail ilişkilerinin bozulacağına dair kesin bir belirti henüz yoktu. Hatta İsrail İran’ı bir açıdan Irak’a karşı dengeleyici aktör olarak görmekteydi. Nitekim bu süreçte İran zaman zaman İsrail’den gizli şekilde silah alımı bile gerçekleştirmiştir. Şii sembolizmine ve Müslüman dayanışmasına dayanan, Siyonizm karşıtlığı temelinde ortaya çıkan bu iş birliğı ile İran devrimci İslami kimliğini pekiştirmeye, İslam dünyasında prestij kazanmaya ve devrimci İslami kimliğine dair rutinler oluşturmaya çalışmıştır.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Soltaninejad, 2018: 718.

⁵¹⁶ Muradî, 2019: 9.

⁵¹⁷ Hashempour, Haghighi ve Zarei, 2021: 34.

Diğer taraftan kuruluş amacını Siyonist rejime karşı savaşmak, Lübnan'da emperyalizmin ve sömürgeciliğin izlerini ortadan kaldırmak ve İslam devleti kurmak olarak ilan eden Hizbullah, İran'ın devrimci değerlerinden ve İslami kimliğinden derinden etkilenmiştir.⁵¹⁸ Hizbullah, İran Devrimi'nin söylemlerinden ve propaganda taktiklerinden de oldukça fazla yararlanmıştır. Örneğin Hizbullah, Baalbek'teki ilk radyo kanalına Mazlumların Sesi ismini vermiştir.⁵¹⁹ Ayrıca Direniş Ekseni'ndeki birçok aktörden farklı olarak Hizbullah, Şii sembolizmini ve Velayeti Fakih yaklaşımını içtenlikle benimsemiş, İslam Cumhuriyeti'nin yönetim modelini ideal yönetim modeli olarak kabul etmiştir. İlerleyen süreçte Lübnan Hizbullah'ı, İran'ın en önemli devlet dışı müttefiki, İsrail'e karşı mücadelenin en önemli paydalarından biri ve Direniş Anlatısı'nın en önde gelen "başarı öyküsü" hâline gelmiştir.⁵²⁰ İran Devriminden ilham alan ve İran'ın kaynaklarından yararlanan Hizbullah ise minnettarlığını bugüne kadar Şii dayanışmasına ve İran'a sadık kalarak göstermiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönem ise küresel ve bölgesel açıdan olduğu kadar İran ve Direniş Anlatısı için de önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD "Yeni Dünya Düzeni" adı altında küresel jandarma rolüne soyunmuştur. Savaştan yeni çıkmış İran ise böyle bir tabloda ABD karşıtı bir aktör olarak daha pragmatist politikalar izlemek zorunda kalmıştır. Bu anlamda gerek Rafsancani gerekse Hatemi döneminde İran, Batı ve Körfez devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak bu pragmatist yönelim devrimci ilke ve değerlerle yer yer çatışmıştır. Ayrıca Tarihin Sonu tezinin konuşulduğu ve ABD liderliğindeki liberalizmin zafer kazandığı bu dönemde İran yalnızca jeopolitik olarak değil ontolojik olarak da tehlike altına girmiştir. Bu dönemde gerek küreselleşmenin etkileri gerekse rejimin verimlilik ve meşruiyet sorunları yüzünden devrimci İslami kimlik önemli ölçüde aşınmış ve yeni bir kimlik krizi ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵²¹

İran liderliği karşı karşıya kaldığı jeopolitik ve ontolojik tehditlere, Direniş Anlatısı'na ve İslamcı akımlara desteğini artırarak ve nükleer enerji elde etmeye yönelik çalışmalarını hızlandırarak karşılık vermiştir. Bu minvalde İran liderliği, devrimci İslami kimliğine uygun rutin ve pratiklerinden vazgeçmek bir yana bunları yer yer yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde İran, devrimci İslami kimliğine uygun rutinleri pekiştirme bağlamında Şii hareketlerin yanı sıra birçok Sünni İslami hareketle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Örneğin Cezayir'de İslami Selamet Cephesi, Sudan'da Ulusal İslami Hareket, Filistin'de Hamas ve İslami Cihat, Ürdün'de

⁵¹⁸ Öztürk, 2017: 136.

⁵¹⁹ Hashempour, Haghighi ve Zarei, 2021: 54.

⁵²⁰ Steinberg, 2021: 13.

⁵²¹ Firuzabadi ve Vahid, 2012: 177.

Müslüman Kardeşler, Tunus'ta Al-Nahda Partisi ve Mısır'da İslam Cihadi gibi örgütler İran tarafından desteklenmiştir.⁵²²

İslamî hareketlerin destekçisi olduğu iddiasına istinaden İran, özellikle Filistin davasına ayrı bir alan açmıştır. Filistin'in özgürleştirilmesi, İran İslam Cumhuriyeti için devrimin ilk yıllarından itibaren çok önemli bir konu olmanın yanı sıra ontolojik bir içeriğe sahiptir. Zira İran'ın devrimci İslami kimliğinde Filistin davasına destek ve İsrail'e karşıtlık hem anayasal hem de ilkesel olarak merkezî bir konumda bulunmaktadır. Bu minvalde devrim ideolojisinin merkezinde yer alan Filistin davasına destek, İslam Cumhuriyeti'nin ontolojik güvenlik yapısında temel rutin ilişki biçimi olarak öne çıkmıştır. İran ile Hamas arasındaki ilişkiler, 1990'lı yıllarda İsrail-Filistin barış süreci ile eş güdümlü olarak hızlı bir şekilde gelişmiştir.⁵²³ Barış sürecine karşı çıkan bu iki aktör, mezhep temelli görüş ayrılıklarına rağmen ortak ideolojik duruşları çerçevesinde iş birliği içerisine girmiştir. Askeri faaliyetlerini hızlandırmak, Fetih Hareketi ile rekabetini sürdürmek ve finansal destek sağlamak amacıyla Hamas, İran ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Her ne kadar Hamas diğer Müslüman ülkelerden finansal destek sağlasa da bu ülkeler İran kadar cömert olmamıştır. İran, Hamas'ın yanı sıra Filistin İslami Cihadi, El Aksa Şehitler Tugayı gibi Filistin'deki diğer direniş örgütlerine de destek vermiştir. Böylece Direniş Anlatısı'na dayalı koalisyon 1990'lı yıllarda artık Hamas ve Filistin İslami Cihadi gibi örgütleri de içererek Filistin'e kadar uzanmıştır.⁵²⁴

1990'ların sonu ve 2000'lerde ise İran'ın devrim ihracı paradigmasına yönelik vurgusunun azaldığı, direniş paradigmasının ise belirginleştiği görülmektedir. Bu durumun bazı sebepleri vardır. İlk olarak Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra ABD tek süper güç olarak belirmiş ve bu durum İran'ın reel politik açıdan manevra olanaklarını azaltmıştır. Ayrıca bu süreçte küreselleşmenin hızlanması ve liberal değerlerin yaygınlaşması İran'da kimliksel aidiyetlere dair boşlukları derinleştirmiştir. Üstelik 11 Eylül saldırılarının akabinde ABD'nin daha keskin politikalar izlemeye başlaması ve 2002 yılında Bush'un Şer Eksenini konuşması ile İran'ı hedef tahtası haline getirmesi, İran'ın tehdit algılarını tırmandırırken Direniş Anlatısı'nın önemini artırmıştır.

ABD'nin İran'ı Şer Eksenine dâhil etmesi ise aslında ABD ile İran arasındaki ilişkilerin devrim sonrası dönemdeki gerilimli seyrinin neticesidir. İran'ın nükleer silah elde etmeye yönelik faaliyetleri, füze yapımında ilerleme kaydetmesi ve müttefiklerine füze desteği vermesi, Hizbullah, Hamas İslami Cihad gibi örgütlere yardımları ve İsrail'e karşıtlığı Şer

⁵²² Ehteshami ve Hinnebusch, 2002: 30.

⁵²³ Hamas özellikle 1990'ların başında Arap-İsrail barış sürecine tepki olarak saldırılarını ve aktivizmini arttırmıştır. Hamas'ın saldırılarındaki roketler büyük ölçüde İran'dan temin edilmiştir. Bkz. Sönmez vd., 2020: 49.

⁵²⁴ Ertan, 2021: 5-6.

Ekseni'ne dâhil edilmesinde etkili olmuştur. Her ne kadar Hatemi döneminde İran, ABD ile yakınlaşma çabalarını artırmış ve ABD'nin Afganistan işgalinde bazı jestlerde bulunmuşsa da⁵²⁵ ABD'li karar alıcılar İran'ın bu politikalarını inandırıcı bulmamıştır. İran'ın Afganistan işgaline verdiği destek ya da Batı ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımları, ABD karar alıcıları tarafından büyük ölçüde taktiksel bir aldatmaca olarak yorumlanmıştır.⁵²⁶ Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden birinin nükleer enerji işine girmesini inandırıcı bulmayan ABD ve İsrail, İran'ı pek çok defa teröre destek vermekle suçlamıştır. Örneğin 2001 yılında ABD ve İsrail istihbaratı İran'ın Batı Şeria'daki Filistin yönetimine silah yardımı yaptığını iddia etmiş ve İsrail komandoları Karine A adlı İran gemisini Kızıldeniz'de ele geçirmiştir.⁵²⁷

Öte yandan ABD'nin Şer Ekseni konuşması ve 2003 yılında Irak'ı işgali, İran'ın güvenlik kaygılarını arttırırken kuşatılmışlık psikolojisini de belirginleştirmiştir.⁵²⁸ Nitekim George W. Bush iktidarda kaldığı süreç boyunca birçok konuşmasında İran'ı suçlayan beyanlarda bulunmuştur. ABD, İran'ın sağlıksız temel güveninden gelen kuşku, güvensizlik ve kaygılarını gözetken ya da dikkate alan politikalar izlemek bir yana bu tür olumsuz duyguları ve İran'ın sağlıksız temel güvenini beslemiştir. Şer Ekseni söylemi Hatemi'nin yakınlaşma politikasını akamete uğrattığı gibi hem ABD hem İran içerisindeki ılımlıların konumunu zayıflatmıştır.⁵²⁹ Ayrıca Şer Ekseni söylemi İran'daki ontolojik kaygıları ve toplumsal hafızadaki Batı karşıtlığını canlandıran bir etki yaratmıştır. İslam Cumhuriyeti'nin temel güven sistemindeki Batı'nın güvenilmez işgalciler oldukları algısı yeniden popülerlik kazanmıştır.⁵³⁰ Bunun da etkisiyle İran'da köktenci şahsiyetler yönetimdeki ağırlığını artırmış, İsrail düşmanlığı ivme kazanmış, nükleer silah programına hız verilmiştir. Bu süreçte Direniş Ekseni açık şekilde görünür hâle gelmiştir. Nitekim Direniş Ekseni ifadesi ilk kez Şer Ekseni ifadesine yanıt olarak Libya gazetesi Al Zahf Al Akhdar (*Yeşil Yürüyüş*) tarafından 2002 yılında kullanılmış, akabinde İran ve müttefiklerini içeren ABD ve İsrail karşıtı koalisyonu ifade edecek şekilde yaygınlaşmıştır.⁵³¹

ABD'nin İran'a yönelik saldırgan tutumuna yanıt olarak özellikle Ahmedinejad (2005-2013), dış politikada popülist ve saldırgan bir diplomatik tutum benimsemiştir. Bu dönemde İran yöneticilerinin beyanlarında Doğu'ya dönüş, İslam ülkeleriyle dayanışma ve Latin

⁵²⁵ İran ile Taliban arasındaki düşmanlık Taliban'ın 1998 Ağustos'unda Mezari Şerif kasabası civarındaki bölgeye girerek Hazara Şiilerine saldırmasıyla büyümüştür. Burada öldürülenler arasında diplomatik dokunulmazlığa sahip askeri personellerin de yer alması üzerine İran sınıra asker yığmış, ayrıca Kudüs Gücü'nün bölgedeki faaliyetleri artmıştır. Axworthy, 2020: 443.

⁵²⁶ Axworthy, 2020: 444.

⁵²⁷ <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/map.html> (erişim tarihi:01.05.2022)

⁵²⁸ Axworthy, 2020: 448.

⁵²⁹ Heradstveit ve Bonham, 2007.

⁵³⁰ Davoud Gharayagh, 2007: 87-88.

⁵³¹ Steinberg, 2021: 7.

Amerika ülkelerini dikkate alan üçüncü dünyacılık gibi söylemlerin yanı sıra, Siyonist rejime ve ABD'ye yönelik düşmanca ifadeler çoğalmıştır. Ayrıca nükleer teknolojinin sürdürülmesi ve ilerletilmesine ayrı önem verilmiştir. Böylece nükleer mesele ve Direniş Anlatısı İran seçkinlerinin gözünde ulusal gurur meselesi ve önemli bir meşruiyet kaynağı hâline gelmiştir. Batılı ülkelerin yaptırım ve baskılarla İran'a nükleer politika izlemenin ve Direniş Anlatısı'nı sürdürmenin yararlarından daha fazla maliyete yol açtığını göstermeye çalıştığı süreçte İran, Direniş Anlatısı'ndan ve nükleer faaliyetlerinden vazgeçmemiştir.⁵³² Bilakis İran Liderliği, karşı karşıya kalınan ontolojik güvensizlik hissine cevap olarak Direniş Anlatısı'na dair rutin ve anlatılara daha çok yer vermeye başlamıştır.⁵³³ Bu minvalde İslami dayanışma temasına yönelik vurgu arttırılmış ve İslami ülkeler arasında teknik, ekonomik ve profesyonel dayanışmayı hedefleyen bir yakınlaşma stratejisi yürürlüğe koyulmuştur. Örneğin 2008 yılı Hamaney tarafından İslami Dayanışma yılı ilân edilmiştir.

Bu dönemde Direniş Ekseni adına prestijli olaylardan biri Lübnan'daki Hizbullah'ın İsrail ile yaptığı savaş olmuştur. 2000 yılında İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesinden sonra Hizbullah, Lübnan'ın güneyinde etki ve nüfuzunu artırmıştır. Bunun üzerine İsrail, 2006 yılında Lübnan topraklarına girerek Hizbullah'a karşı savaş başlatmıştır. Bu savaşta Direniş Ekseni'ne göre İsrail önemli kayıplara uğrarken kesin bir zafer elde edememiştir. Öyle ki Hizbullah ve müttefikleri bu savaşı kendilerinin kazandığını ilân etmiştir. Kudüs Gücü'nün lideri olan Kasım Süleymani Hizbullah milislerinin lideri İmam Mugiyye ile Hizbullah'ın İsrail'e karşı mücadelesinde etkin rol oynamıştır.⁵³⁴ Ayrıca 2006 savaşından sonra Hizbullah'ın lideri Nasrallah İslam dünyasının en popüler simalarından biri olurken, İran-Suriye-Hizbullah ittifakının ve Direniş Ekseni'nin prestiji artmıştır.⁵³⁵ Bu dönemde Direniş Ekseni adına bir diğer önemli gelişme ise Hamas'ın 2006 yılındaki seçimlerde El Fetih'e üstünlük sağlaması olmuştur. Böylece İran'ın Filistin üzerindeki etki ve nüfuzu yeni bir safhaya erişmiştir. İran Hamas'ı ekonomik yardımların ötesinde askerî yardımlar yaparak, füze ve mühimmat tedarik ederek desteklemiştir.⁵³⁶ 2008 yılında İsrail'in Hamas'a saldırısıyla başlayan Gazze Savaşı (Dökme Kurşun Operasyonu) ise Direniş Ekseni adına bir başka önemli gelişme olmuştur. Direniş Ekseni'ne göre bu savaşta İsrail sadece hedeflerine ulaşamamakla kalmamış, aynı zamanda Direniş Ekseni'nin koşullarına da boyun eğmiştir.⁵³⁷

⁵³² Firuzabadi ve Vahid, 2012: 172.

⁵³³ Firuzabadi ve Vahid, 2012: 151.

⁵³⁴ Öyle ki Lübnan'daki Dürzi Lider Canbolat Lübnan'da asıl karar verici aktörün Ali Hamaney ve Kasım Süleymani olduğunu ifade etmiştir. Canbolat'ın beyanı biraz abartılı görülebilirse de İran'ın buradaki etkisini göstermesi bakımından önemli bir siyasi demektir. Sönmez vd., 2020: 4

⁵³⁵ Dolat-Abadi ve Ravesh, 2019: 7.

⁵³⁶ Ertan, 2021: 6.

⁵³⁷ Soltaninejad, 2019.

Bu dönemde İran, Direniş Ekseni temelinde Irak'ta da nüfuz elde etmeye başlamıştır. Saddam Hüseyin'in iktidardan düşmesinde sonra İran-Irak ilişkileri, düşmanlıktan ortaklığa doğru evrilmiştir. Irak'ta gerçekleşen 2005 seçimlerinden sonra İran lehine bir ortam oluşmuş, Başbakan Nuri El Maliki ve Cumhurbaşkanı Talabani, İran karşıtı bir politikadan uzak durmuştur. Irak'taki Şii milisler de belirli çekincelerle birlikte İran ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.⁵³⁸ İronik olarak Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesiyle, İran bölgesel konumunu güçlendirme fırsatı bulmuştur. Bu duruma Direniş Ekseni çerçevesindeki İran'ın artan etkisi de eklenince bölgesel İran hegemonyasından ve İran yayılmacılığından söz edilmeye başlanmıştır.⁵³⁹ Bu durum en net şekliyle “Şii Hilali” tabirinde görülebilir. İlk kez 2004 yılında Ürdün Kralı tarafından İran yayılmacılığına dikkat çekmek için kullanılan bu terim, Arap başkentlerinde çokça kullanılarak popülerleşmiştir. İran'ın Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'de artan etkisi Arap devletlerinin İran yayılmacılığına yönelik kaygılarını artırmıştır. Ayrıca Arap yöneticileri Şii Hilali'ni sadece jeopolitik tehdit olarak değil ontolojik meydan okuma olarak dikkate almıştır.⁵⁴⁰ Akabinde Suudi Arabistan ve müttefikleri kimliksel aidiyet anlamında İslam'ın Sünni versiyonuna daha çok yer vermeye başlamıştır.⁵⁴¹ Böylece Arap monarşileri ile İran arasında birbirlerinin ontolojik güvenliklerinin ve rejim bekalarının hedef alındığı ontolojik güvenlik ikilemi belirginleşmeye başlamıştır. Şii Hilali iddiasına yönelik korku ve kaygının revaç bulmasında Arap devletlerinin kendi halklarına temsili kurumlar aracılığıyla çok az şey sunmuş olmaları ve rejimlerinin varoluşsal huzursuzluğu önemli rol oynamıştır.⁵⁴²

Ancak bu dönemde İran hegemonyasının olduğu ya da Şii Hilali'nin ortaya çıktığı gibi iddialar pek gerçekçi değildir. Bu süreçte İran'ın Orta Doğu'da bir parça mevzi kazandığı doğruysa da bu durum İran'ın doğru politikalarının sonuçlarından çok ABD ve müttefiklerinin Orta Doğu'daki müdahalelerinin başarısızlığından kaynaklanmıştır. Bu dönemde İran ciddi bir ekonomik krizin yanı sıra kimliksel bir ikilem ve toplumsal bir kargaşa ile karşılaşma safhasındaydı. Ahmedinejad'ın 2005 yılından sonra İsrail ve ABD'ye karşı başlattığı saldırgan provokasyon politikası, İran'ın uluslararası toplumdaki konumunu zayıflatmıştır. Bu durum Rusya ve Çin'in bile İran'a desteğini sınırlandırmasına yol açmıştır. Ayrıca Ahmedinejad'ın nükleer faaliyetlerle ilgili müzakerelerin bir sonuca varmadığını ilan edip müzakerelerden çekilmesiyle BM Güvenlik Konseyi İran'a ağır yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Ahmedinejad'ın provokatif ve abartılı söylemlerinin bir diğer sonucu ise bölgede İran'a yönelik

⁵³⁸ Bagheri, Omid ve Yazdani, 2021: 67.

⁵³⁹ Axworthy, 2020: 451.

⁵⁴⁰ Steinberg, 2021: 84-85.

⁵⁴¹ Rubin, 2014.

⁵⁴² Axworthy, 2020: 452.

tehdit algılarının tırmanması olmuştur. Pek çok Arap ülkesi İran'ı ontolojik ve jeopolitik açıdan varoluşsal bir tehdit olarak görmeye başlamıştır.⁵⁴³ Bu süreçte Direniş Anlatısı ve bu minvaldeki politikalar Arap başkentlerinde Şii Hilali ile ilişkilendirmiş ve bu ülkeler İran'a karşı açık şekilde cephe almıştır.⁵⁴⁴

3.2.1. Bir Markalaşma Örneği Olarak Kudüs Gücü ve Süleymanî Ekolü

İran'ın Direniş Ekseni ile ilgili faaliyetleri büyük ölçüde Devrim Muhafızları'nın bir parçası olan Kudüs Gücü (*Niru-ye Qods*) aracılığıyla gerçekleşmektedir.⁵⁴⁵ Kudüs Gücü'nün temel misyonu Orta Doğu, Afganistan ve diğer bölgelerde Direniş Ekseni için ideolojik ve askeri müttefikler oluşturmak ve onlara eğitim, liderlik, kaynak ve strateji gibi konularda destek vermek olarak belirlenmiştir. Nitekim Hamaney, Kudüs Gücü'nün misyonunu "İslam Devrimi'ne katkıda bulunmak üzere yerli devrimci hücreler (Hizbullahi) yaratmak" olarak tanımlamıştır.⁵⁴⁶ Kudüs Gücü üyeleri kendilerini askeri bir oluşumdan çok devrimci bir İslami dayanışma örneği olarak görmektedir. Kudüs Gücü'nün kurumsallaşması ve gelişimi Direniş Anlatısı'nın belirginleşmesiyle eş zamanlı gerçekleşmiştir. Kudüs Gücü lideri Süleymani ise İran'ın Direniş Ekseni politikasıyla özdeşleşmiş ve İran'ın devrimci İslami kimliğinin markası hâline gelmiştir. Browning'in belirttiği gibi devletler markalaşma yoluyla kendi ontolojik güvenlik kodlarını sağlamlaştırmaya çalışmaktadır.⁵⁴⁷ Bu anlamda Süleymani Ekolü, İran'ın kendi imajını ortaya koyduğu ve biyografik anlatılarını pekiştirdiği bir marka olarak öne çıkmıştır.

Kudüs Gücü'nün ilk çekirdeği İran-Irak savaşının başlarında oluşmuştur. Kudüs Gücü başlangıçta, düşman hatlarının gerisinde sabotaj eylemleri yürütmek veya kritik keşif faaliyetlerinde kullanılmak üzere bir tür komando birimi olarak planlanmıştır. İran-Irak savaşının sona ermesinden sonra Devrim Muhafızları ülke dışındaki faaliyetlere daha çok önem vermeye başlamış, böylece Kudüs Gücü 1991 yılında daha geniş bir kuvvet haline gelmiştir.⁵⁴⁸ Akabinde Kudüs Gücü'nün asker sayısı bu tarihten itibaren kademeli şekilde artmıştır. 1996'da Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirme sürecinde, oradaki Şiilerin direnebilmesinde Kudüs Gücü önemli rol oynamıştır. 1998'de Sardar Ahmed Vahidi'nin ardından Kasım Süleymani Kudüs Gücü'nün liderliğine getirilmiştir. Süleymani döneminde gerek Direniş Anlatısı gerekse Kudüs gücü içeride ve dışarıda çok daha önemli bir konuma yerleşmiştir. Kudüs Gücü 2009 yılında yeniden organize edilerek kendi başına özerk bir birim hâline gelmiştir.⁵⁴⁹ Kudüs Gücü'nün

⁵⁴³ Axworthy, 2020: 480-489.

⁵⁴⁴ Gahferci ve Baker, 2010: 79.

⁵⁴⁵ Steinberg, 2021: 27.

⁵⁴⁶ Posch, 2017: 89.

⁵⁴⁷ Browning, 2015.

⁵⁴⁸ <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/02/13/2496067/> (erişim tarihi:14.04.2022)

⁵⁴⁹ Posch, 2017: 90.

komutanı olan Kasım Süleymani de Devrim Muhafızları'nın en yüksek rütbelerinden olan Tümgeneralliğe terfi etmiştir. Bu terfi, Kudüs Gücü komutanının doğrudan Rehber Hamaney'e cevap vereceği ve Hamaney'in en önemli güvenlik danışmanları arasında yer alacağı anlamına gelmekteydi. 2011'den itibaren Kudüs Kolordusu Lübnan ve Irak'a ek olarak Suriye ve Yemen'de nüfuz ve etkinliğini arttırmıştır. Bu süreçte Süleymani, İran'ın Orta Doğu'daki faaliyetlerini yönlendirmede başat aktör hâline gelmiş, Kudüs Gücü İran'ın dış politikasını domine etmeye başlamıştır. Nitekim Cevad Zarif bu duruma işaret ederek diplomasiinin masada değil sahada belirlendiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Kasım Süleymani gerek İran toplumu gerekse Direniş Ekseni üyesi aktörler nezdinde sevilen bir figür, kimilerince de bir ekol olarak öne çıkmıştır. Nihayetinde Kudüs Gücü ve Direniş Anlatısı Kasım Süleymani'nin adıyla özdeşleşmiştir. Bir markalaşma örneği olarak Süleymani Ekolü, İran'ın devrimci kimliğinin teyit edilmesine ve Direniş Anlatısı'nın sürdürülmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu anlamda Süleymani'ye istinaden İslam Devrimi'nin yaşayan yüzü, direnişin amiral gemisi, Filistin direnişinin koruyucusu, devrimci ve mübarek imamın çizgisine bağlı, cesaret ve sağduyu sahibi, her koşulda şeriat kurallarını gözetken, savaş lideri, yaşayan şehit gibi unvan ve betimlemelere sıklıkla rastlanmaktadır. Süleymani Ekolü'nün popülerliği Hizbullah'la birlikte İran İslam Cumhuriyeti'nin en başarılı öykülerinden biri olarak öne çıkarılmıştır.⁵⁵¹

3.3. Ontolojik Uyumsuzluğun Göstergesi Olarak 2009 Olayları ve Direniş Anlatısına Etkisi

Arap ülkeleri için Arap Baharı süreci nasıl bir dönüm noktasıysa 2009 seçimleri ve sonrasındaki olaylar da İran için benzer bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte rejimin meşruiyet sorunu, kimlik krizi ve ontolojik uyumsuzluğu açık şekilde ortaya çıkarken⁵⁵² İran rejimi, kimliğine dair anlatıların tutarlılığını bozan kritik bir durumla karşı karşıya kalmış, bunun İran iç ve dış politikasına derin yansımaları olmuştur.⁵⁵³

İran literatüründe “1388 seçimleri” olarak geçen, 12 Haziran 2009 seçimlerinde, toplumun bir kısmınca hile ve usulsüzlük yapıldığına dair oluşan kanaat 1979 Devrimi'nden beri İran'da görülen en büyük protesto gösterilerine kaynaklık etmiştir. İran Rehberi Hamaney'in öncesinde, “bizim için milli onurumuzdur” dediği seçim süreci, İran rejimine yönelik en büyük meydan okumalardan birine dönüşmüştür.⁵⁵⁴ Nitekim konuyla ilgili pek çok

⁵⁵⁰ Steinberg, 2021: 9.

⁵⁵¹ <https://www.irna.ir/news/83619482/> (erişim tarihi:02.05.2022)

⁵⁵² Yücesoy ve Karabulut, 2019: 25.

⁵⁵³ Kemali, Babaei, Rehdadhy, 2018: 80.

⁵⁵⁴ Muhammedî ve Mesud, 2012: 37.

çalışmada 2009 seçimleri ve akabinde yaşanan olayların İran rejimi için önemli bir dönüm noktası olduğuna işaret edilmiştir. Bu anlamda Muhammedi ve Mesud bu olayların rejimi devirmeye yönelik en büyük tehdit olduğuna dikkat çekmiş,⁵⁵⁵ İskenderi ve Caferinejad 2009 olaylarını devrimden sonraki en marjinal ve önemli siyasi olaylardan biri olarak nitelendirmiş⁵⁵⁶, Hüseyini ve Rıza halk ve liderler arasında bir boşluğun belirginleştiğini ve İran'daki sosyal uyumun bozulduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁷ Rivetti ve Yurova 2009 olayları için devlete yönelik görülmemiş bir tehdit ifadesini kullanırken⁵⁵⁸ Amir Niakooee Yeşil Hareketi İslam Cumhuriyeti'ne yönelik en büyük meydan okuma olarak belirtmiştir.⁵⁵⁹ Mafakheri ise 2009 olaylarından sonra İslam Cumhuriyeti'nin derin bir egemenlik krizi ile karşı karşıya kaldığını söylemiştir.⁵⁶⁰

2009 seçimleri sonrasında yaşanan olaylarla alakalı temel olarak iki farklı yaklaşım ve okumanın olduğu görülmektedir. Birinci yaklaşımda, seçim sonrası olaylar ve siyasi protestolar demokratik bir toplumsal hareket olarak yorumlanmaktadır. Bu minvalde, Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi gibi isimlerin önderlik ettiği protestolar, Yeşil Hareket ya da Yeşil Dalga (*mowc-e sebz*) olarak isimlendirilmiştir.⁵⁶¹ İkinci yaklaşımda ise 2009 seçimleri sonrasındaki olaylar, yabancı güçlerin kışkırtmasıyla gerçekleşmiş derin bir ayaklanma, kadife devrimlerin bölgedeki bir izdüşümü olarak değerlendirilmektedir.⁵⁶² Özellikle nezam yanlıları tarafından dile getirilen bu yaklaşımda yaşanan olaylar ABD, İsrail, Birleşik Krallık ve onların yerel destekçileri tarafından kışkırtılan bir fitne veya başkaldırı olarak betimlenmiştir.⁵⁶³ Bu anlamda 2009 seçimleri sonrasıyla alakalı olarak bir tarafta Yeşil Anlatı'nın diğer tarafta ise Fitne Anlatısı'nın öne çıktığı söylenebilir. Bu çalışmada ise bu yaklaşımlardan hangisinin doğru ya da gerçek olduğundan ziyade bu iki farklı anlatı arasındaki mücadelenin İran iç ve dış politikasına yönelik yansımaları ortaya koyulmuştur.

3.3.1. Yeşil Dalga: İran Kimliğinde Janus Yüzlülük⁵⁶⁴ Arayışı

Musavi, 2009 seçimlerinden önce yaptığı röportajda, “insanların Janus yüzlü olduğunu söyledim. Bu ikiliğe sahip olabilirler. İnsanlar devrimci değerlere saygı duyuyor ve modern

⁵⁵⁵ Muhammedi ve Mesud, 2012: 38.

⁵⁵⁶ İskenderi, Caferinejad, Golşeni, 2016: 9.

⁵⁵⁷ Hüseyini, Rıza ve Fenberpur, :71.

⁵⁵⁸ Rivetti ve Yurova, 2020: 170.

⁵⁵⁹ Niakooee, 2020.

⁵⁶⁰ Mafakheri, 2020.

⁵⁶¹ Katozian, 2019.

⁵⁶² Emir, 2009: 201.

⁵⁶³ Kazımyan, 2019.

⁵⁶⁴ Janus bir yüzü geçmişe bir yüzü ise geleceğe bakan Roma mitolojisine ait bir figürdür. Ocak ayının İngilizce karşılığı olan “January” kelimesi de Janus isminden türemiştir. Roma döneminde Janus heykeli kentin girişine, bir

değişiklikleri dört gözle bekliyorlar” demiştir.⁵⁶⁵ Ancak 2009 seçimleri ve akabindeki olaylar İran’ın kimliksel aidiyetlerinde Janus yüzölçümünün kolay olmayacağını göstermiştir. Yeşil Hareket olarak adlandırılan Ahmedinejad karşıtı muhalefet, seçim kampanyasında ana temayı ekonomik sorunlar, hukukun çiğnenmesi ve liberal talepler üzerine yoğunlaştırmıştır.⁵⁶⁶ Bunun yanında Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi gibi reformcu liderler, devrimin ilke ve değerlerine geri dönüş söylemini siyasi kampanyalarının ana maddelerinden biri hâline getirmiştir.⁵⁶⁷ Seçim kampanyası sürecinde ise taraflar arasındaki söylemler kimliksel aidiyetlere dair ontolojik anlamlar kazanmış ve toplumsal kutuplaşma belirginleşmiştir. Birçok reformist lider Ahmedinejad’ı yalancılıkla, dinî hurafeleri kullanmakla, hatta diktatörlük ve tiranlıkla suçlamıştır. Örneğin Faize Haşimi Rafsancani, “Bu dört yılda (Ahmedinejad’ın ilk döneminde) İran milletinin başına sefalet ve aşağılama düştü” demiş, Muhammed Hatemi ise Ahmedinejad dönemini Moğol istilasıyla özdeşleştirerek “İran milleti, devlet başkanının demokrasi adını duyunca midisinin bulanmamasını istiyor” diye belirtmiştir. Kerrubi, “Ahmedinejad dönemi boyunca üzerinde düşünülmemiş, maceracı ve karaktersiz sözler söylendiğini ve gereksiz yere düşmanlar edinildiğini” ifade ederken Musavi, “Dış politikamızda, ulusal çıkarımıza olan temel meseleleri daha çok yurt içinde kullanılan sansasyonellikle karıştırdık” diyerek Ahmedinejad’ın İsrail ve Holokost gibi uluslararası meseleler hakkındaki kışkırtıcı söylemlerini ve saldırgan diplomasi anlayışını eleştirmiştir.⁵⁶⁸

Seçim sonuçları ise reformist kanat için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Seçimleri Ahmedinejad’ın daha ilk turda %62,63’e %33,75 gibi ezici bir çoğunlukla kazandığı ilan edilmiştir.⁵⁶⁹ Öte yandan Mir Hüseyin Musavi, oyların sayımı bitmeden cuma gecesini yaptığı açıklamada, “İran’ın saygıdeğer halkını, İki Dünyanın Hanımı Hz. Fatıma Zehra’nın (a.s) doğumunun arifesinde zafer kutlamaya hazır olmaya çağırıyorum” diyerek seçimlerin galibi olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷⁰ Ahmedinejad’ın kazandığı ilan edilen sonuçlar Musavi ve taraftarlarınca kabul görmemiş, Musavi “tehlikeli bir büyü” olarak nitelendirdiği seçim sonuçlarını kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Bu aşamadan itibaren birçok İranlı, seçim hilesi

yüzü kentten içeri girenlere, öteki yüzü ise kentten çıkanlara bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Bkz. Korkmaz ve Avar, 2019.

⁵⁶⁵ Klein ve Siamdoust, 2009.

⁵⁶⁶ Celayipur ve Esfahani, :145-146.

⁵⁶⁷ Yeşil Hareket olarak bilinen reform hareketinin önde gelen liderleri aslında devrimin içinden gelen ve devrimin sadık destekçileri olarak bilinen kişilerdir. Örneğin Hüseyin Musavi 1981-1989 döneminde başbakanlık yapmış ve Humeyni’nin güvendiği kişilerden biridir. Mehdi Kerrubi de devrimin içinden gelmiş, Humeyni döneminde meclis başkanlığı yapmış, Hamaney tarafından da Uzmanlar Konseyi’ne seçilmiş din adamı kökenli bir siyasetçidir. Bir diğer önemli isim olan Hatemi ise iki dönem öncesinde bakanlık, sonrasında ise cumhurbaşkanlığı yapmış bir devlet adamıdır. Bu üç isim de özünde İslam Cumhuriyeti’nin kendisinden ziyade devrimin otoriter yorumuna karşı çıkmaktadır. Aghaie ve Marashi, 2014: 265.

⁵⁶⁸ Aghaie ve Marashi, 2014.

⁵⁶⁹ Herrington, 2011: 1.

⁵⁷⁰ <https://www.farsnews.ir/news/13961008000927> (erişim tarihi: 03.05.2022)

iddiasını dillendirerek “Oyum Nerede” sloganları altında gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Tam da bu esnada Hamaney tarafından yazılmış olduğu iddia edilen, Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanı kalması için gerekenin yapılması talimatını içeren bir mektup dolaşıma girmiştir. Nezam yanlıları bu mektubun sahte olduğunu ve fitne çıkarmak isteyenler tarafından dolaşıma sokulduğunu ileri sürmüştü de birçok muhalif seçimlerde hile yapıldığı kanaatine varmıştır. Böylece 15 Haziran’dan itibaren başta Tahran olmak üzere birçok şehirde gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır.⁵⁷¹

Seçimlere yönelik protesto gösterilerinde göstericilerin başlangıçtaki talepleri genel olarak 2009 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının gözden geçirilmesi veya seçimlerin yeniden yapılmasıydı. Göstericiler Devrim Rehberi’nden ya da Uzmanlar Meclisi’nden taleplerinin karşılanmasını beklemekteydi. Ancak Devrim Rehberi Hamaney 19 Haziran Cuma hutbesinde, seçim sonuçların adil olduğunu ifade edip Ahmedinejad’ı tebrik ederek sokak gösterilerini sert şekilde kınamış, rejimin geri adım atmayacağını açık şekilde ifade etmiştir.⁵⁷² Konuşmasında reformcu liderleri işaret ederek, “Maalesef bazı haksız arkadaşlar düşmanın yalanlarını tekrarlayarak seçimlerin bütünlüğünü bozuyor” diyen Hamaney, düşmanın seçim hilesi komplosuyla halkın güvenini azaltmak amacıyla olduğunu ve protestocu adaylardan düşmanın sözlerini tekrarlamamalarını istemiştir. Hamaney’e göre %85 katılımı adil bir seçim gerçekleşmiş olup düşmanlar ülkede fitne çıkartmaya çalışmaktadır.⁵⁷³

Hamaney’in yaptığı konuşma, protestocuları yatıştırmak konusunda etkili olmak bir yana muhaliflerin İran yöneticilerine olan güvenini daha da azaltmıştır. Akabinde göstericiler eylemlere katılım göstermeye devam etmiştir.⁵⁷⁴ Bu süreçte İran sokaklarında bazı göstericilerin dövülmesi, hatta öldürülmesi ile protestolar alevlenmiş ve gösteriler aylarca devam etmiştir. 2009 seçimlerinden sonra görülen protestoların yoğunluğu ve ardından gelen sokak savaşları muhafazakâr düzende şok etkisi yaratmıştır. Bu süreçte rejim, Devrim Muhafızları aracılığıyla ülkenin kontrolünü sağlamaya yönelik sert önlemler almıştır. Besic milisleri muhaliflere karşı seferber edilmiş, reformist medyanın birçoğu kapatılmış, pek çok bölgede iletişim fiilen askıya alınmış, internet ve sosyal medyaya ağır bir devlet kontrolü uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca 2009 sonuna kadar binlerce kişi tutuklanmış ve onlarca kişi öldürülmüştür.⁵⁷⁵

Yeşil Hareket başlangıçta devrimci kurum ve ilkelerden radikal bir kopuş sürecinden ziyade devrimci vaat ve ilkelerin hayata geçirilmesine yönelik talepleri ifade etmekteydi.

⁵⁷¹ Herrington, 2011: 4

⁵⁷² Niakooee, 2020: 10.

⁵⁷³ Muhammedî ve Mesud, 2012: 45.

⁵⁷⁴ Muhammedî ve Mesud, 2012: 41.

⁵⁷⁵ Bayat, 2018.

Nitekim protestolar sırasında pek çok muhalif 1979 Devrimi'nin slogan ve metotlarını takip etmiştir. Örneğin hareketin en önemli sloganlarından biri “Allah-u Ekber” olmuştur. Ancak seçimlerde hile yapıldığı iddiasının birçokları tarafından inandırıcı bulunması, reformist liderlerin açıklanan sonucu kabullenmemesi, sonuçların Rehber Hamaney tarafından hızlı bir şekilde onaylanması, gösterilere rejimin sert tepkisi ve protestoculara karşı Fitne Anlatısı'nın benimsenmesi sonucunda reformcular ile rejim arasındaki uzlaşma düzlemi ortadan kalkmıştır. Nihayetinde protestocuların görüş ve eylemleri radikalleşmiş, rejim ile muhalifler arasındaki mücadele sertleşince gri alanlar yerini kutuplaşmaya bırakmıştır. Böylece Yeşil Hareket adıyla bilinen reformist⁵⁷⁶ hareket aşama aşama siyasi bir kampanyadan Cumhurbaşkanlığı seçimini iptal etmeye yönelik talepleri içeren bir harekete, nihayetinde ise 1979 Devrimi'nden beklenen sivil özgürlükleri geri kazanmaya yönelik bir ayaklanmaya dönüşmüştür.⁵⁷⁷ Nezam yanlılarının aksine reformcular, protestolara dair herhangi bir dış müdahaleden ya da teşvikten bahsetmemiştir. Onlar protestoları “iç kaynaklı” olarak ülkedeki yaygın memnuniyetsizliğin ve toplumsal huzursuzluğun sonucu olarak değerlendirmiştir

Muhalefetin yaşadığı düş kırıklığı ve akabindeki umutsuzluk ve öfke bir yerden sonra protesto gösterilerinde rejimin bizzat hedef hâline gelmesine yol açmıştır. Böylece Kudüs Gücü ve rejim aleyhine sloganlar duyulmaya başlanmış, “Ne Lübnan’a ne Gazze’ye canım feda İran’a” sözleriyle rejimin dış politika paradigması eleştirilmiş, hatta kimi protestocuların dile

⁵⁷⁶ Muhaliflere destek verenler arasında öğrenciler, entelektüeller, reformcular ve kadın aktivistlerin yanı sıra bazı önemli din adamları da bulunmaktaydı. Örneğin Humeyni'nin eski öğrencilerinden olan ve 1993'ten beri Merce-i Taklid konumundaki Ayetullah Sanei, Mir Hüseyin Musevi'ye desteğini açıkça belirtirken, seçim sonuçlarına itiraz etmiş, üstü kapalı olarak hükümeti seçimlere hile karıştırmakla suçlamıştır. Sanei, ayrıca Veliyy-i Fakih yaklaşımına yönelik de önemli eleştiriler getirmiştir. Sanei, Veliyy-i Fakih'in meşruiyetinin halkın ekseriyetinin görüş ve onayına bağlı olduğunu, İslam'ın demokrasinin, demokrasinin de İslam'ın özü olduğunu belirtmiştir. Reformistlere destek olan bir diğer önemli din adamı ise Ayetullah Montezari olmuştur. Ayetullah Montazeri internet sitesinde yayınlanan mektubunda, hükümetin seçimleri “mümkün olan en kötü şekilde kullandığını, akıllı başında kimsenin Ahmedinejad'ın seçimleri bu denli büyük bir farkla kazanabileceğine inanmayacağını” ifade etmiştir. Ayrıca, İran İslam Cumhuriyeti'nin artık ne İslami ne de cumhuriyet olduğunu, askeri bir yönetim haline geldiğini belirtmiştir. 21 Aralık 2009 tarihinde Montazeri'nin ölmesinden sonra, yüzbinlerce insan ve Yeşil Hareket destekçileri, Montazeri'nin cenazesine katılmış, cenaze töreni İran rejimine yönelik büyük bir protestoya dönüşmüştür. Protestocular “Utancımız, utancımız, aptal liderimiz” ve “Diktatör, bu sizin son mesajınız: İran halkı ayaklanıyor!” gibi sloganlar dahi atmıştır. <https://iramcenter.org/uzmanlar-meclisi-uyesi-misbah-yezdi-vefat-etti/> (erişim tarihi: 06.05.2022)

⁵⁷⁷ Örneğin, rejimin saf İslam'dan ve devrimci ilkelerden uzaklaştığını ifade eden Musavi esasında rejimi tamamen yerinden etmek yerine sistemde reform yapmayı hedefliyordu. Bu anlamda Musavi demokrasi ve özgürlük ile ilgili temalarda Avrupa demokrasisi modelinde bir ulus devlet anlatısından ziyade Humeyni'ye ve İslam Cumhuriyeti'nin temel ilkelerine bağlı bir dini demokrasi tesis etmek istiyordu. Ancak süreç sırasında Musavi ve Kerubi nezam ile uzlaşma şansının kalmadığını görerek, açık şekilde rejimin temel kurumlarını hedef alan bir pozisyona geçiş yapmıştır. Bu anlamda, yürütme erkinin hesap verebilir olması, siyasi mahkumların serbest bırakılması, basın ve toplanma özgürlüğünün sağlanması, Korumacılar Konseyi'nin takdir yetkisinin kaldırılması, Devrim Muhafızları'nın siyasi, ekonomik ve kültürel tüm alanlardan uzaklaştırılması gibi bir kısmı rejim için oldukça radikal kabul edilebilecek talepleri gündeme getirmiştir. Ayrıca Musavi, protestoculara yönelik baskıyı “acımasız öldürme” ve “suç” olarak nitelendirmiş ve bundan “mutlak etkiye sahip yüce lideri” sorumlu tutarak bir anlamda Velayet-i Mutlak-i Fakih sistemini de hedef almıştır. Musavi protesto gösterileri sırasında ölen kişileri “şehit” olarak nitelendirmiş ve 1979 Devrimi'ni ima ederek yöneticileri “kızgın insanlar ve mazlumlara başa çıkma yöntemleri” konusunda uyarmıştır. Celalpur ve Esfahani, :155-156.

getirdiği Diktatöre Ölüm sözleriyle direkt olarak Veliyy-i Fakih makamı ve Rehber Hamaney hedef alınmıştır. Ayetullah Montezari'nin dile getirdiği “İslam Cumhuriyeti artık ne İslami'dir ne de Cumhuriyettir” sözleri Yeşil Hareket'in 2009 seçiminden sonraki olaylarda muhalif pozisyonunu tanımlar hale gelmiştir. Bu anlamda Yeşil Hareket seçimlere itiraz eden ılımlı bir hareketten tüm rejime meydan okuyan radikal bir harekete dönüşmüştür.⁵⁷⁸ Doğrudan nizamın hedef alındığı bu muhalefet hareketi ile rejim ile toplum arasında ontolojik uyumsuzluk belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Böylece İran liderliğinin rejimin kurum ve ilkelerine yönelik varoluşsal kaygıları derinleşmiş, rejim güvenliği meselesi ve meşruiyet sorunu birincil konuma yerleşmiştir.

Protestolar sırasında olgunlaşan Yeşil Hareket'in temel anlatısı ise iki temel ilke üzerinden özetlenebilir. Birinci ilke “Önce İran” (*First Iran*) ilkesidir. Bu ilke açık bir şekilde İran'ın Hizbullah ve Hamas gibi aktörlerle kurduğu ilişkileri ve Direniş Anlatısı'nı sorgulamaktadır. Böyle bir muhalif düşünce yapısı aslında İslam Cumhuriyeti'nin temellerine yönelik meydan okumayı yani ontolojik bir tehdidi ifade etmektedir. Zira İran'ın Direniş Anlatısı bağlamında kurduğu ilişkiler hem devrimci ilke ve anayasası ile örtüşmekte hem de rejim için ontolojik güvenlik sağlama anlamında önemli bir rutini ifade etmektedir. Yeşil Hareket'in ikinci önemli düzlemi ise Velayeti Fakih yaklaşımına yönelik eleştiriler üzerinden temellenmektedir. Birçok reformcu Velayet-i Fakih makamının yetkilerinin yeniden düzenlenerek daha demokratik bir sistemin kurulmasını talep etmiştir. Bu tutum rejimin kırmızı çizgisini aşan bir diğer önemli mesele olmuştur.⁵⁷⁹

3.3.2. Ontolojik Mücadele Örneği Olarak Fitne Anlatısı

Nezam yanlıları 2009 seçimlerini yerleşik dünya görüşlerinin, rejime dair rutinlerin ve devrimci İslami kimliğe ait temel kavramların sorgulandığı bir süreç olarak değerlendirmiştir. İran karar vericileri muhalefet hareketinin yükselişini devletin öngörülebilirliğini ve sürekliliğini aşındıran, kaostan bileşeni bir süreç olarak dikkate almıştır. Bu minvalde İran liderliği karşı karşıya kaldığı ontolojik güvensizliği aşmak amacıyla rejime yönelik muhalif hareketleri “içerideki yabancılar” ve “içsel ötekiler” olarak tasvir etmiş, toplumdan sökülüp atılması gereken “fitne” olarak betimlemiştir. Nezam yanlılarınca, fitnecilerin Kuran'a ve İslam'a hakaret ettiği, Humeyni'ye, devrimci ilke ve değerlere karşı geldikleri, anayasayı ve velayet ilkesini ihlal ettikleri, Aşure gününe saygısızlık ettikleri, camileri dahi ateşe verdikleri

⁵⁷⁸ Niakooee, 2020: 25-26.

⁵⁷⁹ <https://www.radiofarda.com/a/b11-viewpoints-green-movement-or-beyond/27807697.html> (erişim tarihi: 10.05.2022)

gibi iddialar dile getirilmiştir.⁵⁸⁰ Nezam yanlılarına göre devrimci İslami rejimin alaşağı edilmesi, her zaman Batı propaganda sisteminin başlıca hedefi olmuştur. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti'ndeki karar vericiler Yeşil Dalga'ya Fitne Anlatısı ile karşılık vermiştir.

Fitne Anlatısı'na göre 2009 seçimleri sonrasındaki olayların arkasında temelde iç sorunlar değil ABD, İsrail, İngiltere, Suudi Arabistan gibi devletler ile onların yerel destekçileri olan Halkın Mücahitleri ve monarşi yanlısı birtakım örgütlerin faaliyetleri bulunmaktadır.⁵⁸¹ Fitne anlatısında İran düşmanlarının sosyal ağlar ve siber medya üzerinden seçim hilesi iddialarını teşvik ederek kriz yaratmaya çalıştığı ve halkı hükûmete karşı kışkırtarak sistemin meşruiyetini tartışma konusu haline getirmeyi hedeflediği ileri sürülmüştür.⁵⁸² Fitne Anlatısı'na göre ABD, İngiltere, İsrail ve Arap monarşileri Direniş Eksenini hedef alarak İran karşıtı hareket ve görüşleri desteklemiş, bu tür faaliyetlere bütçe ayırmış, MI6, CIA ve Mossad gibi istihbarat örgütleri suikast, kışkırtma ve sabotaj gibi eylemlere başvurmuştur.⁵⁸³

Nezam yanlıları 2009 olaylarını “düşmanların İran'a karşı on yıllardır sürdürdüğü yumuşak savaş modelinin en önde gelen örneği” olarak görmüştür. Nitekim Hamaney'e göre “kibirli güçler, İran'a karşı kültürel araçlar, yalanlar ve söylentilerle yapılan bir savaş yani yumuşak savaş içerisinde”. Yumuşak savaşın yer yer sert savaştan bile daha tehlikeli olabileceğine işaret eden Hamaney, yumuşak savaş yoluyla kibirli güçlerin İran toplumunun kalplerinde ve zihinlerinde şüpheler yaratmaya çalıştığını öne sürmektedir.⁵⁸⁴ ABD çevreleme, medya savaşı ve sivil itaatsizlik gibi yumuşak savaş yöntemleri ile Sovyetler Birliği'ni çökertmiş, akabinde öncelikli hedef İran haline gelmiştir. Nezam yanlılarının dile getirdiği yumuşak savaş kavramı esasında ontolojik güvenliğin hedef alındığı bir mücadele biçimini göstermektedir. Nitekim yumuşak savaş özünde çeşitli yöntemlerle kimliksel aidiyetlere dair çelişkilerin vurgulanması ve meşruiyet sorunlarının ortaya çıkarılmasını ifade etmektedir.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Muhammedî ve Mesud, 2012: 50.

⁵⁸¹ Yücesoy ve Karabulut, 2019: 26.

⁵⁸² Hüseyini, Rıza ve Fenberpur, :53.

⁵⁸³ Sarvi ve Bordbar, 2015: 74-86.

⁵⁸⁴ Aghaie ve Marashi. 2014: 260.

⁵⁸⁵ Fitne Anlatısında, 2009 seçimlerinin doğruluğuna dair “büyük sahtekarlık yalanının” aslında seçimden aylar önce başladığı ileri sürülmüştür. Bu minvalde nezam yanlıları, uluslararası medya ve düşman istihbarat servisleri tarafından seçimlerin hükümet içinde kontrollü bir oyun olduğu, seçimlerde mutlaka hile olacağı gibi haber ve söylentilerin dolaşıma sokulduğunu öne sürmüşlerdir. İran karar vericilerine göre başta BBC olmak üzere İngiliz, Amerikan ve Arap medyası seçim öncesinde ve sonrasında toplum arasında şüphe uyandırmaya ve kriz çıkartmaya çalışmıştır. “Seçim sahtekarlığı” projesini de başlatan bu medya unsurlarıdır. Bu durumdan İran'daki reformcular seçim öncesinden itibaren etkilenmeye başlamıştır. Musavi seçim sahtekarlığından söz ederek ve yandaşlarını sokağa davet ederek, seçim sonrası yaratılan nefreti yayıp ülke içindeki karışıklıkları körüklemiştir. Bu süreçte Musavi reformist kanattaki aşırılık yanlılarının desteğine herhangi bir tepki göstermemiş hatta kampanya karargâhının yönetimini de yavaş yavaş bu akımlara devretmiştir. Böylece İran düşmanları ve onların güdümündeki diasporalar arasında karşı-devrimci bir söylem belirmiş ve bu söylemlere uygun, mitingler ve ayaklanmalar düzenlenmiştir. Muhammedî ve Mesud, 2012: 40.

3.3.3. Kritik Bir Durum Olarak 2009 Olaylarının Kökeni ve Yansımaları

2009 seçimlerine dair yukarıda değinildiği üzere iki temel anlatı düzlemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki seçim sürecindeki ve akabindeki olaylarda adım adım oluşan ve muhalifleri toplumsal bir hareket olarak betimleyen Yeşil Anlatı'dır. İkincisi ise gösterilere karşı rejimin tepkisini ifade eden Fitne Anlatısı'dır. Gerçek ne olursa olsun iki taraf da kendi gerçeklerine inanmayı tercih etmiş ve inanmayı tercih ettikleri yargılar kendileri açısından toplumsal bir gerçeklik hâline gelmiştir. Böylece toplum içinde sürtüşme ve ayrışma meydana gelmiş, siyasi istikrarsızlık ve ontolojik uyumsuzluk belirginleşmiştir.⁵⁸⁶ Üstelik seçim sonrası yaşanan olaylar rejimin meşruiyetini, kurumlarını ve temel ilkelerini hedef alan bir süreci tetiklemiştir. Bu anlamda 2009 krizini İran'ın kimliğinin istikrarını tehdit eden ve ontolojik güvensizliğini ortaya çıkartan kritik bir durum olarak görmek mümkündür.⁵⁸⁷ Kritik durumların temel özelliği, aktörlerin biyografik anlatılarının tutarlılığı ve kurucu ötekiyle ilişkileri gibi temel varoluşsal sorulara yönelik cevapları belirsizleştirmesi ile ilgilidir. Kritik durumlarda kurumsallaşmış rutinler tehlike altına girerken kimliğin aşıldığı, biyografik anlatılara meydan okunduğu ve yüksek kaygının ortaya çıktığı bir süreç yaşanır. Nitekim 2009 olayları İran'ın devrimci İslami kimliğini, ilke ve değerlerini, Direniş Anlatısı'nı ve bu minvaldeki rutinlerini derinden sorgulayan bir süreç olarak öne çıkmıştır.

2009 olaylarının kritik bir durum olarak İran'ın ontolojik güvenliğine yönelik tehdit haline gelmesi ise anlık bir toplumsal patlamadan ziyade İran'ın devrimden hatta modern dönemden beri yaşadığı sorunların ve gelişmelerin neticesidir. Ali Rıza İsfahaniye'nin de vurguladığı üzere İran toplumunda devrimden sonra başta gelenek ile modernite olmak üzere entelektüel-felsefi bölünmeler, etnik-dinsel bölünmeler ve sınıf-kuşak bölünmeleri derinleşmiştir.⁵⁸⁸ İslami bir kimlik inşasına yönelik yeni rejim, Fars milliyetçiliğine ve Batı değerlerine yönelik kimliksel aidiyetlere cephe almıştır. Bu kimlik inşasında devlet milletin üstünde tutulurken, insanlar devletin bir nevi çocuğu olarak görülmüş, insanların çıkarlarının ne olacağını belirleme hakkını da İran liderliği kendine tahsis etmiştir. Bu süreçte yalnızca Şii olmayan Müslümanlar değil Velayet-i Fakih sistemine karşı çıkan Şiiler de sistemin unsuru olmaktan uzaklaşmaya başlamıştır.⁵⁸⁹ Bu anlamda devrim sonrasında, İranî, Batı ve İslami olmak üzere kabaca üç kimliksel aidiyet katmanını bir araya getirecek ya da asgari düzeyde uzlaştırabilecek tutarlı bir anlatı inşası gerçekleştirilememiştir. Ancak pek çokları için İran kimliğinin temel bileşenleri arasında Farsça dili, İslamiyet öncesi tarihsel miras, modern

⁵⁸⁶ Sarvi ve Bordbar, 2015: 86.

⁵⁸⁷ Sarvi ve Bordbar, 2015: 71.

⁵⁸⁸ Emir, 2009: 217.

⁵⁸⁹ Aghaie ve Marashi. 2014: 259.

değerler ve kadim İranlılık medeniyeti önemli yere sahiptir.⁵⁹⁰ Bunun yanı sıra İran'da din ve modern değerlerin farklı meşruiyet kaynaklarının olması ve bunlar arasında uyum sağlanamaması kimliksel krizi derinleştirmiştir.

Devrim sonrasında İran'ın ontolojik güvensizliğinde kendi içerisindeki demografik değişimlerin ve içsel sorunların yanı sıra iletişim devrimindeki hızlı gelişmeler, Yeni Dünya Düzeni konsepti çerçevesinde liberalizmin revaç bulması, uluslararası sistemdeki yapısal değişimler ve küreselleşmenin hızlanan etkisi gibi faktörler de önemli rol oynamıştır.⁵⁹¹ Liberal akımların güçlenmesi ve küreselleşmenin hızlanması, İran'ı ontolojik olarak daha da güvensiz hâle getirmiştir. Bu süreçte İslami kimliğin ontolojik güvenlik sağlayıcısı rolünde yeterince başarılı olamaması, rejim ile toplum arasındaki ontolojik uyumsuzluğu derinleştirmiştir. İran toplumunun rejime yönelik tepkisi ise liberal eğilimlere ve milliyetçiliğe ilgi göstermeleri olarak belirlenmiştir. 1997 seçimlerinde siyasi ve kültürel açılım mottosuyla Hatemi seçimi kazanmışsa da nezam reform hareketinin başat hale gelmesini dizginlemiştir. Ancak rejime yönelik varoluşsal huzursuzluklar alttan alta büyümeye devam etmiş, İran toplumunun önemli kısmı kimlik ve ulusal bilinç krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda devrimden sonraki ikinci ve üçüncü on yılda farklı kimliksel aidiyetlere ait değerler çatışma içerisine girmiş, ontolojik güvensizlik belirginleşmiş ve beraberinde meşruiyet sorunu ortaya çıkmıştır.⁵⁹²

Ontolojik güvensizlik ve meşruiyet krizinin birbiriyle eşgüdümlü olan ve birbirini besleyen bir döngünün parçası olduğunu söylemek mümkündür. Bu minvalde devrim sonrasında İran'ın karşı karşıya kaldığı meşruiyet sorununu irdelemek, ontolojik güvensizliğini de anlamayı mümkün kılacaktır. İslam Cumhuriyeti'nin yaşadığı meşruiyet sorununun belli başlı sebeplerini ise dört kategoride toplamak mümkündür. İslam Cumhuriyeti'nin yaşadığı meşruiyet sorununun sebepleri arasında ilk olarak rejimin siyasi etkinlik ve verimlilik konusunda önemli sorunlarının bulunması gösterilebilir. Verimli bir demokratik kurumsallaşmanın olmaması, kurumların yeterince adil ve sağlıklı denetlenememesi, ifade özgürlüğünün ve bağımsız medyanın engellenmesi, popülizmin yaygınlığı, demokratik kurumlara paralel olarak halkın seçiminden azade kurumların varlığı, seçimlerin yapıma ve denetlenme sürecinin yeterince demokratik olmaması gibi faktörler rejimin toplum nezdinde meşru olarak kabul görmesini zorlaştırmıştır.⁵⁹³ Ayrıca bürokratik egemenliğin güç kazanması durumunda bürokratik kurumsal yapının siyaset alanına müdahale etme ve özgürlük alanlarını

⁵⁹⁰ Aghaie ve Marashi. 2014: 261.

⁵⁹¹ Kemalî ve Babaeî, Sali 2018: 93.

⁵⁹² Emir, 2009: 214-215.

⁵⁹³ Merkeze Berresihaye Estratejike Reyasete Cumhuri, 2018: 95.

daraltma yönünde sonuçlara yol açabileceği de göz önüne alındığında⁵⁹⁴ devrim sonrasındaki yeni bürokratik yapının İran toplumunun liberal taleplerini baskıladığı da söylenebilir.

Meşruiyet krizini derinleştiren bir diğer önemli faktör ise ekonomik etkinliğin sağlanamamış olması ile ilgilidir. İran ekonomisinde var olan sorunlar devrim sonrasında artarak ve çeşitlenerek devam etmiştir. İran ekonomisi enflasyon, resesyon, ekonomik yaptırımlar, şeffaflığın olmayışı, ekonomiyle ilişkili kurumlar arasındaki organizasyon eksikliği ve yozlaşma gibi sorunlarla boğuşmaktadır. Bunun yanında ekonomik olarak İran toplumu ikiye ayrılmış olup, bir kesim örtülü ödenekler, kurumlar, vergi indirimleri ve rant yoluyla zenginleşirken diğer kesim bunlardan büyük ölçüde mahrum kalmaktadır. Ayrıca Kudüs Gücü ve Devrim Muhafızları gibi askeri ideolojik komplekslerin ekonomide önemli bir kaynağa sahip olması ekonomideki dengeleri daha da bozmaktadır.

Meşruiyet krizini besleyen bir diğer önemli faktör ise sosyal etkinlik krizidir. İran toplumu küreselleşmenin etkisi altında büyük bir değişim ve dönüşüm ihtiyacı içerisinde. Gençler ve kadınların başını çektiği pek çok İranlı, köklü değişimler yapılmasını ve küreselleşmeye uyum sağlanmasını istemektedir. Mehrdad'ın işaret ettiği gibi devrimden sonra rejimin İslami ideolojiyi etkin kılma çabalarına rağmen, toplum nezdinde Batı kültürünün etkisi azalmak bir yana daha da artmıştır. Dine yönelik ilgi ve örtünmeye eğilim azalırken materyalizme eğilim artmış, İslami ve devrimci ideoloji düşüşe geçmiş, böylece küreselleşme ve liberalleşme dalgası devrimci İslami kimlik ile çatışma içerisine girmiştir. Bunun sonucunda İran'daki nezam yanlıları hızlanan değişim sürecine karşı teyakkuza geçmiştir. Bu süreçte rejimin, sadık kitlesini ve devrimci paradigmasını koruyabilmek için izlediği politikalar toplumsal bölünmeleri ve kutuplaşmayı derinleştirmiştir.⁵⁹⁵ Devlet kimliği ile toplumsal kimlik arasındaki uçurumun derinleşmesine ise meşruiyet sorunu eşlik etmiştir. 2009 ayaklanmaları ise özünde ontolojik uyumsuzluğun ve meşruiyet sorunlarının toplum nezdinde dışa vurumu olmuştur. Bu dönemden itibaren 2009 olaylarının olası artçı sarsıntıları rejimin temel kaygısı hâline gelmiştir.⁵⁹⁶ Böylece İran'daki nezam yanlıları devrimci kimliği muhafaza etmeye ve ontolojik güvenlik arayışına ayrı önem atfetmeye başlamış, iç ve dış politikasında bu motivasyon belirgin yer edinmiştir.

3.3.4. Madalyonun İki Yüzü: Fitne Anlatısı ve Direniş Anlatısı

İran için kırılma noktası olan 2009 seçimleri pek çok önemli sonucu beraberinde getirmiştir. İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası imajı büyük yara almış, ülkedeki güvenlik aygıtı

⁵⁹⁴ Zeybekoğlu ve Alkan, 2021.

⁵⁹⁵ Emir, 2019: 218.

⁵⁹⁶ Sarvi ve Bordbar, 2015: 89.

genişlemiş, yabancı yatırımlar azalırken sermayenin kaçıışı hızlanmış, sosyal ve ekonomik istikrar bozulmuştur.⁵⁹⁷ Üstelik bu olaylar İran'ın tutarlı bir biyografik anlatı sürdürmesini zorlaştırmış, temel güven düzeyini daha da zayıflatmış ve ontolojik güvensizliği beraberinde getirmiştir. Nezam yanlıları 2009 olaylarını kadife devrimlerine benzer bir devrim girişimi olarak dikkate alarak rejim güvenliğini sağlamaya odaklanmışlardır. Böyle bir düzlemde ise İran dış politikasında amaçlar ve araçlar arasında rasyonel bağlantı kurulması zorlaşmıştır. Bu bağlamda İslam Cumhuriyeti gerek içeride gerekse dışarıda teyakkuza geçerek daha paronayak davranışlar sergilemeye başlamıştır. Ontolojik güvenlik literatürünün işaret ettiği üzere dış politikada algılar dışsal etkiler kadar kimliğe yönelik tehditler ve duygular tarafından belirlenebilmektedir. Bu minvalde 2009 olaylarından sonra İran seçkinleri dünyayı tehdit ve tehlike ortamı olarak görmeye daha meyilli hâle gelmiş, birçok zaman da dostluk işaretlerine kıyasla düşmanlık işaretlerine daha çok dikkat etmiştir.⁵⁹⁸ Nitekim İran liderliğine göre 2009 olaylarından sonra Batı'nın, ABD'nin ve Arap devletlerinin İran'a düşmanlığı yeniden canlanmıştır. Batı'nın İran'a karşı diplomatik tutumu sertleşmiş, başlangıçtaki olumlu söylemlerine rağmen Obama'nın İran'a karşı ılımlı politika izlemesi zorlaşmıştır. Ayrıca İran'a yönelik baskı ve yaptırımlar artırılmış, Arap devletleri de İranofobinin yaygınlaşmasına yönelik politikalara ağırlık vermiştir. Bu anlamda nezam yanlılarına göre İran ne zaman içeride siyasi krizle karşı karşıya kalsa dışarıda İran karşıtı cephe kurulmaktadır.⁵⁹⁹

Öte yandan bu süreçte İran birçok olayı kaygı, utanç, tehlike ve öfke gibi duyguların merceğinde değerlendirmiştir. Nitekim İran yönetiminde totaliter eğilimlerde artış görülmüş; insan hakları ihlalleri, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, basın sansürlenmesi gibi uygulamalarla rejimin topluma yönelik baskısı artmış, dış politikada yayılcı olarak görülebilecek politikalar belirginleşmiş, Direniş Anlatısı güç kazanmıştır. Gramsci'nin işaret ettiği üzere bir iktidar ne kadar sert güce başvurursa meşruiyetini ve hegemonik gücünü o ölçüde kaybetmektedir. 2009 olaylarında rejimin şiddete başvurması meşruiyet sorununu belirginleştirirken sistem içindeki mücadele sistem ile mücadeleye dönüşmüştür. Bir anlamda yeni bir devrimci–karşı devrimci mücadele başlamış, kalpleri ve zihinleri hedef alan ontolojik savaş İran iç ve dış politikasının merkezine yerleşmiştir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Emir, 2009: 201.

⁵⁹⁸ Örneğin 2009 seçimlerinden birkaç gün sonra ABD kongresinin İran'a yaptırım kararları alması, seçim sonrasında Dışişleri Bakanı Clinton'ın "İran'daki protestocular Libya halkı gibi ABD'den yardım isterse ABD hükümeti onların yardımına koşar" beyanı ABD Savunma Bakanı Leon Panette'nin "Bu hareketi (Yeşil hareket) desteklemenin ABD'nin temel stratejisi olduğu, erken ya da geç İran'da yeni bir devrimin olacağı, ABD'nin de bu akıma destek vermesi gerektiği" şeklindeki sözleri ve Obama'nın CBS röportajında "İran halkının sesi duyulmalı, susturulmamalı" gibi ifadeleri İran liderliğinin tehdit algılarını ve kaygılarını tırmandırmıştır. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42548736> (erişim tarihi:01.05.2022)

⁵⁹⁹ Sarvi ve Bordbar, 2015: 81.

⁶⁰⁰ <https://www.farsnews.ir/news/13961008000927>, (erişim tarihi:05.04.2022).

Nihayetinde 2009 sonrasında İran liderliği ontolojik güvenlik arayışına daha çok odaklanmak zorunda kalmıştır. Böylece İran liderliğinin İslami direniş, bağımsızlık, kibirlilere karşı mücadele gibi söylem ve bu minvaldeki rutin ve eylemlerinde yoğunlaşma görülmüştür.⁶⁰¹ Fitne Anlatısı Direniş Anlatısı ile bağdaştırılarak 2009 olayları iç sorunların neticesi olarak değil yabancı güçler ile “fitneci”, “din düşmanı” ve “Batı ajanı” gibi ifadelerle ötekileştirilen onların “yerel uşakları” tarafından tasarlanan bir olay olarak lanse edilmiştir. Bu minvalde nezam yanlıları Direniş paradigmasına ağırlık vermiştir. Böyle bir stratejiyle İran liderliği karşı karşıya olduğu kritik durumu etkisiz kılmaya çalışmıştır.⁶⁰²

3.3.5. Fitneye Karşı Direniş: “Direniş Cephesi” Örneği

Yukarıda açıklandığı üzere 2009 olaylarından sonra Direniş Anlatısı’nın ilke ve değerleri İran iç ve dış politikasında belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda Fitne Anlatısı ile Direniş Anlatısı’nın yükselişini ve aralarındaki ilişkiyi göstermesi bakımından Direniş Cephesi (*Cephe-ye Muqavemet*) adlı siyasi grubun kuruluşuna ve faaliyetlerine bakmak yerinde olacaktır.

Direniş Cephesi⁶⁰³ Temmuz 2011’de, 2009 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri sonrası yaşanan ve Devrim Rehberi’nin “fitne” olarak nitelendirdiği protestolara ve reformcu hükümetler içerisinde ortaya çıkan “sapkın akımlara” tepki olarak ortaya çıkmıştır. Direniş Cephesi, reformcu siyasi parti ve grupları Batıcı olmaları, bazı muhafazakâr grupları da Devrim Rehberi’ne sadık olmamalarıyla itham ederek kendilerini Devrim Rehberi’nin ve rejimin en sadık takipçileri olarak konumlandırmıştır. Öyle ki Direniş Cephesi’nin fikir babası olan Yezdî, Velayet-i Fakih’e karşıtlığı şirk kabul edip ona itaati Hz. Muhammed’e itaat etmekle eş değer görmüştür. 2009 fitnesine karşı sessiz kalanlara cephe alan Direniş Cephesi, İslam Cumhuriyeti’nin ilkeleri ve devrimci paradigmanın korunması için mücadele ettiklerini vurgulamaktadır. Bu minvalde Direniş Cephesi İmam Humeyni ve Devrim Rehberi Hamaney’in siyasi ilkelerine tam bir sadakat içerisinde olan kişileri cepheye dâhil etmiştir. Direniş Cephesi’nde yer alanlar arasında nezam yanlısı akademisyenler, radikal din adamları, DMO kökenli milletvekilleri, önceki dönemlerde bakanlık yapmış muhafazakâr siyasetçiler bulunmaktadır.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Kemali, Babaei, Rehdadhay, 2018: 98-108.

⁶⁰² Herrington, 2011: 5-6.

⁶⁰³ İran’da cepheler, merkezî teşkilat ve şubelere sahip olmayıp genellikle merkez konseyler tarafından yönetilir. Üyeleri kurumsal kimlik üzerinden değil gönüllü katılımcılardan oluşmaktadır. Siyasi parti kurumsallaşmasının oldukça zayıf olduğu göz önüne alındığında cephelerin İran siyasetinde önemli bir ağırlığa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Sayın ve Çirakoğlu. 2019.

⁶⁰⁴ <https://iramcenter.org/islam-devrimi-direnis-cephesi/> (erişim tarihi:04.03.2022)

Direnış Cephesi'nin fikir babası olan Ayetullah Misbah Yazdî en sert eleştirilerini Hatemi ve Rafsancani'ye yönelterek, onları İran'ın yaşadığı kimlik krizinden, dolayısıyla da 2009 olaylarından sorumlu tutmuştur. Direniş Cephesi, Rafsancani (1989-1997) ve Hatemi (1997-2005) dönemlerinde yürütölen politikaların İran'ı devrimci ilkelerden uzaklaştırdığını ve İslamî bir toplum yerine Batı tarzı bir toplumun ortaya çıkmasına yol açtığını ileri sürmektedir. 2009 olaylarının Direniş Anlatısı ile ilişkisini göstermesi bakımından önemli bir örnek olan Direniş Cephesi dış politikaya ise ayrı önem vermektedir. Öyle ki Direniş Cephesi ilerleyen süreçte meclis başkanlığından feragat etmesi karşılığında Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu başkanlığını elde etmiştir. Direniş Cephesi'nin dış politikaya yaklaşımı ise Direniş Anlatısı'nın temel ilke ve amaçları ile tam bir uyum içerisinde. Bu anlamda Direniş Cephesi üyeleri, Direniş Eksenî'nin en kararlı savunucuları olmanın yanı sıra nükleer krizi sonlandırmak için anlaşma yapma ya da Batı ile ılımlı ilişkiler kurma yönündeki eğilimlere karşı en sert eleştirileri yöneltmektedir. Direniş Cephesi kurulduğu günden beri nüfuzunu arttırmış, iç ve dış politikada etkili aktör hâline gelmiştir. Direniş Cephesi'nin artan etkisiyle uyumlu bir şekilde İran politikasında Direniş Anlatısı'nın görünürlüğü de artmıştır.⁶⁰⁵

3.4. Arap Baharı ve Direniş Eksenî

2010'un son aylarında başlayan ve 2011 yılında Orta Doğu'nun pek çok ülkesine yayılan Arap Baharı ayaklanmaları kimilerinin Arap Baharı trajedisi ya da "Arap Kışı" diye nitelendirdiği bir sürece dönüşmüştür. Arap Baharı özünde; işsizlik, enflasyon ve yolsuzluk gibi ekonomik sorunların yanı sıra otoriter yönetimlerin varlığı, insan haklarının göz ardı edilmesi, aşağılanma hissinin vermiş olduğu hayal kırıklığı gibi sosyal ve psikolojik sorunlar temelinde ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁶ Arap Baharı ayaklanmalarında dile getirilen "Özgürlük, Haysiyet, Adalet ve Ekmek" sloganları aslında Arap Baharı protestolarının temel taleplerini iyi bir şekilde özetlemektedir.⁶⁰⁷ İnternet, uydu ve televizyon gibi yeni kitlesel medya araçları ise bu toplumsal hareketin hızlı bir şekilde yayılmasını mümkün kılmıştır.

Arap Baharı'nın gelişimi pek çok Arap devleti yöneticisi için şok edici bir etki yaratmıştır. Tunus'ta başlayan ayaklanmalar Mısır, Fas, Bahreyn, Suriye, Irak ve Yemen gibi pek çok Afrika ve Arap ülkesine yayılmış, on yıllardır yönetimde olan rejimler birer birer sarsılmaya başlamıştır. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin akabinde Yemen ve Bahreyn'de çıkan halk ayaklanmaları özellikle Körfez monarşilerini teyakkuza geçirmiştir. Öte yandan, Irak ve Afganistan müdahalelerinin olumsuz sonuçlarıyla uğraşmakta olan ABD ise

⁶⁰⁵ <https://iramcenter.org/islam-devrimi-direnis-cephesi/> (erişim tarihi:04.03.2022)

⁶⁰⁶ Hâni, 2014: 86.

⁶⁰⁷ <https://www.radiozamanah.com/42461/> (erişim tarihi:14.03.2022)

müttefik rejimleri koruma konusunda kararsız bir görüntü vermiştir. Nitekim Arap Baharı patlak verdiğinde Obama yönetimi özellikle Tunus ve Mısır'daki gelişmeler karşısında pasif bir dış politika tutumu sergilemiştir.⁶⁰⁸ Obama'nın politikası statükodan yana olan Arap ülkelerinin kaygılarını daha da artırmış ve Körfez monarşileri müdahaleci ve reaktif politikalar izlemeye başlamıştır.⁶⁰⁹ Bu minvalde Suudi Arabistan ve müttefikleri Bahreyn, Yemen ve diğer bölgelere gerek vekil güçleri ile gerekse direkt olarak müdahil olmuşlardır.⁶¹⁰

2011 Arap Baharı'ndan sonra Orta Doğu'daki güç mücadelesi askerî ve ekonomik kapasitelere dayanan güç dengesi dinamiklerinin yanı sıra devletlerin rejimlerini koruma kaygısı, ontolojik güvenlik arayışı ve meşruiyet sorunlarıyla iç içe geçmiştir. Bu anlamda Arap Baharı sonrasında Orta Doğu'da belirginleşen çatışma düzlemini vekalet savaşları ya da mezhep savaşları olarak analiz etmek eksik olacaktır. Bu anlamda Orta Doğu'daki mücadele salt bir mezhep ya da din savaşından ziyade⁶¹¹ aktörlere dair stratejik, ideolojik, jeopolitik ve psikolojik unsurların yer aldığı birçok etken üzerinden şekillenmektedir.⁶¹²

2011 Arap Baharı'ndan sonra Orta Doğu'daki istikrarsızlık, kutuplaşma ve bölgesel düzensizlik artarken rejim güvenliği meselesi bölge devletlerinin davranışlarının temel itici gücü hâline gelmiştir. Bu minvalde 2011 sonrası dönemde Orta Doğu'daki devletlerin koalisyon mantığı pek çok defa olası iç ve dış tehditler karşısında siyasi rejimin güvenliğine odaklanma yönünde olmuştur. Meşruiyet krizinin ve ontolojik güvensizliğin belirginleştiği bu süreçte Orta Doğu devletleri siyasi sistemlerini güvence altına alacak politikalara meyletmiştir. Üstelik Orta Doğu'daki birçok ülke karşı karşıya kaldıkları güvenlik ikilemlerini ve bu minvaldeki rutinlerini siyasi ve ekonomik maliyetlerine rağmen zaman zaman içeride ve dışarıda sosyal meşruiyetlerine katkı sağlayan bir olgu olarak değerlendirmiştir. Nitekim başta İran ve Suudi Arabistan olmak üzere birçok devlet katı rutinleri kimlik farklılıklarını ve ayırt ediciliklerini perçinlemeye ve sosyal meşruiyetlerini güçlendirmeye yönelik çıkış yolu olarak görmüştür. Ancak bu politikalar bölgedeki güvenlik ikilemlerini derinleştirerek bölgesel güvenliğe zarar vermiş ve bölge ülkelerinin uzun vadeli ulusal çıkarlarını zedelemiştir.⁶¹³

Arap Baharı sonrasında İran, Direniş Anlatısı'na ayrı bir önem atfetmek durumunda kalmıştır. Arap Baharı süreci İran, Hizbullah ve Suriye rejimi arasında on yıllardır süren ortaklığı, yani Direniş Eksenini, genişletmiştir. Arap Baharı'ndan sonra İran; bölgedeki Amerikan ve İsrail merkezli statükoyu aşındırma, müttefiklerini destekleme, rejim güvenliğini

⁶⁰⁸ Yalçın, 2015.

⁶⁰⁹ Lütfi ve Daliripur, 2018: 137.

⁶¹⁰ Saboohi ve Mina, 2013: 111.

⁶¹¹ Özkan, 2021: 184.

⁶¹² Katz, 2018.

⁶¹³ Golmohammadi, 2020: 110-112.

sağlama ve bölgesel güçlerle rekabetini yoğunlaştırma yönünde politikalar izlemiştir. Bu minvalde Direniş Anlatısı'na yapılan vurgu artmış, büyük güç ve hegemonya karşıtlığı, evrensel İslami dayanışma ve kibirli güçlere karşı mücadele gibi söylemler canlanmıştır. Diğer taraftan statükonun kendileri aleyhine bozulmasından endişe duyan ABD, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve bir dereceye kadar İsrail, “Şii Hilali” olarak gördükleri Direniş Ekseni'ne karşı mücadele ve Müslüman kardeşlere karşıtlık temelinde İran'a karşı ortak cephe kurmuşlardır.⁶¹⁴

Arap Baharı ayaklanmalarının başlangıcında İran seçkinleri gelişmeleri “İslami Uyanış” olarak isimlendirmiştir. Bu minvalde İran, Arap Baharı'nın ortaya çıkışını ABD ve İsrail'in bölgedeki hakimiyetini aşındırabilecek ve Direniş Ekseni'nin lehine olabilecek bir sürecin başlangıcı olarak görmeyi tercih etmiştir. Nitekim pek çok İranlı devlet adamı Arap Baharı'nı İran'daki İslami devrimden ilham alınarak gerçekleşen olaylar silsilesi olarak yorumlamıştır.⁶¹⁵ Örneğin Hamaney “Mazlum milletler kendi haysiyetlerini arıyorlar. Yıllardır düşmanlar, kibirli güçler, işgalciler milletlerimizi sömürdüler, aynı zamanda küçük düşürdüler ve bu insanlar İslam yoluyla şeref ve haysiyet arayışındalar. Bu bir İslami harekettir” derken Ahmedinejad da “Dünya hiç olmadığı kadar büyük bir İslami Uyanış'a tanık oluyor. Adalet ve özgürlük arayışı her geçen gün artıyor” şeklinde beyanda bulunmuştur. İran liderliğine göre yeni bir direniş dalgası olarak İslami Uyanış'ın ortaya çıkma sebebi; seküler otoriter rejimlerin varlığı, bu seküler rejimlerin Batı ve ABD'ye bağımlılığı, Siyonist rejim ile iş birliği yapmaları ve Filistin meselesini ihmal etmeleridir.⁶¹⁶

Öte yandan pek çok İranlı muhalif Arap Baharı'nı Yeşil Hareket adını verdikleri sürecin devamı olarak görmüştür.⁶¹⁷ Yeşil Hareket'in cumhurbaşkanı adayı Mir Hüseyin Musavi “Tunus, San'a, Kahire, İskenderiye ve Süveyş sokaklarında gördüklerimizin çıkış noktası kuşkusuz 25 Haziran'daki milyonların katıldığı gösteride aranmalıdır, Tahran'da insanların “Oyum Nerede?” diye slogan attığı günlerde. İnsanlar sokaklara döküldüler ve kayıp haklarını barışçıl bir şekilde aradılar.” diyerek İslami Uyanış ile 2009 olaylarını ilişkilendirmiştir. Ayrıca Musavi ve birçok muhalif, İran halkını benzer protesto gösterileri düzenlemeye davet etmiştir.

⁶¹⁴ Golmohammadi, 2020: 107.

⁶¹⁵ Cehangir ve Morteza, 2013: 51.

⁶¹⁶ Gahferci ve Baker, 2010: 90.

⁶¹⁷ Arap Baharı'nın 1979 devrimi ve Yeşil Hareket ile benzerlikleri olsa da Yeşil Hareket'in ya da 1979 Devrimi'nin devamı olduğunu söylemek pek kolay değildir. Nitekim Müslüman Kardeşler lideri Kamal el-Halbawi, Hamaney'e verdiği destek için teşekkür etse de “Mısır'daki durum İran'dakinden tamamen farklı” diye belirtmiş, Mısır devriminin “İslami bir devrim” olmadığını belirtmiştir. Başka bir Müslüman Kardeşler yetkilisi ise “Mısır başka bir İran olmayacak, İran'da olduğu gibi dinî bir diktatörlük tarafından yönetilmeyecek” şeklinde beyanda bulunmuştur. Bu konuyla alakalı yapılan bir çalışmada Mısır'daki protestolar sırasında atılan 42.466 tweet'in sadece 69'unun İran'dan bahsettiği ve bunlardan sadece üçünün Arapça olduğu gösterilmiştir. Bkz. Yücesoy ve Karabulut, 2019.

Yeşillerin bu çağrısı, Arap Baharı'nın İran rejimine yönelik ilk önemli meydan okumasını ifade etmektedir. Arap Baharı'nın artçı sarsıntılarının İran'a da ulaşma olasılığı ve 2009 olaylarının yeniden alevlenmesi ihtimali, rejimin teyakkuza geçmesine yol açmıştır. Yeşil Hareket'in "bölgedeki halk hareketleriyle, özellikle Tunus ve Mısır ayaklanmalarıyla dayanışma yapılması" yönündeki yenilenen çağrısı, İran rejiminin baskısıyla karşılaşmış, Yeşil Hareket liderleri ev hapsine alınmıştır.⁶¹⁸

Yeşil Hareket'i baskı altına almak, İran liderliğinin Arap Baharı'na yönelik kaygılarını sona erdirmemiştir. Arap Baharı'nın etkileri Suriye'ye ulaştıktan sonra süreç İran için de varoluşsal bir meydan okuma haline gelmiştir.⁶¹⁹ Bu minvalde Tahran'ın Arap Baharı sonrasında iyimserliği kaybolurken stratejisi ise yeni bir kritik durumu engelleme ve ontolojik güvensizliğini dindirme yönünde şekillenmeye başlamıştır. Direniş Ekseni'ne yönelik bu tehdit, İran'ın rejim güvenliğine yönelik hassasiyetini arttırmıştır. Bu minvalde Arap Baharı sonrasında İran'ın Direniş Ekseni üyelerine yönelik jeopolitik ve jeostratejik tercihleri ontolojik güvenlik arayışı üzerinden temellenmiştir. Öte yandan bu süreçte Orta Doğu'daki aktörler arasındaki ontolojik ve jeopolitik güvenlik ikilemi derinleşirken bölgede İran, İsrail, ABD, Suudi Arabistan, Rusya gibi pek çok devletin yanı sıra terör örgütleri ve başka paramiliter örgütlerin de dâhil olduğu Hobbesçu bir anarşik yapı egemen hâle gelmiştir.⁶²⁰ Bu Hobbesçu yapıda İran ve karşıtları arasındaki yumuşak savaş denilen ontolojik mücadele şiddetlenmiş, kazan-kazan mantığının aksini gösterir şekilde "kaybet ama daha fazla kaybettir" mantığı öne çıkmıştır.

3.4.1. Direniş Ekseni'nin Omurgası Suriye

Arap Baharı ayaklanmalarının etkisiyle Suriye'nin Humus şehrinde başlayan protestolar Esed rejimin sert müdahalesiyle hızla yayılmış, akabinde Suriye'de büyük bir toplumsal kargaşa ve mülteci krizi ortaya çıkmıştır.⁶²¹ Arap Baharı'nın artçı sarsıntıları Suriye'ye ulaştığında, halkın talepleri genel olarak seçim özgürlüğü, liberal ve demokratik bir anayasa ve kurumsallaşma, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesi şeklindeydi. Göstericilerin sloganlarına bakıldığında özellikle ekonomik taleplerin öne çıktığı görülmektedir. Ancak Esed rejiminin sert müdahalesi, muhaliflerin silahlanması ve radikal İslamcı grupların ön plana çıkmasıyla Suriye, derin bir iç savaş ve kriz sarmalına sürüklenmiştir.⁶²²

⁶¹⁸ <https://www.radiozamanah.com/42461/> (erişim tarihi:18.03.2022)

⁶¹⁹ Neyakuyî ve Muhammedî, 2019: 173.

⁶²⁰ Lütfi ve Daliripur, 2018: 133-135.

⁶²¹ Öztürk ve Boyacı, 2022: 1813.

⁶²² Özkan, 2021: 186.

Suriye'deki krizle ilgili olarak kendi içerisinde farklı eğilimlere sahip olan⁶²³ iki cephe ortaya çıkmıştır. Suriye krizindeki cephelerden biri İran, Rusya ve Esed yönetiminden oluşmaktadır. Bu aktörler Suriye'deki krizi, terörist grupların ve tekfirici Selefilerin meşru yönetimi yıkmayı hedeflediği bir olay olarak lanse etmiştir. İran ve Rusya'ya göre yabancı güçler Esed'e reform yapma fırsatı vermek yerine Suriye muhalefeti silahlandırıp kışkırtmıştır. Böylece yabancı güçler halkın gerçek taleplerinin yasal yollardan kanallize edilmesini engellemiştir.⁶²⁴ Yine bu iki ülkeye göre Suriye resmî olarak bu ülkelerden yardım talep etmiş, bu devletler de uluslararası hukuka uygun olarak Esed yönetimi lehine müdahale etmişlerdir.⁶²⁵

İkinci cephede yer alan aktörler ise Esed rejiminin yönetimden çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu minvalde ABD, Türkiye ve birçok batı ülkesi Esed rejiminin anti demokratik tutumuna dikkat çekerek meşruiyetinin kalmadığını ve devrimci bir toplumsal hareket olarak nitelendirdikleri muhaliflerin taleplerinin karşılanması gerektiğini belirtmişlerdir. Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi Körfez ülkeleri ise İran'ı zayıflatmak ve bölgedeki nüfuz alanı mücadelesinde kazanç sağlamak amacıyla birçok Suriyeli muhalife destek vermiştir. Suriye krizine Esed karşıtı olarak dahil olan bir başka aktör ise İsrail olmuştur. Her ne kadar Suriye karşıtı cephedeki devletler ile önemli sorunları olsa da İsrail, Esed rejimi ve İran yayılmacılığını birincil tehdit olarak dikkate alarak yer yer buradaki krize müdahil olmuştur.

Suriye krizinden sonra İran-Suriye ikili ilişki biçiminin kapsamı daha üst bir düzeye çıkmıştır. Ancak bu süreçte Suriye, Direniş Ekseni içerisinde özerk bir aktör konumundan İran'ın takipçisi bir aktör konumuna sürüklenmiştir. İran Suriye'de halk ayaklanmasına karşı koymak için Şii kutsal mekânlarının korunması adı altında Devrim Muhafızları ordusunun çeşitli bileşenlerini, Kudüs Gücü'nü ve birçok Şii milisi Suriye'ye seferber etmiş, ekonomik olarak da Esed yönetimine cömert yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca İran ve Esad yönetimi Hizbullah'tan etkin şekilde yararlanmıştır. Kudüs Gücü'nün Suriye'deki varlığı ve eylemlerinin boyutu buradaki krizin tırmanması ve Esed rejiminin daha belirgin bir desteğe ihtiyaç duyması neticesinde önemli ölçüde artmıştır.⁶²⁶

⁶²³ Türkiye ağırlıklı olarak ılımlı ve demokratik gruplara destek verirken, KİK ülkeleri radikal eğilimlere sahip selefi ve cihatçı örgütlerle de ilişki kurmuştur. ABD ise birçok muhalif grubun yanı sıra terör örgütü YPG'yi de desteklemiştir. Öte yandan Esad yanlısı blok içerisinde önemli görüş ve politika farklılıklarının olduğu da belirtilmelidir. İran ile Rusya arasında sahada pek çok anlaşmazlık görülmüş hatta Rusya'nın zaman zaman İran yanlısı milislere saldırılar düzenlendiği olmuştur. Bkz. Doster, 2013.

⁶²⁴ Metgi ve Saidi, 2017: 25.

⁶²⁵ Muradi, 2019: 4.

⁶²⁶ <https://www.irma.ir/news/84641777/> (erişim tarihi:27.03.2022)

Bu çalışma bağlamında dikkat çekilmek istenen nokta ise İran'ın Suriye'ye bu denli yoğun müdahil olmasının gerekçeleri ve yansımalarıdır. Nitekim bu çalışmada Suriye'deki iç savaşın askerî olarak nasıl seyrettiğinden ziyade tarafların Suriye'de neden yer aldığı, İran'ın Esed rejimini korumaya neden varoluşsal önem attığı, buradaki mücadelede hangi motivasyonların etkili olduğu ve buradaki krizin sonuçlarının neler olduğu gibi sorulara ontolojik güvenlik yaklaşımı çerçevesinde cevaplar aranmıştır.

3.4.2. Ontolojik Açıdan İran'ın Suriye'deki Varlığı

İran'ın Suriye'deki krizle ilgili politikasını ele alan çalışmaların önemli bir bölümü fiziksel güvenliğe ve jeopolitik olgulara dikkat çekmektedir. Bu minvaldeki çalışmalarda İran'ın güçler dengesi açısından Suriye'yi desteklediği belirtilmekte, İran'ın bölgede hatta uluslararası toplumda tek ciddi ve güvenilir müttefiki olan Suriye'nin stratejik önemine işaret edilmektedir. Bu bağlamda, Suriye'nin İran'ın stratejik derinliğinin mihenk taşı ve Orta Doğu'da nüfuz sahibi olması açısından “fırlatma rampası” olduğuna değinilmekte, Esad rejiminin düşmesi halinde İran'ın bölgesel rolünün büyük zarar göreceği ileri sürülmektedir.⁶²⁷ Ayrıca İran kamuoyundaki akademik metinlerde ve çalışmalarda stratejik derinlik kavramına yapılan vurgu dikkat çekmektedir.⁶²⁸ Stratejik derinlik konseptine göre İran kendisine doğrudan saldırıyı engellemek için savaşın ön cephesini coğrafi sınırlarının ötesine taşımakta ve vekil güçleri ile düşmana zarar vermektedir.⁶²⁹ Bu yaklaşıma göre Direniş Ekseni temelindeki mücadelesi, İran'ın stratejik ve siyasi derinliğinin artırılmasına katkı sağlamakta, aynı zamanda İsrail'i de önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.

Klasik güvenlik anlayışına dayanan bu açıklamalar birçok açıdan açıklayıcı ve yararlı olsa da meselenin kökenini ve gerekçelerini ortaya koymamaktadır. Nitekim bu çalışmalarda, İran'ın Direniş Ekseni bağlamında Suriye ya da diğer bölgelerde yürüttüğü mücadelenin maliyeti, kökeni ve gerekçeleri yeterince irdelenmemiş, daha çok yansıma ve sonuçlarına yer verilmiştir. Örneğin bu çalışmalarda İran'ın Direniş Ekseni politikasının İsrail'in çevrelenmesine katkı sağladığı belirtilmektedir. Ancak İsrail'in İran'ın temel karşıt öznesi olarak ortaya çıkmasında klasik anlamdaki güvenlik meselelerden ziyade ontolojik güvenliğe ilişkin kaygıların daha önemli rol oynadığı görülmektedir.⁶³⁰ Üstelik stratejik derinlik

⁶²⁷ <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-37907961> (erişim tarihi: 29.03.2022)

⁶²⁸ Metgi ve Saidi, 2017: 23.

⁶²⁹ Bagheri, Omid ve Yezdani, 2021: 71.

⁶³⁰ Herhangi bir fiziksel sınırı olmayan, herhangi bir sınır anlaşmazlığı ya da etnik sorunu bulunmayan ve her ikisi de Arap devletlerince çevrelenmiş bir jeopolitik konumda olan İsrail ve İran'ın salt jeopolitik olarak düşünüldüğünde düşman olması makul görünmemektedir. İran'ın İsrail ile karşı karşıya gelmesi, temel olarak birbirlerine verdikleri ontolojik anlamdan kaynaklanmaktadır. Bilhassa İran için İsrail ve Siyonizm karşıtlığı İslamcı kimliğin temel bileşenlerinden biridir. Öyle ki İran anayasası İran'ın İsrail ile normal ilişkiler kurmasını

kavramına vurgu yapan çalışmaların büyük ölçüde, İran'ın Suriye'ye müdahalesini meşrulaştırma amacıyla iç ve dış kamuoyunu ikna etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Nitekim stratejik derinlik kavramına işaret eden birçok çalışma "İran toplumunu ve kamuoyunu aydınlatma amacı olduğunu" açık şekilde ifade etmektedir.⁶³¹

Ayrıca İran'ın Suriye'deki varlığının bölgedeki güç dengesini İran lehine değiştirdiği de kesin değildir. Zira İran'ın Suriye'deki varlığı başta İsrail olmak üzere ABD, Körfez ülkeleri ve Türkiye gibi aktörlerin İran karşıtı politikalar izlemelerine yol açmaktadır. Nitekim birçok analist İran'ın Suriye'ye verdiği desteğin İran karşıtı bir blokun perçinlenmesini ve canlanmasını beraberinde getirdiğini söylemektedir.⁶³² Öyle ki İsrail ile Arap bloğu arasında adı konulmamış bir yakınlaşmadan bile söz edilir hale gelmiştir. Ayrıca Rusya'nın Suriye krizine doğrudan müdahil olmasıyla İran'ın Suriye'deki olası kazanımlarını Rusya'ya kaptırma tehlikesi belirmiştir. Üstelik İran'ın İslam dünyasındaki imajının ve yumuşak gücünün Esed rejimine verdiği destek nedeniyle büyük tahribata uğradığı görülmektedir.⁶³³ Örneğin bu süreçte Hamas ile İran arasındaki ilişkiler bir süreliğine zarar görmüş, Şii Hilali'ne yönelik tehdit algıları artarken bölgedeki mezhepsel fay hatları derinleşmiştir.⁶³⁴ Bu durumdan en çok zarar gören devletlerden biri de İran olmuştur.

Öte yandan İran'ın, Esed yönetiminin devrilmesine yönelik tehdide müttefiklik ve ulusal çıkar ilişkilerinin çok daha ötesinde bir önem atfettiği görülmektedir. Nitekim İran, kendi içerisinde büyük bir ekonomik kriz yaşamasına rağmen ortak sınıra dahi sahip olmadığı Suriye'de siyasî, ekonomik ve diplomatik olarak olağanüstü maliyetlere katlanmaktadır.⁶³⁵ Bu minvalde İran'ın Suriye krizine bu denli yoğun müdahil olmasında jeopolitik rekabetin ve materyal anlamdaki güç mücadelesinin yanı sıra ontolojik güvenlik literatürünün dikkat çektiği kimliksel kaygılar, meşruiyet sorunları ve duygusal motivasyonlar önemli rol oynamaktadır. Nitekim İran'ın Suriye'ye müdahalesinde kimliksel istikrarını koruma, prestij kazanma, özel ilişkilerini ve rutinlerini sürdürme ve meşruiyetine katkı sağlama gibi amaçlar önemli bir yere

neredeyse yasaklamıştır. Bunun yanında İran'ın, İsrail ve Siyonizm karşıtlığı ve Filistin'e destek minvalindeki söylem ve eylemleri üzerinden sosyal meşruiyet ve öz-saygı elde etme, kimliğinin İslam dünyasında kabul görmesini sağlama, öz-anlatısını oluşturma ve sürdürme gibi amaçları gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Diğer taraftan İsrail kendi içerisindeki korku ikilemi ve güvenlikleştirme sürecinde İran'ın tehditkâr anlatılarını ve nükleer faaliyetlerini kullanmaktadır. Bu anlamda iki tarafında bu düşmanlığı içeride ve dışarıda ontolojik güvenlik ihtiyaçları çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir. Bu minvaldeki katı rutinlere bağlı ontolojik güvensizlik, iki ülke arasındaki ilişkilerin düşmanca şekillenmesine temel dayanak olmuştur. Bu ontolojik karşıtlık iki ülke arasında jeopolitik rekabeti ve güç mücadelesini hararetlendirmektedir. Bkz. Bagheri, Omid ve Yazdani, 2021.

⁶³¹ Reza ve Bekir, 2019: 79.

⁶³² Metgi ve Saidi, 2017: 12.

⁶³³ <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-37907961> (erişim tarihi:02.04.2022)

⁶³⁴ Öztürk, 2013: 62-63.

⁶³⁵ Metgi ve Saidi, 2017: 20.

sahiptir.⁶³⁶ Bu anlamda İran Suriye'deki krizi İran'ın iç güvenliğine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak dikkate almıştır. Nitekim İranlı devlet adamları pek çok defa Suriye ve İslam Cumhuriyeti'nin güvenliğinin iç içe olduğunu belirtmiş, Suriye düşerse İran'ın da düşeceği gibi söylemlere yer vermiştir.⁶³⁷ Böylece Arap Baharı ayaklanmalarının Suriye'ye sıçraması ve akabinde gelişen olaylar, İran'ın içsel kaygılarını derinleştiren yeni bir ontolojik baskı sürecini beraberinde getirmiştir.

Suriye iç savaşı şiddetlendiğinde İran'ın Direniş Ekseni'ne dair anlatıları ve devrimci İslami kimliğine dair rutinleri her yönden büyük tehdit altına girmiştir.⁶³⁸ Suriye İran'ın Hizbullah ile temas noktası olmanın yanı sıra İsrail ve ABD'ye karşı mücadelesinde temel müttefiklerinden biridir. Nezam yanlıları Suriye'yi kaybetmenin tüm Direniş Ekseni'nin çöküşü ve İslam Cumhuriyeti'nin sonu anlamına gelebileceği yönünde bir domino teorisine bağlı kalmıştır.⁶³⁹ Böylece İran, Direniş Ekseni üyeleri ile olan ilişkilerini sürdürmeyi varoluşsal bir mesele olarak güvenlikleştirmiştir. Böylece hem içerideki İranlı muhaliflerin örnek alacağı olası bir devrim hareketini engellemek hem de Direniş Anlatısı'nı sürdürebilmek için Suriye'ye yoğun şekilde müdahil olmuştur. İran liderliğine yön veren algı, Suriye politikasını sürdürmelerinin rejimin devamlılığı adına zorunlu bir yükümlülük olduğudur.

Tahran'ın Esad rejimine bağlılığında Direniş Ekseni ile ilgili psikolojik ve duygusal faktörler belirgin rol oynamıştır. Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması İran'ın sağlıksız temel güveninden kaynaklanan kaygılarını ve yer yer paranoyak davranışlarını tetiklemiştir.⁶⁴⁰ Bu anlamda özel ilişkilerin sürdürülmesi ve rutinlerin korunması, bir devletin kimliğinin istikrarlı şekilde sürdürülmesinde, içerideki meşruiyetini, dışarıdaki prestijini ve saygınlığını korumasında hayati bir yere sahiptir. Ayrıca bir aktörün özel bir ilişki geliştirdiği, hatta onunla özdeşleştiği durumlarda bir dost ya da müttefikin kaybı, ilerleyen süreçte ontolojik güvensizlik duygusunu tırmandırma olasılığını barındırmaktadır.⁶⁴¹ Bu anlamda Suriye'de olası bir rejim değişikliği İran'ın Direniş Anlatısı'nı aşındıracak, rutinlerini bozacak ve kimliksel istikrarının tehlikeye girmesine yol açacaktır.⁶⁴² Böylece Direniş Anlatısı'na dair rutinlerden vazgeçmek maddi olarak faydalı bile olsa İran'daki radikal kanat değişimden duyduğu kaygı ve bilinmezlikten dolayı buradaki mücadeleye yoğun şekilde müdahil olmayı tercih etmiştir.

⁶³⁶ Muradi, 2019: 3.

⁶³⁷ Muradi, 2019: 17.

⁶³⁸ Metgi ve Saidi, 2017: 10.

⁶³⁹ Steinberg, 2021: 16.

⁶⁴⁰ Steinberg, 2021: 17.

⁶⁴¹ Metgi ve Saidi, 2017: 3.

⁶⁴² Reza ve Bekir, 2019: 85.

3.4.3. Körfez, Arap Yarımadası ve Orta Asya’da Direniş Ekseni

İran, bölgesel ve küresel rakiplerinin Suriye ve diğer bölgelerde nüfuz elde etme çabasını İran karşıtı politikaların yansıması olarak değerlendirmiştir. İran liderliğine göre ABD, İsrail, Suudi Arabistan ve müttefikleri Direniş Ekseni’ne karşı yıkıcı faaliyetler gerçekleştirmekte, İranofobi’nin canlanmasını teşvik etmektedir. Yine İranlı karar vericilere göre İran karşıtları İran yönetiminin meşruiyetini azaltma ve hükümet ile toplum arasında huzursuzluk çıkarma yönünde gizli ve açık faaliyetlerde bulunmaktadır.⁶⁴³ Bu minvalde önce 2009 olaylarında akabinde 2011’de ontolojik bir meydan okumayla karşı karşıya kalan İran, bu duruma yanıt olarak Direniş Ekseni’ne daha çok önem vermeye başlamıştır. Bu süreçte İran merkezli Direniş Ekseni, Akdeniz’i aşarak Basra Körfezi ve Arap yarımadasına kadar uzanır hâle gelmiştir.

ABD, İsrail, Suudi Arabistan ve müttefikleri ise Orta Doğu bölgesini karıştırmaya çalışan aktörün İran olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle bir çok Arap devleti İran’ın Direniş Ekseni adı altında yayılmacı politikalar izlediğini ve amacının Şii Hilali’ni perçinlemek olduğuna inanmıştır. Özellikle, Arap Baharı ayaklanmalarının Yemen ve Bahreyn’e sıçramasından sonra İran ve Arap ülkeleri arasındaki ontolojik ve jeopolitik mücadele derinleşmiştir. Bu süreçte Direniş Ekseni Yemen ve Bahreyn’i de kapsayacak şekilde genişlerken taraflar arasında güvensizlik ve tehdit algıları derinleşmiştir.⁶⁴⁴

Bu dönemde Ensarullah olarak da bilinen Husiler’in Yemen’deki ilerleyişi hem Direniş Ekseni hem de İran karşıtı Arap devletleri için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Husiler ağırlıklı olarak Yemen’in kuzeyindeki Zeydi aşiretlerden destek alan ve özünde Zeydi canlanışını hedefleyen militer bir örgüttür. Husi ismi ise Zeydi din adamları arasında ileri gelen seyyid bir ailenin ismini ifade etmektedir. Yemen’deki nüfusun yaklaşık %35’i Zeydi mezhebine mensuptur. Zeydilik mezhebi Şiiliğin bir parçası olmakla birlikte, Şiiliğin Sünniliğe en yakın kolu olarak bilinmektedir. Bu anlamda Zeydilik, İran’daki İmamiyye Şiiliğinden gerek itikadi gerekse siyasi olarak önemli farklara sahiptir.⁶⁴⁵

Husi ailesi öncülüğündeki Zeydi hareket zamanla büyümüş ve bu örgüt Zeydiliğin Yemen’deki en önemli temsilcisi haline gelmiştir.⁶⁴⁶ Husi hareketinin giderek yaygınlaşması,

⁶⁴³ Asadi, 2019: 98.

⁶⁴⁴ Soltaninejad, 2019: 719-720.

⁶⁴⁵ Örneğin İmamiyye’nin aksine Zeydiler imametin nassla tayin edilmesinin şart olduğunu kabul etmezler. Bu anlamda Zeydiler Hz. Ali’nin soyundan gelen ve cihat görevini üstlenen herhangi birinin yeterli kriterlere sahip olduğu takdirde imam olabileceğine inanır. Ayrıca Zeydiler imameti insan üstü özelliklerle donatılmış bir makam olarak görmez. Üstelik Zeydiler Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi sahabelerin halifeliğini “gasp” olarak nitelendirmez ve bu iki sahabenin halifeliğini meşru kabul ederler. Bu meşrulukta da en efdal varken daha az efdal olanın başa geçebileceği görüşünü referans alırlar. Bkz. Gökalp, 2006: 86.

⁶⁴⁶ Büyükkara, 2011: 73.

Yemen'deki Zeydi sorunu ile yakından ilişkilidir. Zeydi sorunu gerek Suudi Arabistan'ın 1979 Devrimi sonrası Şii kimliğinin parçası olarak gördüğü Zeydilere cephe alması gerekse Yemen yönetiminin yanlış politikaları sonucu büyümüştür.⁶⁴⁷ Başta Saada vilayeti olmak üzere Zeydilerin yaşadığı bölgeler on yıllar boyunca sosyal ve ekonomik olarak büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Üstelik bölgedeki Suudi destekli Vehhabi yayılcılığı Zeydileri, sosyal ve ekonomik sorunların yanı sıra kimlik sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır.⁶⁴⁸

2014 yılına kadar İran'ın Husiler'e yönelik materyal anlamdaki desteği sınırlı olmuşsa da Husiler'in organize bir örgüt haline gelmesinde İran'ın devrimci ideolojisi ve Direniş Anlatısı önemli rol oynamıştır. Örneğin, Husi liderlerden bazıları Şiiliğin önde gelen şehirlerinden Kum'a giderek orada eğitim almıştır. Husi liderler vaaz ve konuşmalarında Humeyni'den pek çok alıntıya yer vermiş, İran'ın ABD ve İsrail karşısındaki dik duruşundan övgüyle bahsetmiş ve Vehhabiliği “emperyalizmin çocuğu” olarak nitelendirmişlerdir.⁶⁴⁹ Ayrıca İran'ın Direniş Anlatısı'na uygun olarak Husiler “Kahrolsun Amerika”, “Kahrolsun İsrail”, “Zafer İslam'ın” gibi sloganları söylemlerinin merkezine yerleştirmiştir.⁶⁵⁰ Husilerin Direniş Anlatısı'nı benimsemesinin de etkisiyle iki aktör gün geçtikçe yakınlaşmıştır. Böylece Ensarullah adıyla Husiler Direniş Ekseni'nin parçası hâline gelmiştir. Ancak Husiler Direniş Ekseni içerisinde yer alsa da karar verme ve uygulamada İran merkezli bölgesel operasyonlara Hizbullah ve diğer İran'a bağlı diğer milislere kıyasla çok daha az entegredir.⁶⁵¹ Bu anlamda Husiler İran'a bağlı bir aktörden ziyade siyasi, ekonomik ve ideolojik sebeplerden dolayı İran'la ilişki kurmuş ve zamanla ona bağımlı hâle gelmiş bir aktördür.

Husilerin Yemen'deki ilerleyişi ise Arap Baharı ayaklanmalarının Yemen'e sıçramasından sonra mümkün olmuştur. Yemen jeopolitik ve jeostratejik öneminin yanı sıra, sosyal ve ekonomik yetersizlikler, mezhepsel ve bölgesel ayrılıklar, merkezi otoritenin tesis edilememiş olması gibi sorunlarıyla bilinmektedir. Arap Baharı ile daha da kaotik bir sürecin içerisine giren Yemen, iç çatışmaların kök saldığı bir yer olmakla kalmamış, bölge güçlerinin rekabet alanı hâline gelmiştir. Özellikle Suudi Arabistan, BAE ve İran'ın Yemen'e müdahil olması Yemen'deki krizi derinleştirmiştir.⁶⁵²

⁶⁴⁷ 1979 Devriminden sonra Zeydileri Şii yayılcılığının parçası olarak gören Suudi Arabistan, Zeydileri baskı altında tutması için Abdullah Salih'e mali ve siyasi yardımda bulunmuştur. Ayrıca Riyad, Salih yönetimi ile Husiler arasında başlayan Saada Savaşları'nda (2000-2009) Zeydilere karşı askeri mücadeleye müdahil olmuştur. Suudi Arabistan'ın bu politikaları Yemen'deki Zeydilerin İran ile yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Bkz. Nasir, 2015.

⁶⁴⁸ Büyükkara, 2011: 122.

⁶⁴⁹ Akyurt, 2010: 318.

⁶⁵⁰ Büyükkara, 2011: 134.

⁶⁵¹ Katz, 2018.

⁶⁵² Mercan, 2014: 29.

On yıllardır Yemen’i yönetmekte olan Abdullah Salih, Arap Baharı ayaklanmalarının artçı sarsıntılarından uzak kalamamıştır. Yemen’deki protestocular yozlaşma, yoksulluk, işsizlik, adaletsiz gelir dağılımı, yolsuzluk ve otoriter yönetim gibi sorunlara işaret eden gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Abdullah Salih bu protesto gösterilerine çeşitli reform vaatlerinin yanı sıra güvenlik güçlerini kullanarak karşılık vermişse de protestoların büyümesinin önüne geçememiştir. Akabinde Abdullah Salih’le muhalifler arasında çatışmalar şiddetlenmiştir. Bu çatışmalar sırasında Abdullah Salih bombalı saldırıya uğramış ve tedavi amacıyla Suudi Arabistan’a gitmiştir. Bu süreçte Abdullah Salih, Suudi Arabistan ve diğer KİK ülkelerinin baskısı sonucunda muhalefet liderleri ile uzlaşmaya gitmiştir. Bu uzlaşmayla Salih yanlılarına bazı imtiyazlar verilmesi karşılığında Abdullah Salih görevden çekilmiş, yardımcısı Mansur Hadi liderliğinde yeni bir hükümet kurularak Ulusal Diyalog Konferansı (UDK) adı altında anayasa çalışmaları başlamıştır.⁶⁵³

Ancak UDK’de Yemen’deki aktörler arasında uzlaşma ve anlaşma sağlanamamıştır.⁶⁵⁴ UDK’ye yönelik beklentileri karşılanmayan Husiler, 2013 yılından itibaren Yemen’deki askerî ilerleyişine ağırlık vermeye başlamıştır. Hadi’ye yönelik muhalefetin öncülüğünü üstlenen Husiler bu süreçte Abdullah Salih ile de geçici bir ittifak kurmuştur. Nihayetinde Husiler adım adım Sünni kabilelere üstünlük sağlayarak 2014 yılının Eylül ayında başkent Sanaa’yı ele geçirmiştir. Geçiş Konseyi’nin lideri Hadi ise Aden Limanı’na kaçarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu ile KİK’e “Husi darbesine” karşı destek olma çağrısı yapmıştır. Bu çağrıya karşılık olarak onlu koalisyon ismiyle bilinen Sünni kimliğin vurgulandığı Suudi Arabistan öncülüğünde geçici bir ittifak kurulmuştur.⁶⁵⁵ Husiler’e yönelik karşıt bloğun kurulmasının arkasında yatan temel sebep ise Arap devletlerinin Direniş Ekseni’ne ve İran’a yönelik tehdit algıları olmuştur. Suudi Arabistan ve müttefikleri Husilerin yükselişini İran merkezli Şii yayılcılığının kolu ve rejimlerine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu anlamda Suudi Arabistan, mezhepçiliği araçsallaştırarak Şii Hilali tehdidi söylemine ağırlık vermiş, kendi liderliğinde Sünni bir blok oluşturmaya çalışmıştır.⁶⁵⁶

⁶⁵³ Kurt, 2015: 9.

⁶⁵⁴ Sıradan halk UDK’ye yeterince entegre edilmezken geçiş sürecinde patronaj ilişkisi ve elitlerin hakimiyeti devam etmiştir. Ayrıca ayrılıkçı güney Yemenlileri ifade eden Hirak hareketinin önemli bir kısmı konferansın kuzey lehine önyargılı bir atmosferde gerçekleştiği gerekçesiyle konferanstan ayrılmış, Yemen’in kuzeyinde Zeydiler’in en güçlü temsilcisi olan Husiler de Hadi’nin sözlerini tutmadığını ve taraftarlarının saldırılara uğradığını ileri sürerek konferanstan çekilmiştir. Bu süreçte Hadi yönetimi Suudilerin finansal desteğine rağmen elektrik ve gıda gibi en temel ihtiyaçları dahi temin etmekte zorluk çekmiş, ülkedeki sosyal ve ekonomik sorunlar düzelmek bir yana daha da bozulurken protesto gösterileri yeniden alevlenmiştir. Bu süreçteki en önemli olay ise Husiler’in Yemen’deki ilerleyişi olmuştur. Bkz. Holzapfel, 2014: 13.

⁶⁵⁵ Stenslie, 2015: 1.

⁶⁵⁶ El Madhaji, Siadhemed ve El Muslimi, 2015: 3.

Bu süreçte İran ise Zeydi Husilerle olan teolojik farklılıklarına rağmen Direniş Anlatısı'nı içeride ve dışarıda güçlendirme fırsatı bulmuştur. İran Husi ilerleyişini iç ve dış kamuoyunda Şii dayanışmasının ve Direniş Eksenî'nin başarılı bir örneği olarak lanse etmiştir. Bu minvalde birçok İranlı devlet adamı Husilerin ilerleyişinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Örneğin İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Husilerin başarılarını “parlak ve yiğitçe bir zafer” olarak betimlerken İran Dışişleri Bakanı Yardımcısı ise Husilerin ilerleyişini, “Yemen’in barış ve istikrarını tesis edecek önemli bir adım” olarak gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁵⁷ Ayetullah Ali Hamaney’in başdanışmanı olan Ali Ekber Velayeti “İran İslam Cumhuriyeti’nin isyancıların (Husilerin) haklı savaşlarını desteklediğini” belirtmiş, Kasım Süleymani “Ezilmiş Yemenlilere destek veriyoruz” derken, General Hüseyin Salami “İran’ın Yemen’de Husileri güçlü bir şekilde destekleyeceğini, onlara siyasi, manevi ve insanî destek vereceklerini” ifade etmiştir.⁶⁵⁸ İran, Husilerin ilerleyişini Direniş Anlatısı’nın başarısı olarak sunarak ontolojik güvenliğine katkı sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan’ın arka bahçesi olarak bilinen bir bölgede rakiplerini zayıflatabileceği bir mevzi elde etmiştir. Ancak bu görünürdeki bu kazanımlar, İran ile Suudi Arabistan arasındaki tehdit algılarını varoluşsal bir mücadele düzlemine çekmiş, nihayetinde iki aktörün de zarar gördüğü Hobbesçu bir rekabeti ve kısır döngüyü derinleştirmiştir.

Arap Baharı sonrasında Direniş Eksenî bağlamında önemli gelişmeler olduğu bir diğer ülke ise Bahreyn olmuştur. 2011 yılı başında Arap Baharı ayaklanmalarının verdiği cesaret ve ivmeyle Bahreyn’de büyük çaplı protesto gösterileri düzenlenmeye başlanmıştır.⁶⁵⁹ Arap Baharı sürecinde Bahreyn’de yaşanan protestolar özünde, demografik dengesizliklerin, sosyal ve ekonomik sorunların ve otoriter eğilimlerin neticesi olmuştur.⁶⁶⁰ Bahreyn’de yönetimi oluşturan Sünni El Halife ailesi nüfus olarak azınlığı oluştururken nüfusun çoğunluğu Şiilerden oluşmaktadır. Ayrıca Bahreynli din adamları ve muhalifler İranlı din adamları ile yakın ilişkiye sahiptir. Bahreynlilerin Şii mezhebine olan bağlılığı o kadar güçlüdür ki yarımada’daki Şii halk “Bahreyn” kelimesini Şii kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanmakta, adadaki Sünnilerden “Ehl-i Bahreyn” olarak bahsetmektedir. Bu anlamda Bahreyn, Şii dünyasındaki en önemli merkezlerden biridir. Bahreyn nüfusunun yüzde yetmişine tekabül eden Şiiler çoğunlukla işçi

⁶⁵⁷ Juneau, 2016: 658.

⁶⁵⁸ Barzegar ve Dinan, 2016: 80.

⁶⁵⁹ Bu anlamda yönetimi elinde tutan El Halife ailesine karşı ayaklananlar siyasi ve sosyal alanlarda radikal reformlar yapılması çağrısında bulunmuştur. Bu reformlar El-Halife monarşisinin yönetimdeki ağırlığının azalması, bakanlar kurulunun feshedilmesi, seçilmiş bir parlamentonun oluşturulması, Şiilerin eşit siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmaları, siyasi mahkumların serbest bırakılması, yolsuzlukla mücadelenin yoğunlaştırılması, ifade ve basın özgürlüğünün sağlanması; dini ve siyasi amaçlara dayalı vatandaşlık verilmesi sürecinin durdurulması, Suudi Arabistan gibi yabancı güçlerin, Bahreyn’den çekilmesi gibi taleplerden oluşmuştur. Bkz. Biuck, 2020: 201.

⁶⁶⁰ Öztürk, 2013: 359.

sınıfından ve alt sınıftan oluşmaktadır. Sünniler ise daha çok kentsel bölgelerde yer almakta, hükümet gücünün yanı sıra ekonomik gücü ve orduyu büyük ölçüde elinde tutmaktadır. Bunun yanı sıra ülke nüfusunun yarısından fazlasının göçmenlerden oluşması Bahreyn'deki demografik yapıyı daha da dengesiz hâle getirmektedir.⁶⁶¹

Bahreyn'deki protestoların giderek büyümesi ve bir ayaklanmaya doğru evrilmesi yönetim için varoluşsal bir krizi beraberinde getirmiştir. Takip eden aylarda, iktidardaki El-Halife ailesi, rejimin hayatta kalmasını sağlamak için çok katmanlı bir çözüm mekanizması devreye sokmuştur. Rejim öncelikli olarak protestoları İran destekli Şii bir ayaklanma olarak lanse etmiştir. Bu minvalde protestocular içindeki ayrılıkları şiddetlendirmeye yönelik “böl ve yönet” stratejisini benimsemiştir. Bahreyn yönetimi, Şii grupları on yıllardır devlete ve toplumsal güvenliğe yönelik “sinsi bir tehdit” olarak nitelendirerek protesto gösterilerini İran destekli bir dış komplonun parçası olarak tasvir etmiştir.⁶⁶² İkinci olarak El-Halife ailesi KİK'den askeri yardım almıştır. Bu süreçte Sünni Arap monarşileri İran yayılmacılığı tehdidine karşı sınır ötesi bir iş birliği göstermiş, El-Halife'ye destek sağlamak için, Suudi Arabistan ve BAE öncülüğünde Bahreyn'e asker gönderilmiştir. Suudi Arabistan ve müttefiklerinin Bahreyn'deki ayaklanmalara verdiği yanıtın hızı, İran yayılmacılığına ilişkin kaygılarının yansımasıdır.⁶⁶³ Suudi Arabistan ve müttefikleri Bahreyn'de olası bir devrimin bölgede domino etkisi yaratmasından endişelenmiş ve bu sebeple El-Halife ailesine destek vermiştir.⁶⁶⁴

İran nezdinde Bahreyn, Direniş Ekseni'nin parçası olabilecek bir ülke iken Direniş karşıtı güçlerin üssü konumunda bulunmaktadır. İran liderliğine göre Bahreyn; ABD, İngiltere ve İsrail gibi devletlerin bölgedeki temsilcisi olup İranofobinin şiddetlenmesine katkı sağlamaktadır. Bahreyn, Suudi Arabistan'ın yanı sıra ABD ve İngiltere'yle de yakın ilişkilere sahiptir. ABD'nin bölgedeki en önemli askerî donanmalarından biri olan beşinci filosu ve İngiltere'nin bölgedeki ilk daimî deniz üssü Bahreyn'de yer almaktadır. Bu sebeplerle İran'ın Bahreyn'de El-Halife ailesi aleyhine bir değişikliği hevesle beklediğini söylemek mümkündür. Nitekim İran, 1979 Devrimi sonrasında Bahreyn'de Şii bir yönetimin iktidara gelmesi yönünde çabalarını arttırmıştır.⁶⁶⁵ İran, resmî ve gayri resmî yollarla Bahreyn'deki pek çok örgüte destek

⁶⁶¹ Biuck, 2020: 200.

⁶⁶² Mabon, 2021: 753.

⁶⁶³ Mabon, 2021: 744.

⁶⁶⁴ Biuck, 2020: 216.

⁶⁶⁵ İran Bahreyn üzerindeki hak iddiasını aralıklarla da olsa uzun zamandan beri gündeme getirmektedir. Örneğin 1957'de İran Meclisi Bahreyn'in ilhakını öngören bir yasa tasarısını imzalamış, bununla da yetinmeyip mecliste Bahreyn temsilciliğine tahsis edilmiş iki boş koltuk bırakılmıştır. Öte yandan 1971 yılında İngiltere bölgeden çekilirken İran, Bahreyn'in bağımsızlığını resmen tanımıştır. Devrim sonrası döneme bakıldığında ise zaman zaman Bahreyn'in İran'ın 14. eyaleti olarak nitelendirildiği ve bu ülkenin İran'ın ana topraklarına ilhak edilmesi gerektiği gibi söylemlere rastlamak mümkünse de İran açık bir müdahalede bulunmaktan kaçınmıştır. Horasanlı, 2020.

olmuştur. Örneğin Bahreyn'deki Şii muhalif hareketlerin önde gelen aktörleri arasında yer alan El Vifak, Tuiyye ve Emel gibi örgütlerin İran tarafından desteklendiği bilinmektedir. Ayrıca Bahreyn'deki muhalefete liderlik eden Şii din adamlarının ve taklit mercilerinin önemli kısmı İran'la siyasi ve ideolojik bağlara sahiptir.⁶⁶⁶ Nitekim pek çok Bahreynli, İran'ın devrim ideolojisine ve Direniş Anlatısına yakınlık duymaktadır. Bu anlamda mağdur halkların kibirli güçlere ve otoriter yönetimlere karşı mücadelesini öne çıkartan Direniş Anlatısı, Bahreyn'deki Şiilerin konumu ile tam bir uyum içerisinde olup Bahreyn Şiilerine ideolojik altyapı sağlamaktadır. Bu minvalde Arap Baharı ayaklanmaları sürecinde İran, Bahreyn'deki muhaliflere yönelik desteğini gizlememiş⁶⁶⁷, İranlı devlet adamları Bahreyn'deki toplumsal muhalefeti direnişin parçası olarak kabul etmiştir. Böylece İran liderliği baskıcı güçlere karşı mücadele eden ezilmişlerin yanında yer aldığına yönelik söylemlerine destek elde etmiştir. Yine de İran'ın Bahreyn Şiilerine desteği daha çok siyasi ve söylemsel düzeyde kalmış, İran buraya askerî anlamda dâhil olmaktan kaçınmıştır.⁶⁶⁸

Son olarak Direniş Ekseni'nin Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerde de çeşitli uzantıları olduğunu söylemek gerekmektedir. Afganistan nüfusunun yaklaşık %5-10 civarı, Pakistan nüfusunun da %10-20 arasının Şiilerden oluştuğu düşünülmektedir.⁶⁶⁹ Üstelik Farsça bu bölgelerdeki Şiiler ile İran arasında yakın bir bağ kurulmasına imkân vermektedir. Bu anlamda Afganistan'ın resmi dillerinden biri olan Farsça akademik ve entelektüel dil olarak öne çıkmıştır. Ayrıca birçok İranlı, Pakistan'ın resmi dili olan Peştuca'yı Farsça dil ailesinin bir parçası olarak görmektedir.⁶⁷⁰

İran öteden beri kültürel ve dinî bağları kullanarak Afganistan'daki Hazaralar ve Tacikler, Pakistan'da da Peştun Şiileri üzerinde ideolojik ve kültürel nüfuz alanı kurmaya çalışmaktadır. 1979 sonrasına bakıldığında İslam Cumhuriyeti'nin özellikle Soğuk Savaş sonrasında bölgeye yöneldiği görülmektedir. Afganistan'da Şiilik karşıtı tutumuyla bilinen Taliban'a karşı cephe alan İran, ABD işgaline kadar Taliban karşıtı koalisyon ve oluşumlara destek vermiştir. Bu minvalde İran, 1990'larda Tacik, Hazara ve Türklerden oluşan "Kuzey

⁶⁶⁶ Arap Baharı sonrasında Bahreyn'de müebbet hapis cezasına çarptırılan Şii lider El Khawaja'nın ailesinin İran'da yaşıyor olması, Bahreyn'in saygın taklit mercilerinden biri olan Ayetullah Şeyh İsa Kasım'ın İran kökenli olması, El-Vifak lideri Şeyh Ali Selman'ın Kum'da eğitim alması gibi göstergeler İran'ın Bahreyn'deki dahline kanıt olarak sunulmaktadır. Bu minvalde Bahreyn yönetimi pek çok muhalif lideri, halkı kışkırtmak ve dış güçlere casusluk yapmak gibi suçlamalarla cezalandırmış ya da vatandaşlıktan çıkartmıştır. Bkz. Horasanlı, 2020.

⁶⁶⁷ Rehber Hameney 21 Mart 2011'de yaptığı bir konuşmada İran Anayasası'nın 154. maddesi uyarınca zulme karşı mücadeleye destek verdiklerini belirtmiş, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise 2013 BM Genel Kurulu Toplantıları konuşmasında Bahreyn'de halkın oyuna dayalı bir demokratik sisteme destek verdiklerini söylemiştir. İran Parlamentosu da (İran İslami Şûra Meclisi) Suudi Arabistan'ın 2011 yılında protestoları yatıştırmak için Bahreyn'e yaptığı asker sevkياتını bildiri yayımlayarak kınamıştır. Neyakuyî ve Muhammedî, 2019: 167-194.

⁶⁶⁸ Neyakuyî ve Muhammedî, 2019: 179.

⁶⁶⁹ <https://iramcenter.org/devrim-sonrasi-iranin-pakistan-siileriyle-iliskisi-121> (erişim tarihi:18.05.2023)

⁶⁷⁰ Bkz. Erden ve Sivrioğlu, 2019.

İttifakını” destekleyerek ideolojik ve politik bir etki alanı kurmaya çalışmıştır. 2001 işgalinden, bilhassa da Bush’un Şer Ekseni konuşmasından sonra İran Afganistan’da kendi nüfuz ve etkisini arttıracak ve ABD’nin bölgedeki etkisini kırarak politikaları meyletmıştır. İranlı karar vericilere göre ABD, Afganistan işgali sonrasında Müslümanlara ve İran’a karşı yeni bir haçlı seferi başlatmıştır. Bu durum öteden beri düşman olarak görülen Taliban’la ilişkilerde kökten bir değişikliği ve belirli adımların atılmasını mümkün kılmıştır.⁶⁷¹ Bu minvalde İran hem ABD’nin Afganistan’daki varlığına hem de DAES’in İran’ın sınır bölgesindeki nüfuzuna karşı mücadele için Taliban’la yakınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca İran özellikle Afgan Hazara Şiileri üzerindeki etkisi yoluyla Direniş Ekseni’ne hizmet edecek Fatimiyyun Tugayı’nı kurmuştur. Suriye’deki iç savaşa da dahil olan Fatimiyyun Tugayı, İran’daki Afgan mülteciler ve Afganistan’daki Şii Hazaralar’dan oluşmaktadır. Ali Ekber Velayeti’ye göre Afganistan, Yemen-Tahran-Bağdat-Şam-Beyrut-Gazze’den oluşan Direnişin Rotası’nın bir parçası haline gelmiştir.⁶⁷²

İran’ın bir diğer komşusu olan Pakistan’da da önemli ölçüde kültürel ve dini bağlara sahip olduğu bilinmektedir. İran Pakistan’la diplomatik ilişkilerini bozmamaya özen göstererek bu bölgedeki Şiilerle daha çok kültürel faaliyetlere ağırlık vermektedir. Yine de İran, Direniş paradigması ve devrim ideolojisi çerçevesinde çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Örneğin Ayetullah Humeyni’nin öğrencisi Arif Hüseyin Hüseyinî Pakistan’daki medreselerde İslam Cumhuriyeti’nin devrimci ideolojisini yaymaya çalışmaktadır. Hüseyinî’nin çabaları Pakistanlı Şiilerden oluşan ve Suriye savaşına da seferber edilen Zeynebiyyun Tugayı’nın kurulmasını mümkün kılmıştır. Zeynebiyyun Tugayı üyeleri, Pakistan hükümetinin kontrolünün zayıf olduğu Kurram ve diğer bölgelerdeki Şiilerden, İran’a eğitim için gelen öğrencilerden ya da Şii ritüellerini yerine getirmek amacıyla İran ya da Irak’a giden Pakistanlı hacılardan oluşmaktadır.⁶⁷³

⁶⁷¹ Rahimullah, 2019.

⁶⁷² <https://www.entekhab.ir/fa/news/634466/> (erişim tarihi:19.05.2023)

⁶⁷³ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-zeynebiyyun-tugayi-pakistan-in-yeni-ulusal-guvenlik-sorunu-olabilir/2031669> (erişim tarihi:19.05.2023)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİRENİŞ EKSENİ'NİN BELİRGİNLEŞMESİ: SINIRLI KAZANIMLARDAN ZORLU YÜZLEŞMELERE

Arap Baharı sonrasında İran, içeride ve dışarıda yeni tehdit ve fırsatlarla karşı karşıya kalmış ve dengeleri kendi lehine çevirmenin yollarını aramıştır.⁶⁷⁴ Bu süreçte Hamaney, devrim projesini bitirmek adına Arap Baharı'nın altın bir fırsat sunduğunu belirtirken Kasım Süleymani de iddialı bir şekilde, "İslam devriminin Bahreyn'den Irak ve Suriye'ye, Yemen'den Kuzey Afrika'ya dek yayıldığına şahit oluyoruz." demiştir.⁶⁷⁵ Öte yandan İran'ın direniş paradigması çerçevesinde bölgedeki stratejik varlığını arttırması çeşitli kazanımların yanı sıra İran adına önemli risk ve maliyetleri de beraberinde getirmiştir. Hatta kimileri bu risk ve maliyetlerin elde edildiği düşünülen kazanımların üzerinde olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁷⁶ Nitekim Arap Baharı sonrasında Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve bölgesel düzensizlik belirginleşirken, mezhepsel kutuplaşma artmış, sivil itaatsizlikler yayılmaya başlamış ve İran'ın ulusal güvenliğine yönelik tehditler de belirginleşmiştir. Bu süreçte İran liderliği, ulusal güvenliğini müttefiklerinin ulusal güvenliğine bağlamış, Direniş Eksenine jeopolitik ve stratejik hesaplamaların ötesinde bir anlam atfetmiştir.⁶⁷⁷ Üstelik İran'ın Direniş Eksenini korumaya yönelik kapasitesini aşacak büyük maliyetleri beraberinde getirmiştir.

4.1. Ruhani'nin İktidara Gelişi ve Uluslararası Topluma Angaje Olma Çabaları

2013 yılında içeride siyasi reform ve demokratikleşme dışarıda ise normalleşme ve uluslararası topluma katılım sağlama gibi vaatlerle İran'da cumhurbaşkanlığı görevine Hasan Ruhani seçilmiştir. Ruhani iktidara geldiğinde çözülmesi gereken pek çok sorun vardı. Ahmedinejad'ın son dönemlerinde İran'ın uluslararası prestiji büyük yara almış, İran'a yönelik yaptırımlar artmış, bölgedeki artan mezhepçiliğin yol açtığı siyasi maliyetler ise belirginleşmişti. Özellikle Suriye krizinde tansiyonun arttığı, DAES'in yükselişe geçtiği ve başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki birçok ülkeyle gerilimin arttığı bir dönemdi. Ayrıca İran yönetimi bu dönemde yaptırımlardan ve kötü yönetimden kaynaklanan ekonomik sorunların ve meşruiyet krizinin belirginleşmesiyle de karşı karşıya kalmıştı.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Rafati, 2012: 5.

⁶⁷⁵ Steinberg, 2021: 15.

⁶⁷⁶ Rezaei, 2019a: 35.

⁶⁷⁷ Golmohammadi, 2020: 109.

⁶⁷⁸ Akbarzadeh ve Conduit, 2016: 147.

Bu şartlar altında Ruhani yönetimi İran'ı uluslararası topluma yeniden dahil etmeyi ve yaptırımlardan kurtulmayı öncelikli politika haline getirmiştir. Ruhani Ahmedinejad'ın dış politikadaki çatışmacı retoriğinden farklı olarak normalleşme ve uzlaşmaya dayanan bir dış politika yürütme arayışında olmuştur. Örneğin Ruhani İran tarihinde bir ilki gerçekleştirerek göreve başladıktan iki ay sonra Obama ile birebir telefon görüşmesi yapmıştır.⁶⁷⁹ Diğer yandan ABD başkanı Obama da İran içerisindeki normalleşme yanlıları ile anlaşmaya sıcak yaklaşmıştır. Ayrıca DAES'e karşı ortak tutum İran-ABD ilişkilerinde bazı yapıcı adımların atılmasını kolaylaştırmıştır. Bu süreçteki en önemli gelişme ise İran ile P5+1 ülkeleri arasındaki Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) olmuştur. Nükleer anlaşma olarak da bilinen Kapsamlı Ortak Eylem Planı 2013-2015 yılında iki yıllık bir müzakere sonunda akdedilen büyük ölçüde teknik içerikli bir anlaşmadır. 2015 yılında imzalanan ve 2016 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma ile yaptırımların hafifletilmesi karşılığında İran'ın uranyum zenginleştirmesine sınırlamalar getirilmiştir.⁶⁸⁰

Ruhani öncülüğündeki reformcular sadece nükleer anlaşmayla yetinmek istememiştir. Bir maliyet-fayda analizi uygulayan reformcular, İran'ın Suriye ve diğer bölgelerde yaptığı milyarlarca dolarlık harcamaya dikkat çekerek önemli miktarda para ve can kaybının İran'ın sınırlı kaynaklarının israf edilmesine yol açtığını savunmuşlardır. Uluslararası toplumla bütünleşme yanlısı olarak pek çok reformcu, devrim ihracı ya da Direniş Ekseni'ne yönelik katı politikaları yıkıcı maceracılık olarak görmekteydiler. Bu anlamda kimi reformcular Esad rejiminin varlığının İran'ın ulusal çıkarları için gerekli olduğu yönündeki uzun süredir devam eden nezamın statik görüşüne de meydan okumuşlardır. Bu anlamda ekonomik toparlanmanın önemini vurgulayan Ruhani ve destekçileri, Devrim Muhafızları'nı Suriye ve diğer bölgelerdeki faaliyetleri için pek çok defa eleştirmiştir. Birçok reformistin görüşüne göre müdahaleci politikalar İran'ın imajına olumsuz etki etmiş, bölgedeki çatışma iklimini genişletmiş ve nükleer yaptırımlardan kurtulmaya çalışan ülkenin karşılayamayacağı siyasi ve ekonomik baskıları tetiklemiştir.⁶⁸¹

Ne var ki Ruhani ve destekçileri, Humeyni'nin misyonunu üstlenmiş durumda olan Devrim Muhafızları'nın rolünü sınırlamakta çok az şey yapabilmiştir. Ruhani, uluslararası topluma katılma yönünde ılımlı ve uzlaşmacı bir politika izlemeye çalışmışsa da iç ve dış koşullar böyle bir politikaya imkân tanımamıştır. Nihayetinde dış politikada cumhurbaşkanlığı makamının ne istediği değil nezamın Suriye ve diğer bölgelerde özel ilişkiler kurduğu müttefiklerine yönelik maliyetli taahhüdü belirleyici olmuştur. Nitekim İran, Direniş Ekseni'ni

⁶⁷⁹ <https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran-idUSBRE98Q16S20130928>. (erişim tarihi: 10.09.2022)

⁶⁸⁰ <https://www.cfr.org/timeline/us-relations-iran-1953-2022>. (erişim tarihi: 12.09.2022)

⁶⁸¹ Rezaei, 2019: 151.

koruma amacı doğrultusunda Suriye, Irak, Lübnan, Filistin ve Yemen'deki müttefiklerine arka çıkmaya devam etmiştir. Direniş paradigmasını rejim güvenliği ile ilişkilendiren nezam, Direniş Ekseni'nden vazgeçmeyi rejimin sonu ile eşdeğer görmüştür.⁶⁸² Nitekim bu dönemde İran, Suriye krizine daha çok angaje olurken Yemen'deki Husilere desteğini artırmış, Haşdi Şabi'nin kurulmasına destek vererek Irak'taki nüfuzunu güçlendirmiş, Bahreyn'de direniş taburlarına destek olmuş, Fatimuyyun ve Zeynebiyyun Tugayları'na genişlemiş, Lübnan Hizbullah'ı ile ilişkilerini ise daha kapsamlı ve organize bir hâle getirmiştir.

4.2. Direniş Ekseni'nin Yükselişi

Bir önceki bölümde de değinildiği gibi Arap Baharı'nın artçı sarsıntıları Suriye'ye ulaştığında Esed yönetimi büyük bir halk ayaklanması ile karşı karşıya kalmış ve kısa sürede Suriye'nin önemli bir kısmında kontrolü kaybetmiştir. İran liderliği, Esed yönetiminin devrilme ihtimalini Direniş Ekseni'ne yönelik varoluşsal bir tehdit olarak dikkate almış ve bu minvalde Kudüs Gücü'nü bölgeye seferber ederek Suriye'ye müdahil olmuştur.⁶⁸³ Tam da bu dönemde iktidara gelen Ruhani dış politika önceliğini Suriye krizinden ziyade yaptırımları kaldırmaya vermek istemiştir. Bu minvalde Ruhani yönetimi Suriye krizini uluslararası toplumla müzakere ederek çözme arayışında olmuştur. Ancak gerek içeride nezaamın Direniş paradigmasına yönelik katı tutumu gerekse de dışarıdaki koşullar Ruhani'nin elini zayıflatmıştır. Özellikle 2014 yılında Suriye krizini görüşmek amacıyla BM girişimiyle gerçekleşen Cenova II Konferansı için İran'a gönderilen davetin geri çekilmesi Ruhani'nin Suriye politikası adına kırılma noktası olmuştur. Cenova II Konferansı'na davet edilmemek Ruhani için bir aşağılanma ve prestij kaybı olmuş, radikallerin uluslararası çözüme yönelik eleştirilerinin yoğunlaşmasına ve bir parça da haklı görülmelerine yol açmıştır. Hükümetin nezaamın paradigması karşısındaki konumu zayıflarken Ruhani, Suriye meselesinde daha sert bir tutum almak zorunda kalmıştır. Neticede ılımlı söylemlerine ve Esad'a destek vermeye yönelik isteksizliğine rağmen Ruhani, Suriye politikasında nezaamın çizgisinden pek de dışarı çıkamamıştır.⁶⁸⁴ Örneğin İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif 2014'te "İran'ın Suriye hükûmetinin yanında duracağını ve tekfirci teröristlere karşı mücadele edeceğini" ifade etmiştir. Ruhani de 2015 yılında "İran'ın sonuna kadar Suriye ile birlikte olacağını" belirtmiştir. Ancak Zarif'in Kerry'ye belirttiği gibi hükûmet, İran'ın Suriye politikası üzerinde pek de kontrol sahibi değildi. İran'ın Suriye politikası daha çok Devrim Muhafızları'nın ve nezaamın kontrolünde belirlenmekteydi. Reformcular birçok defa İran'ın Suriye'de katlandığı maliyetlere dikkat çekerek buradaki varlığının gerekliliğini

⁶⁸² Bagheri, Omid and Yazdani, 2021: 81.

⁶⁸³ <https://www.idf.il/en/mini-sites/iran/iranian-forces-deployed-in-syria/> (erişim tarihi: 13.09.2022)

⁶⁸⁴ Akbarzadeh and Conduit, 2016: 134.

sorgulamışsa da içerideki dengeler açısından Suriye meselesinde hâkim paradigma Suriye krizini yabancı komplonun bir parçası ve Direniş Ekseni'ni yıkma girişimi olarak dikkate alan yaklaşım olmuştur. Ayrıca DAEŞ'in ve bölgedeki diğer terör örgütlerinin yükselişiyle İran, Suriye ve Irak'taki faaliyetlerini daha “meşru ve haklı” gösterme fırsatı bulmuştur. Nitekim Cevad Zarif 2015'te Alman basınına yaptığı açıklamada, “Biz olmasak Şam'daki muhatabınız DAEŞ olacaktı.” demiştir.⁶⁸⁵

Nezam, Suriye krizine jeopolitik değerlendirmelerin ve stratejik hesaplamaların çok ötesinde bir anlam yüklemiştir. Böylece Suriye, İran için bir “basamak” olmaktan çıkıp “35. vilayet” olarak bilinen İran'ın gayri-resmi bölgesel uzantısı hâline gelmiştir. Nitekim yumuşak savaş araçlarını teşvik etmek için kurulan Ammar Stratejik Üssü'nün başkanı Hüccetül İslam Mehdi Ta'eb, “Suriye'nin öneminin –İran'ın eyaleti olan- Huzistan'ın önemini aştığını” dahi belirtmiştir.⁶⁸⁶ Nezamın görüşüne göre devrim veya isyan yoluyla Suriye'de Esad yönetiminin yıkılması, “Direniş Ekseni'nin altın halkasının kopması” anlamına gelecek ve İran bölgedeki en önemli stratejik varlıklarından birini kaybedecektir. İran liderliğine göre böylesi bir gelişme ise İran'ın diğer müttefiklerini ve hatta kendi rejimini de etkileyecek bir domino etkisi yaratacaktır.⁶⁸⁷ Hamaney'in dış politika temsilcisi Ali Ekber Velayati bu duruma işaret ederek, “Suriye düşerse ve hükümeti çökerse bu durum İran'dan başlayıp Irak'tan Suriye, Lübnan ve Filistin'e kadar uzanan tüm Direniş Ekseni'ni etkiler.” demiştir. Hamaney de benzer şekilde, “Amerika ve İsrail destekli fitneciler Suriye'de engellenmemiş olsaydı şimdi Tahran, Horasan ve İsfahan'da onlarla mücadele ediyor olacaklarını” söylemiştir.⁶⁸⁸

İran'daki radikaller Suriye'deki mücadeleyi kutsal bir savaş olarak nitelendirmiştir. Direniş Cephesinin lideri olan Ayetullah Muhammed Mesbah Yazdî ve diğer Hakkani Okulu din adamları, İran'ın Suriye'ye dahlinin, Şam'da bulunan İmam Ali'nin kızı Seyyide Zeynep'in türbesini savunmak için manevi bir görevin parçası olduğu şeklinde fetva vererek buradaki İran varlığını dinî olarak da meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Ayrıca Suriye'deki türbelerin yok olmasının İran'daki Şii türbelerinin yıkılmasının bir başlangıcı olduğu uyarısında bulunmuşlardır.⁶⁸⁹ Bu minvalde nezam tarafından Suriye'deki savaş İran-Irak Savaşı'na benzetilmiş, nezama yakın kamuoyu Suriye'nin “başka bir kutsal savunma” olduğuna dikkat çekmiştir. İslam Cumhuriyeti Suriye'deki mücadeleyi, “İslam ile kafirler arasında, iyiye karşı

⁶⁸⁵ Akbarzadeh and Conduit, 2016: 145-146.

⁶⁸⁶ Rezaei, 2019: 142.

⁶⁸⁷ Elhani, 2022.

⁶⁸⁸ Rezaei, 2019: 142-143.

⁶⁸⁹ Rezaei, 2019: 152.

kötülüğe karşı bir savaş; Amerika, İsrail ve tekfirci cihatçılara karşı gerçekleşen varoluşsal bir mücadele” olarak dikkate almıştır.⁶⁹⁰

Ancak İran’ın tüm çabalarına rağmen 2015 yılında Esed ülkenin büyük bir kısmında kontrolü kaybetmiştir. Türkiye ve ABD’nin yanı sıra Suudi Arabistan, Katar ve BAE gibi aktörlerin destek verdiği gruplar Suriye’de ilerleme kaydederken, bölgedeki istikrarsızlıktan istifade eden DAESH Suriye’nin bir kısmını işgal etmiş ve Rakka’yı sözde halifeliğinin başkenti ilan etmiştir. Sahadaki durumun kontrolden çıkmaya başladığını gören Kasım Süleymani Rusya’ya giderek Putin’i müdahale etmeye ikna etmiştir. Rusya’nın müdahalesinin akabinde iç savaşın yönü Esed’in tarafına doğru dönmüştür. Rusya’nın müdahil olması, Hizbullah’ın desteği ve İran’ın yardımları ile Esed güçleri 2017’nin sonlarında Suriye’nin önemli şehirlerinin birçoğunda kontrolü sağlar hâle gelmiştir. Nihayetinde Esed’in kazanımları artarken, İran liderliği burada başarılı bir direniş sergilendiğini ve ikinci bir Hizbullah oluştuğunu ilan etmiştir.⁶⁹¹

Bu dönemde İran’ın etki ve nüfuzunun arttığı başka bir ülke de Irak olmuştur. ABD’nin Irak’a yönelik askeri ve siyasi varlığını 2011 yılında büyük ölçüde sonlandırmasıyla geriye mezhepsel ve etnik ayrılıklar içerisinde istikrarsız bir devlet kalmıştır.⁶⁹² İçerideki bu huzursuzluğun da etkisiyle, Arap Baharı sonrasında kaotik bir sürecin içine düşen devletlerden biri de Irak olmuştur. Özellikle Sünnilerin ağırlıkta olduğu illerde büyük ayaklanmalar patlak vermiş ve Bağdat yönetimi kontrolü kaybetmeye başlamıştır. Irak’taki bu istikrarsız ortama⁶⁹³ Suriye’deki iç savaş eşlik edince DAESH’in ilerleyişi kolaylaşmıştır. Adım adım mevzi kazanan DAESH, Haziran 2014’ün başlarında, Irak’ın ikinci büyük şehri olan Musul’u işgal etmiştir. 29 Haziran 2014’te ise El-Bağdadi kendisini halife ilan ederek, “İslam Devleti’nin” kurulduğunu ileri sürmüştür. DAESH’in ilerleyişi karşısında Ayetullah Ali Sistani bir fetva yayınlarak Haşdi Şabi’nin kurulmasına ön ayak olmuştur. İran’ın da destek vermesiyle Mehdi Ordusu, Asa’ib el-

⁶⁹⁰ Selcen ve Akgül, 2020: 15.

⁶⁹¹ Rezaei, 2019a: 149.

⁶⁹² Akbarzadeh ve Conduit, 2016: 23.

⁶⁹³ Aslında Irak’taki mezhepsel ayrılıklara dayanan sorunların kökeni Saddam Hüseyin’in düşüşünden sonra kurulan siyasi yapıyla yakından ilişkilidir. Hüseyin’in düşüşünden sonra azınlık konumuna düşen Sünniler giderek marjinalleşirken Şiiler ve Kürtler Sünni Araplardan ve Türkmenlerden çok daha baskın bir rol oynamaya başlamıştır. Saddam Hüseyin sonrası dönemde başbakanlık yapan El Maliki, kaynaklara ve hizmetlere ulaşımında mezhebi kimliği ön planda tutmuş, Sünnilerin kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş haline gelmesine yol açmıştır. Nuri El Maliki döneminde Sünniler yönetimden dışlanmanın yanı sıra suikastlar, saldırılar ve camilerin bombalanması gibi terör olaylarıyla karşı karşıya kalmıştır. Güvenlik sorununun ayyuka çıktığı bu süreçte El Maliki birçok Sünni savaşçının maaşlarını ödemeyi reddederek güvenlik sorunlarını körüklemiştir. El Maliki’nin mezhepçi politikası 2011’de başkan yardımcısı Tarık El Haşimi’nin yanı sıra birçok Sünni yetkilinin tutuklanmasına kadar varmıştır. İran ise bu süreçte gerek Nuri El Maliki’yi gerekse çeşitli Şii grupları destekleyerek mezhepsel ayrılıkları derinleştirmiştir. Ayrıca İran ile Suudi Arabistan arasındaki siyasi ve askeri rekabet bölgedeki huzursuzluğu ve mezhepsel gerilimi arttırmıştır. Bu durum terör örgütlerinin istifade etmesine uygun bir ortam yaratmıştır. Nitekim DAESH’in yükselişi, Irak’ın Sünni halkının marjinalleşmiş konumu ve memnuniyetsizliği ile mümkün olmuştur. Rezaei, 2019a: 117-127.

Hak, Liwa'a Zülfikar, Kata'ib Seyyid el-Şuheda, Kata'ib Hizbullah, Liwa'a Ammar İbn Yasir ve Bedir Horasanî gibi yerel ve mezhepsel milislerden oluşan bir koalisyon kurulmuştur. Bu süreçte Kasım Süleymani Haşdi Şabi'nin fiilî lideri haline gelirken İran, Haşdi Şabi üzerinden Irak'taki görünürlüğünü ve nüfuzunu arttırmıştır. Irak ve İran kamuoyunun bir kısmı "Süleymani'nin birçok şehri DAESH'in acımasız yönetiminden kurtaran gerçek bir kahraman olduğunu" vurgulamış, hatta zaman zaman Haşdi Şabi Hizbullah ile özdeşleştirilmiştir.⁶⁹⁴ 2016'da Süleymani'nin teşvikiyle Irak parlamentosu, Haşdi Şabi'yi ordunun yanında faaliyet gösteren legal bir hükümet kuruluşu olarak tanımış, böylece İran'ın Irak'taki nüfuzu doruğa ulaşmıştır.⁶⁹⁵

Bu dönemde İran'ın önemli kazanımlar elde ettiği başka bir bölge ise Arap yarımadası ve Körfez olmuştur. Şii tehdidi algısı üzerinden Sünni dünyanın liderliği rolünü üstlenen ve bir anlamda kendi hegemonyasının temellerini atmaya çalışan Suudi Arabistan, Yemen'de Husiler'in ilerleyişini durdurmak üzere harekete geçmiştir. Ancak Suudi Arabistan'ın Husiler'e yönelik siyaseti ironik bir şekilde İran'ın bölgesel nüfuzunu azaltma hedefinin tam aksi bir netice vermiştir. Zira Suudi Arabistan'ın Husiler'e yönelik çatışmacı siyaseti Husiler'in İran'a daha da yaklaşmasına, hatta İran'a bağımlı hale gelmesine neden olmuştur.⁶⁹⁶ Nitekim bu süreçte İran ile Husiler arasındaki ilişkiler gelişirken Husiler'in Direniş Ekseni içerisindeki varlığı belirginleşmiş, böylece İran, Suudi Arabistan'ın arka bahçesi olan bir bölgede önemli bir stratejik varlık elde etmiştir. Suudi Arabistan ise başından beri İran yayılcılığının bir parçası olarak dikkate aldığı Husiler'i bertaraf etmekte başarılı olamamıştır. Ayrıca zaman geçtikçe ve kriz uzadıkça Husiler'e karşı mücadele eden gruplar ve müttefikler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan Yemen'de maddi ve siyasi maliyeti ağır olan, içinden çıkılması zor bir savaşı sürdürmek zorunda kalmıştır. Üstelik Husi güçleri Suudi Arabistan, BAE ve zaman zaman da ABD üslerine yönelik füze saldırıları ile Suudi Arabistan ve müttefikleri için gerçek bir tehdit haline gelmiştir. Suudi Arabistan bu tür Husi eylemlerinin arkasında İran'ın olduğunu iddia ederek saldırıları "savaş eylemi" olarak nitelendirmiştir.⁶⁹⁷ Yemen krizi İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabeti derinleştirirken rekabetin derinleşmesi paradoksal bir şekilde Yemen krizini daha da çetrefilli hâle getirmiştir.

İran'ın Arap Baharı sonrasında Direniş Ekseni bağlamında etkisinin arttığı diğer bir bölge ise Bahreyn olmuştur. Önceki bölümde bahsi geçtiği üzere Arap Baharı sonrasında Bahreyn içerisindeki hoşnutsuzluklar yeniden gün yüzüne çıkmış ve protesto gösterileri Suudi

⁶⁹⁴ <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2017/07/15/1464615> (erişim tarihi:18.09.2022)

⁶⁹⁵ Rezaei, 2019a: 133.

⁶⁹⁶ Juneau, 2016: 660.

⁶⁹⁷ <https://www.nytimes.com/2017/11/06/world/middleeast/yemen-saudi-iran-missile.html> (erişim tarihi:19.09.2022)

Arabistan destekli bir müdahaleyle ancak bastırılmıştır. Ancak bu müdahale muhalefete dair sorunları çözmekten ziyade muhaliflerin yöntemlerinin değişmesine yol açmıştır. Nitekim 2016 yılına gelindiğinde Bahreyn'deki muhalif Şii grupların sayısı artmış ve birçoğu radikalleşmiştir. Bahreynli yetkililerin iddiasına göre On Dört Şubat Hareketi, Eştar Tugayı, Direniş Tugayı, Bahreyn İslami Direnişi gibi pek çok örgütün faaliyeti artarken İran ile ilişkileri de daha kapsamlı hale gelmiştir.⁶⁹⁸

4.3. Yarım Kalan Bir Girişim Olarak ABD-İran İlişkilerinde Yumuşama Denemesi

Direniş Ekseni'nin görünürlük kazandığı bir dönemde İran ile ABD ilişkileri adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. İki yıl süren müzakerelerin ardından 2015 yılında P5+1 ülkeleri ile İran arasında KEOP olarak adlandırılan bir anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşma Ocak 2016 itibarıyla yürürlüğe girmiş ve akabinde Batı şirketleri ile İran arasında çeşitli ticari anlaşmalar imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşma Ruhani'nin dış politika paradigması adına büyük bir kazanım olmuştur. Zira Ruhani seçim döneminde uluslararası toplumla ilişkilerde yeni bir sayfa açma sözü vermiş ve cumhurbaşkanı olduktan sonra Batı ile ilişkileri onarmanın yollarını aramıştır. Ayrıca ABD yönetiminde Obama'nın iktidarda olması ve İran ile normalleşmeye yeşil ışık yakması reformcular için elverişli bir ortam hazırlamıştır. Güvenlik Konseyi'nin de desteklediği bu anlaşmayı Cevad Zarif, "Misyon tamamlandı" sözüyle ilân ederken Obama "tarihî bir anlaşma" olarak nitelendirmiş,⁶⁹⁹ Ruhani ise anlaşmayı İran için "siyasi bir zafer" olarak betimlemiştir.⁷⁰⁰ O dönemde İranlılar tarafından ezici bir çoğunlukla desteklenen bu anlaşma İran sokaklarında coşkulu kutlamalara sebep olmuştur.⁷⁰¹

Ancak muhafazakârlar bu anlaşmaya reformcular ve anlaşmayı coşkuyla destekleyenler kadar iyimser yaklaşmamıştır. DMO komutanı Ali Caferi, İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi, Meclis Başkanı Ali Laricani gibi kişiler anlaşmaya karşı çıkmamakla birlikte temkinli olunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca yapılan anlaşmanın İran'ın kırmızı çizgilerine dokunmaması ve devrimci paradigmanın korunması gerektiğine, ABD ve Batı'ya ise güvenilemeyeceğine işaret etmişlerdir. Radikallerden bazıları ise anlaşmaya açık bir şekilde karşı çıkmış, bu anlaşma ile ilgili olarak reformcuları "ülkeyi satmakla" dahi itham etmişlerdir. Ayetullah Cenneti bu anlaşmadan dolayı Ruhani'yi hain olarak betimlerken ABD'nin sözlerini tutacak bir devlet olmadığını ifade etmiştir. Direniş Cephesi'nin lideri Ayetullah Yezdî de benzer şekilde nükleer anlaşmayı eleştirmiş ve milletler topluluğuna katılımı küfür olarak

⁶⁹⁸ Rezaei, 2019a: 163-187.

⁶⁹⁹ Doğrusözlü, 2015: 35.

⁷⁰⁰ <https://www.cfr.org/timeline/us-relations-iran-1953-2022> (erişim tarihi: 12.09.2022)

⁷⁰¹ Mohseni, Gallagher ve Ramsay, 2016: 6.

tanımlamıştır. Kayhan gazetesi editörü ve Hamaney'in danışmanı Hüseyin Şeriatmaderi anlaşmayı “yarış atından inip sakat ata binmeye” benzetirken, Meşhed Cuma İmamı hutbesinde “parlamento içinde bulunan seksen sekiz fraksiyon üyesini Amerika ile ilişkilerin düzeltilmesini savunan fitneciler” olmakla itham etmiştir.⁷⁰² Ayetullah Hamaney ise ABD'ye güvenilmemesi gerektiğine işaret etmekle birlikte çok açık bir tavır içine girmeden anlaşmaya onay vermiştir. Elbette ki Hamaney'in izni olmadan böyle bir anlaşmanın İran tarafınca yapılması mümkün değildir. Ancak 2009 yılından beri artan yaptırımların yol açtığı ekonomik yıkım ve bunun tırmandırdığı meşruiyet krizinin neticesinde Ali Hamaney normalleştiricilerden yana tavır alarak nükleer anlaşma konusunda yapılan müzakerelere destek vermiştir. Ayrıca Hamaney'in toplum nezdinde bu anlaşmaya yönelik büyük bir destek olduğunun farkında olduğu ve buna karşı koymak istemediği de söylenebilir.

Ancak Ruhani'nin Batı ile ilişkileri geliştirme ve uluslararası topluma katılma çabası nükleer anlaşmaya rağmen içeride ve dışarıda büyük engellerle karşı karşıya kalmıştır. Stratejik ve pragmatik olarak ABD ile ilişkilerin normalleşmesi gerekliyse de böyle bir olası gelişme İran'ın ontolojik güvenlik paradigması ile uyumlu değildir. Zira İran'ın devrim sonrası inşa ettiği kimliği ve biyografik anlatılarında büyük ve küçük şeytan mitleri merkezî bir yere sahiptir. Bu anlamda İslam Cumhuriyeti ABD ve İsrail karşıtı politikalarını değiştirecek olursa ulusal kimlik tanımında çelişkilerle karşı karşıya kalacağı endişesini taşımaktadır. Nitekim nükleer anlaşmanın yapıldığı süreçte Hamaney biyografik anlatının tutarlılığını sürdürmek amacıyla Şii mitolojisinden destek bulmaya çalışmıştır. Bu minvalde, yapılan anlaşmayı Hz. Hasan'ın Muaviye ile yaptığı anlaşmaya benzetmiş ve “kahramanca fedakârlık” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Hamaney “ABD ile görüşmelerin sadece nükleer mesele ile ilgili olduğunu ve diğer konuları ilgilendirmediğini” vurgulamış ve “ABD ile iç, bölgesel politika ve silahlanma konularında hiçbir şekilde müzakere etmeyeceklerini” belirtmiştir.⁷⁰³

Nihayetinde nükleer anlaşma İran ile ABD arasındaki ilişkilerin normalleşmesi adına dikkate değer bir kırılma noktası hâline gelmemiştir. Suriye'deki krizin kötüleşmesi, bölgede ontolojik ve jeopolitik gerilimin artması, içeride DMO ve nezamın baskısı, DAESH'in yükselişi, Devrim Muhafızları'nın yeni füze denemeleri ve Basra Körfezi'nde İran ile ABD arasındaki donanma rekabetinin hararetlenmesi Ruhani'nin uluslararası topluma katılma planlarını akamete uğratmıştır. Ruhani Ermenistan, Azerbaycan, BAE gibi ülkelerle ilişkileri geliştirme yönünde esnekliğe sahipse de Direniş Ekseni'nin parçası olarak görülen Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi bölgeler üzerinde çok az etkiye sahip olmuştur. Böylece İran ile ABD arasındaki

⁷⁰² Rezaei, 2019a: 25.

⁷⁰³ Rezaei, 2019a: 26.

ilişkiler nükleer anlaşmaya rağmen gerilimli olmaya devam etmiştir. Obama döneminde bile kongrenin baskısıyla İran'ın füze denemeleri gerekçe gösterilerek yeni yaptırımlar yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Kapsamlı Ortak Eylem Planı, İranlıların umduğu bir biçimde yürürlüğe girmemiştir. Nitekim nükleer anlaşma sonrasında ülkeye yapılan yatırımlar Ruhani hükûmetinin vaat ettiği ve umduğu tutarın çok altında kalmıştır.⁷⁰⁴ Üstelik ABD Kongresi Aralık 2016'da -ilk defa 1996'da yasalaştırdığı D'Amato Yasası olarak bilinen- Libya-İran Yaptırımları Yasası'nın on yıl daha uzatılmasını öngören tasarıyı Beyaz Saray'a göndermiştir. Hamaney ise bu olayın 2015 yılında imzalanan KOEP anlaşmasını yok saymak anlamına geleceğini belirtmiştir. Ayrıca ABD'nin bu hamlesine cevap olarak İran Meclisi balistik füze faaliyetlerini de içeren askerî harcamaları bütçenin yüzde beşine kadar artırma olanağı tanıyan bir tasarıyı onaylamıştır.⁷⁰⁵

Trump'ın iktidara gelmesi ise ABD ile İran arasındaki tansiyonu daha da artmış, iki tarafın birbirlerine yönelik eylem ve söylemleri sertleşmiştir. Bu süreçte Trump, İran'ı Orta Doğu'daki tüm sorunların baş sorumlusu olarak itham etmiştir. İran'ın füze denemelerini ve Direniş Ekseni yönündeki faaliyetlerini kesinlikle kabul edilemez olarak gören Washington, İran'ın bu şekilde nükleer anlaşmayı ihlal ettiğini ileri sürmüştür. İran ise füze denemelerinden ve Direniş paradigmasından vazgeçmek bir yana yeni füze denemeleri gerçekleştirmeye devam etmiştir. Örneğin 19 Nisan 2017'de Devrim Muhafızları, iki bin km'ye ulaşabilen ve "İsrail'e ölüm" sloganıyla boyanmış füzeler ile yeni deneme atışları gerçekleştirilmiştir. Muhafızların bu yaklaşımını nükleer anlaşmayı sabote etmeye yönelik bir hareket olarak gören Ruhani, Ayetullah Hamaney'e sloganların kaldırılmasını talep eden bir mektup yazsa da Rehber Hamaney'den olumlu bir geri dönüş elde edememiştir. Besic Teşkilatı Başkanı Gulâm Hüseyin, Ruhani'ye tepki göstererek "İsrail'i ortadan kaldırmanın kendi hedeflerinden olduğunu ve devletin bir hedefini içeren sloganların füze üzerine yazılmasında yanlış bir şey olmadığını" belirtmiştir.⁷⁰⁶

İran'ın bu dönemde İsrail karşıtlığını belirginleştirmesi ve füze denemelerinden vazgeçmemesi ontolojik güvenlik arayışı ile yakından ilişkilidir. Pragmatist gerekçelerle imzalanan nükleer anlaşma İran'ın temel biyografik anlatısını aşındırmış, bu sebeple İran bu aşınmayı telafi edecek rutin ve pratiklerden daha fazla taviz vermekten kaçınmıştır. Bu anlamda İran karar vericileri, Direniş Anlatısı'na yönelik vurguyu farklı yollarla da olsa korumaya çalışmıştır. İslam Cumhuriyeti, ABD ile ilişkilerin yumuşadığı bir ortamda kim olduğuna dair

⁷⁰⁴ Gallagher, Mohseni ve Ramsay, 2019: 22.

⁷⁰⁵ <https://www.asianews.it/news-en/Tehran,-Parliament-approves-increase-in-military-spending:-up-to-5-of-the-state-budget-39615.html> (erişim tarihi:28.10.2022)

⁷⁰⁶ Rezaei, 2019a: 224.

bilinmezlik kaygısını bastırmak için temel rutinlerinden olan İsrail karşıtlığını ön plana çıkarmıştır. Bu anlamda İran'ın Filistin meselesinde üstlendiği rol jeopolitik kaygıların ötesinde rejimin kimliksel ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin Hamaney nükleer müzakere sürecinde “Siyonist rejimin zayıf sütunlar üzerine kurulduğunu ve bu nedenle de ahir zamanda başarısızlığa mahkûm olduğunu” belirtmiştir. Hamaney başka bir konuşmasında ise İsrail'i “tümörlü bir kansere” benzeterek “İsrail'in gelecek yirmi beş yılı göremeyeceğini” ifade etmiştir. 2017 yılındaki Kudüs günü mitinginde ise İsrail'e karşı düşmanlık yeni bir düzeye ulaşmış, mitingde İsrail karşıtı sloganların yanı sıra İsrail'in yirmi beş yıl içinde yok olacağını gösteren devasa bir dijital “Kıyamet Saati” dahi yer almıştır.⁷⁰⁷ İranlı liderler İsrail karşıtı popülizme kaçan söylemleri ile İslam Cumhuriyeti'nin meşruiyetini ve itibarını korumaya ve ontolojik güvensizliğini aşmaya çalışmıştır.⁷⁰⁸ Ayrıca balistik füze faaliyetleri millî bir mesele olarak nükleer faaliyetlerin ikamesi haline gelmiş, caydırıcılık boyutunun yanı sıra bağımsızlık ve özgürlük gibi söylemlerle özdeşleştirilmiştir. Nitekim General Hüseyin Selami “füze ve savunma güçlerinin güvenlik, bağımsızlık ve diplomasi güçlerinin teminatı olduğunu ve asla müzakere etmeyeceklerini” söylemiştir. Halkın önemli bir kısmı da balistik füze programlarının devam etmesini ve müzakerelere konu edilmemesi gerektiğini düşünmektedir.⁷⁰⁹

Diğer taraftan İran'ın Batı ile ilişkilerde kalıcı bir normalleşmenin ön koşulu, Direniş Anlatısı'nı ve İsrail tasvirini gözden geçirmesine bağlıdır.⁷¹⁰ Hasan Ruhani ve İran Dışişleri Bakanı Mohammad Cevad Zarif, İsrail karşıtı söylemlerin İran'ın uluslararası itibarını aşındırdığının ve Batı ile ilişkileri normalleştirme projesini tehlikeye attığının farkındaydı. Bu sebeple Ruhani ve Zarif, İsrail karşıtı açıklamaların tonunu yumuşatmaya çalışmış, Siyonist düşmanın yok edilmesi gerektiği gibi söylemlerden kaçınmıştır. Öyle ki Netanyahu Ruhani'yi, “Koyun kılığına girmiş bir kurt” olarak tanımladığı hâlde Ruhani, İsrail ile ilişkilerde yeni bir düzlem belirlemeye çalışmıştır. Twitter'da Yahudi topluluklarını selamlamış ve CNN'e verdiği bir röportajda Yahudilerin Naziler tarafından toplu olarak öldürülmesini kınamıştır.⁷¹¹ Zarif de bu minvalde İran'ın Holokostu reddetmediğini, reddeden adamın (Ahmedinejad'ın) gittiğini belirtmiştir. Ancak Ruhani ve diğer reformistlerin İslam Cumhuriyeti'nin ana paradigması olan Direniş Anlatısı'nı yumuşatma adına kayda değer bir etkisi olmamıştır. İsrail'in “sözde ölümü” teorisinin arkasında Rehber Hamaney'in olduğu bir atmosferde DMO ve radikaller İsrail karşıtı açıklamalarını sürdürmeye devam etmiştir.⁷¹² Rehberin hatırı sayılır desteğini alan ve nezama

⁷⁰⁷ Rezaei, 2019a: 217-218.

⁷⁰⁸ Holliday, 2020: 1.

⁷⁰⁹ Gallagher vd., 2021: 4.

⁷¹⁰ Sariolghalam, 2014: 177.

⁷¹¹ Holliday, 2020: 11.

⁷¹² Rezaei, 2019a: 222.

yön veren Direniş Cephesi ve DMO gibi aktörler, Direniş Anlatısı'nın ve İsrail devletine meydan okumanın İslam Cumhuriyeti'nin vazifesi olduğuna inanmıştır. Bu süreçte nezam fayda maliyet analizlerine ve pragmatik zorunluluklara rağmen bu ikiz misyondan vazgeçmekten kaçınmıştır. DMO'nun stratejisti olan Hasan Abbasi "İran; Suriye, Filistin ve Lübnan olmak üzere üç bölgede Demoklesin Kılıcı gibi Siyonist rejimin tepesindedir." diyerek de İran'ın İsrail karşıtlığı temelindeki rutinlerini sürdürdüğüne işaret etmiştir.⁷¹³

Ruhani'nin ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesi halkın nükleer anlaşmaya desteğini ve Batı ile normalleşmeye yönelik isteğini bir anlamda teyit etmişse de bu süreçte nezamanın statik dış politika anlayışında ve ABD'nin İranofobi politikasında önemli bir değişiklik olmamıştır.⁷¹⁴ ABD'nin yaptırımları günden güne artmış ve İran, uluslararası terörizmi desteklediği iddiaları ve füze denemeleri gerekçesiyle yeni yaptırımlara maruz kalmıştır. Böylece radikallerin dış politika paradigması Ruhani ve diğer reformistlerin uluslararası topluma katılım sağlama yönündeki dünya görüşüne baskın çıkmıştır. Üstelik bu dönemde nezam tarafından benimsenen düşmanların rejim değişikliği peşinde olduğuna dair statik algı yeniden belirginleşmiştir. Bu minvalde Direniş Ekseni iç politikayla yakından ilişkili olarak devrimci İslami kimliğe ait rutinlerin üretildiği ve idame edildiği bir arena haline gelmiştir. Bu politika davranışı ise ideolojik-dinî anlatılar, popülist dürtü, siyasi izolasyon ve bölgesel mücadele çerçevesinde materyal olmayan unsurların ağırlıkta olduğu bir düzlemde seyretmektedir.⁷¹⁵

4.4. Direniş Ekseni Politikasının Yansımaları: Pirus Zaferi

Arap Baharı sonrasında İran'ın Orta Doğu'daki etki ve nüfuzu adım adım genişlemiş, Direniş Ekseni'nin Orta Doğu bölgesindeki görünürlüğü belirginleşmiştir. İslam Cumhuriyeti'ndeki nezam yanlıları Direniş Ekseni'nin belirginleşmesini İran'ın stratejik varlıklarını arttıran ve stratejik derinliğini güçlendiren olumlu bir gelişme olarak görme-gösterme eğiliminde olmuştur.⁷¹⁶ Bu anlamda Rehberlik makamı, DMO ve radikaller tarafından Direniş Ekseninin önemli avantajlar sunduğu ileri sürülmüştür. Nezamanın perspektifinden İran'ın Direniş Ekseni politikasıyla elde ettiği avantajlar şunlardır: Direniş politikası yoluyla İran'ın bölgede pazarlık yapma, siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar elde etme kabiliyeti güçlenmiştir. Böylece İran bölgesel nüfuzunu ve manevra gücünü arttırmış, dışarıda da prestij ve diplomatik güç kazanmıştır. Direniş Ekseni İran'a olası müdahalenin risklerini arttırarak önemli bir caydırıcılık unsuru haline gelmiştir. Bu sayede İran daha maliyetli krizlere de uzak

⁷¹³ Rezaei, 2019a: 234.

⁷¹⁴ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 73-74.

⁷¹⁵ Sariolghalam, 2014: 170.

⁷¹⁶ Sarvi ve Suri, 2023: 39.

kalabilme imkânı elde etmiştir. Ayrıca İran, Direniş Ekseni'nin parçası olan aktörlerle kurduğu ilişkiler sayesinde mal ve hizmetlerde yeni pazarlar açarak ülke ekonomisine katkı sağlama şansına sahip olmuştur.⁷¹⁷ Böylece Nezam nezdinde İran Direniş Ekseni'ne yaptığı yatırımların çok ötesinde kazançlar sağlamıştır. Ayrıca nezam yanlılarına göre İran bölge ülkeleri arasında askeri harcamaların ekonomisi üzerinde en az baskıyı yarattığı ülke olmasına rağmen, en yüksek neticeyi elde eden ülke durumundadır. Öyle ki Khabaronline adlı bir gazetede İran'ın son sekiz yılda Irak ve Suriye'de yaklaşık on yedi milyar dolar harcamasına rağmen maliyetlerinden bin katı fazla kar elde ettiği ileri sürülmüştür.⁷¹⁸ Yine Direniş paradigmasını destekleyenler, ABD ve Suudi Arabistan'ın Orta Doğu bölgesinde Direniş Ekseni'ne karşı koymaya çalışırken yüz milyarlarca dolar harcama yapmak zorunda kaldığını ileri sürmektedir.⁷¹⁹ Bu anlamda Trump'ın Obama dönemini eleştirmek maksadıyla söylediği ABD'nin Ortadoğu bölgesinde yedi trilyon dolar harcarken hiçbir şey kazanamadığı ifadesi İran'daki radikaller tarafından Direniş Ekseni politikasının kazanımlarını doğrulayan bir demeç olarak gösterilmiştir.⁷²⁰ Üstelik radikal kanat Direniş Ekseni ile ilişkili bölgesel faaliyetleri gevşetmenin, İran'ın rakiplerinin İran karşıtı politikalardan vazgeçmesini garanti etmeyeceğini savunmaktadır.⁷²¹

Her ne kadar İran'ın Direniş Ekseni politikasını savunanlar bu politikanın maksimum fayda ve minimum zarar getirdiğini belirtse de bu görüş gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Esasında İran'ın direniş paradigması stratejik derinlik anlamında bazı avantajlar sağlasa da İran'ın kazanımları Pirus zaferinden öte olmamıştır. İran Direniş Ekseni yönündeki bölgesel mücadeleye zamanını, kanını ve sermayesini yatırmıştır. Ancak ilerleyen satırlarda gösterileceği üzere yatırım ve kazançlarının çok ötesinde maliyetlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda İran'ın Direniş Ekseni politikasına fayda-maliyet analizi açısından bakıldığında bu politikanın siyasi, normatif ve ekonomik kapasitesi ile koordineli olmadığı görülmektedir. İran'ın direniş politikası rasyonel hesaplamalar ya da stratejik çıkarlardan ziyade ontolojik güvenliğe ilişkin kaygılar üzerinden şekillenmektedir. Bu anlamda İran'ın Direniş Ekseni politikasını salt “raison d'État” (devlet aklı) temelli bir ilişkinin ötesinde devrimci İslami kimliği ve stratejik yalnızlığıyla ilişkili olarak üstün bir amaca hizmet eden bir “kutsal ittifak” olarak görmek daha doğru olacaktır.⁷²²

⁷¹⁷ <https://akharinkhabar.ir/story/4875603> (erişim tarihi:19.03.2023)

⁷¹⁸ <https://akharinkhabar.ir/analysis/9468393> (erişim tarihi:20.03.2023)

⁷¹⁹ <https://www.rajanews.com/news/301668> (erişim tarihi:21.03.2023)

⁷²⁰ <https://www.hamshahrionline.ir/news/735910> (erişim tarihi:22.03.2023)

⁷²¹ <https://www.iiss.org/publications/survival/2019/survival-global-politics-and-strategy-december-2019january-2020/616-11-ajili-and-rouhi> (erişim tarihi:04.04.2023)

⁷²² Selcen ve Akgül, 2022: 5.

4.4.1. Direniş Ekseni'nin Ekonomik Maliyetleri

Direniş Ekseni'nin İran açısından üzerinde durulması gereken ilk önemli ekonomik maliyeti, İran'ın güvenlik harcamalarıdır. Aslında İran'ın gerek Direniş Ekseni yönündeki gerekse diğer askeri harcamalarını tahmin etmek kolay değildir. Nitekim son on yıl dikkate alınarak yapılan araştırmalarda İran'ın yıllık güvenlik harcamalarına dair 5-6 milyar dolardan başlayıp 100 milyar dolara kadar varan çok farklı rakamlar verilmektedir.⁷²³ Bu derecede farklı rakamların görülmesi DMO bünyesindeki ya da DMO ile ilişkili pek çok yapılanma ve örgütün “gizlilik ve inkâr” temel prensibiyle hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Kudüs Gücü'nün varlığı bile Suriye iç savaşının patlak vermesinden önce resmi olarak kabul edilmiş değildi.⁷²⁴ İran'ın yürütme ve yasama organlarındaki yöneticilerin dahi DMO'nun her yıl ne kadar harcama yaptığını tam olarak bilmesi kolay değildir. Bu anlamda “İran'ın savunma ve güvenlik harcamalarının miktarı ne kadardır ve bu harcamalar İran ekonomisine nasıl bir yük getirmektedir?” sorusu adeta bir bulmaca gibidir.

Daha çok resmi kayıtlar göz önüne alınarak yapılan araştırmalarda The International Institute for Strategic Studies (IISS) ve Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) gibi araştırma kurumları İran'ın savunma harcamalarının gayri safi yurt içi hasılasına oranla yaklaşık %2-3 ile %4-5 arasında olduğu yönünde tahminler yapmaktadır.⁷²⁵ Bu oranlar göz önüne alındığında İran'ın son yıllardaki yıllık askerî harcamalarının yaklaşık 10-15 ile 15-20 milyar dolar arası bir rakama tekabül ettiği söylenebilir.⁷²⁶ Ayrıca SIPRI'ya göre 2021 yılında İran son yirmi yılda ilk defa askeri harcama sıralamasında ilk 15 ülke içerisine girmiştir.⁷²⁷ 2022 yılında ise Reisi yönetimi DMO için 2021 yılındaki bütçenin iki katını aşan bir bütçe talebinde bulunmuştur.⁷²⁸ Öte yandan İslam Cumhuriyeti'ndeki radikal kanat genel olarak İran'ın askeri harcamalarının bahsi geçen rakamlardan düşük seviyede olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin bu minvaldeki bir çalışmada 2021 yılında İran'ın 6,6 milyar dolar harcama yaptığı, öte yandan İsrail'in 25 milyar dolar, Suudi Arabistan'ın ise 55 milyar dolar harcadığı belirtilmiştir.⁷²⁹ Nezam yanlıları İran'ın askeri harcamalarını yüksek gösteren bilgileri Batı'nın dezenformasyon stratejisinin bir yansıması olarak lanse etmektedir.⁷³⁰ İran karar vericileri İran'ın askeri harcamalarına dair abartılı rakamların İran'ın bölgesel ve küresel

⁷²³ <https://old.iranintl.com/en/world/iran-spent-billions-syria-and-iraq-others-reaped-economic-benefits> (erişim tarihi: 22.03.2023)

⁷²⁴ Gök, 2021: 735

⁷²⁵ <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/jun/17/iran%E2%80%99s-defense-spending> (erişim tarihi: 23.03.2023)

⁷²⁶ <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/jun/17/iran%E2%80%99s-defense-spending> (erişim tarihi: 23.03.2023)

⁷²⁷ <https://www.bourseandbazaar.com/articles/2022/5/3/sipri-has-overstated-irans-military-spending-for-years> (erişim tarihi: 24.03.2023)

⁷²⁸ <https://www.radiofarda.com/a/iran-new-budget/31605380.html> (erişim tarihi: 24.03.2023)

⁷²⁹ <https://www.khabaronline.ir/news/1673914> (erişim tarihi: 24.03.2023)

⁷³⁰ <https://eslahaatpress.com/News/31266> (erişim tarihi: 24.03.2023)

rakipleri tarafından kendi askeri harcamalarını ve müdahalelerini haklı çıkarmak için kullanıldığını belirtmektedir.⁷³¹ Ancak İran liderlerinin bu söylemlerinin gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu görülmektedir. Nitekim İran makamlarınca yayınlanan resmî bütçe, genellikle İran'ın harcadığı paranın yalnızca küçük bir görüntüsünü ifade etmektedir. İran'daki bütçe süreci kasıtlı olarak muğlak, belirsiz ve gizlilik içerisinde yürütülmektedir. Zira İran İslam Cumhuriyeti içeriden ve dışarıdan gelecek eleştirilerden çekinmektedir.⁷³² Bu anlamda resmî veriler İran'ın bölgesel faaliyetlerine yönelik harcamalarını yansıtmaktan uzaktır.

İran'ın güvenlik harcamaları mercek altına alındığında ülke gelirin ve bütçesinin önemli bir bölümünün güvenlik harcamalarıyla ilişkili olduğu ve bu durumun İran ekonomisine ağır bir yük getirdiği görülmektedir.⁷³³ İran'ın güvenlik maliyetlerine dair miktarın net olarak hesaplanması zor olsa da bazı göstergeler ışığında İran'ın güvenlik harcamalarının resmi verilerin çok ötesinde olduğu açıkça görülebilir. Hatta İran'ın iç ve dış güvenliğe ilişkin harcamalarının IISS ve SIPRI'nın verdiği rakamları bile aştığını söylemek mümkündür. Bu konuda yapılan kapsamlı bir çalışmada İran'ın askeri harcamalarının 2016 yılında cari dolar cinsinden 18 milyar ABD Doları olabileceği ve 20 milyon ABD Dolarına kadar çıkabildiği gösterilmiştir. Belirtilen bu rakamlar İran resmi rakamlarında gösterilenin yaklaşık iki katına tekabül etmektedir. Ayrıca bahsi geçen çalışmada İran'ın Suriye krizi için bu rakamların dışında yılda 6 milyar ABD Doları ile 15 milyar ABD Doları arasında ek harcama yaptığı ileri sürülmüştür.⁷³⁴ Mayıs 2020'de İran parlamentosunun Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komitesi üyesi Heshmatullah Falahatpisheh'in "İran'ın Suriye'de 30 milyar dolar harcadığı ve kaybı telafi etmesi gerektiği" minvalindeki açıklaması da⁷³⁵ bu verileri desteklemektedir. Keza pek çok İran araştırmacısı Tahran'ın Suriye ve diğer bölgelerdeki müdahalesinin İran'a milyarlarca dolara mal olduğunu ve bunun muhtemelen telafi edilemeyecek ve İran ekonomisinin kaldıramayacağı boyutta olduğuna dikkat çekmektedir.⁷³⁶ İran'ın bölgedeki varlığını savunan çalışmalarda dahi İran'ın bölgesel faaliyetleri için yılda yaklaşık 4-5 milyar dolar harcadığına dair çeşitli bilgiler yer almaktadır.⁷³⁷ İran'daki reformcular da bir çok defa direniş paradigması çerçevesindeki politikaların baskı ve yaptırımlardan kurtulmaya çalışan ülkenin karşılayamayacağı yaptırımları tetiklediğine işaret etmişlerdir. Bu minvalde reformcular

⁷³¹<https://www.bourseandbazaar.com/articles/2022/5/3/sipri-has-overstated-irans-military-spending-for-years> (erişim tarihi: 24.03.2023)

⁷³² Chandler, 2018.

⁷³³ Barzegar ve Divsallar, 2017: 44.

⁷³⁴ Mc Innis, 2017: 8-9.

⁷³⁵<https://www.radiofarda.com/a/iran-mp-says-30-billions-expended-in-syria-by-islamic-republic/30623613.html> (erişim tarihi: 25.03.2023)

⁷³⁶ Sinaee, 2021.

⁷³⁷ Abşanas, 2020.

Direnış Ekseni'ne yönelik katı politikaları zaman zaman yıkıcı maceracılık olarak nitelendirerek DMO'nun bütçesini ve etkinliğini azaltmayı denemişlerdir. Ayrıca birçok reformcu İran'ın Suriye ve diğ er bölgelerde yaptığı milyarlarca dolarlık harcamanın yanı sıra önemli miktarda can kaybının İran'ın sınırlı kaynaklarının israf edilmesine yol açtığını dile getirmişlerdir. Örneğ in 2017'deki cumhurbaşkanlığı kampanyası sırasında ekonomik toparlanmanın önemini vurgulayan Ruhani, DMO'yu Suriye'deki savaş için eleştirmiştir. Tahran'ın eski reformist belediye başkanı Gholam Hossein Karbaschi ise "Biz de barış istiyoruz, mazlumların savunulmasını ve Şiilerin desteklenmesini istiyoruz. Ama bu para vermekle, silah almakla, öldürmekle olmaz" diyerek Suriye'deki savaşın maliyetini açık a sorgulamıştır.⁷³⁸

İran'ın güvenlik harcamalarını informal yollardan nasıl gerçekleştirdiğı ise bir diğ er önemli soru olarak öne çıkmaktadır. İran'daki ekonomik ve siyasi sistem başta Batı'daki devletler olmak üzere birçok modern devletten farklıdır. Rehberle bağılı vakıflar⁷³⁹ (*Bonyad*) ve DMO ile ilişkili kurumlar, ekonominin büyük bir bölümü üzerinde kontrol sahibidir. Bu bağlamda İran karar vericileri Direniş Ekseni politikasının finansmanını sağlamak için vakıflar ve DMO ile iltisaklı kurum ve kuruluşlar üzerinden bir dizi yola başvurmaktadır. Bu yollardan ilki Direniş Ekseni üyesi aktörlere doğrudan fon vermektedir. İkinci bir yol ise Tahran'ın ikili ticaret dediğı unsurla sağlanmakta, Tahran ikili ticaret adı altında müttefiklerine finansman desteğ inde bulunmaktadır. Örneğ in, İran ile Suriye arasındaki ihracat rakamı geçmişte 100 milyon doları geçmezken Suriye'deki iç savaş sırasında bu ticaret rakamı olağ anüstü bir artış göstererek 1,3 milyar dolara ulaşmıştır. Oysaki iç savaş sırasında Suriye'nin ithalat yapacak ne bir ekonomisi ne de kapasitesi kalmıştı. Ticaret rakamlarının bu denli büyümesi ikili ticaret adı altında Suriye'ye te hizat, ürün ve finansman desteğı yapıldığını göstermektedir. Ü       bir yol ise sivil yardım adı altında aktarılan fonlardır. Birleşmiş Milletler'in Suriye Özel Temsilcisi sözcüsü Jesse Shahin'e göre, "aktarım fonları İran'ın Esad rejimine yılda ortalama altı milyar dolar vermesi anlamına gelmekte ve bu meblağ büyük ölçüde devlet memurlarına ödeme yapmak için harcanmaktadır".⁷⁴⁰ İran'ın bölgesel faaliyetlerini yürütmek üzere kullandığı bir diğ er yol ise, Afganistan, Pakistan ve Irak'tan gelen şehitlik gönüllülerine verilen fonlardan oluşmaktadır. Bu fonların bir kısmı DMO ile ilişkili vakıflar ve türbelerin savunulması veya yeniden inşası için gönüllü bağışlar adı altında sağlanmaktadır. İran'ın müttefiklerine destek sağlamanın bir başka yolu, genellikle danışman veya teknisyen adı altında yurtdışına sevk ettiğı asker ve personellerdir. Örneğ in Suriye'deki iç savaş sırasında binlerce İran askeri ve

⁷³⁸ Mc Innis, 2017: 5.

⁷³⁹ Bonyadlar hakkında Bkz. Ametbek, 2021.

⁷⁴⁰ Taheri, 2017.

teknisyeni Suriye'ye gönderilmiş ve bu durum İran'a ek yük getirmiştir. Bir diğer finansman temini yolu ise insani yardım adı altında yürütülmektedir. Bu yolla İran ağırlıklı olarak Lübnan, Filistin, Tacikistan, Afganistan ve Irak gibi ülkelerdeki müttefiklerine ekonomik harcama ya da finansman yardımı yapmaktadır.⁷⁴¹ Örneğin İran, Gazze'deki müttefiklerine para transfer etmek için hayır kurumlarından ve sarraflar gibi diğer sivil aktörlerden yararlanmaktadır. İmam Humeyni Yardım Vakfı, El-Ansar Yardım Vakfı gibi vakıflar da bu aktörlere para gönderilmesinde etkin bir yere sahiptir. İmam Humeyni Yardım Vakfı, Hizbullah ve diğer aktörlere fon sağladığı iddiasıyla 2010 yılında ABD tarafından yaptırım listesine dahil edilmiştir.⁷⁴²

İran'ın güvenlik harcamalarına yönelik resmi olmayan finansman tedariki ise DMO ve vakıfların İran ekonomisindeki benzersiz konumu ile mümkün olmaktadır. Ancak bu benzersiz konum İran ekonomisine askeri harcamalar kadar büyük bir yük getirmektedir. Bu anlamda Direniş Ekseni'nin bir diğer önemli maliyeti İran'ın teolojik-güvenlik devleti haline gelmesi ve beraberinde DMO'nun başat bir konuma yerleşmesi olmuştur.⁷⁴³ Nitekim Direniş Anlatısı'nın belirginleşmesiyle eşgüdümlü olarak DMO ülkenin sadece güvenlik, dış politika ve istihbarat alanında değil, ekonomi başta olmak üzere toplum, kültür, sanat, spor ve siyaset gibi alanlarına da dahil olmuştur.⁷⁴⁴

Devrim Muhafızları, kendine bağlı ya da yakın şirketlerle, ekonominin büyük bir kısmında doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibidir. Devrim Muhafızları'nın ekonomik gücü kamu sektörü, özel sektör, dini-devrim vakıfları, askeri kuruluşlar, kooperatifler ve fonlardan oluşmaktadır. Bu kuruluşlardan ve paravan şirketlerinden gelen fonlar DMO'nun kendi kendini finanse etmesini mümkün kılmaktadır.⁷⁴⁵ DMO bu etkin rolünü Devrim Rehberi'nin yönlendirmesiyle anayasanın vermiş olduğu bir hak olarak görmektedir.⁷⁴⁶ Devrimi koruma misyonunu üstlenen Muhafızlar içeride ve dışarıda devrime ve rejime yönelik tehditleri bertaraf etme misyonunu benimsemiştir. Devrime yönelik tehditlerle mücadele adı altında Devrim Muhafızları tedrici olarak ekonomik ve siyasal alanda etkisini arttırmıştır. Devrim Muhafızlarının ekonomi alanındaki rolünü ya da ülkenin dış politika, örneğin Suriye konusundaki tercihlerini sorgulayan kimseler eski üst düzey yetkililer bile olsa yargılanabilmekte ya da sistemden dışlanabilmektedir.⁷⁴⁷

⁷⁴¹ Taheri, 2017.

⁷⁴² <https://old.iranintl.com/en/world/iran-spent-billions-syria-and-iraq-others-reaped-economic-benefits> (erişim tarihi: 22.03.2023)

⁷⁴³ Uzun, 2023.

⁷⁴⁴ <https://www.cfr.org/backgrounders/irans-revolutionary-guardss.72> (erişim tarihi: 27.03.2023)

⁷⁴⁵ Mc Innis, 2017: 5-6.

⁷⁴⁶ Koç, 2023.

⁷⁴⁷ Uygur, 2023.

İran'daki ekonomik faaliyetlerin yüzde kaçının DMO'nun kontrolünde olduğuna dair resmî bir veri bulunmamakla birlikte yapılan araştırmalar DMO'nun İran'ın ekonomik faaliyetlerinin % 45-50 civarını kontrol ettiğini göstermektedir.⁷⁴⁸ İran-Irak Savaşı'ndan sonra yıkılan altyapıyı yeniden inşa etmekle görevlendirilen DMO ilk olarak Hatem El-Enbiya liderliğinde bir finansal ağ kurmuş, böylece Devrim Muhafızları'nın ekonomik faaliyetleri başlamıştır.⁷⁴⁹ 1990'ların başında Hamaney'in İslam Cumhuriyeti'ne yönelik en büyük tehdidi yumuşak savaş olarak işaret etmesiyle uyumlu şekilde Devrim Muhafızları da kültürel saldırıya karşı mücadele söylemine ağırlık vermeye başlamıştır. Örneğin dönemin Devrim Muhafızları Komutanı Rezai yaptığı bir konuşmada liberalizmi, İran'da giderek büyüyen “kanserli bir tümöre” benzetmiş ve “İslam Devrimi'nin kaderinin İran'daki liberaller ile Hizbullah arasındaki mücadeleye bağlı olduğunu” söylemiştir. Nezamın perspektifini benimseyen DMO'daki hâkim yaklaşıma göre İslam Devriminin değerleri ve İslami rejimin temel unsurları Batının hedefindedir. Batılı güçler İran'a karşı psikolojik operasyonlar ve kültürel saldırı ile mücadele halindedir. Batı'nın nihai amacı devrimin ideallerini ve hedeflerini saptırarak İranlıların arasında fitne tohumları ekmektir. DMO bu yaklaşımıyla direniş paradigmasını benimsemenin ötesinde onun sözcülüğünü ve koruyuculuğunu yapmaya başlamıştır. DMO'nun sisteme yönelik bu desteği ise bir nevi ödüllendirilmiş ve süreç içerisinde Devrim Muhafızları'nın örgütsel yapısı gelişerek yeniden düzenlenmiştir. Bu değişikliklerle Besic ve Devrim Muhafızları arasında komuta birliği sağlanmış ve Devrim Muhafızları basın-yayın ve özellikle internet üzerinden “yumuşak tehditlerle mücadele” kapsamında daha aktif roller üstlenmeye başlamıştır. Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ise Devrim Muhafızları'nın ticari ve siyasi faaliyetlerindeki artış daha da belirginleşmiştir. Ahmedinejad döneminde dış politikada benimsenen çatışmacı retorik ve direniş paradigmasına yönelik vurgu DMO'nun önemini ve etkinliğini de artırmıştır. 2009 yılındaki seçim olaylarının akabinde ise muhafazakâr siyasetçiler DMO'ya daha çok yaslanmaya başlamıştır. Nitekim muhafazakârlar gösterilerin bastırılması esnasında Besic milislerinden ve DMO'nun diğer bileşenlerinden önemli ölçüde yararlanmıştır.⁷⁵⁰ Bu dönemden sonra aktif görevde bulunan ya da emekli olmuş Devrim Muhafızları bakanlıklarda, bürokraside, büyükelçiliklerde ya da mecliste daha çok görev almaya başlamıştır. Öyle ki İslam Cumhuriyeti git gide askeri bir devlet ya da teolojik-güvenlik devleti haline gelmeye başlamıştır. Ayetullah Montazeri bu duruma işaret ederek

⁷⁴⁸ Sayın ve Artan 2020.

⁷⁴⁹ Koca, 2020: 1742.

⁷⁵⁰ Sayın ve Artan 2020.

“İslam Cumhuriyeti’nin militer bir cumhuriyete dönüştüğünü” belirtmiştir.⁷⁵¹ Sonraki dönemlerde DMO’nun İran siyasetindeki görünürlüğü ve etkisi daha da artmıştır.

DMO zamanla bankacılık, denizcilik, imalat, inşaat, yağ ve gaz, telekomünikasyon, medya ve gıda gibi birçok sektörde faaliyet gösteren, Tahran Borsası’ndaki en değerli şirketlerin hisselerini elinde bulunduran bir kompleks haline gelmiştir.⁷⁵² DMO, İran’ın kayıt dışı ekonomisini de yöneterek İran’ın sınırları ve havaalanları üzerindeki kontrolünü malî kazanç için kullanabilmektedir. Bu minvalde DMO’nun, yaptırıma tâbî malların ticaretine ve karaborsasına doğrudan dahil olduğu iddiaları mevcuttur.⁷⁵³ Bu anlamda İranlıların birçoğunun cefasını çektiği yaptırımlar DMO için oldukça kazançlı bir gelir kaynağı olabilmektedir.⁷⁵⁴ Ayrıca DMO ve onunla ilişkili yapılar çeşitli dini vakıflardan, hayır kurumlarından ve Rehber Hamaney’in kontrol ettiği fonlardan da finansman sağlayabilmektedir. İran’da devrim sonrası oluşan yeni siyasal sistem içerisinde askeri/güvenlik temelli kurumlar ağı ile vakıflar birbirleriyle ilişkili hale gelmiştir. Her ikisi de Velayet-i Fakih’ten elde ettikleri meşruiyet ve direniş paradigmasının sağladığı zemin üzerinden birer güçlü siyasal aktör olma özelliklerini korumaktadırlar.⁷⁵⁵

Ancak DMO’nun ekonomi ve siyasetteki bu başat konumu İran’ın malî yükünü önemli ölçüde arttırmaktadır. DMO’nun ekonomik faaliyetlerinin hükümetten tamamen bağımsız olup ekonomik stratejisi de hükümetten bağımsız olarak belirlenmektedir. DMO’ya bağlı şirketler herhangi bir kamu kurumuna karşı sorumlu değildir, vergiden muaftır ve mali açıdan büyük ölçüde özerktir. Bu şirketler çeşitli hizmetler vermek ve altyapı geliştirmek için devletle avantajlı sözleşmeler yapmak gibi ayrıcalıklara da sahiptir.⁷⁵⁶ Her ne kadar DMO, ticari faaliyetler yoluyla ulusal kalkınmaya katkıda bulunduklarını savunsa da pek çok araştırmacı DMO’nun devlet içindeki bu konumunun İran’ın karşı karşıya olduğu ekonomik çıkmazda önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. DMO’ya yönelik öncelikli eleştiriler denetimden ve şeffaflıktan uzak oluşu, bunun sonucunda da rant, kaçakçılık, rüşvet ve yolsuzluğun çok yaygın olmasıdır.⁷⁵⁷ Ayrıca DMO’nun özel sektördeki ağırlığı ve yabancı

⁷⁵¹ Axworthy, 2020: 510.

⁷⁵² Alfoneh, 2007.

⁷⁵³ Mc Innis, 2017: 6-9.

⁷⁵⁴ Axworthy, 2020: 495.

⁷⁵⁵ Devrim Muhafızları Ordusu ile vakıfların ekonomi ve dış politika alanında kurdukları bağlara ve bu minvalde vakıfların İran ekonomisindeki yerine de kısaca değinmek gerekmektedir. Bonyadlar doğrudan DMO tarafından kontrol edilmese de dolaylı olarak ilişki halindedir. Bonyadlar devrimden sonra oluşturulan yarı-kamu kuruluşlarıdır. Vergi muafiyetlerinden ve siyasi destekten yararlanan bu kuruluşların bir kısmı dev holdingler haline gelmiştir. DMO’ya bağlı şirketler gibi bonyadlar da özerk bir konuma sahiptir. Özel sektörün bir parçası değildirler, vergi ödemezler, hükümet otoritesinden bağımsızdırlar ve yalnızca Rehber Hamaney’e karşı sorumludurlar. Thaler vd., 2010.

⁷⁵⁶ <https://www.cfr.org/backgrounder/irans-revolutionary-guards> , (erişim tarihi:27.03.2023)

⁷⁵⁷ Coville, 2017: 91-94.

sermayeye karşı olumsuz tutumu uluslararası sermayenin İran'a yatırım yapmaya soğuk bakmasına yol açmaktadır. Dahası DMO ve vakıfların ekonomik faaliyetleri, İran'daki özel sektörün zayıf kalmasına yol açmıştır. İran'da zaman zaman özelleştirme adı altında bazı uygulamalar görülmekteyse de bu sözde özelleştirmeler genellikle şirketlerin gerçek bir özel sektör yerine vakıflara ya da DMO'ya bağlı yarı-devlet şirketlere geçmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Özelleştirme sonrasında devlet kurumlara, bonyadlara, askeriye ve emniyet teşkilatlarına mensup kişiler bu şirketlerin yeni sahipleri olmaktadır. DMO'nun ekonomideki başat konumunun da etkisiyle ekonomik kalkınmanın ana kaynaklarından biri olan sermaye oluşumu İran'da oldukça olumsuz bir seyir izlemektedir.⁷⁵⁸ Reformcuların Devrim Muhafızlarına asıl görevleri olan askerliğe çekilmeleri ve ekonomide alan açmaları yönünde çağrıları bu sorunlarla yakından ilişkilidir.⁷⁵⁹

Direnış Ekseni'nin İran açısından bir diğerk olumsuz yansıması ise saha kazanımları elde ettiğı bölgelerde ekonomik ve ticari olarak yeterince kazanç elde edememesidir. İran'ın saha kazanımları daha çok askerî mücadeleye bağıli militer örgütler yoluyla gerçekleşmiş, ancak bu örgütler ekonomik ve siyasi istikrar kurma konusunda saha faaliyetleri kadar başarılı olamamıştır.⁷⁶⁰ Bu minvalde İran'daki birçok siyasetçi sahadaki mücadeleye uygun ekonomik kazançların elde edilmemesini eleştirmekte, İran devlet medyasında bile İran'ın Suriye ekonomisindeki payının az olmasından duyulan memnuniyetsizlikler dile getirilmektedir.⁷⁶¹ İran'ın Irak'ı da dâhil ederek Akdeniz ile Basra'yı birbirine bağlayacak ticari kaygılar gözetken çeşitli karayolu ve demir yolu projeleri olsa da bunlar henüz hayata geçmiş değildir. Normal koşullarda dahi yeterli kaynağına sahip olmayan İran'ın yaptırımlar ve ekonomik krizle karşı karşıya olduğı bir dönemde bu tür projeleri gerçekleştirmesi kolay görünmemektedir. Üstelik hem Esed rejimi hem Rusya, İran'ı kârlı projelere dâhil etmek konusunda isteksizdir. Hâlihazırda büyük bir ekonomik durgunlukla mücadele eden İran, Şam rejimine on yılı aşkın süredir sağladığı desteğinin karşılığını, Suriye kaynaklarını kullanarak telafi etmekten oldukça uzaktır. İran-Suriye Ticaret Odası başkanı Keyvan Kashefi güvenli kara ve deniz ticaret yollarının bulunmaması ve yaptırımlar gibi sebepleri öne sürerek İran'ın Suriye ile ticaretinde yeterince verim elde edemediğine işaret etmiştir. İran ile Esed yönetimi arasında bazı iş birliğı anlaşmaları imzalanmasına rağmen koronavirüs salgını, bürokratik engeller ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle bu anlaşmaların tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır.⁷⁶²

⁷⁵⁸ Rashid, 2022.

⁷⁵⁹ <https://goroobonline.ir/%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-> (erişim tarihi: 29.03.2023)

⁷⁶⁰ Steinberg, 2021: 5-8.

⁷⁶¹ Farzam, 2022.

⁷⁶² Sinaee, 2021

Direnış paradigmasının bir diğerk önemli yansıması ise İran'a yönelik yaptırımlarla ilişkilidir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, İran'ın Direniş paradigmasına geçişı için bir kırılma noktası olan Büyükelçilik Krizi ile başlamıştır. Bu dönemdeki yaptırımlar ile çeşitli ithalat yasakları gelmiş ve İran'ın 12 milyar dolarlık varlığı dondurulmuştur. İran'a yönelik bir diğerk önemli yaptırım kararı ise 1996 yılında kabul edilen İran-Libya Yaptırımlar Yasasıdır. Bu yaptırımın temel sebebi İran'ın Hizbullah, İslamî Cihad ve Hamas'a yönelik desteğı olmuştur. Akabinde Bill Clinton, ABD'den İran'a veya İran'dan ABD'ye tüm mal ve hizmetlerin ihracını genel olarak yasaklayan icra emri çıkartmıştır. 2007 yılından sonra ise İran, nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak BM tarafından yeni yaptırımlara tabi tutulmuştur. 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmaya kadar da BM ve Batı tarafından çeşitli yaptırım kararları alınmıştır. İran'a yönelik yaptırımlara bakıldığında nükleer silah, balistik füze, terörist gruplara destek ve insan hakları ihlali gibi suçlamalar üzerinden yaptırımların yürürlüğe konulduğı görölmektedir. İran'ın özellikle Direniş Ekseni üzerinden yürüttüğü faaliyetler, Batı ülkelerinde İran karşıtı politikaların güçlenmesine yol açarken bu durum yaptırım ve ambargoları da tetiklemiştir. 2016'da yürürlüğe giren nükleer anlaşma ise büyük ölçüde İran'ın nükleer faaliyetlerinden dolayı değıl Direniş Ekseni üyelerine verdiği destek ve füze faaliyetleri gerekçe gösterilerek rafa kaldırılmıştır. Bu anlamda yaptırım politikasına geri dönölmesinin temel nedeni, Tahran'ın Direniş Ekseni'ni hedef almaktır.⁷⁶³ Yaptırımların İran'ın yapısal ekonomik sorunları ile bir araya gelmesiyle İran büyük bir ekonomik buhranın içerisine düşmüştür. İran ekonomisinde görölen mal kıtlıklarında, enflasyon dalgalanmalarında ve döviz krizlerinde yaptırımların önemli bir payı bulunmaktadır.⁷⁶⁴ İran yaptırımlar sonucunda petrol ve ticaret gelirlerinde büyük düşüş yaşamış ve buna bağılı olarak artan yoksulluk nedeniyle temel gıda maddelerine bile erişim zorlaşmıştır. Öyle ki Dünya Bankası'nın son resmi istatistiklerine göre İran, yıllık %81'lik gıda enflasyonu ile gıda güvenliğinin en düşük olduğı ülkelerden biri haline gelmiştir.⁷⁶⁵

İslam Cumhuriyeti karşı karşıya kaldığı bu sorunlara Direniş Ekonomisi doktrini ile yanıt vermeye çalışmıştır.⁷⁶⁶ 2014 yılında ilan edilen Direniş Ekonomisi doktrini İran'ın Batı'nın ekonomik baskısından bağımsız olmasını hedefleyen, özellikle yaptırımlara reçete olarak sunulan bir programdır. Direniş Ekonomisi doktrininde üç temel unsur yer almaktadır. İlki devrimin ilkelerinin ve vaatlerinin korunması, ikincisi uluslararası ambargolar ile baş edilmesi ve üçüncüsü küresel ekonomiye ayak uydurma gerekliliğidir.⁷⁶⁷ Direniş Ekonomisi

⁷⁶³ <https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-us-sanctions> (erişim tarihi: 01.04.2023)

⁷⁶⁴ Axworthy, 2020: 484.

⁷⁶⁵ <https://www.iranintl.com/202212114729> (erişim tarihi: 01.04.2023)

⁷⁶⁶ <https://www.farsnews.ir/news/13981022001105> (erişim tarihi: 02.04.2023)

⁷⁶⁷ İram, 2016.

nezam tarafından köklerini İslam Devrimi'nden alan, sosyal adalet vurgusu yapılan ve liberal ekonomiye alternatif olarak gösterilen bir modeldir.⁷⁶⁸ Ancak on yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen Direniş Ekonomisi politikasında kayda değer bir başarı elde edilebilmiş değildir. Nitekim İran Genelkurmay başkanı Caferi, Rehber Hamaney'in Direniş Ekonomisi politikalarının uygulanmasına ilişkin emri ve vurgusuna rağmen bu yönde büyük ve temel bir adım atılmadığını söyleyerek Ruhani ve hükümetini eleştirmiştir.⁷⁶⁹ Bu anlamda radikaller Direniş Ekonomisi'nin başarılı olmamasını reformistlerin kötü yönetimine bağlamaktadır. Ancak Direniş Ekonomisi gerek sonuçları gerekse teorik çerçevesi itibarıyla İran'ın ekonomik sorunlarına kalıcı çözümler üretecek bir reçete olmaktan uzaktır.⁷⁷⁰

4.4.2. Direniş Ekseninin Askeri Maliyetleri

İran'ın direniş paradigması çerçevesinde bölgesel faaliyetlere yoğunlaşması, yaptırımların uzun vadeli etkileri ve müttefiklerine askeri ve ekonomik destek sağlaması, konvansiyonel askeri gücünün ihmal edilmesine yol açmıştır. Bu anlamda İran'ın en kritik zayıflıklarından biri, ordusunun, özellikle bölgesel ve küresel rakiplerine kıyasla gelişmiş konvansiyonel silahlardaki genel açığıdır.⁷⁷¹ İran'ın konvansiyonel askeri harcamaları 1970'lerde Şah döneminde ulaşılan rakamlardan çok daha düşük bir seviyededir. Ayrıca İran'ın konvansiyonel askeri cephaneliğinin büyük bir kısmı, Şah'ın düşüşünden önce satın alınan teçhizatlardan oluşmaktadır. Bu ekipmanlar daha zayıf rakiplere karşı halen yararlı olsa da olası bölgesel rakipleriyle karşılaştırıldığında yetersiz kalmaktadır.⁷⁷² Özellikle hava savunma sistemleri konusunda İran'ın büyük bir eksiği vardır. İran etkili ve modern bir savaş ve erken uyarı uçağı filosuna sahip değildir. Ayrıca var olan envanteri Rus, Amerikan, Çin ve yerli hava savunma sistemlerinin karışık ve çok defa da uyumsuz bir şekilde bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Tahran S-300, PMU2 ve Tor-M1 gibi bazı modern hava sistemlerini satın almışsa da İran'ın hava gücü, esas olarak 1960'lar ve 1970'lerden kalma bir dizi ABD uçağından ve 1970'ler ve 1980'lerde SSCB tarafından üretilmiş uçaklardan oluşmaktadır.⁷⁷³ İran'ın konvansiyonel gücünün görece zayıf kalmasının sebebi ise direniş paradigmasının tetiklediği ağır yaptırımlardır. İran'ın konvansiyonel askeri harcamaları yaptırımların arttığı dönemlerde genellikle düşüş göstermiştir.⁷⁷⁴ Ayrıca İran büyük ölçüde yaptırımlar sebebiyle yeterince

⁷⁶⁸ <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/03/25/2031909> Haziran 2018 (erişim tarihi: 02.04.2023)

⁷⁶⁹ <https://www.aa.com.tr/fa> (erişim tarihi: 02.04.2023)

⁷⁷⁰ Salehi-Isfahani, 2021.

⁷⁷¹ Rezaei, 2019b: 192.

⁷⁷² Cordesman ve Peacock, 2015: 158.

⁷⁷³ <https://www.cmess.ir/Page/View/2022-01-16/4972>, (erişim tarihi: 03.04.2023)

⁷⁷⁴ <https://www.iiss.org/publications/survival/2019/survival-global-politics-and-strategy-december-2019january-2020/616-11-ajili-and-rouhi> (erişim tarihi: 04.04.2023)

modernize edilmemiş nispeten eskimiş bir teçhizata bağımlı durumdadır.⁷⁷⁵ İran bu açığı kapatmak için yerli savunma sanayine ağırlık vererek özellikle füze ve SİHA teknolojilerine yatırım yapmıştır. Ancak İran'ın yerli sanayi ürünleri kalite olarak rakiplerine oranla geride olup konvensiyonel silahlardaki açığını kapatacak seviyede olduğunu söylemek güçtür.

İran'ın konvensiyonel gücü ile ilgili olarak bir diğer mesele ise ordu içerisindeki ikili sistemdir. Mevcut durum itibarıyla İran'da Artesh ve Pasdaran (DMO) olmak üzere iki ordu yapılanması vardır. Şah döneminden kalan Artesh konvensiyonel ağırlıklı klasik bir askeri yapı olarak varlığını sürdürmekteyse de İslam Cumhuriyeti'nin yeni yöneticileri Artesh'e yeterince güvenmedikleri için DMO adı altında Artesh'e paralel bir ordu yapılanması kurmuştur. DMO başlangıçta asimetrik ve devrimci savaşa dayanan bir yapı olarak düşünülmüş, ancak zamanla kendisine ait Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine sahip olan mali açıdan büyük ölçüde bağımsız bir aktör konumuna gelmiştir. Artesh sayısal olarak Devrim Muhafızlarından daha fazla olmasına rağmen Devrim Muhafızları kadar iyi finanse edilmemektedir. Zaman içerisinde DMO'nun Direniş paradigması ve rejim güvenliği çerçevesinde üstlendiği rollerle birlikte Artesh'in bütçesi ve önemi DMO'ya nazaran görece olarak azalmıştır.⁷⁷⁶ Öyle ki İran'ın iç güvenliğinden sorumlu olarak faaliyet gösteren İran İslam Cumhuriyeti Kolluk Kuvvetleri'nin (*Niru-ye Entezamiye*) fonu dahi Artesh'in bütçesini geride bırakır hale gelmiştir.⁷⁷⁷ Ordu içerisinde Artesh ve DMO ikiliği ve Artesh'in görece zayıf konumu, İran'ın konvensiyonel gücünü zayıflatan bir başka unsur olarak öne çıkmaktadır.

İran liderliği, konvensiyonel gücünün zayıflığını asimetrik savaş yöntemlerindeki etkinliği ile telafi ettiğini ve asimetrik savaş yoluyla kendisine yönelik savaşın olası maliyetlerini arttırarak caydırıcılık sağladığını ileri sürmektedir.⁷⁷⁸ Ancak bu iddia henüz test edilebilmiş ya da kabul görmüş değildir. İran'ın asimetrik savaş çerçevesindeki Suriye ve Irak gibi bölgelerdeki "kazanımları" önemli bir devlete olmaktan ziyade genellikle istikrarsızlıkların olduğu bölgelerdeki yerel aktörlere karşı olmuştur. Asimetrik savaş konvensiyonel savaşı desteklemek ya da tamamlamak için kullanıldığı zaman yararlı olsa da konvensiyonel gücün ikamesi olarak dikkate alınması stratejik açıdan önemli riskleri barındırmaktadır. Nitekim İslam Cumhuriyeti için ölüm kalım savaşı olarak görülebilecek İran-Irak savaşı büyük ölçüde konvensiyonel olarak gerçekleşmiştir. Aslında İran liderliği de bu açmazın bir derece farkındadır. DMO'nun son zamanlarda füze faaliyetlerine ağırlık vermesinin sebeplerinden biri, milis güçlere dayanan politikadan yeterince verim alamamasıdır.⁷⁷⁹ Üstelik İran'ın müttefikleri

⁷⁷⁵ Mc Innis, 2017: 7-8.

⁷⁷⁶ Alfoneh, 2011.

⁷⁷⁷ Chandler, 2018.

⁷⁷⁸ <https://www.farsnews.ir/news/8802220840> (erişim tarihi: 04.04.2023)

⁷⁷⁹ Dingil, 2023.

farklı bölgelerde çeşitli kazanımlar elde etmiş olsa da İran'ın ulusal çıkarlarına katkı anlamında yeterince verimli oldukları söylenemez. Zira bu aktörler küresel meşruiyetten yoksun olmaları, maddi yardım anlamında İran'a bağımlılıkları ve kendi ülkelerindeki iç sorunlar sebebiyle İran'a yeterince katkı sağlamış değillerdir.⁷⁸⁰

Öte yandan Direniş Ekseni'nin hâkim olduğu bölgelerdeki kazanımların ne derece İran'ın başarısı olarak görülebileceği de belirsizdir.⁷⁸¹ Örneğin Rusya müdahale etmemiş olsaydı İran Suriye iç savaşında kesin bir galibiyetten uzaktı. Yemen'de Husiler ilerleyişini büyük ölçüde kendi imkanlarıyla gerçekleştirmiş, İran Husilerin Yemen'deki yükselişine sonradan eklenmiştir. İran'ın en büyük başarı hikayesi olan Hizbullah, birçok açıdan İran'a bağımlı olsa ve İran'dan yardım alsa da Lübnan'daki Şiilerin marjinal konumundan ve Filistin davasına destek söyleminden önemli ölçüde yararlanmıştır.

Üstelik Direniş Ekseni'nin parçası olan aktörlerin İran'a bağlılıklarının ya da ilişkilerinin ne derece olduğu ve ileride nasıl olacağı da muammadır. İran'ın ortakları güçlendiği ya da farklı kaynaklar bulduğu taktirde Tahran'dan bir bölünme ve ayrılık yaşayabilmektedir. Bu anlamda İran yanlısı vekil güçlerin kendilerini Direniş Ekseni'ne bağlayan ortak tehdit anlayışı ve ideolojik şevk kalıcı olmayabilir.⁷⁸² Örneğin Suriye'deki kriz esnasında Hamas İran'dan bir süreliğine uzaklaşmıştır. Benzer bir olay Irak'ta da gerçekleşmiş, halen istikrarlı bir yönetim ve sistemin kurulamadığı Irak'ta Mukteda Sadr ya da El Sistani'ye bağlı örgütler İran'la bağlarını gevşetmişlerdir. Nitekim Sistani yanlısı gruplar kendilerini Haşdi Şabi'den ayırarak başbakanlığa bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Irak'taki bir diğer önemli aktör olan Es Sadr ise bu süreçte İran'a daha da mesafeli bir tutum takınmıştır. İran'ın vekil aktörleri üzerinden Irak'ta etki kurmasına karşı çıkan Es Sadr, Irak milliyetçiliği ve Şiiliği harmanlayarak yeni bir yol açmaya çalışmıştır.⁷⁸³ Dahası dönemin Irak başbakanı Mustafa el Kazimi Haşdi Şabi örgütünün gücünü kırmaya ve kontrol altına almaya yönelik çeşitli adımlar atmış⁷⁸⁴, Hizbullah Tugayları ofislerine baskın dahi düzenlemiştir.

⁷⁸⁰ Barzegar ve Divsallar, 2017: 42.

⁷⁸¹ İslam Cumhuriyeti'nin bir diğer iddiası ise Suriye ve diğer bölgelerde mücadele etmezlerse ülke güvenliğinin tehlikeye gireceği ve DAESH gibi terör örgütlerinin Irak ve Suriye'nin ardından İran'a uzanacağı şeklindedir. Ancak bu iddiaların gerçekliği oldukça tartışmalıdır. İran Suriye'deki krize müdahil olmasaydı Suriyeli muhalifler muhtemelen Esad'ı devirecek ve belki de DAESH ya da diğer terör örgütleri Suriye'de yayılma alanı bulamayacaklardı. Ayrıca İran'ın Irak'taki Şiilere yönelik desteği Sünnilerin marjinalleşmesine ve beraberinde DAESH gibi terör örgütlerinin zemin kazanmasına yol açmıştır. Bu anlamda DAESH gibi terör örgütlerinin ortaya çıkışında İran'ın da payı bulunmaktadır.

⁷⁸² <https://www.khabaronline.ir/news/1291734> (erişim tarihi: 05.04.2023)

⁷⁸³ Duman, 2022.

⁷⁸⁴ Mukteda Es Sadr Irak'ın güçlü ve saygı duyulan Şii din alimlerinden olan Muhammed Sadık Es Sadr'ın oğludur. Siyasi ve dinî olarak aktif bir ailenin içerisinde yetişen Mukteda Es Sadr ABD'nin Irak'ı işgali sırasında Mehdi Ordusu adıyla işgal karşıtı bir ordu kurmuştur. ABD'nin 2011 yılında çekilmesinden sonra etkisini ve nüfuzunu arttıran Es-Sadr Irak siyasetine yön veren etkili bir aktör haline gelmiştir. Güçlü bir sosyal desteğe ve yaygın ve dinamik bir teşkilatlanmaya sahip olan Es-Sadr 2018 ve 2021 Irak seçimlerinde siyasetin merkezine yerleşmiştir.

Öte yandan İran'ın Direniş Ekseni aktörleriyle ilişkisinde Kasım Süleymani gibi karizmatik lider figürlerine isimlere ve kişisel bağlantılara ihtiyaç duyması İran adına bir diğer önemli handikaptır. Nitekim Kasım Süleymani'nin ölümü İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel vekilleri üzerindeki etkisini azaltmış, “gölge komutanın” yokluğunda İran'ın vekilleri üzerindeki hakimiyeti ve bölgesel nüfuzu zarar görmüştür. Süleymani'nin yerine gelen İsmail Kaani ise şu ana kadar Süleymani'nin yerini doldurmaktan uzak bir profil çizmiştir. Kimilerine göre Kaani döneminde Direniş Ekseni'nin parçası olan aktörler arasında kimlik, liderlik ve kurumsal yapılanma krizi yaşanmıştır. Afganistan uzmanı olan Kaani, Kasım Süleymani seviyesinde bir Arapça hitabetinden ve Weberyan anlamdaki karizmatik liderlik-otorite yeteneğinden yoksun görünmektedir.⁷⁸⁵

4.4.3. Siyasi ve İdeolojik Maliyetler

İran için Direniş Ekseni'ne yönelik politikalarının bir başka olumsuz yansıması ise Arap ve İslam dünyasındaki imajının yara alması olmuştur. İran'ın Direniş Ekseni üzerinden yürüttüğü faaliyetler Arap dünyasından ve Sünni ülkelerden güçlü bir tepki almasına yol açmıştır.⁷⁸⁶ İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni'ni sürdürmeye yönelik politikaları ve özellikle Suriye iç savaşındaki rolü yumuşak gücüne ve prestijine büyük zarar vermiştir. İran'ın Suriye'de halkı ile savaş halindeki bir yönetimin yanında durması, ezilmişlerin ve halk mücadelelerinin yanında olmayı savunan retoriğini ve İslami ideolojisini önemli ölçüde aşındırmıştır.⁷⁸⁷ Nitekim 2006'da zirveye ulaşmış olan İran'ın Arap dünyasındaki popülaritesi Suriye ve Yemen krizi sebebiyle hızlı bir şekilde azalmıştır. DAES'in saf dışı edilmesinde önemli rol oynadığı Irak'ta bile son yıllarda İran'ın popülaritesi ciddi ölçüde aşınmıştır.⁷⁸⁸ Nitekim Irak'ın sadece Sünniler değil Şii kesimleri arasında da İran karşıtlığının ivme kazandığı görülmekte, Mukteda Es Sadr'ın yükselişi de İran'ın Irak'taki kazanımlarını sürdürmesinin

Özellikle 2021 yılındaki seçimlerde Sadr hareketi birinci parti olarak önemli bir başarı kazanmıştır. Akabinde Sadr İran destekli rakiplerinin aleyhine olacak bir hükümet kurmayı denemiştir. Bu minvalde Kürtlerle ve Sünnilerle koalisyon kurmanın yollarını aramıştır. Bu minvaldeki çabalarında istediği gibi bir sonuç elde edemeyen Sadr 2022 yazında farklı bir taktik denemiştir. Kendi grubuna bağlı 73 milletvekilinin istifa ettiğini ve kendisinin de siyasetten çekildiğini deklare etmiştir. Sadr bu yolla mevcut siyasi sistemi tıkayarak sonuç elde etmeyi ummuştur. Bu anlamda Sadr, Irak'ta Şiilerin, Sünni Arapların ve Kürtlerin birbirini dengelemesine dayanan mevcut sistemde değişiklik talep etmektedir. Nitekim Sadr'ın yürüttüğü politikada Şiiliğin yanı sıra Irak kimliğine yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Ayrıca Mukteda Es Sadr ABD'nin Irak siyasetindeki rolüne karşı çıkmanın yanı sıra özellikle son yıllarda İran'ın Irak'taki nüfuz ve etkisini kırmaya çalışmaktadır. İran ile Mukteda Es Sadr arasında anlaşmazlıklar ise giderek belirginleşmektedir. <https://orsam.org.tr/tr/irakin-asi-yuzu-mukteda-es-sadr/> (erişim tarihi:28.11.2022)

⁷⁸⁵ <https://www.newarab.com/analysis/irans-power-iraq-questioned-after-us-kills-soleimani> (erişim tarihi: 06.04.2023)

⁷⁸⁶ Razei, 2019b.

⁷⁸⁷ Şen, 2012: 109.

⁷⁸⁸ Bagheri, Omid ve Yezdani, 2021: 85.

kolay olmayacağını göstermektedir.⁷⁸⁹ 2020 yılında yapılan bir anket çalışmasında Irak'taki Şiiilerin %86'sının, Sünnilerin ise %98'inin İran'ın Irak politikasına olumlu bakmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Irak'ta siyasi ve ekonomik sorunlar sebebiyle gerçekleşen protestolarda İran karşıtı sloganlara daha çok rastlanmaya başlanmıştır.⁷⁹⁰

Direnış Ekseni'nin en büyük başarı hikâyesi olarak gösterilen Hizbullah bile bu süreçte zarar görmüştür. Hizbullah'ın Suriye iç savaşındaki rolü; onun Lübnan içindeki meşruiyetinin sorgulanmasına, İsrail'e karşı direniş hedefini yitirdiğı iddialarının dillendirilmesine ve İran ile ilişkilerine dair eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Örneğın yapılan bir araştırmaya göre 2007-2014 yılları arasında Hizbullah aleyhindeki görüşler Türkiye'de yaklaşık %20, Mısır'da yaklaşık %40, Filistin'de yaklaşık %35, Ürdün'de yaklaşık %40, Tunus'ta ise yaklaşık %20 artmıştır.⁷⁹¹ Üstelik bu süreçte Hizbullah'ın Lübnanlılaşma⁷⁹² politikası da aşınmış ve buna bağılı olarak Hizbullah'a yönelik "İran'ın bölgedeki taşeronu", "Şii Hilali'nin Lübnan'daki uzantısı" olduğı yönündeki iddialar kuvvetlenmiştir. 2019 yılında Lübnan'da ekonominin çökmesi üzerine başlayan gösterilerde Hizbullah da İran'la birlikte sorumlu aktör olarak hedef alınmış, Hizbullah ve İran karşıtı sloganlara rastlanmıştır. Hizbullah ise tıpkı İslam Cumhuriyeti liderliğı gibi protestoların ABD tarafından desteklendiğini savunmuş ve gösterileri "direnış karşıtı bir komplo" olarak nitelendirmiştir.⁷⁹³ Lübnan'daki ekonomik ve siyasi çıkmaz Covid19 pandemisi sonrası dönemde daha da belirginleşmiş, 2020 yılında protesto gösterileri yoğunlaşırken Hizbullah ve İran'ın İsrail'e karşı verdiği mücadele sayesinde kazandığı itibarı daha da azalmıştır.⁷⁹⁴ Hizbullah her ne kadar önemli bir aktör olarak kalmaya devam edecek gibi görünse de hem vekalet savaşının yansımaları hem de Hizbullah'ın prestij kaybı Hizbullah ve İran'ın kazanımlarını tehlikeye sokmuştur.

İran'ın Suriye İç Savaşı'ndaki rolü, Direniş Ekseni'nin parçası olan aktörlerden Hamas ile İran arasındaki ilişkilerde de hasara yol açmıştır. Suriye'de iç savaş patlak verdikten sonra Hamas açık bir şekilde Esed rejimine muhalif olan Sünni gruplara destek vermeyi tercih etmiş, bu durum İran-Hamas ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.⁷⁹⁵ Suriye'de iç savaşın başlamasının ardından, Müslüman Kardeşler hareketini takip eden Hamas, Şam'daki ofislerini

⁷⁸⁹ Taştekin, 2021.

⁷⁹⁰ Rahimullah, 2020: 13.

⁷⁹¹ Elhan, 2019: 7.

⁷⁹² Hizbullah 1990'lı yıllarda başlayan ve 2000'li yıllarda belirginleşen bir biçimde Lübnanlılaşma retoriğini benimsemiştir. Bu minvalde Hizbullah Lübnan'daki seçmenlerin sosyal refahını daha çok öne çıkarmaya, Lübnan toplumuna ait değerlere daha fazla yer vermeye ve Lübnan'daki dini-mezhepsel ayrımlara dayalı siyasi sistemin revize edilmesi talebini vurgulamaya başlamıştır. Bu süreçte Hizbullah kendisini İran'a bağılı bir aktörden ziyade Lübnan'a ait bir değer olarak göstermek istemiştir. Bkz. Shalabi, 2015.

⁷⁹³ Selcen ve Akgül, 2020: s.12.

⁷⁹⁴ Steinberg, 2021: 15.

⁷⁹⁵ Ertan, 2021: 3.

kapatmış, yine bu minvalde İsmail Haniye Suriye'ye karşı “tarafsızlığını” terk ederek Beşar Esed’in muhaliflerini “kahraman” olarak nitelendirmiştir. Öyle ki Hamas liderleri Suriye muhaliflerinin toplantılarına katılırken bazı Hamas askeri güçlerinin Suriye muhaliflerine asker ve eğitim yardımı sağladığı ileri sürülmüştür. Ancak Hamas’ın bu tutumu uzun sürmemiş, 2013 yılında Mursi’nin devrilmesi ve 2014 yılında İsrail’in Gazze’ye saldırıda bulunmasıyla Hamas yeniden İran’a yönelmek zorunda kalmıştır. 2015 yılından itibaren ise İran ile Hamas arasındaki ilişkilerde normalleşmeye yönelik adımlar atılmış ve 2018’e gelindiğinde Hamas, Direniş Ekseni’ne geri dönmeyi ve Suriye ile ilişkileri restore etmeyi yeni stratejisi olarak belirlemiştir.⁷⁹⁶ Hamas’ın Suriye ile ilişkilerini normalleştirilmesi ise 2022 yılına kadar uzanmıştır.

4.4.4. Bölgesel Rekabetin Canlanması

Arap Baharı’ndan sonra İran ile rakipleri arasındaki mücadele artmış, özellikle İran’ın Suudi Arabistan ile olan rekabet daha hasmane bir şekle bürünerek belirginleşmiştir. Bu iki ülke arasındaki rekabet yanlış hesaplama risklerini, güvenlik ikilemlerini ve açık düşmanlıkları beraberinde getirmiş, hatta ABD ile İran arasında artan gerilimden daha yıkıcı sonuçlara yol açmıştır.⁷⁹⁷ Nitekim İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin bölgesel yansıması vekâlet savaşları⁷⁹⁸ ya da yeni bir soğuk savaş olarak adlandırılmaya başlanmıştır.⁷⁹⁹ Bu süreçte artan tehdit algıları sonucunda İran’a yönelik proaktif ve saldırgan bir dış politika yürütmeye başlayan Suudi Arabistan, İran’ın “yıkıcı bölgesel rolünden” dem vurarak bölgedeki İran karşıtı güvenlik çabalarına desteğini artırmıştır. İran’la rekabetini mezhepsel terimlerle çerçevelendiren Suudi Arabistan, İran’ı Irak, Yemen, Lübnan ve Suriye’de çeşitli Şii milisleri destekleyip Sünnileri hedef almakla suçlamıştır.⁸⁰⁰ Muhammed bin Selman, verdiği demeçlerde İran’ın Müslüman Kardeşler ve DAESH gibi “aşırılık yanlısı” İslamcı gruplarla birlikte “Şer Üçgeninde” bulunduğunu, Ali Hameney’in Hitler’e benzediğini ve İran’ın aşırılık yanlısı Şii ideolojiyi yaymak isteyen bir rejim olduğunu ifade etmiştir. Suudi Arabistan nezdinde İran tehdidi o kadar ön plana çıkmıştır ki Suudi Arabistan yöneticileri birçok defa ABD’den İran’a saldırmasını istemiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁶ <https://vatanemrooz.ir/?nid=3606&pid=1&type=0%2021%20Ekim>, 20.10.2022 (erişim tarihi: 20.10.2022)

⁷⁹⁷ <https://www.worldpoliticsreview.com/tense-u-s-iran-relations-have-put-the-middle-east-on-the-brink/> (erişim tarihi: 22.10.2022)

⁷⁹⁸ Adisönmez, Onursal ve Öztığ, 2022: 11.

⁷⁹⁹ Valbjørn ve Bank, 2007: 6.

⁸⁰⁰ Dorsey, 2016: 357.

⁸⁰¹ <https://www.ntv.com.tr/dunya/hitler-benzetmesine-irandan-sert-cevap,XbIrNtk6XkS9Vg4IKRZjCg> (erişim tarihi: 03.01.2023)

Suudi Arabistan İran'a yönelik mücadelesini tek başına yürütmekten ziyade kolektif bir iş birliği üzerinden yapmayı denemiş ve bu minvalde ABD'nin yanı sıra bölgedeki Sünni ülkeleri ve Körfez krallıklarını "Şii yayılmacılığına" karşı yanına çekmeye çalışmıştır.⁸⁰² Mursi'nin askerî darbe ile devrilerek Sisi'nin başa geçmesi ise Suudi Arabistan'ın İran'ı dengeleme çabasına önemli katkı sağlamıştır. Bu süreçte Suudi Arabistan ve müttefikleri Direniş Ekseni'ne yönelik vekâlet savaşı stratejisine ağırlık vermiştir.⁸⁰³ İran ile Suudi Arabistan arasındaki mücadele bölgesel çatışma ve mezhepsel rekabetin de etkisiyle Afganistan'dan Afrika'ya kadar uzanmıştır.⁸⁰⁴

Arap Baharı'nı takiben İran ile Suudi Arabistan arasındaki anlaşmazlık, 2012 yılında Suudi Arabistan Şiilerinin önde gelen isimlerinden Şeyh El Nimr'in tutuklanması ve 2014 yılında idama mahkûm edilmesi ile gün yüzüne çıkmıştır. El Nimr Suudi hanedanı karşıtı açıklamalarıyla bilinen ve Şiilerin Suudi topraklarında eşit statü sahibi vatandaş olması gerektiği çağırısını yapan önde gelen bir Şii din adamıdır.⁸⁰⁵ İki ülke arasındaki gerilimi tırmandıran bir diğer önemli gelişme ise Yemen'in başkenti Sana'nın Husiler tarafından ele geçirilmesi olmuştur. İranlı yetkililerin Husiler'in direnişine destek vermesi ve Direniş Ekseni'nin bir başarısı olarak değerlendirmesi, Suudi Arabistan ve müttefiklerini Şii yayılmacılığı tehdidi karşısında daha çok teyakkuza geçirmiştir. Böylece Husiler'e karşı Suudi Arabistan öncülüğünde birçok Sünni ülkenin yer aldığı bir koalisyon kurulmuştur. Suudi Arabistan, İran ve müttefiklerinin sahadaki kazanımlarını göz önüne alarak İran'ın bölgesel hegemonya kurmaya çalıştığı ve buna karşı koymanın ulusal güvenliği açısından elzem olduğu düşüncesini benimsemiştir. Jeopolitik ve ontolojik güvenlik ikileminin belirginleştiği bu süreçte Suudi Arabistan İran'ın bölgesel kazanımlarını olduğundan çok daha büyük ve tehlikeli olarak dikkate almıştır.⁸⁰⁶

İki ülke arasındaki rekabet Yemen'le sınırlı kalmamış, bölgedeki birçok ülkede etkisini göstermiştir. İran, Haşdi Şabi'nin oluşumuyla Irak'taki ekonomik ve siyasi nüfuz alanına askerî alanı da eklemiş ve Irak'ta hiç olmadığı kadar etkili bir aktör haline gelmiştir. Suudi Arabistan ise İran'ın bu kazanımlarına Irak'ta gittikçe daha çok marjinalleşen Sünnilere destek vererek karşılık vermiştir. Ayrıca Riyad yönetimi Şii grupları da İran'ın etkisinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Örneğin Irak'taki Mehdi Ordusu'nun lideri Mukteda Es Sadr, Haziran 2017'de Riyad'a ziyaret gerçekleştirmiş⁸⁰⁷ ve taraflar ilişkilerin geliştirilmesine

⁸⁰² Asadi, 2019: 84.

⁸⁰³ Nejatpur vd., 2022: 21.

⁸⁰⁴ Ahmedi, 2022: 18.

⁸⁰⁵ Rezaei, 2019a: 167.

⁸⁰⁶ Rezaei, 2019a: 169.

⁸⁰⁷ <https://www.isna.ir/news/1401032920314> (erişim tarihi: 05.01.2023)

yönelik girişimlerde bulunmuştur.⁸⁰⁸ Irak üzerindeki benzer bir rekabet alanı Lübnan'da da oluşmuş, İran'ın Hizbullah'a yönelik desteklerine cevap olarak Suudi Arabistan diğer Müslüman toplulukları ve bilhassa Hariri ailesi ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Irak, Yemen ve Lübnan'ın pek çok defa karşı karşıya kaldığı siyasi çıkmazlarda iki ülke arasındaki çekişmenin önemli bir payı bulunmaktadır.⁸⁰⁹ Ancak Orta Doğu'daki istikrarsızlığın sürmesi hem İran hem de Suudi Arabistan için yeni maliyetleri beraberinde getirmiştir.

İki ülke arasındaki gerilimi arttıran bir diğer olay ise hac meselesi olmuştur. 2015 yılında yaşanan izdiham sırasında beş yüzden fazla İranlı hacının hayatını kaybetmesi iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir krizi beraberinde getirmiştir. Devrim Rehberi Hamaney, Suudi makamlarını ihmalkârlıkla suçlamış ve hac yönetimini içlerinde İran'ın da yer aldığı İslami bir konsorsiyumun devralması gerektiğini söylemiştir. Bu tür söylemlerle İran liderliği "İki Kutsal Şehrin Hizmetkârı" unvanını kullanan Suudi kraliyet ailesinin meşruiyetini hedef almıştır. Ayrıca Hamaney, "Suudi Arabistan kadar yozlaşmış ve despot kötü bir rejim olmadığını, yakında oraların İslam mücahitlerinin eline geçeceğini" belirterek Suudilerin İran'a yönelik kaygılarını derinleştirmiştir.⁸¹⁰ Dahası Kral Salman ve veliahdı Muhammed bin Selman, Suudi Arabistan'ın doğu eyaletlerindeki Katif ve El-Ahs'da Şiiler arasında baş gösteren bir huzursuzluk dalgasıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu minvalde 2016'nın ocak ayında Suudi Arabistan yetkilileri el-Nimr ile birlikte kırk altı kişinin teröre destek verme suçlamasından dolayı infaz edildiğini açıklamıştır. Bu idam dalgası 1979'da Mekke'nin Ulu Camii'ni ele geçiren altmış üç cihatçı isyancının 1980'de öldürülmesinden bu yana Suudi Arabistan'daki en büyük toplu infaz olarak kayda geçmiştir.⁸¹¹ Bu infaza büyük tepki gösteren Hamaney "Tanrı'nın misilleme eli Suudi liderlerin boynunu tutacak ve Suudiler ezilen bir âlimin öldürülmesi yüzünden ilahî intikam ile karşı karşıya kalacaktır" şeklinde sert bir açıklama yapmıştır.⁸¹²

El-Nimr'in infazının gerçekleştiği gün İran'da yüzlerce kişi Suudi Arabistan elçiliğinin önünde protesto düzenlemiş, akabinde elçilik binası ateşe verilmiştir. Birçok protestocu "büyük ve küçük şeytanı" kınayan, Suudi Arabistan'ı ABD ile iş birliği yapmakla suçlayan pankartlar taşımıştır. Ayrıca Suudi büyükelçiliğinin bulunduğu Bostan Caddesi'nin ismi Nimr el-Nimr Caddesi olarak değiştirilmiştir. Suudi yönetimi bu olaylara İran'la diplomatik ilişkilerini keserek ve İranlı diplomatlardan krallığı terk etmelerini isteyerek karşılık vermiştir. Bu

⁸⁰⁸<https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2017/07/30/Muqtada-al-Sadr-in-Saudi-Arabia-for-the-first-time-in-11-years-> (erişim tarihi: 01.10.2022)

⁸⁰⁹ Tinas, 2017.

⁸¹⁰ Rezaei, 2019a: 171.

⁸¹¹ Dorsey, 2016: 360.

⁸¹² Rezaei, 2019a: 173.

minvalde Riyad, İran'a olan uçak seferlerini ve İran'la ticareti askıya almıştır. Ayrıca Suudi liderliğindeki koalisyon Sanaa'daki İran Büyükelçiliğini bombalamış ve birkaç muhafızı yaralamıştır. Karşılıklı artan gerilim üzerine İran Rehberi Hamaney, Suudi yöneticileri “Amerikan Şeytanı ve Siyonistlerin suçluları ve hizmetkârları” olarak betimleyerek 2016 yılı haccını boykot çağrısında bulunmuştur. Suudi Arabistan ise ABD, Mısır, Pakistan gibi ülkeleri İran'a karşı seferber etmeye çalışmış, İran'ın vekil güçlerine karşıt gruplara desteğini arttırmış ve İranofobinin canlanmasına katkı sağlamıştır. Suudi Arabistan ayrıca Arap Birliğinin İran karşıtı bir kurum haline gelmesini sağlayarak birlik bünyesinde pek çok İran karşıtı karar alınmasına ön ayak olmuştur. Öyle ki bu durumdan Hizbullah bile etkilenmiş ve 2016 yılında ilk defa birlik içerisinde Hizbullah karşıtı bir karar alınmıştır. Suudi Arabistan ayrıca İran karşıtlarına finansal destek sağlayarak İran'ın iç ve dış sorunlarını tırmandırmaya çalışmıştır. Nitekim Suudi Arabistan'ın devlet ile toplum arasındaki uçurumu arttıracak faaliyetler yürüttüğü, hatta Belucistan ve Huzistan'da ayrılıkçı teröristlerle bağlantı kurmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Muhammed Bin Selman'ın, “ülkemizde iç savaşı beklemek yerine, savaşı İran'ın içine çekeceğiz” ifadesi bu tür iddiaları güçlendirmiştir.⁸¹³ Hamaney de bu meseleye dikkat çekerek, “İran'ın Arap hükûmetlerini devirmeyi amaçladığını, ajanlarını casusluk ve sabotaj için gönderdiğini” belirtmiştir. Bu süreçte Suudi Arabistan askerî harcamalarını artırmakla kalmamış, İsrail'le de gizli bir iş birliği içerisine girmiştir.⁸¹⁴

Trump'ın iktidara gelmesi ise Suudi Arabistan'ın İran'a karşı dengeleyici rolünü daha da güçlendirmiştir. İran'a karşı Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerini seferber etmeyi amaçlayan Trump ilk yurtdışı gezisini Suudi Arabistan'a yapmış ve yaklaşık yüz on milyar dolarlık silah anlaşmasının imzalandığı duyurulmuştur. Ayrıca bu gezide Trump, Sisi ve Kral Selman parlak bir dünya küresinin önünde birlikte poz vererek bir anlamda birbirlerine yönelik desteklerini ifade etmiştir. Ayrıca Trump, İran karşıtı bir blok kurma amacıyla Arap NATO'su olarak da isimlendirilen bir koalisyonu teşvik etmiş, İsrail ve Suudi Arabistan'ı yakınlaştırmaya çalışarak İran'a karşı çevreleme politikasını güçlendirmek istemiştir. Mayıs 2017'de bazı Arap ve İslam Ülkeleri, ABD ile zirve düzenlemiş ve zirvede Selman, “İran'ın devrimden bu yana bölgede terörün baş destekçisi olduğunu” ifade etmiştir. Zirvenin devamında ise ABD ile Suudi Arabistan arasında üç yüz seksen milyar dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya şükranlarını bildiren Trump, İran'ın yalnızlaştırılmasına yönelik desteğini ve isteğini vurgulamıştır.⁸¹⁵

⁸¹³ Moore-Gilbert, 2017: 8-10.

⁸¹⁴ Riedel, 2022.

⁸¹⁵ <https://www.arabnews.com/node/1103126/saudi-arabia> (erişim tarihi: 06.01.2023)

İran'ın Direniş paradigması çerçevesindeki politikaları Suudi Arabistan'ın İran'a yönelik kuşku ve güvensizliğini beslemiş ve Suudi Arabistan İran'ı olduğundan çok daha büyük bir tehdit olarak dikkate almıştır.⁸¹⁶ Öte yandan Riyad dini milliyetçiliği ön plana çıkararak kendi içsel kaygılarını bastırmak ve bölgesel etkinliğini arttırmak için İran ve Şii karşıtlığını seferber etmiştir.⁸¹⁷ Öyle ki Suudi Arabistan'ın Şii karşıtı söylemi, Sünni karşıtı söylemden çok daha yaygın ve radikal bir hâl almıştır. Suudi din ve devlet adamları "İran ve müttefikleri ile mücadele etmenin 'kutsal bir savaş' olduğunu, [İranlıların] Müslüman olmadığını, Mecus'un [ateşe tapan, gayrimüslim kafir anlamında] oğulları olduklarını ve Müslümanlara düşmanlıklarının eski bir gelenek olduğunu" belirtmişlerdir.⁸¹⁸ Öteden beri Şiileri ötekileştiren Suudi Arabistan, bu ve benzeri söylem ve eylemleri ile Körfez'deki hoşnutsuz Şii toplulukların İran'la daha yakın ilişkiler kurması için altın bir fırsat sunmuştur.⁸¹⁹

Öte yandan Suudi Arabistan tüm çabalarına rağmen ne İran'a karşı mücadelesinde ne de bölgesel etkinliğinde dikkate değer bir netice elde edebilmiştir. Yemen iç savaşında kurulan koalisyon önemli bir adım gibi görünse de Suudi Arabistan Husiler'i bertaraf etmekte başarısız olmuş, Yemen'de bataklığa saplanmıştır. Bu süreçte BAE ile Suudi Arabistan arasında sürtüşme ve anlaşmazlıklar da meydana gelmiştir. Ayrıca Katar Krizi⁸²⁰ Suudi Arabistan için bir başka başarısızlık olarak öne çıkmıştır.⁸²¹ Nihayetinde İran ve Suudi Arabistan, Orta Doğu'nun her biri hegemonik emellere sahip iki ülkesi olarak bölgesel üstünlük için amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele bölgesel istikrarsızlığı ateşleyen kısır bir döngü haline gelirken iki tarafın da karşılamakta zorlandığı maliyetlere yol açmıştır.⁸²² Kısmen bu durumun zorlayıcı etkisiyle taraflar 2023'ün mart ayında Çin'in arabuluculuğunda 2016'dan beri kesilmiş olan diplomatik ilişkileri restore etme yönünde bir takım adımlar atabilmiştir.⁸²³

⁸¹⁶ Duman, 2022: 183.

⁸¹⁷ Özev, 2017: 1006.

⁸¹⁸ Adışönmez, Onursal ve Öztığ, 2022: 11-12.

⁸¹⁹ Dorsey, 2016: 357-358.

⁸²⁰ 2017 yılında Suudi Arabistan'ın yanı sıra Mısır, BAE ve Bahreyn Katar'la olan siyasi, diplomatik ve ticari ilişkilerini kestiklerini açıklamıştır. Suudi Arabistan'ın Katar'a yönelik sert tutumu Trump'ın Suudi Arabistan ziyaretinin akabinde gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan ve Arap müttefikleri Katar'ı ablukaya alarak ambargo uygulamaya başlamış ve isteklerini deklare etmişlerdir. Krizin görünürdeki sebebi Katar Emiri'nin Suudi Arabistan'ın politikalarıyla uyuşmayan bir konuşması olmuştur. İddialara göre Katar Haber Ajansına düşen bu konuşmada Katar Emiri, İran ve Körfez ülkeleri arasındaki gerilimi eleştirmenin yanı sıra Hizbullah ve Hamas gibi örgütlere de toleranslı olunması gerektiğini belirtmiştir. Bu krizin perde arkasındaki asıl meselelerin ise Suudi Arabistan'ın İran karşıtlığı üzerinden bölgesel hegemonya çabasına karşın Katar'ın dış politikada kendisine özerk bir alan açma ve bu bağlamda İran ve Türkiye ile yapıcı ilişkiler kurma isteğinin olduğu söylenebilir. Ayrıca Katar merkezli El Cezire Kanalı'nın Arap Baharı ayaklanmaları sırasında sergilediği tutum ve Katar'ın Müslüman Kardeşlerle olumlu ilişkisi de Suudi Arabistan ve müttefiklerinin tepkisinde etkili olmuştur. Ancak Suudi Arabistan'ın tepkisi Katar'ın politikasında önemli bir değişikliğe yol açmamış, Katar bu süreçte Suudi Arabistan'ın bölgesel rakipleri olan İran ve Türkiye ile yakınlaşmıştır. Bu kriz sonucunda Suudi Arabistan bölgesel hegemonyasını tatbik etme yolunda ağır bir darbe almıştır. Bkz. Abdullah vd., 2017

⁸²¹ Asadi, 2019: 101.

⁸²² Sadia, Khalil ve Ikram, 2021: 20-13.

⁸²³ Peter Baker, 2023.

İran'ın Arap Baharı sonrası uyguladığı politikalar, öteden beri pragmatik ilişkilere sahip olduğu ve Batı'dan gelen ağır ambargolarla mücadelesinde işlevsel bir yeri olan Türkiye ile ilişkilerine de zarar vermiştir. Aslında Arap Baharı öncesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin, Türkiye'nin “eksen kayması” ile suçlanacak kadar iyi olduğu söylenebilir. Örneğin bu süreçte Türkiye İran'ın nükleer sorununun çözümü konusunda Brezilya ile birlikte arabulucu rolünü üstlenmiş ve bu amaçla 17 Mayıs 2010 tarihinde üç ülke arasında Takas Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Suriye iç savaşı sonrasında iki ülke karşıt taraflarda yer alırken birbirlerine yönelik kuşku ve güvensizlikleri artmıştır. Karşılıklı söylemler sertleşirken kriz iki ülke için Aktaş'ın “Karşılıklı Tükenme” olarak nitelendirdiği sürdürülmesi rasyonel olmayan bir hal almıştır.⁸²⁴ İki ülke karşılıklı rekabetin zararlarını Astana süreci, Katar Krizi'ndeki ortak tutum ve diplomatik temaslarla azaltma yoluna gitmişler ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiler belirli bir düzeyi korumuşsa da bölgesel politika farklılıkları sebebiyle sürtüşmeler ve anlaşmazlıklar gün yüzüne çıkmaya devam etmiştir.⁸²⁵

İran'ın direniş paradigması çerçevesindeki eylem ve söylemlerinin bir başka neticesi ise İsrail ile ilişkilerinin fiili çatışmaya varacak derecede bozulması olmuştur. İsrail'in gözünde İran “Hazar Denizi'nden Akdeniz'e, Tahran'dan Tartus'a kadar büyük bir İslam imparatorluğu kurma peşindedir”.⁸²⁶ İsrail bilhassa Kudüs Gücü komutasındaki büyük bir gücün Suriye'de konuşlandırılmasını kendi güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak görmüştür. Ayrıca gerek İran'ın füze faaliyetleri gerekse Hizbullah'ın ve diğer İran yanlısı milislerin artan askeri kapasitesi İsrail için önemli ve acil bir tehdit haline gelmiştir.⁸²⁷ İran, Direniş Ekseni çerçevesinde Suriye'deki hedeflerine ulaşmaya çalışırken İsrail'in pek çok “kırmızı çizgisini” aşmıştır. Nihayetinde 2018 yılından itibaren İsrail, Irak ve Suriye'deki İran hedeflerini direkt olarak vurmaya başlamış ve birçok İranlı asker ve İran destekli milis bu saldırılar sonucunda hayatını kaybetmiştir.⁸²⁸ Ayrıca İsrail İran'a yönelik suikast, sabotaj ve siber saldırı gibi eylemlerini yoğunlaştırmıştır. Netanyahu, İsrail'in Suriye içerisindeki İran güçlerine karşı düzenlediği operasyonlara gönderme yaparak “İsrail, İran güçleri ile doğrudan çatışmaya girmiş tek ülkedir. İran, İsrail'in varlığına yönelik en büyük tehdittir” ifadesini sarf etmiştir. Üstelik İsrail ile gerilimin artması, İran'ın ABD ile yaptığı nükleer anlaşmanın akamete uğramasında da etkili olmuştur. Netanyahu, “Trump'ı nükleer anlaşmadan çıkması konusunda ben ikna

⁸²⁴ Aktaş, 2018: 167.

⁸²⁵ Aktaş, 2018: 167.

⁸²⁶ <https://farsi.alarabiya.net/middle-east/2017/11/03> (erişim tarihi:02.02.2023)

⁸²⁷ Uskowi, 2018: 3.

⁸²⁸ Steinberg, 2021: 22

ettim” diyerek bu duruma işaret etmiştir. Yine Netanyahu Devrim Muhafızları’nın 2019 yılında terör örgütleri listesine dâhil olmasında önemli bir payı olduğunu belirtmiştir.⁸²⁹

4.4.5. Maksimum Baskı ve Maksimum Direniş

İran’ın karşı karşıya olduğu sorunları derinleştiren bir diğer önemli gelişme ise ABD’nin maksimum baskı politikası olmuştur. Trump, seçim kampanyasından itibaren demeçlerinde İran’ı dünyanın önde gelen terör sponsoru olmakla suçlamış ve İran’ın Suriye, Yemen, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde ABD çıkarlarını baltalamakta ve İsrail’e yönelik saldırıları da desteklemeye devam etmekte olduğunu belirtmiştir. Bu minvalde Trump, iktidara geldikten sonra Obama’ya kıyasla İran’a yönelik daha müdahaleci ve saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. Trump döneminde ABD’nin Direniş Ekseni’ni zayıflatmaya yönelik askerî, siyasi ve ekonomik faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır.⁸³⁰ Bu süreçte İran ile ABD arasındaki güvensizlik kültürü ve rutinleşmiş düşmanlık ilişkileri belirginleşmiştir. ABD ve müttefikleri tarafından İran, Orta Doğu’yu istikrarsızlaştıran, terör gruplarını destekleyen, İsrail’in varlığına karşı çıkan, kitle imha silahları peşinde koşan ve insan haklarını ihlal eden haydut bir devlet olarak tasvir edilmiştir. Nükleer anlaşmayı “bir felaket ve şimdiye kadar müzakere edilen en kötü anlaşma” olarak nitelendiren ve bu anlaşmanın “nükleer bir soykırıma yol açabileceğini” belirten Trump, 2018 yılında ABD’nin anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır.⁸³¹ Trump’ın nükleer anlaşmaya yönelik temel eleştirisi anlaşmanın İran’ın bölgesel yayılmacılığını, İsrail karşıtı faaliyetlerini ve füze denemelerini sınırlamıyor oluşuydu. Trump ve Pompeo gibi ABD’li karar vericilerin düşüncesine göre nükleer anlaşma sonrasında İran’ın bölgedeki etkisi artmış, bu anlaşmanın getirileri kan parası olarak Devrim Muhafızları’nın sınır ötesi kuvvetlerine verilmiştir. ABD tarafından “habis faaliyetler” olarak adlandırılan Direniş Ekseni, ABD’nin nükleer anlaşmadan çekilmesinde ve 2018’den itibaren maksimum baskı politikası izlemesinde büyük rol oynamıştır.⁸³² Trump, İran’a yönelik yaptırımları ve baskıyı artırarak İran’ın yalnızca nükleer faaliyetlerini değil bölgesel eylemlerini ve balistik füze faaliyetlerini de dizginlemeyi amaçlamıştır. ABD’nin maksimum baskı politikasının, İran’a yönelik askeri tehditleri arttırmak, çok sayıda siber saldırı düzenlemek, İran’ın bölgedeki müttefik kuvvetlerine saldırılar gerçekleştirmek, İran’a ağır yaptırımlar uygulamak gibi birçok yönü bulunmaktadır.⁸³³ İran liderliği ise Trump’ın nihai amacının, “İran’a baskı yaparak rejim

⁸²⁹ <https://www.cfr.org/timeline/us-relations-iran-1953-2022> (erişim tarihi: 12.09.2022)

⁸³⁰ Rezaei, 2019a: 155.

⁸³¹ Rezaei, 2019a: 26.

⁸³² <https://old.iranintl.com/en/world/iran-spent-billions-syria-and-iraq-others-reaped-economic-benefits> (erişim tarihi: 22.03.2023)

⁸³³ <https://akharinkhabar.ir/analysis> (erişim tarihi: 25.03.2023)

değişikliği sağlayacak ortamı oluşturmak” olduğuna inanmıştır. Bu minvalde Trump’ın maksimum baskı politikasına maksimum direniş paradigmasıyla karşılık vermiştir.⁸³⁴

2019 Mayıs’ına gelindiğinde maksimum baskı politikasının yansımaları açık bir şekilde görülmeye başlanmıştır. İran’ın makroekonomik değerleri bozulurken ticari gelirleri ve yatırımlarında büyük bir düşüş yaşanmış, İran riyali ise büyük değer kaybetmiştir.⁸³⁵ Ancak Trump’ın nükleer anlaşmadan çekilme kararı alması İran’ın ekonomisine büyük bir darbe vurmuşsa da ne zaman direniş paradigmasını değiştirme konusunda pek de başarılı olmamıştır. Aksine İran liderliği maksimum baskı politikasına maksimum direnişle karşılık vermiştir. Trump’ın maksimum baskı politikası İran’da Batı ile ilişkileri normalleştirme ve liberalleşme yönündeki eğilimlerin güç kaybetmesine yol açarken ibreyi Rusya ve Çin ile yan yana gelmeyi savunan radikallerden yana çevirmiştir. İran’ın şahin politikalar izlemesine yönelik kamuoyu desteği artarken ne zaman direniş paradigması yönündeki eylemleri meşruiyet kazanmıştır.⁸³⁶ Bu anlamda Trump’ın birçoklarına göre uluslararası teamülleri çiğneyerek anlaşmadan çekilmesi İran’ın bölgesel faaliyetlerinde ve Batı karşılığında haklı olduğu algısına yol açmıştır. İran kamuoyunda Suriye ve Irak gibi bölgelerdeki İran varlığının ve faaliyetlerinin ABD’ye karşı koz olarak elde tutulmasının yararlı olacağı görüşü güç kazanmıştır.⁸³⁷

Bu bağlamda İran’daki radikaller Donald Trump’ın KOEP’ten çekilmesini ve maksimum baskı politikasını içerideki dengeler açısından kendi yararlarına olacak şekilde kullanmıştır. ABD’nin önce nükleer anlaşmadan çekilmesi ve akabinde maksimum baskı politikası uygulaması, İran toplumsal hafızasında Batıya güvenilmeyeceğine dair travmatik anıları canlandırmıştır. Radikallere göre İran’ın meşru rejimini ve bölgesel nüfuzunu yok saymakta olan ABD, aslında İran’ın içerisini karıştırarak rejim değişikliği hedeflemektedir. Maksimum baskı politikasına karşılık olarak Devrim Rehberi Ali Hameney, uranyum zenginleştirmeye yönelik faaliyetlerin hızlanması için gereken hazırlıkların yapılması talimatını vermiştir. Ayrıca ABD’ye karşı sert söylemleriyle tanınan Hüseyin Selami’yi de DMO’nun yeni komutanı olarak atamıştır.⁸³⁸

Trump’ın anlaşmadan çekilmesi, İran’ın iç dengeleri açısından uluslararası toplumla bütünleşme isteğinde olan reformcular için ise büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Maksimum baskı politikası reformcuların elini zayıflatmakla kalmamış, onların da sert demeçlerde

⁸³⁴ Nuruzzaman, 2020.

⁸³⁵ Aslan vd., 2020: 17.

⁸³⁶ <https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/what-does-iran-really-want> (erişim tarihi: 28.03.2023)

⁸³⁷ Gallagher vd., 2021: 5.

⁸³⁸ <https://www.mepanews.com/hamaney-devrim-muhafizlari-ordusunun-komutanini-gorevden-aldi-26023h.htm> (erişim tarihi: 28.11.2022)

bulunmasına yol açmıştır.⁸³⁹ Örneğin Ruhani eski beyanlarına tezat bir şekilde, “Onlar psikolojik savaşla işe başladılar. Ekonomik savaş ise orta vadeli hedefleridir. Amerika’nın üçüncü hedefi rejimin işlevselliği ile savaştır ve nihai hedefleri rejimi gayri meşrulaştırıp rejim değişikliği yapmaktır” demiş, ayrıca, “zırh delici füze ve savunma teçhizatı için kimseden izin almayacaklarını ve bu silahları üretmeye devam edeceklerini” dile getirmiştir. Ruhani bir başka açıklamasında ise “Orta Doğu’daki terörün temel nedeninin ABD ve Siyonizm olduğunu” belirtmiş ve “ABD bölgeyi terk etmedikçe Orta Doğu’da barış olmayacağını” dile getirmiştir. Ruhani ve diğer reformistler söylemlerinde daha önce eleştirdikleri direniş paradigmasına destek vermeye başlamıştır. Bu minvalde Ruhani ve diğer reformistler Batı’nın İran’ın kimliksel istikrarına ve meşruiyetine yönelik psikolojik bir savaş içerisinde olduğuna işaret etmiş, füze denemelerini bağımsızlık temelinde değerlendirmiş ve büyük şeytan-küçük şeytan mitine daha çok atıfta bulunmaya başlamıştır. ABD’nin İsrail’in başkenti olarak Kudüs’ü tanınmasının ardından ise Ruhani, ABD’yi uluslararası hukuka karşı sadakatsizlik yapmakla suçlamış ve “Filistin meselesinin İslam ümmetinin siyasi gündeminin birincil önceliği olarak hak ettiği yere döndüğünü” belirtmiştir.⁸⁴⁰ Böylece Trump dönemindeki maksimum baskı politikası reformcular da dâhil olmak üzere İran’daki karar vericilerin ABD hakkında kuşku ve güvensizlik gibi duygularını canlandırmış ve Direniş Anlatısı’na yönelik destek belirginleşmiştir. Reformistlerin bile söylemlerinin sertleştiği bir ortamda Hamaney’in ABD karşıtı söylemleri de artmıştır. Hamaney “süper güçlerin İran’ın çıkarlarını yok saydığını ve onlara güvenilmeyeceğini, ABD’nin İran içerisindeki sorunları alevlendirerek ve ekonomik yaptırımları kullanarak İslam Cumhuriyeti’ni devirmeye çalıştığını” belirtmiştir. Hamaney ayrıca ABD’yi, “kendisini adaletin üstünde gören, diğer devletlerin egemenliğine saygı göstermeyen ve orantısız güç uygulayan kibrin sembolü tiran bir güç” ve “bölgedeki çatışmaların ve istikrarsızlığın kaynağı” olarak betimlemiştir. Hamaney’e göre “İran için tek seçenek her alanda direniş olup İran’ın bağımsızlığı, egemenliği ve bölgesel rolü tanınana kadar bu mücadele devam etmelidir.”⁸⁴¹

Sonuç olarak ABD’nin maksimum baskı politikası sonucunda iki ülke arasındaki gerilim yeniden tırmanmıştır. ABD’nin İran’a karşı uyguladığı havuç ve sopa politikası, İran liderliği tarafından aşağılayıcı ve onur kırıcı olarak görülmüştür.⁸⁴² Trump’ın anlaşmayı yok sayması, İranlıların geçmişte imzaladığı aşağılayıcı anlaşmaları hatırlatmıştır. Bu aşağılayıcı deneyim iki ülke arasındaki güvensizlik seviyesini derinleştirmekle kalmamış, İran karar

⁸³⁹ Safaei, 2021.

⁸⁴⁰ Holliday 2020: 12.

⁸⁴¹ Gallagher vd., 2021:6-7.

⁸⁴² Vazirian, Golmohammadi ve Alizadeh, 2021: 110.

vericileri arasında dünya güçlerine güvenilmeyeceği ve anlaşmaya sadık kalacak kadar onurlu olmadıkları algısı yeniden güçlenmiştir. Yaptırımlar İran halkına zarar verirken Amerikan karıştırlığını güçlendirmiş ve “kendi kendine yeterlilik” teması ön plana çıkmıştır.⁸⁴³ Öte yandan Trump’ın politikaları İran ve bölgesel rakipleri arasındaki mücadelede güç dengesini İran’ın aleyhine olacak şekilde değiştirmiştir.⁸⁴⁴ Üstelik direniş paradigmasının güçlenmesi, İran’ın siyasi ve ekonomik sorunlarını ortadan kaldırmak bir yana bu sorunları daha da hararetlendirmiştir. Bu anlamda direniş paradigmasının vurgulanması, toplumdaki kutuplaşmayı artırmış ve nezam yanlıları ile karıştırları arasındaki farklılıklar sosyal kriz boyutuna ulaşmıştır. Bu süreçte mevcut yönetimden memnun olmayanlar demokratik bir yolla değişimden umudu kesince İran yeni bir sosyal huzursuzluk dalgasıyla kaşı karşıya kalmıştır.

4.4.6. Ekonomik ve Sosyal Krizlerin Neticesi: Toplumsal Huzursuzluklar

Direniş Ekseni’nin bir diğer önemli yan etkisi ise toplumsal huzursuzlukların artması olmuştur.⁸⁴⁵ ABD’nin maksimum baskı politikası sonrasında artan yaptırımların etkisiyle İran ekonomisi yeni bir kriz sarmalı içerisine girmiştir. Hâlihazırda yozlaşma, yolsuzluk, ekonomik verimsizlik, işsizlik, adaletsiz gelir dağılımı, otoriterleşme gibi sorunlarla boğuşan İran halkı, ekonomik sorunların ağırlaşması sonucu daha da karamsar bir hâle sürüklenmiştir.⁸⁴⁶ İslam Cumhuriyeti’nin refah, siyasi katılım, demokratikleşme ve ekonomik performans alanında gösterdiği başarısızlık, halkın devlete karşı küskünlüğüne neden olmuş ve toplum ile yönetim arasındaki gerilim uçuruma dönüşmeye başlamıştır. Birçoklarının yeni bir umutla seçtiği Ruhani ise değişim bekleyen İranlılar için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Ruhani döneminde halkın yıllardır beklediği köklü değişiklikler gerçekleşmek bir yana ekonomik ve siyasi durum daha da içinden çıkılmaz hâle gelmiştir. Ruhani, devletin ve silahlı kuvvetlerin ekonomiden elini çekmesi, İran’da Devrim Rehberi’ne bağlı bulunan kurumların vergiye tabi olması, Devrim Muhafızları’nın maliyetli politikalarının azaltılması ve Batı ile ilişkilerin düzeltilmesi yönünde söylem ve eylemlerde bulunsada bu sorunların çözümüne dair dikkate değer bir netice elde edememiştir.⁸⁴⁷ Ruhani ve diğer reformistlerin direniş paradigmasında hapsolması halkın siyasi normalleşme ve reform ümitlerini söndürmüştür. Toplumun önemli bir kısmı seçimle gelen siyasi makamların nezamin ağırlığı karşısında etkisiz olacağını düşünmeye başlamıştır. İran toplumu karşı karşıya olduğu sorunları demokratik yollardan kanallı edemeyince protesto gösterileri patlak vermeye başlamıştır.

⁸⁴³ PAAIA, 2020: 2.

⁸⁴⁴ Rezaei, 2019a: 155

⁸⁴⁵ Adisönmez, Onursal ve Öztığ, 2022.

⁸⁴⁶ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 10-13.

⁸⁴⁷ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 8.

İslam Cumhuriyeti 2017 yılının son ayında Yeşil Hareket'ten sonra meydana gelen en büyük protesto gösterilerinden biriyle karşı karşıya kalmıştır. Kutsal şehir olarak görülen Meşhed'de ekonomiye dair memnuniyetsizlikten doğan gösteriler hızlı bir şekilde ülkeye yayılmış ve Ruhani karşıtı olmanın ötesine geçerek rejim karşıtı bir hâl almıştır.⁸⁴⁸ İrili ufaklı yüz elli şehre yayılan ve yaklaşık iki hafta süren gösterilerde rejime yönelik büyük tepki, İslam Cumhuriyeti liderlerini ve çoğu gözlemciyi şaşırtmıştır. Örgütlü olmayan protestocular belirli bir liderden ve net bir ideolojiden yoksun olsalar da ekonomik sorunlara ve maliyetli dış politika uygulamalarına karşı belirgin bir karşıtlık göze çarpmıştır. Bu minvalde rehberlik ofisinin şubeleri, rejimin ideolojik kurumları ve dini okullar tahrip edilmiş, Besij milislerine saldırılar gerçekleşmiştir.⁸⁴⁹ Nezam tıpkı 2009 olaylarındaki gibi bu olayları Batı tezgâhı bir fitne ve yabancı komponun parçası olarak lanse etmiştir. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Ali Şemhani olaylarla ilgili, "ABD, İngiltere ve Suudi Arabistan, İran halkına karşı sosyal medyada bir vekâlet savaşı başlatmıştır. Arabistan'a tahmin edemeyeceği yerden misillemede bulunacağız" açıklamasını yapmıştır. Buna rağmen İslam Cumhuriyeti'nin yöneticileri sorunların temel kaynağının iç koşullar olduğunun farkındaydı. Örneğin Hamaney "Bu yönde istihbarat bilgileri olmasına rağmen düşmanın parmağının olmasının bir analiz olmadığını, ülkedeki sorun ve zaafların göz ardı edilmemesi gerektiğini" söylemiştir. Ruhani hükümetinin İçişleri Bakanı Abdul-Rıza Rahmani Fazli ise verdiği röportajda, "2017 sonlarında ülke genelindeki protestoların dış kaynaklı olmaktan ziyade siyasi memnuniyetsizlik, ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunlardan kaynaklandığını" belirtmiştir.⁸⁵⁰

İran liderliği için diğer bir meydan okuma ise 2019 yılında hükûmetin yakıt fiyatlarına yaptığı zam sonrası gerçekleşmiştir. Başlangıçta petrol fiyatlarının düşürülmesini hedefleyen gösteriler zamanla teokratik cumhuriyete karşı sloganların atıldığı rejim karşıtı bir isyana dönüşmüştür. 2017 protestolarına benzer şekilde protestoların yoğunlaştığı ana merkezler küçük şehirler olmuştur. Katılımcıların büyük bölümü nezamın temel ilkelerinden ve direniş paradigmasından memnun olmayan 1979 Devrimi sonrasında doğmuş yoksul bölgelerdeki alt-orta sınıf vatandaşlardı. Rejim hızlı bir şekilde yayılan protestoları iki hafta sonunda ancak internet erişimini kapatarak bastırabilmiştir. İddialara göre gösterilere yüz binlerce kişi katılmış, binlerce İranlı tutuklanmış, yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁵¹

2017, 2018 ve 2019 yıllarında yaşanan protestolar ekonomik ve sosyal nedenlerden kaynaklı olarak başlamış ve hızlı bir şekilde rejime yönelik varoluşsal meydan okumalara

⁸⁴⁸ Jahanbegloo, 2018: 3.

⁸⁴⁹ Afshi Shahi ve Abdoh-Tabrizi Ehsan, 2020: 4.

⁸⁵⁰ Golkar, 2020.

⁸⁵¹ <https://www.hrw.org/news/2020/11/17/iran-no-justice-bloody-2019-crackdown>, (erişim tarihi: 09.04.2023)

dönüşmüştür. Bu protestolar İranlıların önemli bir kısmının reform yoluyla anlamlı bir siyasi geçişe yönelik umutlarını kaybetmiş olduğunu ve rejimden büyük bir memnuniyetsizlik duyduğunu göstermiştir.⁸⁵² Nitekim pek çok gösterici rejim için sembolik ve ideolojik önemi olan kurumları hedef almıştır.⁸⁵³ 2017 ve 2019'daki gösterilerdeki bir başka önemli nokta ise radikalleşmenin artmasıdır. Ayrıca bu iki protesto dalgasında çevre bölgeler ve küçük şehirler önemli rol oynamıştır. Ağırlığını orta sınıfın ve büyük şehirlerin çektiği 2009 olaylarının aksine bu gösterilerde aralarında işçilerin de yer aldığı şehirli yoksul kesim ve kırsal kesim başat aktör konumunda olmuştur. Muhammed Hatemi'nin "orta sınıf işçi sınıfı ile birleşirse halkın karşısında hiçbir askeri ve güvenlik gücü karşı koyamaz" sözü dikkate alındığında İslam Cumhuriyeti için rejim güvenliği meselesinin gerçek bir tehdit olduğu daha iyi anlaşılacaktır.⁸⁵⁴

Mesud Nili, Muhammed Tabibiyan, Musa Ganinejad, Muhammed Mehdi Behkiş ve Hasan Dergahi gibi önde gelen uzmanların yaptığı araştırmalarda, İran toplumu ile önceki nesil arasındaki derin fark ile sosyal ve ekonomik sorunların rejime yönelik toplumsal hareketleri tetiklediği gösterilmiştir. Uzmanlara göre artan eğitim seviyesi, kentleşmenin yoğunlaşması ve bilgiye daha fazla erişim imkânı insanların refah, etkili siyasi katılım, finansal şeffaflık ve iyi yönetim taleplerini artırmıştır. Ancak son yıllarda refah, siyasi katılım ve finansal-ekonomik şeffaflık ve verimlilik olmak üzere üç önemli alanda devletin eylemleri ile halkın talebi uyuşmamıştır. Ruhani yönetiminin yayınladığı bir anket, halkın yüzde yetmişinin siyasi ve ekonomik durumun aynı kalacağı ya da daha kötü olacağı yönünde beklentiye sahip olduğunu, yüzde seksenden fazlasının ise siyasi durumun aynı ya da daha kötü olacağını düşündüğünü ortaya koymuştur. Dahası çeşitli veri ve görüşler dikkate alındığında⁸⁵⁵ İran halkının yaklaşık yüzde yetmişinin sistemden memnun olmadığı görülmektedir.⁸⁵⁶ Böyle bir tablonun doğal bir sonucu ise rejim karşıtı toplumsal hareketlerin yaygınlaşması olmuştur.⁸⁵⁷

2017, 2018 ve 2019 gösterileri sadece ekonomik sorunlar ile ilişkili olmayıp toplumun devrimci İslami kimliğe yönelik uyumsuzluğuyla, yani ontolojik güvensizlik durumuyla da yakından ilişkilidir. Nitekim toplumsal hoşnutsuzluklar sırasında dile getirilen "İran bizim anavatanımız, Kiros bizim babamız, Neslimiz aryandır, din ve politika ayrılmalıdır, Velayet

⁸⁵² Yine de reformcuların ve muhaliflerin bir kısmı protestolara katılma konusunda çekimser kalmıştır. Örneğin Hamid Reza Celayipur ve Abbas Abdi gibi reformcular hesapsızca yapılan bu tür protestoların İran'ı Afganistan ya da Suriye'ye dönüştürebileceğini belirtmiştir. Bu tutum, protestoların daha da büyümesini engellemiştir. Bkz. Kadivar, 2018

⁸⁵³ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 6.

⁸⁵⁴ Aslan vd., 2020: 23.

⁸⁵⁵ Fars haber ajansının Devrim Muhafızları Başkomutanı için yayınladığı gizli bültende, "Halkın yüzde 70'i rejime ve devrime destek yürüyüşüne katılmak istemiyor" görüşü yer bulmuştur. http://mashal.org/blog/%D8%A8%D9%88%D9%84%D8%AA%D9%86-%D9%85%D8%AD%D8%B1%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%87- / (erişim tarihi: 07.04.2023)

⁸⁵⁶ Gök, 2022.

⁸⁵⁷ Rashid, 2022.

Batıldır, Hamaney Katildir, Diktatöre Ölüm, Biz devrim yaptık, ne büyük hata yaptık” gibi slogan ve retorikler İslam Cumhuriyeti’nin kimliği ve temel ilkeleriyle toplumsal eğilimlerin uyumlu olmadığını göstermektedir. Ayrıca İslam Cumhuriyeti’nin ABD, İsrail ve Batı karşıtlığı ve bu minvaldeki direniş paradigması da toplumda büyük tepki çekmektedir. Bu anlamda “Ne Lübnan’a ne Gazze’ye canım feda İran’a, Suriye’yi bırakın derdimize çare bulun, Hamaney Rusya ve Çin’in hizmetkârı” gibi slogan ve retorikler mevcut siyasi sistemin yanı sıra Direniş paradigmasının da hedefte olduğunu göstermektedir.⁸⁵⁸ Üstelik sosyal medyadaki kullanıcıların ifadeleri⁸⁵⁹, anket ve mülakat gibi göstergeler⁸⁶⁰, antik İran medeniyetine ve Batılı değerlere yönelik artan ilgi İslamcılığın ve direniş paradigmasının karşısında İran milliyetçiliği ve liberal demokrasi gibi değerlerin yükselişte olduğunu göstermektedir.⁸⁶¹ Bu anlamda toplum nezdinde 1990’lardan beri nezamın inşa etmeye çalıştığı İslami kimlik zayıflarken İranlılık kimliği ve liberal değerler güç kazanmıştır. İslam Cumhuriyeti için asıl sorun, İran milliyetçiliğinin ve liberal değerlerin yükselişinin aslında Şii İslami ideolojiye yönelik tepkiyi ifade etmesidir.⁸⁶² Humeyni’nin halefi olarak rehberlik konumuna gelen Hamaney ise rejimin meşruiyetini sürdürmenin yolunun devrimci İslami kimliğin ve Humeyni ilkelerinin idame ettirilmesinden ve Direniş Anlatısı’nın sürdürülmesinden geçtiğini düşünmüştür. Velayet-i Mutlak-i Fakih sistemi de bu paradigmanın temel anayasal zemini olarak ön plana çıkmıştır. Ancak Şii İslam ideolojisine dayanan bu kimliksel aidiyet ve siyasal sistem, toplumun birçoğu tarafından kabul görmemiştir. Üstelik İslam Cumhuriyeti’nin yatay kimlikleri arasında yer alan İranî, Batı ve İslami kimlik aidiyetlerini kapsayacak tutarlı bir anlatı oluşturamaması, milliyetçilik ve İslamcılık arasındaki boşluğun büyümesi, devlet ve toplum arasında ayrışmayı derinleştirmiştir. Bu durumun neticesi olarak İran’ın ontolojik uyumsuzluğu belirginleşmiş ve ontolojik güvensizliği ön plana çıkmıştır. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti için birçok defa İran’ın ontolojik güvenliğine ilişkin tehditler dış askeri tehditler kadar tehlikeli hâle gelmiştir. Bu minvalde yumuşak savaş kavramı İran ulusal güvenliğinde Direniş Anlatısı ile merkezi bir konuma yerleşirken İslam Cumhuriyeti’nin karar vericileri “yeni bir haçlı seferi peşinde koşan batının İran’da kadife bir devrim planladığına” inanmıştır.⁸⁶³

Toplumsal huzursuzlukların artması ve halkın rejime olan tepkisi, İslam Cumhuriyeti’nin ontolojik güvenliğe ilişkin mücadeleyi, yani yumuşak savaşı kaybetmekte olduğunu göstermektedir. Hamaney dahi toplumun Fitne Anlatısı’na pek itibar etmediğine

⁸⁵⁸ Uygur, 2017.

⁸⁵⁹ <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63456599> (erişim tarihi:05.04.2023)

⁸⁶⁰ Gamaan, 2021.

⁸⁶¹ Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 117.

⁸⁶² Abdolmohammadi ve Cama, 2020: 118.

⁸⁶³ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 14.

işaret etmiştir.⁸⁶⁴ Başta Ruhani olmak üzere pek çok İranlı siyasetçi aslında sorunların kaynağının farkındaydı. Ancak nükleer anlaşmaya bel bağlayan reformcular bu anlaşmanın geçersiz olmasıyla boşa düşmüş ve nezamın paradigmasında kaybolmuştur. Reformcuların alternatif bir planı ise yoktur.

İslam Cumhuriyeti'ndeki asıl karar vericiler ise içerideki toplumsal huzursuzlukları dizginlemek için Direniş Anlatısı'na yaslanmıştır. Direniş Anlatısı yoluyla bölgesel düzeydeki mücadeleyi öne çıkartarak ülke içindeki siyasi, etnik ve dini sorun ve anlaşmazlıkları ötelemeye çalışmışlardır. Tehdit eden ötekine karşı Direniş ve Fitne Anlatıları yoluyla toplumun farklı unsurları arasında ontolojik güvenliğin sağlanması için birlik ve dayanışma vurgusu yapılmıştır. Nezam yanlıları kendilerinin Siyonistlere ve sömürgecilere karşı mücadele ettiğini, isyancıların ise onların tuzağına düşerek şer çemberine katıldığını belirtmiştir.⁸⁶⁵ Protestolara katılanlar nezam tarafından haklarını arayan gruplar olarak değil "hain, ABD'nin uşakları, "Devrim karşıtları, anarşistler, düşmanlar" gibi ithamlarla lanse edilmiştir.⁸⁶⁶ Nezamın komploya yönelik söylemleri ise zaman zaman paranoyaklık derecesine varmıştır. Öyle ki DMO generalleri Saddam ailesinin protestoları düzenleyenlerden biri olduğunu iddia edebilmekte, hatta iklim değişikliği krizini bile yabancıların komplosu ve İran bulutlarını çalma girişimi olarak yorumlayabilmektedir.⁸⁶⁷

4.5. Kasım Süleymani Suikastı ve İran'ın Ontolojik Güvenliğinde Direniş Anlatısının Canlanması

İran'ın içeride ve dışarıda zor durumda olduğu bir süreçte kimilerince İran'ın 11 Eylül'ü olarak adlandırılan bir olay yaşanmıştır.⁸⁶⁸ 4 Ocak 2020'de ABD insansız hava araçları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'yi ve Haşdi Şabi liderlerinden Mehdi El Mühendisi'yi bombalı bir saldırıda öldürmüştür. Trump'un maksimum baskı politikasının askerî bir yansıması olarak görülebilecek bu saldırıda İran en önemli komutanlarından birini kaybetmiştir. Kasım Süleymani, Suriye, Lübnan ve Irak'taki saha mücadelesi ve DAESH'e karşı gösterdiği başarılı mücadele sebebiyle içeride ve dışarıda popülaritesi oldukça yüksek bir isimdi. Diğer DMO generallerinden popüler bir profile sahip olan Kasım Süleymani, suikast öncesinde bile ulusal bir kahraman olarak görülmekteydi. Birçoklarına göre Süleymani, DAESH'in yenilgisinde ve Batı Asya'da güç dengesinin İran lehine değişmesinde önemli rol oynamakla kalmamış, İran'ın on yıllardır maruz kaldığı aşağılanma hissine karşı özgüven ve inanç ruhu aşılamıştı.

⁸⁶⁴ <https://www.iranintl.com/202211304302> (erişim tarihi:15.04.2023)

⁸⁶⁵ <https://vatanemrooz.ir/?nid=3606&pid=4&type=0> 28.10.2022 (erişim tarihi:15.04.2023)

⁸⁶⁶ Uygur, 2017.

⁸⁶⁷ Gallagher vd., 2021: 7.

⁸⁶⁸ Uygur, 2020.

Kimilerine göre de Süleymani'nin yaptıkları, İslam hareketini canlandırmış ve İslami kimliğin şerefini ve izzetini korumuştur.⁸⁶⁹ Bu anlamda Kasım Süleymani İran'ın sadece saha politikaları ve jeopolitik meseleleriyle ilişkili olmayıp İran'ın Direniş paradigmasının doğrulanmasında ve rejimin meşruiyeti ile ilişkilendirilmesinde istisnai bir yere sahiptir. Öyle ki Kasım Süleymani'nin temsil ettiği direniş söylemi ile ABD'nin liberal demokrasi söylemi, bölgedeki başat ideolojik ve ontolojik çatışmalardan biri olmuştur. Direniş paradigmasının ulusal markası haline gelen General Süleymani'nin suikastla öldürülmesi ise son kırk yılda İran ulusal güvenliğine yönelik en önde gelen meydan okumalardan biri olmuştur.

İran toplumu Kasım Süleymani'nin önemini doğrular şekilde cenazesine büyük bir teveccüh göstermiş, iddialara göre yüz binler hatta milyonlara varan kişi cenaze törenlerine katılmıştır.⁸⁷⁰ Kasım Süleymani'nin naaşı tören ve seremoniler eşliğinde ülkenin dört bir yanında sergilenmiştir. “İntikam, Suçlu Amerika'ya Ölüm, Şehit Süleymani'nin yolu devam ediyor” gibi sloganların duyulduğu cenaze törenleri sırasında onlarca kişi yaşanan izdiham sonucu hayatını kaybetmiştir. Gerek sosyal medyada gerek günlük hayatta Süleymani'yi destekleyen pek çok kampanya başlatılmıştır. Özellikle nezam yanlıları ulusal birlik duygusunu güçlendirmek ve İslam Cumhuriyeti'nin imajını tazelemek için Kasım Süleymani'nin mitleştirilmesine büyük önem vermiş,⁸⁷¹ matem ve ağıt geleneği üzerinden Süleymani'nin öldürülmesi kahramanlık anlatısına dönüştürülmüştür.⁸⁷² Bu tiyatral sahnede Süleymani'nin ölümü Hz. Hüseyin'in şehadetine benzetilmiş, ABD Büyük Şeytan Trump ise Yezid olarak resmedilmiştir. Süleymani'nin cenazesinde izdiham sonucu ölen kişilerin sayısı bile Kerbela'da ölen yetmiş iki kişiyle özdeşleştirilmiştir⁸⁷³

Süleymani suikastı İran karar vericileri açısından Direniş Anlatısı'nı yeniden canlandırma adına önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Bu anlamda Kasım Süleymani suikastının İran'ın ontolojik güvenlik paradigmasını tazelediği ve devrimci ideolojinin bileşenleri olan Direniş Kültürü'ne katkı sağladığı söylenebilir. Süleymani'nin ABD başkanı Trump'ın emriyle öldürülmesi İranlıların önemli bir kısmında, aşağılanma ve hakaret olarak algılanmıştır. İran'ın ulusal onuru zedelenmiş, fedakârlık, bağımsızlık ve intikam gibi duygular canlanmıştır.⁸⁷⁴ Böylece Kasım Süleymani suikastı, nezanın Direniş Anlatısı'nı tazelemesine ve rejimin varoluşsal bileşenlerini yeniden üretebilmesine katkı sağlamıştır. Bu anlamda Ali

⁸⁶⁹ Kerimhani, 2021: 9.

⁸⁷⁰ <https://www.aljazeera.com/news/2020/1/8/dozens-killed-in-stampede-at-qassem-soleimanis-funeral-in-iran> (erişim Tarihi:10.10.2022)

⁸⁷¹ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 27.

⁸⁷² Domazeti, 2020.

⁸⁷³ Kerimhani, 2021: 10.

⁸⁷⁴ Mesri, 2021: 21.

Ekber Velayetî, “Süleymani ve diğer şehitlerin fedakârlıkları ve kanları Direniş ağacını sulayacak ve onun büyümesini sağlayacak.” demiştir. Hamaney ise “İslam İnkılabı’nın ayakta kalmasının ve gücünün temel nedeninin şehitlik, cihat, şehit ailelerinin sabrı ve azmi gibi büyük kavram ve değerler olduğuna” işaret etmiş ve “imamın çizgisine bağlı iyi bir yoldaş, seçkin ve önde gelen bir lider, İslam Devrimi’nin yaşayan yüzü olarak betimlediği Kasım Süleymani’nin sadece bir kişi olarak değil, bir okul, bir yol olarak görülmesi gerektiğini” söylemiştir.⁸⁷⁵

Ayrıca Direniş Ekseni’nin parçası olan aktörler, Kasım Süleymani suikastına tepki göstermiş ve İran’a desteklerini iletmiştir. Örneğin İsmail Haniye, Süleymani için, “komplolara karşı direnişin amiral gemisi, Filistin direnişinin koruyucusu, Kudüs şehidi” gibi ifadeler kullanmıştır. Hizbullah ise Süleymani’yi destekleyen söylemlerin yanı sıra İsrail’i işaret eden devasa bir Süleymani heykelini sınıra konuşlandırmıştır.⁸⁷⁶ Haşdi Şabi’ye bağlı Asaib El Hak lideri Kays el-Hazeli, “Suikastın karşılığı İsrail’in sonu, ABD’nin bölgeden çıkarılması olacak.” demiştir.⁸⁷⁷ Tüm bu açıklamalarla uyumlu olarak Hamaney, “Bundan böyle Direniş Ekseni’nin daha fazla yetki ve motivasyonla hareket edeceğini” belirtmiştir.⁸⁷⁸ Kasım Süleymani suikastının ardından İran, balistik yeteneklerini de gösteren ABD üslerine yönelik orantılı bir füze saldırısı ile karşılık vermiştir. Bu saldırı ile ulusal gurur ve intikam gibi duygular bir parça giderilmeye çalışılsa da asıl intikamın “ABD’ye daha ağır kayıplar verdirilerek alınacağı” vurgulanmıştır.⁸⁷⁹ Ancak yeri kolayca doldurulmayacak bir kişi olan Kasım Süleymani sonrasında Direniş Ekseni’nin ne derece etkin olacağı belirsizliğini korumaktadır.

Süleymani suikastına duyulan öfke ve dayanışma temelindeki bu duygusal dalgalanma çok uzun sürmeden İran’da yeni bir kriz patlak vermiştir. Ukrayna’ya ait içinde pek çok İranlının da olduğu bir yolcu uçağı İran semalarında kalkış yaptığı esnada düşürülmüştür. Devrim Muhafızları ilk açıklamasında bu olaya dahlerinin olmadığını söylemesine rağmen ortaya çıkan görüntüler uçağın muhafızlar tarafından vurulduğunu göstermiş ve üç günlük inkârdan sonra muhafızlar suçu kabullenmek zorunda kalmıştır. Ancak böyle bir kabullenme ve suçun üstlenilmesi, rejim adına büyük bir utanç ve hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu utanç ve aşağılanma ile birlikte bu olayın şoku yeni bir protesto dalgasını tetiklemiştir. Üniversite öğrencileri harekete öncülük etmiş ve birçok şehirde gösteriler düzenlenmiştir. Gösterilerde Rehber Hamaney’in istifası, suçluların yargılanması gibi talepler gündeme gelmiştir. Rejim bu

⁸⁷⁵ Kerimhani, 2021: 11.

⁸⁷⁶ Selcen ve Akgül, 2022: 16.

⁸⁷⁷ <https://turkish.aawsat.com/home/article/2072011/irakta-nuceba-hareketinden-abdye-kar> (erişim tarihi:15.10.2022)

⁸⁷⁸ Mesri, 2021: 17-20.

⁸⁷⁹ Karimi vd., 2020.

sefer orantılı bir tepki göstermiş ve iki kaotik geceye rağmen ölüm olmamıştır.⁸⁸⁰ Ancak bu olay şunu göstermiştir ki İslam Cumhuriyeti'ne yönelik hoşnutsuzlukları Kasım Süleymani'ye duyulan sempati ve dayanışma bile dindirmeye yetmeyebilmektedir.

Süleymani suikastının hemen ardından Trump 28 Ocak 2020 tarihinde “Yüzyılın Anlaşması” adı altında İsrail-Filistin anlaşmazlığına dair bir plan açıklamıştır. İslam Cumhuriyeti bu plan tasarısına sert bir şekilde karşı çıkmış ve Hamaney, “sonuçsuz kalacağı belli olan bu planı açıklamanın ahmakça bir eylem ve karar olduğunu” belirtmiştir. Ayrıca Hamaney bu tasarıya destek veren komşu Arap ülkeleri için de bir kez daha “hain” ifadesini kullanmıştır. Hatta bu anlaşmaya cihat yoluyla karşılık verilmesi gerektiğini söyleyen Hamaney, “İran’ın silahlı Filistin gruplarını desteklemeyi görev bildiğini ve bu konuda elinden geleni yapmayı sürdüreceğini” ifade etmiştir.⁸⁸¹ Hamaney’in ifadelerini teyit edersine Mayıs 2021 tarihinde İsmail Haniye, bir TV kanalında İran’ın cömert finansal destekleri için, “Cesur direniş fon ve silah sağlamaktan çekinmeyen İran İslam Cumhuriyeti’ne teşekkür ediyorum.” demiştir.⁸⁸²

ABD’nin maksimum baskı politikasının İran için bir diğer önemli sonucu ise Doğu’ya Bakış (*Look East*)⁸⁸³ politikasının güç kazanması ve İran’ın Asya ülkeleri ile ilişkilerine yoğunlaşması olmuştur. Doğu’ya Bakış politikası sadece jeopolitik ya da ekonomik bir çerçeveye sahip olmayıp özünde Batılı ülkelerin İran’ın devrimci İslami kimliği ve direniş paradigmasına dayanan dış politika vizyonu ile ontolojik ve aşılmaz bir sorunu olduğu algısına dayanmaktadır. Bu anlamda Doğu’ya Bakış’taki “Doğu” ifadesi salt coğrafi bir bölgeden ziyade ontolojik bir anlama sahiptir.⁸⁸⁴ Trump döneminde yaşanan gelişmeler, İran’daki reformcuların uluslararası topluma katılım sağlama ve Batı ile ilişkileri geliştirme yönündeki eğilimine ket vurmuş ve İslam Cumhuriyeti, Doğu ülkeleri ile ilişkilerine daha çok odaklanmaya başlamıştır. İran’ın Çin ile imzaladığı yirmi beş yıllık anlaşma ve 2022 yılında ŞİÖ örgütüne tam üyelik mutabakatını imzalaması Doğu’ya Bakış politikasının yansımaları olmuştur. Her ne kadar reformcular Doğu’ya Bakış politikasını Batı ile ilişkileri geliştirme ve çok taraflı bir dış politikaya katkı sağlamak yönünde değerlendirme niyetindeyse de muhafazakârlar Doğu’ya Bakış politikasını Batı’nın ikamesi olarak görmektedir. Hatta pek çok radikal, Batı’dan tamamen izole olmanın Doğu’ya Bakış’tan geçtiğine inanmaktadır. Son yıllarda reformcuların uluslararası toplumla çok taraflı ilişkiler kurma paradigmasının güç

⁸⁸⁰ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 28.

⁸⁸¹ Demirbaş, 2021: 190.

⁸⁸² Ertan, 2021: 7-8.

⁸⁸³ Doğu’ya Bakış (*Look East*) İran’ın Batı ile yüzleşmek için Çin ve Rusya gibi Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesini hedefleyen bir politikadır. Cafiero, 2019.

⁸⁸⁴ Alagöz ve Farzam, 2022: 19.

kaybetmekte olduğu ve muhafazakârların Doğu'ya Dönüş paradigmasının etkili olduğu görülmektedir.

İslam Cumhuriyeti'ndeki radikallere göre İran, Çin ve Rusya nezdinde Batı Asya'da yeri doldurulamaz bir ülke olarak değerli bir konuma sahiptir. Yine radikallere göre Çin'in Basra Körfezi'ndeki Arap hükümetleriyle ilişkileri sadece ekonomik ihtiyaçlar üzerine kurulan tek taraflı ve tek boyutlu ilişkilerken İran ile ilişkileri çok boyutlu ve stratejiktir.⁸⁸⁵ Ancak radikallerin bu iddiaları oldukça tartışmalıdır. İran, Çin ya da Rusya ile ilişkileri mutlak bir müttefiklik olarak görürken bu ülkelerin İran'ı daha pragmatik bir yaklaşımla değerlendirdiği görülmektedir. Nitekim Çin, Arap ülkeleri ile ilişkilerine de önem vermekte ve bölgede dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır. Dünyanın en büyük petrol ve gaz ithalatçısı Çin'in petrol ithalatının %40 kadarını Basra Körfezi'ndeki Arap ülkelerinden gerçekleştirdiği dikkate alındığında İran'la ilişkilerini İran'ın umduğu düzleme taşıması kolay görünmemektedir.⁸⁸⁶ Üstelik tıpkı Avrupalı şirketler gibi Çinli şirketler de ABD yaptırımları sebebiyle İran'a yatırım yapmaktan çekinmektedir. Nitekim yirmi beş yıllık anlaşmadan umulan yatırımların ve ekonomik katkının henüz gerçekleşmediği görülmektedir. Rusya ise İsrail ile dengeli ilişkilerinde görüldüğü gibi İran'la her politikada uyuşmamaktadır. Ayrıca kendi sorunlarıyla meşgul olan Rusya, İran'a sermaye ve teknoloji yatırımı yapacak durumda değildir. Hamidreza Shokouhi'ye göre Çin ve Rusya, ABD yaptırımlarının boğucu etkisini dengelemekten uzaktır. İran, zaten bir dereceye kadar bağımlı olduğu bu ülkelere daha bağımlı hale geldikçe Çin ve Rusya'nın İran üzerindeki manevra gücü artacak ve bu durum İran'ın stratejik değerini azaltacaktır.⁸⁸⁷ Bu anlamda radikallerin Doğu'ya Dönüş politikası uzun vadeli stratejik hesaplara dayanan gerçekçi hedeflerden uzaktır. İranlı karar vericilerin bu kararı kısa vadeli beklentiler ve ideolojik tesir ile verdiğini söylemek mümkündür.⁸⁸⁸ Doğu'nun İran'ın ekonomik ve siyasi sorunlarına tek başına çare bulabileceği belirsizdir. Ayrıca toplumda Doğu'ya Bakış politikasına yönelik desteğin çok az olduğu görülmektedir.⁸⁸⁹ İran toplumu nezdinde liberal değerler, Çin'in otoriter-kalkınmacı modeline göre çok daha revaçtadır.⁸⁹⁰

Dışarıda maksimum baskı ve Süleymani suikasti, içeride de Covid salgınının şiddetlendirdiği sosyal ve ekonomik sorunlarla boğuşan nezam, 2020-2021 yılları arasında bir

⁸⁸⁵ <https://kayhan.ir/fa/news/255610> 20.12.2022 (erişim tarihi:01.05.2023)

⁸⁸⁶ Alagöz, 2022.

⁸⁸⁷ <https://www.aljazeera.com/economy/2022/2/2/irans-economy-reveals-power-and-limits-of-us-sanctions> (erişim tarihi:02.05.2023)

⁸⁸⁸ Alagöz ve Farzam, 2022: 19-20.

⁸⁸⁹ Örneğin yapılan bir anket çalışmasında toplumun %65'inin Rusya'ya olumsuz, %66'sının Çin'e olumsuz baktığı Doğu ile ilişkilere öncelik verilmesine ise toplumun önemli bir kısmının karşı olduğu görülmektedir. Gamaan, 2021.

⁸⁹⁰ Gamaan, 2022.

dizi önemli seçim maratonuna girmiştir. Nezamın Şubat 2020 Genel Seçimlerinde ve Haziran 2021 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde uyguladığı seçim mühendisliklerinin⁸⁹¹ ve kendi kitlesini seferber edebilmesinin de etkisiyle önce yasama ardından yürütme erkleri tamamen muhafazakârların kontrolü altına girmiştir. Reformcular ise seçimlerde büyük kan kaybetmiş, iki yüz doksan milletvekilliğinden yalnızca on yedisini elde edebilmiştir. Hatemi ve Ruhani gibi önde gelen reformcuların halka seçime katılmaları konusunda çağrıda bulunmalarına ve seçim günü neredeyse bütün reformcu sembol isimlerin gidip oy vermelerine rağmen geçmişte reformculara oy vermiş kişilerin birçoğu sandık başına gitmekten kaçınmıştır. Zira reformcuların kendi toplumsal tabanları nezdinde inandırıcılıkları kalmamış, halkın önemli bir kısmı seçimlerle önemli bir değişiklik olacağına dair beklentilerini kaybetmiştir. Hameney'in vatandaşların seçime katılmalarını teşvik etmek için bunun sadece millî bir görev değil dinî bir vazife olduğu yönündeki vurgularına, Ruhani ve Hatemi gibi önde gelen reformcuların çağrılarına rağmen İslam Cumhuriyeti tarihindeki en düşük katılımın görüldüğü bir genel seçim gerçekleşmiştir.⁸⁹² Bu durum, İran'daki toplumsal ayaklanmalar ve huzursuzluklar dikkate alındığında rejimin meşruiyet sorununu iyice gözler önüne sermiştir. Zira başta nezam olmak üzere birçokları tarafından seçimler sadece bir oylama olarak değil aynı zamanda İslam Cumhuriyeti'nin meşruiyetini pekiştiren bir olgu olarak görülmektedir. Yine de muhafazakarların kendi kitlesinin önemli bir kısmını seçimlere seferber etmeyi başarmış olduğu görülmektedir. Ayrıca nezamın bu seçimlerde İran'ın büyük bir kriz ortamında olduğunu düşündüğünden katılım oranından ziyade erklerde tam kontrolü sağlamakla ve Direniş paradigmasını daha etkin kılmakla ilgilendiği de söylenebilir.

Bu seçimlerde muhafazakârlar içerisinde yer alan Direniş Cephesi, etkinliğini ve sandalye sayısını arttıran aktörlerden biri olmuştur.⁸⁹³ Direniş Cephesi'nin İran siyasetindeki konumunu güçlendirmesi, Direniş Anlatısı'nın içeride ve dışarıda daha güçlü olacağının da işareti sayılabilir. 2020 genel seçimlerinin akabinde ise 2021 cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleşmiştir. Seçim sürecinde reformcu adayların çok büyük bir bölümünün adaylığı veto edilmiş ve böyle bir tabloda Abdülnasir Himmeti reformcuların önde gelen aday olarak öne

⁸⁹¹ 2020 genel seçimlerinde Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından reformcu aday adaylarının neredeyse yüzde sekseni reddedilmiş, 2021 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Koruyucular Konseyi 592 adaydan sadece 7 kişiyi adaylığa uygun görmüştür. Önde gelen reformcu isimlerin hemen hemen hepsi aday başvurusu sürecinde elenmiş, muhafazakâr isimler bile kendilerine aday olarak yer bulamamıştır. Mustafa Taçzade, İshak Cihangiri, Ali Laricani gibi isimlerin yanı sıra Mahmud Ahmedinejad da reddedilenler arasında yer almıştır. Konseyin kararları birçok adayı şaşırtmış hem muhafazakâr hem de reformcu kanattan eleştiri ve itirazlar yükselmiştir. Örneğin Laricani adaylığına veto gerekçesinin ne olduğunun açıklanmasını istemiş, Ahmedinejad seçimleri boykot edeceğini belirtmiş ve Mir Hüseyin Musâvi kapalı kapılar arkasında gizlice mühendisliği yapılan seçimlerle aşağılananlardan yanayım diyerek boykota destek olmuştur. Seçim sürecindeki bir diğer eleştiri noktası ise İran otoritelerinin seçimlerde uluslararası gözlemci kabul etmemeleri olmuştur. Bkz. Kurşun, 2021.

⁸⁹² Koç, 2020.

⁸⁹³ Koç, 2022.

çıkılmıştır. Reformcuların bir kısmı seçimlere katılmama kararı almışsa da içlerinde Hatemi, Zarif ve Kerrubi gibi isimlerin olduğu önemli bir kesim Himmeti'ye desteğini ifade etmiştir. Ancak seçimlerde reformcular, muhafazakârlar karşısında yeniden büyük bir yenilgi almış, Himmeti'nin oyu sadece yüzde sekizde kalmıştır. Reisi ise açık ara farkla seçimi kazanmıştır. Öte yandan yüzde 48,8'lik katılım oranı ile bu seçim İran şiyasî tarihinin en düşük katılımlı cumhurbaşkanlığı seçimi olarak tarihe geçmiştir. Üstelik Reisi'den sonraki en büyük oy paydası geçersiz oylar olmuştur.⁸⁹⁴ Bu anlamda seçimlere katılım oranının düşük olması, muhafazakârların zaferinden çok nezanın karşı karşıya olduğu zorlukları göstermektedir. Katılım oranının bu kadar düşük ve geçersiz oy sayısının bu kadar fazla olması, toplumun nezama yönelik tepkisini gözler önüne sermiştir. Bu anlamda seçim sonuçlarını, halkın rejime olan inancını kaybettiğini gösteren sert bir uyarı olarak okumak daha doğru olacaktır. Öte yandan yumuşak savaşın ve jeopolitik bir mücadelenin hararetlendiği bir ortamda halkın çoğunluğunun desteğini sağlayamayacağını fark eden nezanın, en azından kendi çizgisindeki kitlenin desteğini seferber etmeye odaklandığı ve bunun seçim sonuçlarına yansıdığını söylemek de mümkündür. Bu anlamda nezanın kriz ortamında çoğunluğu razı etmekten ziyade Direniş Anlatısı'na destek verecek kitleyi seferber ederek kendi düşünce yapısına uygun bir düzen kurma arayışında olduğu söylenebilir.

Seçimlerin akabinde ABD'nin yaptırım listesinde bizzat yer alan Reisi cumhurbaşkanı olmuş ve İran ile Batı arasındaki gerilim kaldığı yerden devam etmiştir. Adaylığı sürecinde İran'la nükleer anlaşma yapma sözü veren Biden'in ABD başkanı olması da İran-ABD ilişkileri adına önemli bir değişiklik henüz getirmemiştir.⁸⁹⁵ Biden yönetimi İran'la ilgili net bir strateji belirlemezken İran'ın bölgedeki faaliyetlerine Obama kadar göz yummak istemediği gözlemlenmiştir. Nitekim Biden 2022 itibariyle Devrim Muhafızları'nı terör listesinde tutmaya devam etmiştir. Reisi döneminde yeni bir nükleer anlaşma yapılsa bile Washington ile Tahran arasındaki tartışmalı konuların geri kalanının devam edeceğini söylemek mümkündür. Ruhani yönetimine nazaran Batı'ya karşı çok daha büyük bir güvensizlik besleyen Reisi, ABD'yi "teröristlerle şeytani koalisyon kurmakla" suçlarken "nükleer anlaşma olsa bile Biden ile görüşmeyeceğini" ifade etmiştir.⁸⁹⁶ Öte yandan bu süreçte direniş paradigması yükselişe geçmiş olsa da İran'ın pragmatik zorunluluklarla sınırlandığını söylemek gerekmektedir. Örneğin Reisi, ABD ve İsrail karşıtı çizgisine ve kimi radikallerin eleştirilerine rağmen nükleer müzakereleri devam ettirmeyi tercih etmiştir. Ekonomik sorunları çözme sözü veren Reisi,

⁸⁹⁴ Caner, 2021.

⁸⁹⁵ <https://www.worldpoliticsreview.com/tense-u-s-iran-relations-have-put-the-middle-east-on-the-brink/> (erişim tarihi:03.11.2022)

⁸⁹⁶ Karakurt, 2021.

İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar kaldırılmadan bunun gerçekleşmesinin pek de mümkün olmadığına farkındadır. Reisi ayrıca komşularla ilişkilerini geliştirmeye çalışmakta, bu anlamda Suudi Arabistan gibi ülkelerle ilişkileri normalleştirme yönünde adımlar atmaktadır.⁸⁹⁷

Genel olarak bakıldığında karşı karşıya kaldığı tüm meydan okumalara ve iç sorunlara rağmen İslam Cumhuriyeti modern teknolojilere, etkili bir güvenlik aygıtına ve devrim Muhafızları'nın ideolojik sadakatine bel bağlamış durumdadır. Ayrıca Direniş ve Fitne Anlatısı, toplumun belirli bir kesimi için halen inandırıcılığını korumaktadır. DAEŞ'in ortaya çıkışı, Trump'un nükleer anlaşmayı rafa kaldırarak maksimum baskı politikası uygulamaya başlaması, Kasım Süleymani suikastı gibi olaylar somut olarak İslam Cumhuriyeti'ne yeni tehditler oluşturmuşsa da ontolojik güvenlik anlamında rejimin eline koz vermiş, büyük şeytan mitinin ve Direniş Anlatısı'nın güçlenmesine yol açmıştır. Nitekim bu olaylardan sonra reformistler dahi Direniş Ekseni politikalarına destek vermeye başlamıştır. Nezamın paradigmasının hâkim hale geldiği bu süreçte salt stratejik hesaplamaların ya da jeopolitik kaygıların değil, sınırlı bir rasyonellik çerçevesinde ve normatif bir yükümlülükle devrimci İslami kimliğe uygun görünen davranışların ağırlığının arttığı görülmüştür.

Öte yandan ne zamdan memnun olmayanların önemli bir kısmı, bu düzen içerisinde seçimler yoluyla anlamlı bir değişiklik olacağına dair inancını kaybetmiş görünmektedir. Zira reformcu siyaset, halkın memnuniyetsizliğini ifade ettiği bir platform olmaktan uzaklaşmış görünmektedir. Bu anlamda reformcular için seçim yenilgilerinden daha büyük bir sorun, halkın güvenini kaybetmiş olmalarıdır.⁸⁹⁸ Ancak mevcut düzenden memnun olmayanların da kendi içlerinde önemli sorunları vardır. İran muhalefeti siyasi liderlikten yoksun, son derece parçalanmış ve kararsız bir haldedir. Ayrıca İran muhalefetine önemli bir kısmını seferber edecek tutarlı bir anlatı ya da ortak bir ideoloji de mevcut değildir.⁸⁹⁹ İranlıların önemli bir kısmının nezamın temel paradigmasına ve devrimci İslami kimliğe tam bir aidiyet hissetmediği doğrudur. Ayrıca bu durumun yansıması olarak İran milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği de bir gerçektir. Ancak bu milliyetçiliğin Şah dönemindeki Fars milliyetçiliğine dayanan seküler ve arkaik bir yapıda mı, Musaddık'ın uygulamaya çalıştığı liberal demokrasi çerçevesinde mi ya da İslami bir milliyetçiliğe mi evrileceği belirsizdir. Ayrıca İranlıların ancak %50 ile %60 civarının Fars etnik yapısına mensup olduğu göz önüne alındığında⁹⁰⁰ Türkler, Araplar, Kürtler, Beluciler gibi diğer etnik grupların İranlılık potasının neresinde olacağı da tam olarak bilinmemektedir. Üstelik İranlıları bir arada tutan en büyük bağ olan Şiiiliğin İslam

⁸⁹⁷ Dareini, 2021.

⁸⁹⁸ Karakurt, 2021.

⁸⁹⁹ Shahi ve Abdoh-Tabrizi, 2020: 30.

⁹⁰⁰ İran'ın etnik yapısının nasıl olduğu oldukça tartışmalı bir konudur. Konuyla ilgili Bkz. Amanolahi, 2005: 37.

Cumhuriyeti döneminde zemin kaybetmesi, İranlılık kimliği adına bir diğer önemli handikap olarak belirtilebilir. Bu anlamda her ne kadar İslam Cumhuriyeti'nin öz-anlatısı aşınmışsa da karşı devrimci anlatıda belirsizlik hatta kararsızlık olduğu görülmektedir. Örneğin toplumsal ayaklanmalardaki sloganlarda ya da kamuoyu yoklamalarında Şah'a yönelik büyük bir teveccüh olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim son yıllardaki protesto gösterilerinde “Rıza Şah, Ruhun Şad olsun” sözlerine sıkça rastlanmaktadır.⁹⁰¹ Bir dönem, baskıcı, yozlaşmış ve otoriter bir yönetici olarak görülen Şah'ın önde gelen bir figür olarak öne çıkması ironik olduğu kadar İranlıların kafa karışıklığını göstermektedir. Ancak her şeye rağmen şunu söylemek mümkündür ki nezam karşıtlığı ortak paydasında İran toplumu isyan ve protestolara devam edecek ve İslam Cumhuriyeti'nin akıbeti belirsizliğini koruyacaktır. İranlı karar vericilerin rejim güvenliğine yönelik kaygıları ise rasyonel politikalar izlemesini zorlaştıracaktır.

⁹⁰¹ <https://ir.voanews.com/a/iran-hijab-womensright/6655530.html> (Erişim Tarihi: 29.11.2022)

SONUÇ

Bu çalışmada, büyük maliyetlere rağmen İran'ın Direniş Ekseni politikasında neden ısrarcı olduğu sorusuna ontolojik güvenlik yaklaşımı üzerinden bir yanıt aranmıştır. Cevap olarak ise Direniş Ekseni politikasının perde arkasında şu önemli saiklerin yer aldığı ortaya koyulmuştur:

- Kim olduğunu tanımlama
- Kimliksel istikrarını sağlama
- Biyografik anlatılarını ve rutinlerini oluşturma
- Öz saygı, onur, dayanışma gibi duyguları elde etme
- Aşağılanma, kaygı, korku ve öfke gibi duyguları bastırma veya kontrol etme
- İçeride meşruiyet sorunlarını aşma
- Ayırt edicilik ve benzersizlik hissi sağlama

Mevcut literatürde Direniş Ekseni'ni açıklamaya yönelik iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşımda İran'ın Direniş Ekseni politikasını sürdürmesi; ulusal çıkarlarını koruma, dengeleme, stratejik derinliğini artırma gibi saikler üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak İran'ın Westfalyan anlamda tipik bir ulus devlet gibi davrandığı ve geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde dış politika izlediğine işaret edilmektedir. Bu bakış açısı beraberinde güç dengesi prensibini ve rasyonel davranış modelini getirmektedir. Lakin birinci yaklaşımda Direniş Ekseni'nin maliyetleri yeterince irdelenememiş, fayda-maliyet analizi tam ve doğru bir şekilde yapılmamıştır. Direniş Ekseni'nin maliyetleri, çalışmada detaylı bir şekilde gösterildiği üzere fayda-maliyet analizine uygun olmayacak kadar fazladır. Üstelik bu yaklaşımlarda daha çok maddi olgulara önem verilirken düşünsel unsurlar ihmal edilmiştir. Oysaki İran'ın Direniş Ekseni politikasında düşünsel unsurlar en az maddi unsurlar kadar önemlidir.

Literatürdeki Direniş Ekseni'ne yönelik yaklaşımların ikincisi ise ideolojik-düşünsel faktörler üzerinden yapılan açıklamalara dayanmaktadır. Bu yaklaşımda Direniş Ekseni, ağırlıklı olarak ideolojik saikler üzerinden ya da ortak kimlik bağlamında değerlendirilmiştir. Bu tür çalışmalarda kimlik meselesi daha çok ortak dini-mezhebi kimlik çerçevesinde ya da devlet kimliği üzerinden ele alınmış, içsel dinamiklerin ya da rejim güvenliği olgusunun Direniş Ekseni'ne etkileri yeterince incelenmemiştir. Ayrıca Direniş Ekseni'nin arka planında yer alan duygusal ve sosyal faktörler de tam anlamıyla ortaya koyulmamıştır. Oysaki Direniş Ekseni, aktörlere dair stratejik, ideolojik, ontolojik ve duygusal unsurların yer aldığı birçok etken

üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle bu çalışmada literatürdeki açıkları kapatmak amacıyla ontolojik güvenlik yaklaşımından yararlanılmıştır. Zira Direniş Ekseni'ni doğru bir şekilde anlayabilmek için kimlik politikalarını, rejim güvenliği olgusunu, meşruiyet sorunlarını ve duygusal motifleri bir arada değerlendirecek bir perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim ontolojik güvenlik yaklaşımı fiziksel güvenlik ve materyal çıkarların ötesinde olan kimi davranışları değerlendirmek adına özgün ve değerli bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

İran liderliği için direniş paradigması fayda-maliyet analizlerinin ötesinde ontolojik bir anlama sahiptir. Direniş Ekseni, devrimci İslami kimliğin temel bileşeni olup İran İslam Cumhuriyeti'nin biyografik anlatı ve rutinlerine kaynaklık etmektedir. Üstelik Direniş paradigması zamanla İslam Cumhuriyeti için biyografik anlatı ve rutinlerin de ötesine geçerek rejim güvenliğine dair içsel kaygılarla doğrudan ilişkili hale gelmiştir. İran'ın çıkar ve amaçları da Direniş Anlatısı temelindeki ilke ve değerler üzerinden şekillenmiştir. Bu anlamda Direniş Ekseni'nin ortaya çıkışı salt ulusal çıkarlar ve materyal unsurlar üzerinden değil İran'ın devrimci kimliğinin duygusal temelleri olan direniş kültürü ile yakından ilgilidir. Ontolojik olarak Batı'nın değerlerine karşıt bir konumda olan direniş kültürü, Westfalyan düzenin yasal normları ve geleneksel anlamdaki ulusal çıkar paradigmasıyla tamamen anlaşılabilir değildir.

İran'ın direniş kültürünün kaynağı olan modern tarihi; büyük ölçüde dış müdahaleler, travmatik süreçler ve başarısız kimlik inşa denemeleri ile şekillenmiştir. Bu durum, 1979 sonrası dönemde öncelikle karşılıklılık ve eşitlik ilkelerinin öne çıkarılmasını ve haysiyet, onur, bağımsızlık gibi değerlerin vurgulanmasını beraberinde getirmiştir. Direniş Anlatısı ise İran'ın toplumsal hafızası üzerinden temellenerek fedakârlık, şehitlik, küstahlığa ve kibre karşıtlık, İslami dayanışma, haysiyet gibi dinî-mitolojik öğeler ve psiko-sosyal olgular temelinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca Direniş Anlatısı travma, savaş, yıkım, öfke ve ölüm gibi olumsuz duygu ve olgulardan ciddi şekilde etkilenmiştir.

İran, Direniş Anlatısı çerçevesinde uluslararası sistemdeki ABD merkezli statükoya ve İsrail'in bölgesel mevcut durumdaki varlığına karşı çıkan eleştirel bir tutum benimsemiştir. Bu tutum zamanla basit bir retorik olmanın ötesine geçerek İslam Cumhuriyeti için dokunulmaz ya da kutsal bir politika olarak addedilmeye başlanmıştır. Öyle ki bu ontolojik önem, İslam Cumhuriyeti'nin neredeyse varlık nedeni hâline gelirken rejimin varlığını sürdürebilmesini mümkün kılan biyografik anlatıların da temelini oluşturmuştur. Örneğin İran-İsrail arasındaki ilişkilere bakıldığında bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. İran ile İsrail arasındaki ilişkilere dair klasik bir güvenlik okuması yapıldığında bu iki ülkenin hasım olması pek makul değildir. Zira iki devlet ortak sınırlara ya da toprak sorunlarına sahip olmadığı gibi Arap ve Sünni bir blok tarafından benzer şekilde çevrelenmiş durumdadır. Bu anlamda İsrail ve İran'ın jeopolitik

açından birbirlerini tamamlayıcı olduğu bile söylenebilir. Şah dönemi ilişkilerindeki görece olumlu tablo da bu jeopolitik denklemin olağan yansımasıdır. Ancak 1979 Devrimi'nden sonra iki ülkenin ilişkileri bozulmaya başlamış ve İran birçok defa ulusal çıkarlarla bağdaşmayacak şekilde İsrail karşıtı sert ve provokatif söylemlerde bulunmuştur. Zamanla İran ile İsrail arasındaki çatışma ve anlaşmazlıklar retoriklerin ötesine geçerek jeopolitikleşmiştir. Öyle ki ABD-İran ilişkileri bile İsrail ile İran arasındaki ilişkilerin gölgesinde kalmaya başlamıştır. Ancak bu iki ülke arasındaki Hobbesçu mücadele düzleminin kökeninde jeopolitik ya da maddi olgulardan ziyade İran karar vericilerinin Direniş Anlatısı'na verdiği ontolojik anlam yer almaktadır.

Benzer şekilde ABD ile İran arasındaki ilişkiler de büyük ölçüde Direniş Anlatısı üzerinden şekillenmiştir. Yerel koşullara ve uluslararası sistemdeki gelişmelere göre iki ülke arasında zaman zaman çeşitli diplomatik ya da siyasi adımlar atıldığı görülmüşse de “büyük şeytan” miti İslam Cumhuriyeti'nin anlatılarında temel sütun olmaya devam etmiştir. İran siyasetine yön veren pek çok muhafazakâr, ABD veya İsrail ile ilişkilerde herhangi bir yumuşama ya da normalleşme yaşanması hâlinde devrimin kurucu değerlerine ve ideolojisine aykırı hareket edilmiş olacağını düşünmektedir. Yine bu yaklaşıma göre İslam Cumhuriyeti, ABD ve İsrail ile ilişkileri normalleştirip uluslararası topluma entegre olursa kimlik sorunu ve meşruiyet krizi yaşayacak, artık İslam Cumhuriyeti olarak kalamayacaktır. Bu anlamda İran'ın ABD ve İsrail ile ilişkileri, ilişkilerin geliştirilmesine yönelik pragmatik kaygılar ile ABD karşıtlığının ontolojik önemi arasındaki gerilim üzerinden şekillenmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, direniş paradigması için yeni bir basamak taşı olmuştur. “Tarihin Sonu” tezinin popüler olduğu bu dönemde Rusya'nın kendi kabuğuna çekilmesi ve Çin'in daha pragmatik politikalara yönelmesi ile ABD karşıtlığının ideolojik ve jeopolitik yükü bir süreliğine İran'a kalmıştır. Ayrıca bu dönemde gerek küreselleşmenin etkileri gerek liberal değerlerin popülerliği gerekse rejimin verimlilik ve meşruiyet sorunları, İslam Cumhuriyeti'nin ontolojik güvenliğine yönelik kaygıların artmasına yol açmıştır. İran liderliği karşı karşıya kaldığı jeopolitik ve ontolojik tehditlere yanıt olarak Direniş Anlatısı'na yönelik vurgusunu artırmıştır. Bush'un 2002 yılında yaptığı Şer Ekseni konuşması ve Kral Abdullah'ın Şii Hilali ifadeleri, ABD ve müttefiklerinin İran karşıtı politikalar izleyeceğinin göstergesi olduğu kadar İran'ın direniş paradigması yönündeki eylem ve söylemlerinin yansımasıdır. İran'ın Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad gibi örgütlere yardımları, nükleer enerji elde etmeye yönelik faaliyetleri, füze yapımında ilerleme kaydetmesi ve İsrail'e karşıtlığı Şer Ekseni'ne dâhil edilmesinde etkili olmuştur. ABD'nin Şer Ekseni

politikasındaki saldırgan tutumu ise İranlı karar vericilerin ABD ve Batı'ya dair kuşku ve güvensizlik gibi duygularını derinleştirmiş, böylece direniş paradigması güç kazanmıştır.

2009 yılında ABD başkanlığı görevine Obama gelmiş ve Obama döneminde ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik müdahaleci politikaları ivme kaybetmiştir. Hatta ABD'li karar vericilerin Şer Ekseni tutumunda da yumuşama görülmüştür. Güç dengesi prensibi açısından bakıldığında ABD tehdidinin görece azaldığı bu dönemde direniş paradigmasının zayıflaması beklenirken İran'ın içeride karşı karşıya olduğu koşullar Direniş Ekseni'nin zemin kaybetmesini engellemiştir. ABD tehdidinin görece azaldığı bu süreçte direniş paradigmasının sürdürülmesi, Direniş Ekseni'nin İran nezdindeki anlam ve gayesinin ABD ve İsrail'i dengelemenin ötesinde olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Direniş Anlatısına yönelik vurgunun korunması ise, İslam Cumhuriyeti'nin içsel kaygılarıyla yakından ilişkilidir. 2009 yılında Ahmedinejad'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesine karşı “Yeşil Hareket” olarak da bilinen protesto gösterileri başlamıştır. Aylar süren protestolarda Velayet-i Fakih ilkesine ve direniş paradigmasına yönelik eleştiriler gündeme gelmiş, İslam Cumhuriyeti meşruiyet sorununu da aşan derin bir egemenlik krizi yaşamıştır. Bu anlamda İslam Cumhuriyeti, kimliğine dair temel anlatılarının ve rutinlerinin tutarlılığını bozan yeni bir kritik durumla (*critical situation*) karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca toplum ile devlet arasındaki ontolojik uyumsuzluk açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

İran liderliği içsel kaygıların dizginlenmesinin yolu olarak yeni toplumsal dinamiklerle uzlaşmak yerine Direniş Anlatısını öne çıkarmayı tercih etmiştir. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti'ndeki muhafazakâr kanat, 2009 olaylarını iç sorunların bir yansıması olarak görmekten ziyade yabancı güçlerin kışkırtmasıyla gerçekleşmiş bir ayaklanma, başka bir deyişle “fitne” olarak telakki etmiştir. İran liderliği renkli (kadife) devrimlere dikkat çekerek 2009 olaylarını İran'ın kimliksel aidiyetlere dair çelişkilerin ve meşruiyet sorunlarının hedef alındığı yumuşak savaş olgusu üzerinden okumuştur. Yumuşak savaş olgusunu yer yer sert savaştan bile daha tehlikeli olarak gören İslam Cumhuriyeti, fitneye karşı direniş retoriğinden yararlanmıştır. Örneğin Temmuz 2011'de, Devrim Rehberi'nin “fitne” olarak nitelendirdiği protestolara ve bu minvaldeki “sapkın akımlara” tepki olarak Direniş Cephesi adlı bir hizip kurulmuştur. Direniş Cephesi içeride İslam Cumhuriyeti'nin ilkelerinin ve devrimci paradigmanın korunması taraftarıyken, dışarıda ise Batı ile ilişkileri normalleştirme yönündeki eğilimlere karşıt bir konumda yer almıştır.

Ontolojik güvenlik literatüründe dikkat çekildiği üzere kritik bir durumla karşı karşıya kalan devletler, kim olduklarının altını çizmek için dış politika eylemlerine ağırlık verebilir. Öyle ki dış politika, devletlerin istikrarlı bir benlik duygusunu sürdürme çabalarına hizmet eden

bir araç hâline bile gelebilir. Nitekim İran'ın içsel olarak rejimin varlığına, bekasına ve benliğine yönelik kaygıları Direniş Ekseni politikasının ısrarla sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. 2009 ve benzeri olaylar İslam Cumhuriyeti'nin temel anlatılarını ve rutinlerini teyit etme ihtiyacına yol açmış ve direniş paradigması belirginleşmiştir. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti, 2009 olaylarından sonra Direniş Ekseni'ni canlı tutacak -özellikle Kudüs Gücü bağlantılı- eylem ve propaganda taktiklerine ağırlık vermiştir. Direniş Ekseni'nin canlı tutulması içerideki muhaliflere yönelttiği Batı komplosu teorisini mümkün kılmanın yanı sıra devrimci İslami kimliğe yönelik biyografik anlatısını ve rutinlerini de koruma amacını taşımaktadır.

İslam Cumhuriyeti'nin bu yönelimi Arap Baharı sırasında daha da belirginleşmiştir. Arap Baharı'nın etkileri Suriye'ye ulaştıktan sonra süreç, Basra Körfezi'ndeki Arap devletleri için olduğu kadar İran için de varoluşsal bir meydan okumaya dönüşmüştür. Arap Baharı ayaklanmaları İran'ın kilit rakiplerini zayıflatmışsa da Suriye'ye yayılarak İran'ın devrimci paradigmasının temeli olan Direniş Ekseni'ne varoluşsal bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Öyle ki bu süreçte Suriye'deki gelişmeler İran için ciddi bir fiziksel tehdit oluşturmamasına rağmen yoğun bir şekilde kaygı, korku ve tehlike duygularına yol açmıştır. İran, Esed yönetiminin korunmasına geleneksel müttefiklik ilişkilerinin, jeopolitik değerlendirmelerin ve stratejik hesaplamaların çok ötesinde bir anlam yüklemiştir. İslam Cumhuriyeti'nin karar vericileri, Suriye'deki krizi Batı ve Siyonist rejimin Direniş Ekseni'ni ve nihayetinde İslam Cumhuriyeti'ni yok etmek için tasarladığı bir komplo, 2009 olaylarının bir devamı olarak görmüştür. İran liderliğine göre böylesi bir gelişme İran'ın Direniş Ekseni ile ilişkili müttefiklerini ve kendi rejimini etkileyecek bir domino etkisi yaratma potansiyeline sahiptir. Bu minvalde İran karar vericileri Suriye'deki savaşı İran-Irak savaşının ardından "başka bir kutsal savaş" olarak telakki etmiştir.

İran, Arap Baharı sonrasında maddi, siyasi ve normatif teşvikler zayıf olmasına rağmen Direniş Ekseni bağlamındaki özel ilişkilerini ve rutinlerini korumaya hayatî önem vermiştir. Nihayetinde İran'ın dış politikasında direniş paradigması temelinde özel ilişkiler kurduğu müttefiklerine yönelik maliyetli taahhüdü belirleyici olmuştur. Bu minvalde İran'ın Direniş Ekseni'ndeki ısrarında kimliksel istikrarını koruma, rejim güvenliğini sağlama, prestij kazanma, özel ilişkilerini ve rutinlerini sürdürme, müttefiklerine sadakat ve dayanışma mesajı verme, meşruiyetine katkı sağlama gibi düşünsel ve duygusal faktörler belirgin rol oynamıştır. Kimi reformcuların uluslararası topluma katılım isteğine ve direniş paradigması çerçevesindeki maliyetli politikalara yönelik eleştirilerine rağmen direniş paradigması zemin kaybetmek bir yana daha da belirginleşmiştir. İslam Cumhuriyeti Direniş Ekseni'ni koruma amacı

doğrultusunda Suriye, Irak, Lübnan, Filistin ve Yemen'deki müttefiklerine daha çok angaje olmaya başlamıştır. Bu süreçte İran merkezli Direniş Ekseni, Akdeniz'i aşarak Basra Körfezi ve Arap yarımadasına uzanır hale gelmiştir.

Aslında İran'ın Orta Doğu'da dâhil olduğu pek çok operasyon ve müdahale, gücü ve başarısından ziyade ontolojik güvenlik arayışının belirgin bir yansımasıdır. İran, sağlıksız temel güveninin arka planında kaygılarını dizginleme, prestij sağlama ve kimliksel istikrarını sürdürme gibi amaçlarla Orta Doğu bölgesindeki askerî ve siyasi müdahale yoğunluğunu artırmıştır. İran liderliği bu politikayı sembolik güçlerini sabitleyebileceği, çatışan kimlikler, normlar ve değerler sorunlarını aşabileceği bir yol olarak görmüştür. Ancak İran'ın Direniş Ekseni üzerinden elde ettiği düşünülen kazanımları aslında Pirus zaferinden öte değildi. Nitekim İran'ın Direniş Ekseni'ni koruma ve sürdürme yönündeki politikaları İran'ın askerî, siyasi ve ekonomik kapasitesinin çok üzerinde olmuştur.

Direniş Ekseni'ne yönelik politikalar, İran ekonomisine büyük yük getirmiştir. İran, malî kaynaklarını kendi ülkesinin ekonomik refahını ve koşullarını ihmal etme pahasına Direniş Ekseni yönündeki faaliyetlere sarf etmiştir. Ayrıca İran'ın direniş paradigmasına katı bağlılığı, İran'a yönelik yaptırımların artmasını beraberinde getirmiştir. Üstelik Direniş Anlatısı'nın yükselişine DMO'nun İran siyaseti ve ekonomisinde etkinliğinin artması eşlik etmiş, böylece İran İslam Cumhuriyeti adım adım askerî-güvenlik devleti hâline gelmeye başlamıştır. Bu süreçte DMO sadece askerî sahada değil politika ve ekonomide de önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. Nihayetinde Direniş paradigmasının sarmal etkileri İran'daki ekonomik sorunların büyümesinde katalizör etkisi yaratmıştır. Ayrıca İran'ın Direniş Ekseni çerçevesinde asimetrik savaş taktiklerine yoğunlaşması, yaptırımlar sebebiyle teknolojik olarak geride kalması ve ordudaki Arteş-DMO ikiliği sebebiyle konvansiyonel gücü de zayıflamıştır. Sonuç olarak Waltzcu açıdan bakıldığında direniş paradigması sebebiyle İslam Cumhuriyeti'nin askerî ve ekonomik kapasitesinin azaldığı görülmektedir.

Direniş Anlatısı, İran'ın uluslararası toplumda etkin şekilde yer almasını da zorlaştırmış, İran karşıtı bloğu perçinlemiştir. İran kendisine yönelik gerçek tehditleri ve sorunları daha da şiddetlendiren ontolojik ve jeopolitik güvenlik ikilemine mahkûm hale gelmiştir. Direniş paradigması İran'ın yumuşak gücüne büyük bir darbe vururken bölgede “Şii Hilali” ya da “Pers yayılcılığı” gibi iddialar daha çok dillendirilmeye başlanmıştır. İran bu süreçte Sünniler nezdinde mezhepçi politikalar izleyen yayılmacı bir aktör, ABD ve İsrail nezdinde de yayılmacı politikaların peşinde koşan “haydut devlet” konumuna indirgenmiştir. Bu durum İsrail, Suudi Arabistan ve ABD'nin İran karşıtı siyasi, ekonomik ve askeri faaliyetlerini artırmalarına yol açmıştır.

İran'ın Direniş paradigmasına vurgusu, içerideki meşruiyet sorunlarını ve rejim güvenliğine dair kaygıları çözmekte etkili olmadığı gibi bu sorunları daha da derinleştirmiştir. Küresel ve yerel olarak yaşanan dönüşümlerle birlikte toplumun önemli bir kısmı direniş paradigmasına aidiyet hissetmekten uzaklaşmıştır. Zamanla İran toplumundaki farklı kimliksel aidiyetlere ait değerler çatışma içerisine girmiş, İran'ın ontolojik güvensizliği belirginleşmiştir. Böylece İran karar vericilerinin İslam Cumhuriyeti'nin kurum ve ilkelerine yönelik varoluşsal kaygıları derinleşmiş, rejim güvenliği meselesi ve meşruiyet sorunu birincil konuma yerleşmiştir. İran'daki müesses nizam, direniş paradigmasından uzaklaşanlarla uzlaşmak yerine onları “içsel ötekiler” olarak betimleyerek sistemden dışlamıştır. Nihayetinde ekonomik çıkmazın ve sosyal sorunların neticesi olarak İslam Cumhuriyeti protesto dalgalarıyla karşı karşıya kalmış ve bu protestolar hızlı bir şekilde rejime yönelik varoluşsal meydan okumalara dönüşmüştür.

Fayda-maliyet analizi açısından bakıldığında direniş paradigmasının stratejik bir tercih ya da pragmatist bir politika olduğunu söylemek zordur. Nitekim iç siyasi tikanıklık, uluslararası izolasyon ve felç edici ekonomik koşulların yanı sıra bölgede artan Hobbesçu mücadele alanı İslam Cumhuriyeti'ni bölgesel rekabete, ontolojik güvenlik ikilemine ve içsel kaygılarının derinleşmesine mahkûm hâle getirmiştir. Bu süreçte nezam, statik bir dirençle Direniş Ekseni'ni korumaya odaklanırken, Fitne Anlatısı ve Suriyelileşme tehlikesi öne çıkarılmıştır. Tüm maliyetlerine rağmen bu politikayı sürdürmesinin temel sebebi ise Direniş Ekseni'nin İslam Cumhuriyeti'nin ontolojik güvenlik kodlarındaki merkezi konumudur.

Direniş Anlatısı, İslam Cumhuriyeti için biyografik anlatıların temeli ve rutinler halkasının yapı taşıdır. Direniş Ekseni travmatik hatıraların tetiklediği öfke, kaygı, intikam ve aşağılanma gibi olumsuz duygulanım süreçleri çerçevesinde normatif bir yükümlükle yürütülen katı bir rutin haline gelmiştir. İran, jeopolitik olarak yeterince kazançlı olmasa dahi direniş paradigması çerçevesindeki duygusal yükümlülüklerle kendisini bağımlı görebilmektedir. Bu minvalde İran birçok olayı kaygı, utanç, tehlike ve öfke gibi duyguların merceğinde değerlendirmektedir. Ayrıca İran liderliği, Direniş Ekseni yoluyla ayırt edicilik ve benzersizlik gibi duyguları elde ederek meşruiyetini sürdürme, prestijini arttırma ve kim olduğunu tanımlama adına zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Ontolojik güvenlik arayışında olan devletler için biriciklik ve istisnacılık ihtiyacı, stratejik öneme sahiptir ve psikolojik açıdan kaygıları gidermeye yardımcı olabilmektedir. Tüm bu anlatılanlar dikkate alındığında İran'ın Direniş Ekseni politikasını sürdürmesinde, kimliğinin istikrarını korumak, öz-saygı, onur ve dayanışma gibi duyguları elde etmek, büyük güç statüsü ve prestij sağlamak, içerideki meşruiyet sorunlarını aşmak ve rutinlerini sürdürmek gibi düşünsel saiklerin önemli rol oynadığı

görülmektedir. Bu anlamda Direniş Ekseni politikasının ısrarla sürdürülmesi salt jeopolitik ya da ideolojik faktörlerle ilişkili olmayıp İran'ın ontolojik güvenlik arayışı ile de yakından ilişkilidir.

Bu çalışmada Direniş Ekseni'nin gerçek doğasının ve mahiyetinin anlaşılması yönünde açıklamalar sunulması, bu politikayı meşrulaştırma ya da kanıksama amacı gütmemektedir. Bilakis bu çalışmada Direniş Ekseni'nin maliyetlerine dikkat çekilerek stratejik ve sürdürülebilir bir politika olmadığı savunulmuştur. Nitekim İslam Cumhuriyeti'nin Direniş Ekseni'ne atfettiği ontolojik önem ve ontolojik güvensizliğini dindirme arzusu dış politikada esnek ve stratejik davranışlar izlemesini zorlaştırmakta ve İslam Cumhuriyeti'ni direniş paradigmasına mahkûm hale getirmektedir. Ontolojik güvenlik yaklaşımında dikkat çekildiği üzere değişim, maddî olarak faydalı olsa bile değişimden duyulan kaygı mevcut çatışmaların devam etmesini, yani katı rutinlerin sürdürülmesini beraberinde getirebilir. Direniş Ekseni de İslam Cumhuriyeti'nin değişimden duyduğu kaygı nedeniyle uzun süreli anlaşmazlık kalıplarından biri hâline gelmiştir. Oysaki İran'ın direniş paradigmasına katı bağlılığı, tümüyle kaçınılmaz ya da değiştirilemez değildir. Nitekim ontolojik güvenlik yaklaşımı, realizmin aksine uluslararası sistemde çatışma ve mücadele düzleminin kaçınılmaz olduğu savını benimsemez. Bu nedenle temel anlatılardan ve rutinlerden vazgeçmek kolay olmasa da değişim zaman zaman elitler ya da toplumsal eğilimler yoluyla mümkün olabilmektedir. Nitekim İran'daki reformcular pek çok defa direniş paradigmasının gerekliliğini sorgulamış ve bu minvalde çeşitli adımlar atmıştır. Örneğin Hatemi, dinî demokrasi söylemiyle yeni bir paradigma belirlemeye çalışmış, Hasan Ruhani de Batı ile ilişkileri normalleştirme yönünde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Hatta İslam Cumhuriyeti'nin temel kurumu olan Rehberlik makamının başı konumundaki Ali Hamaney bile ABD ile gerçekleşen nükleer anlaşma sırasında “kahramanca fedakârlık” teması üzerinden İslam Cumhuriyeti'nin biyografik anlatısında kısmî revizyona gitmiştir. Ancak bu ve benzeri adımlar geçici, taktiksel ya da yüzeysel olmaktan öteye geçememiştir. Öyle ki İranlı karar vericilerin direniş paradigmasına vurgusu nükleer anlaşma sırasında bile devam etmiştir. Sonuç olarak İslam Cumhuriyeti'nin direniş paradigmasına katı bağlılığı alternatif bir dış politika paradigmasına engel olmuştur. Üstelik İran'ın Direniş Ekseni'nde ısrarı kendi korku ve paranoya duygusunu artıran, orta ve uzun vadede hayatta kalma şansı hakkında şüpheler uyandıran, uluslararası izolasyon ve içsel kaygılarını derinleştiren bir netice ortaya çıkarmıştır. Bu tutum devam ettiği sürece ileriye dönük olarak şunu söylemek mümkündür ki ne zam karşıtlığı ortak paydasında İran toplumunda rejime yönelik huzursuzluklar devam edecek ve İslam Cumhuriyeti'nin akıbeti belirsizliğini

koruyacaktır. İranlı karar vericilerin rejim güvenliğine yönelik kaygıları ise stratejik ve esnek politikalar izlemesini zorlaştıracaktır.

İslam Cumhuriyeti'nin içeride ve dışarıda daha istikrarlı ve etkin bir konum elde etmesinin yolu ise direniş paradigmasını yumuşatmasından, içeride toplumun uzlaşabileceği bir biyografik anlatıya ağırlık vermesinden ve rakiplerinin tehdit algılarını dikkate alan bir yaklaşım benimsemesinden geçmektedir. Bölgesel istikrarsızlık olduğu sürece İran bu istikrarsızlıktan en çok zarar gören devletlerden biri olacaktır. Bu minvalde İslam Cumhuriyeti'nin direniş paradigmasına dayanan bir politikayı ve diğer ülkelerin tehdit algılarını artıran abartılı retorikleri değil, sayısal verileri dikkate alan ve ekonomik çıkarları, refahı ve normalleşmeyi öne çıkaran bir politika paradigmasına adım atması gerekmektedir. Meydan okumaya dayalı dış politika anlayışının değişmesi ve bölgesel gerilimlerin azalması, İran'ın stratejik konumundan ve doğal kaynaklarından daha etkin bir şekilde yararlanmasını da mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdolmohammadi, P. ve Cama, G. (2020). *Contemporary Domestic and Foreign Policies of Iran*. Springer Nature.
- Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, New Jersey.
- Abrahamian, E. (2019). *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Adib-Moghaddam, A. (2021). *What is Iran? Domestic Politics and International Relations in Five Musical Pieces*, Cambridge University Press.
- Afacan, S. (2017). “Tecrübe ve Tahayyül Arasında 1979 İran Anayasası”, Necmettin Doğan (Ed.) *Orta Doğu'da Çatışma ve İdeolojiler*, Vadi Yayınları.
- Afacan, S. (2020). “İslam Cumhuriyeti Düşüncesi: Bir Yönetim Düşünce ve Pratiğinin İnşası”, Lütfi Sunar (Ed.), *Modern Dünyada Çağdaş Düşünce*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
- Aghaie, K. C. ve Marashi, A. (2014). *Rethinking Iranian Nationalism and Modernity*. University of Texas Press.
- Ahmedi, H. (2020). *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Ahmedi, H. (2022). *Seyaset ve Hokomet Der Havermeyan ve Şomale Afrika*, Neşre Ney.
- Akbarzadeh, S. ve Conduit, D. (2016). *Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy*, New York: Palgrave Macmillan.
- Amanat, A. (2017). *Iran: A Modern History*, Yale University Press, New Haven & London,
- Ametbek, D. (2021). *İran Vakıfları: Dış Politika Arkasındaki Yumuşak Güç*. Astana Yayınları.
- Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran Under His Successors*, Oxford University Press, New York.
- Armaoğlu, F. (1991). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Akım Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu.
- Axworthy, M. (2020). *Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi*, Çev: Ali Karatay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bayat, A. (2015). *İslamı Demokratikleştirmek: Toplumsal Hareketler ve Post İslamcı Dönüş*, Çev: Özgür Gökmen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beeman, W. O. (2005). *The Great Satan vs. The Mad Mullahs: How the United States and Iran Demonize Each Other*, Greenwood Publishing, London.

- Brent, J. (2008). *Ontological Security in International Relations: Self Identity and IR State*, Routledge, New York.
- Brookshaw, D. P. ve Fazer, S. B. (2008). *The Baha'is of Iran*, Routledge
- Burchill, S. vd. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Çev: Ağcan M. & Aslan A., Küre Yayınları.
- Buttler, G. ve Mc Mannus F. (2019). *Psikoloji: Çok Kısa Bir Başlangıç*, Çev: Koç Ö. E., İKÜ Yayınevi.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, Devletler ve Korku*, Çev: Çıtak E., Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Chan, N. (2020). *In Moderation of Strangers: Terrorism, Ontological Security and Counter-Narratives in Malaysia*, Routledge.
- Christin, M. (2003). *Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami*, Routledge, New York.
- Cleveland, W. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Harmancı M., Agora Kitaplığı.
- Cottam vd., (2017). *Siyaset Psikolojisine Giriş*, Çev: Mesut Ş., BB101 Yayınları.
- De Tocqueville, A. (1994). *Amerika'da Demokrasi*, Çev: Sezal İ. ve Dilber F., Yetkin Yayınları.
- Ehteshami, A. (1995). *After Khomeini The Iranian Second Republic*, Routledge, New York.
- Ehteshami, A. ve Hinnebusch, R. (2002). *Syria and Iran: Middle powers in a Penetrated Regional System*, Routledge.
- Ehteshami, A. ve Zweiri, M. (2008). *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, Reading.
- Eşref, A. (2023). *Hoviyete İrani- Ez Devrane Bastan Ta Payane Pehlevi*, Neşreny.
- Fekri, A. (2011). *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul.
- Firuzabadi, S. (2015). *Çarheye Goftemani Der Siyasete Hariciye Cumhuriye Eslamiye İran Ez Dovlete Bazergan Ta Dovlete Rohani*, Meşre Mokateb.
- Foran, J. (1994). *Yek Gern Enqekalb der İran Conbeşhaye Ectemaye der İran*, Çev: Hasan Esad, Enteshrate: Moula.
- Ganji, B. (2006). *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*, Tauris Academic Studies, New York.
- Ganji, B. (2006). *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*, Tauris Academic Studies.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Stanford.

- Giddens, A. (1991-2019). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev: Tatlıcan Ü., Say Yayınları.
- Giddens, A. (1986) *The Constitution of Society*, University of California Press.
- Gökalp, Y. (2006). *Zeydilik ve Yemen'deki Yayılışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Gönen, H. (2013). *Japan's Search for Ontological Security in the Post-Cold War Period: The Reconfiguration of Trusting Relationship in East Asia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MEFTU, Ankara.
- Gündoğan, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara.
- Hacıyossofi, A. (2005). *İran ve Havermeyan: Gofterhaye Der Siyasete Harici İran*, Merkeze Berresihaye Estratejik.
- Hafeniziya, M. R. (2017). *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, İraniyat Yayınları, Ankara.
- Heritage, A. ve Lee, P. K. (2020). *Order, Contestation and Ontological Security-Seeking in the South China Sea*, Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*, Çev: Köse H.M. Küre Yayınları.
- Holzapfel, P. B. (2014). *Yemen's Transition Process: Between Fragmentation and Transformation*, United States Institute of Peace.
- Houghton, D. P. (2004). *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge, 2004.
- Hunter, S. T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Praeger, California.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*, New York: Routledge.
- Katouzian, H. ve Şahidi, H. (2011). *21. Yüzyılda İran*, Çev: Güven P., Sitare Yayınları.
- Keddie, N. (1995). *Iran and Muslim World*, Macmillan, Londra.
- Keddie, N. R ve Hooglund, E. (1986). *The Iranian Revolution and the Islamic Republic*, Syracuse University Press.
- Kerimhani, A. (2021). *Mekalete Ceme Ez Saheb Nazaran Der Bareye Şahsiyete Serdare Şehiti Hac Kasimi Süleymani*, Neşri Gum, Hattı Mukaddes.
- Khorosrokhavar, F. ve Roy, O. (2013). *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, Metis Yayınları.
- Laing, R. D. (1960). *The Divided Self An Existential Study in Sanity and Madness*, Penguin Psychology.
- Lawrance, R. (2014). *Islam and Balance: Ideational Threats in Arab Politics*, California, Stanford University Press.
- Lekzayî, N. (2019). *Modern İran'da Siyasal ve Sosyal Gelişmeler*, Çev: Ahmet Çelik, Saman Barghi, Visal Yayınları.

- Martin, V. (2000). *Creating An Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*, I.B. Tauris, New York.
- Moazami, B. (2019). *İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Günümüze*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkan, F. (2016). "Tarihsel Perspektiften 21. Yüzyıl Orta Doğu'sunu Anlamak", Ed: Ramazan İzol, Tolga Öztürk *21.Yüzyılda Orta Doğu*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Partovi, A. ve Branch, Z. (2018). *Çaleşhaye Hoviyete Mellî der İrane Muaser*, Cehad.
- Ramazanî, R. (2022). *Tarihe Siyasete Hareciyi İran Ez Safeviye Ta Payane Pehleviye Evvel*, Neşre Ney.
- Reza, K. ve Peyveste, S. (2017). *Berresi Tehvelate Ectimayi İran Se Deh Pes Ez Enqelabe Eslami*, Endişe Ehsan.
- Rezaei, F. (2019a). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Ringmar, E. (2012). "The International Politics of Recognition", Ed. Lindeman T. & Ringmar E., *The International Politics of Recognition*, Paradigm Publisher.
- Rivetti, P. (2020). *Political Participation in Iran from Khatami to the Green Movement*. Springer International Publishing.
- Roy, O. ve Khosrokhavar, F. (2013). *İran bir Devrimin Tükenişi*, Çev: Yerguz İ., Metis Yayınları.
- Saleh, A. (2013). *Iran's National Identity Problem Ethnic Identity and the State in Iran*, Palgrave Macmillan, New York.
- Sarvi, G. K. (2010). *Bidare Eslame Der Gostereye Siyasete Cehan: Der Amede Tahlile Ber Eslame Siyasi*, I.S.U Press.
- Schirazi, A. (2008). *Nezame Hokumete Cumhuri Eslami İran: Den, Ganun ve Mutlakiyet*, Kitabe Çeşmandaz, Paris.
- Shakibi, Z. (2007). *Revolutions and the Collapse of Monarchy Human Agency and the Making of Revolution in France, Russia, and Iran*, I.B. Tauris, New York.
- Shokri, A. K. (2012). *Fersatha ve Çaleşhaye Ferhenge Cumhuri Eslame İran der Mentegaye Havermeyan*, I.S.U Press.
- Sönmez, G. (2020). *Direnış Ekseni'nde Süleymani Kırılması*, Nobel Akademik Yayıncılık, Eylül.
- Sreberny, A. ve Torfeh, M. (2010). *Cultural Revolution in Iran: Contemporary Popular Culture in the Islamic Republic*, I.B. Tauris, New York

- Steele, B. J. (2008a). *Ontological Security in International Relations: Self-identity and the IR State*, Routledge.
- Taher, A. (1997). *The Persian Night: Iran Under the Khomeinist Revolution*, Encounter Books, New York.
- Thaler, vd. (2010). *Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*, 878, Rand Corporation.
- Tuncer, F. (2017). *Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinde Kimlik ve Ötekilik Söylemi: Süreklilik/Değişim*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Öztürk, T. (2017). *İttifak Kuramları Bağlamında Dürzilerin Ortadoğu Siyasetindeki Yeri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Volkan, V. (2013). *Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Pskanalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni*, Alfa, İstanbul.
- Waltz, K. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*, Çev: Binatlı O., Phoenix.
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev. Ertem H. S. ve Suna G. I., 2.Bs., Küre Yayınları, İstanbul.
- Zarakol, A. (2012). *Yenilgiden Sonra: Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, Çev: Cezar B., Koç Üniversitesi Yayınları.

Süreli Yayınlar

- Abbasi, M. ve Mahmoudzadeh, F. (2022). Reasons for Iran's ideological support for the axis of Islamic resistance in West Asia. *Holy Defense Studies*, 8(2), 115-134.
- Abdullah, J. vd. (2014). "Gulf Cooperation Council's Challenges and Prospects", *Al Jazeera Center for Studies*.
- Abdullah, M. (2019). "Them vs Us: The Ontological Significance of Identity and (in)security in the Cold Conflict between Iran and Saudi Arabia", *School of Global Studies*, Spring.
- Abedin, M. (2011). "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus", *Strategic Analysis*, 35(4).
- Adisönmez, U. C., Onursal, R. ve Öztığ, L. İ. (2022). "Quest for Regional Hegemony: The Politics of Ontological Insecurity in the Saudi–Iran Rivalry", *Alternatives*.
- Agamuhammedi, İ. (2012). "Çarçube Tahlile Sahtar-kâgozar der Siyasete Harici İran", *Journal of Political Science*, (4).
- Ahmadian, H. (2021). "Dignity, Wisdom and Expediency: How Ideational Factors Shape Iran's Foreign Policy", *The International Spectator*, 56(4).

- Ahmadian, H. ve Payam, M. (2019). "Iran's Syria strategy: the evolution of deterrence", *International Affairs*, 95(2), 341-364.
- Akchurina, V. ve Della, S. V. (2018). "Russia, Europe, and the Ontological Security Dilemma: Narrating the Emerging Eurasian Space", *Europe-Asia Studies*, 70(10), 1638-1655.
- Aktaş, K. (2018). "Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş birliği mi Rekabet mi?", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(1).
- Alagöz, B. ve Farzam, R. (2022). "Sınırlı Rasyonellik Modeli Çerçevesinde İran'ın Doğu'ya Bakış Politikası", *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(1).
- Al-Dosari, N. R. (2015). Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad There is One Foreign Policy in Iran: Khamenei's Foreign Policy, *World Journal of Social Science Research*, 2(1), 47-72.
- Alipour, H. vd. (2002). "Cehetgirihiye Siyasete Harici", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 5(16), 443-462.
- Alkan, Y. S. (2016). "Dinî Argümanların Kamusal Politik Tartışmadaki Yeri: Laik Neden Üzerine Bir Analiz", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16(33).
- Amanolahi, S. (2005). "A Note on Ethnicity and Ethnic Groups in Iran", *Iran & the Caucasus*, 9(1).
- Asadi, A. (2019). "Nakşe Arabistane Soudi der Emniyetsaziye İran: Rahborde Cumhuriye Eslame İran", *Faslnameye Mütalaatiye Rahbordi*, 22(85).
- Asgarkhania, A. ve Babaei, M. (2012). Emniyete Heste Şenahte ve Meseleye Emniyete Halici Farsi Bade Ez Enqelabe Eslami İran, *Pejuheşhaye Siyaseti Cihani Eslami*, 2(4).
- Aslan, M. vd. "Economic and Socioeconomic Consequences of US sanctions on Iran", *Center for Iranian Studies*, Ankara, 1(1).
- Ayan, A. (2019). "Paradox Between Deep, Mutually Beneficial Economic Ties and Social, Political Animosity in Turkish-Israel Relationship: the Ontological Security Perspective", *York University*.
- Azgandi, A. ve Sarmadi, H. (2017). Cenge Tahmili ve Tesiri an ber Tağyiri Goftemane Siyasete Harici İran, *Journal of Nations Research*, 1(11).
- Bagdonas, A. (2011). "Relations between Lithuania and Russia: the Ontological Security Perspective", *Academia*.
- Bagheri M., Omid, A. ve Yazdani, E. (2021). Tesiri Mihvere Muqavemet Ber Omqi Estratejike Cumhuri Eslami İran, *Mutalaate Siyasiye Cihane Eslam*, 10(2).
- Bakan, S. ve Şahin, S. (2008). "Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler", *JILSES*, 4(2).

- Balkan, S. ve Tiryaki, F. (2014). "İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 85-113.
- Barzegar, K. ve Dinan, S. M. (2016). "Iran's Political Stance toward Yemen's Ansar Allah Movement: A Constructivist-Based Study", *Journal of Politics and Law*, 9(9).
- Barzegar, Kayhan ve Divsallar, A. (2017). "Political rationality in Iranian foreign policy", *The Washington Quarterly*, 40(1), 39-53.
- Behraves, M. (2018). "State Revisionism and Ontological (in) Security in International Politics: The Complicated Case of Iran and Its Nuclear Behavior", *Journal of International Relations and Development*, 21(4), 836-857.
- Berenskoetter, F. (2020). "Anxiety, Time, and Agency", *International Theory*, 12(2), 273-290.
- Biger, G. (1989). "The Shatt-Al-Arab River Boundary: a Note", *Middle Eastern Studies*, 25(2).
- Biuck, M. (2020). "Bahrain and Axis of Resistance: Geopolitical Implications for Iran", *Iranian Review of Foreign Affairs*, 11(31).
- Browning, C. S. (2018a). "Brexit, Existential Anxiety and Ontological (In)security". *European Security*, 27(3), 336-355.
- Browning, C. S. (2018b). "Geostrategies, Geopolitics and Ontological Security in the Eastern Neighbourhood: The European Union and the New Cold War", *Political Geography*, 62, 106-115.
- Browning, C. S. (2015). "Nation Branding, National Self-Esteem and the Constitution of Subjectivity in Late Modernity", *Foreign Policy Analysis*, 11(2).
- Büyükkara, M. A. (2011). "Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleriyle Yemen Husi Hareketi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 16(30).
- Calculi, M. (2020). "Self-Determination at All Costs: Explaining the Iran-Syria-Hezbollah Axis", *Annals of the Fondazione Luigi Einaudi. An Interdisciplinary Journal of Economics, History and Political Science* 54(2), 95-118.
- Cehangir, K. ve Morteza, İ. (2013). "Tesire Enqelabe Eslami İran Ber Cenbeşi Bidari Eslami Şomali Afrika", *Mecelleye Danişkedeye Huquqi ve Ulumi Siyasi*, 43(1).
- Celayipur, H. R. ve Esfahani, A. N. "Rohdadhaye Entehabate 1388 Ez Çeşmandaze Tahlili Çarçub", *CameaŞenase Tarihi*, 6(1).
- Cordesman, A. ve Peacock, M. (2015). "The Arab-U.S. Strategic Partnership and the Changing Security Balance in the Gulf", *Center for Strategic and International Studies*. July.
- Coville, T. (2017). "The Economic Activities of the Pasdaran", *Revue internationale des études du développement*, 229, 91-111.

- Cox, R. (1993). "Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method", *Cambridge Studies in International Relations*, 26.
- Cupać, J. (2012). "Ontological Security of International Organizations: NATO's Post-Cold War Identity Crisis and Out-of-Area Interventions". *Синтезис-часопис за хуманистичке науке и друштвену стварност*, 4(1), 19-43.
- Darwich, M. (2014). "The Ontological (in) Security of Similarity: Wahhabism versus Islamism in Saudi Foreign Policy", *GIGA Working Papers*, 263.
- David, L. (2019). "Policing Memory in Bosnia: Ontological Security and International Administration of Memorialization Policies," *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 32(2), 211-225.
- Demirbaş İ. C. (2021). "İran Dış Politikasında Ontolojik Güvenlik Arayışı ve Filistin Meselesine Yaklaşım", *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2).
- Destradi, S. (2010). "Regional Powers and Their Strategies: Empire, Hegemony, and Leadership", *Review of International Studies*, 903-930.
- Dodson, M. ve Manochehr, D. (2008). "Populism and Foreign Policy in Venezuela and Iran", *Whitehead J. Dipl. & Int'l Rel.* 9.
- Doğan, N. (2012). "Uluslararası İlişkiler ve Rasyonellik: Bürokratik Politikanın Alana Katkısı ve Geleceğin Öngörülmesinde Rasyonellik Varsayımının Önemi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 85-103.
- Doğrusözlü, C. (2015). "Nükleer Anlaşmasının İran İç Siyasetine Yansıması", *Ortadoğu Analiz*, 7(68).
- Dorsey, J. M. (2016). "Saudi Arabia and Iran: the battle for hegemony that the Kingdom cannot win", *Przegląd Strategiczny*, 9, 357-374.
- Doster, B. (2013). "Suriye'deki İstikrarsızlık ve Ülkelerin Değişen Siyasetleri", *Ortadoğu Analiz*, 5(55).
- Düzgün, A. N. (2021). "Türkiye ve Ontolojik Güvenlik Meselesi", *Kriter*, 5(55).
- Eberle, J. ve Handl, V. (2020). "Ontological Security, Civilian Power, and German Foreign Policy toward Russia", *Foreign Policy Analysis*, 16(1), 41-58.
- Ejdus, F. (2018). "Critical Situations, Fundamental Questions and Ontological Insecurity in World Politics", *Journal of International Relations and Development*, 21(4), 883-908.
- Ejdus, F. (2020). "Conflict, Peace, and Ontological Security", Academia edu.
- Ekreminya, M. (2013). "Rahbordhaye Siyasete Harici Cumhuri Eslami İran der Destiyabe be Ehdafe Çeşmandaze 1404", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 16(60), 33-60.

- El- Madhaji M., Siadhemed, A. ve Al- Muslimi, F. (2015). "The Roles of Regional Actors in Yemen and Opportunities for Peace", *Sana'a Centre for Strategic Studies*.
- Emir, N. (2009). "Camiaşenaseye Menazate Siyasi Der İrane Entihabat", *Pejuheşnameye Elmi Seyasi*, 10(1).
- Erden, G. ve Sivrioğlu, U. (2009). "Peştunların Kökeni: Bene İsrail Teorisi/Etnolojik, Tarihi Dilbilimsel ve Genetik Kaynakların Işığında Bir Tartışma", *İsrailiyat*, 5, 23-39.
- Ertan, B. K. (2021). "İran-Hamas Ekonomik İlişkileri", 25.11.2021, *İram Yayınları*, Perspektif.
- Ertem, H. S. ve Düzgün, A. N. (2021). "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(37), 39-83.
- Ertem, H. S. (2012). "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği", *Security Studies*, 8(16).
- Farzam R. (2019). "İran-Taliban İlişkileri", *İRAM Yayınları*, Şubat.
- Farzam, R. (2022). "İran, Suriye'de Yaptığı Harcamaların Telafi Edilmesini İstiyor", İran Araştırmaları Merkezi, Haber Analiz.
- Firuzabadi, S. J. D. (2011). "Ontological Security and the Foreign Policy Analysis of the Islamic Republic of Iran", *Institute for Strategic Research Journal*, 2, 31-60.
- Firuzabadi, S. J. D. ve Vahid, N. (2012). "Emniyete Hesti Şenahti Der Siyasete Harici Devrane Usul Gerayi", *Mütalate Rahbordi*, 57(15).
- Flockhart, T. (2016). "The Problem of Change in Constructivist Theory: Ontological Security Seeking and Agent Motivation", *Review of International Studies*, 42(5), 779-820.
- Fukuyama, F. (1989). "The End of History?", *The National Interest*, 16.
- Gahferci, R. Ş. ve Baker, S. (2010). "Şenaseye Müelefhaye Hemayet Ez Nehzathaye AzadiBahşi ve Mihveri Muqavemet ve Teesiri Senci Ber Emniyeti Cumhuri Eslami İran", 13(48).
- Gallagher, N., Mohseni, E. ve Ramsay, C. (2021). "Iranian Public Opinion, At the Start of the Biden Administration", A public opinion study, *Center for International&Security Studies at Maryland*, February.
- Gamaan, (2019). Survey Report on "The Islamic Republic: Yes or No".
- Gamaan, (2021). "Gozarele Nezarsenci Negaraşe İranyan be Revabete ba Cihan", 27 Ocak 2021.
- Gamaan, (2022) "Gozareşe Nezarsenci Negaraşe İranyan be Sisteme Siyasi Metlub", 31 Mart 2022.

- Garayag, D. (2008). "Usul ve Mebane Siyasete Harici Cumhuri Eslami İran: Custar Der Metun", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 11(40). 270-313.
- Golkar, S. (2020). "Protests And Regime Suppression in Post-Revolutionary", *Policy Notes*, October.
- Golmohammadi, V. (2019). "The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Prospects for Change and Continuity", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8(1).
- Golmohammadi, V. (2020). "Emniyete Rejim ve Manteqe Ettihatha Der Havermiyane", *Feslnameyi Mütellate Rahbordi*, 89.
- Gök A. (2021). "Vekâlet Savaşlarında İstihbarat Örgütlerinin Rolü: Kudüs Gücü Örneği", *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 728-747.
- Greve, P. (2018). "Ontological Security, the Struggle for Recognition, and the Maintenance of Security Communities", *Journal of International Relations and Development*, 21(4), 858-882.
- Halhallı, B. (2014). "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası", *Birey ve Toplum*, 4(8), 75-96.
- Halliday F. (2001). "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change", *Middle East Report*, 220, Autumn.
- Hamidreza, A., Golmohammadi, V. ve Vazirian, A. H. (2020). "Trump's "maximum pressure" and anti-containment in Iran's regional policy", *Digest of Middle East Studies*, 29(2).
- Hani, H. (2014). "Hayzeşhaye Eslami Der Cehani Arabi: Arezyabi Fersatha ve Tehdithaye Mentiqaye Cumhuri Eslami İran", *Faslnameyi Ulumi İslami*, 43(4).
- Hashempour, P., Haghighi, A. ve Zarei, G. (2021). "HoviyetBehşi Enqilabe Eslami İran be Mihveri Muqavemete Eslami (Mütale Mevrudi: Hizbullah-i Lübnan)", *Faslnameyi Ilmi Tahsesi Sepehre Siyaset*, 8(27).
- Heradstveit, D. ve Bonham, G. M. (2007). "What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran", *Middle East Journal*, 61(3).
- Herrington, L. M. (2011). "Limitations of the Green Movement and Barriers to Reform in Iran", *E-International Relations Students*.
- Holliday, S. J. (2020). "Populism, the international and methodological nationalism: Global order and the Iran-Israel nexus", *Political Studies*, 68(1).
- Husseyin, K. (2009). "Tahleli Siyaseti Hârici Cumhuri Eslami İran ber Esase Müvellefehaye Hoviyete Melli", *Tahkikate Siyasi ve Beynelmileli*, 1(2), 155-190.
- Huysmans, J. (1998). "Security! What do you mean? From Concept to Thick Signifier", *European Journal of International Relations*, 4(2), 226-255.

- Hüseyni, H., Rıza, H. ve Fenberpur, M. “Vakavi Nakşi ve Karkerdi Şebekahayı İçtimayı Mecazi Der Hevadesi İntehabati Sali 1388 Cumhuri İslami İran”, *Faslnameyi Afaqı Emniyet*, 24.
- İskenderi, S., Caferinejad ve Golşeni, A. R. (2016). “Ameliyate Eçtimaye Şahsiyeti Rehberi Ba Rohdadi Siyasi Metale Mevrudi Entehabati 1388”, *Faslnameyi Pejuheşhayi Rahbordi Seyaset*, 19.
- Jahanbegloo, R. (2018). “As unrest grips Iran for a fifth day, the regime is once again locked in a crisis of legitimacy”, *The Wire*.
- Juneau, T. (2016). “Iran’s Policy towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment”, *International Affairs*, 92(3).
- Kanat, S. ve Aktel, M. (2019). “Küreselleşme Güvenlik: Ulusal Güvenliğe Yönelik Yakın Tehditler”, *ASSAM*, 6(15), 86-100.
- Katz, B. (2018). “Axis Rising: Iran’s Evolving Regional Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East”, *CSIS Briefs*, 11 Ekim.
- Katzman, K. (2016). “Iran’s Foreign Policy”, *CRS Report Prepared for Members and Committees of Congress*, June.
- Kazharski, A. (2020). “Civilizations as Ontological Security? Stories of the Russian Trauma. Problems of Post-Communism”, 67(1), 24-36.
- Kemali, Y., Babaei, M. ve Rehdadhay, Y. K. (2018). “Sale 1388 ve Emniyete HestiŞenahti”, *Faslnameye Medirit*, 10(35).
- Kerimhani, A. (2021). “Mekalete Cemi Ez Saheb Nazaran Der Bareye Şehsiyete Serdari Şehit Hac Kasımi Süleymani”, *Neşri Gum Hattı Mukaddes*.
- Khalaji, M. (2011). “Cumhuri Eslami ve Nezame Nuvene Ruheniyet”, *A Journal of Iranian Studies*, 24(4).
- Kılınç, A. (2008). “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 907-948.
- Kinnvall, C. (2004). “Globalization and Religious Nationalism: Self, identity, and the Search for Ontological Security”, *Political Psychology*, 25(5), 741-767.
- Kinnvall, C., Manners, I. ve Mitzen, J. (2018). “Introduction to 2018 Special Issue of European Security: Ontological (in) Security in the European Union”, *European Security*, 27(3), 249-265.
- Kinnvall, C. ve Mitzen, J. (2018). “Ontological Security and Conflict: The Dynamics of Crisis and the Constitution of Community”, *Journal of International Relations and Development*, 21(4), 825-835.

- Koca, N. "Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?", *Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 22(4), 1735-1756.
- Korkmaz, A. ve Avar, A. (2019). "Olasılık: Janus yüzölçümün eski ve yeni görünümü", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(1).
- Krolikowski, A. (2008). "State Personhood in Ontological Security Theories of International Relations and Chinese Nationalism: a Sceptical View". *Chinese Journal of International Politics*, 2(1), 109-133.
- Kumar, H. M. S. (2018). "Untying the Mystique of an Islamic Threat: Western Imageries, the Clash of Civilizations, and a Search for Ontological Security", *Jadavpur Journal of International Relations*, 22(1), 1-21.
- Kurt, V. (2015). "Devrimden Askeri Müdahaleye Yemen", *SETA Analiz*, 144, Aralık.
- Lütfi, M. ve Daliripur, M. (2018). "Berresi Ruyikerdi ve Rehberdi Şuraye Hemkari Halici Farisi Ba Tekid Ber Rehberdi Emniyeti Cumhuri İslami İran", 4.
- Lynch, M. (2017). "Three Big Lessons of the Qatar Crisis", *POMEPS Briefings*.
- Mabon, S. (2021). "Regulating Resistance: From Anti to Counter-Revolutionary Practice-and Back Again-in Bahrain", *Partecipazione e conflitto*, 14(2).
- Mafakheri, R. (2019). "Ez Buhrane Meşruiyet Ta Buhrane Hakimiyeti Cumhuri İslami", İran İnterneyşenal.
- Mahan, A. (2011). "The Domestic Determinants of Iranian Foreign Policy: Challenges to Consensus", *Strategic Analysis*, 35(4).
- Maher, N. (2020). "Balancing Deterrence: Iran-Israel Relations in a Turbulent Middle East", *Review of Economics and Political Science*.
- Mammadov, H. (2017). "Körfez'de Suudi Arabistan-İran İş birliği Üzerinden ABD'nin Güvenlik Politikası: Çifte Sütun Politikası", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(2).
- Mason, R. (2021). "Strategic Depth Through Enclaves: Iran, Syria, and Hezbollah", *Middle East Policy*, 28(2), 96-108.
- Mc Innis, J. M. (2017). "Building the Iranian military: Understanding Tehran's defense acquisition and research and development decision-making", American Enterprise Institute, April.
- Mercan, M. H. (2014). "Yapısal Sorunların Gölgesinde Değişim Sancısı: Yemen'de Halk Ayaklanması ve Sonrası", *Adam Akademi*, 4(1).
- Merkezi Berresihaye Estratejik Reyasete Cumhuri, (2018). "Buhrane Geramedi Baas Buhrane Meşruiyete Şode Est", *Yaftehaye Pejuheşhaye Siyaseti*.

- Mesri, A. M. (2021). “Şehadete Seyid Kasım Süleymani BazTovlude Emniyete Heştışenahte Enqelabe Eslami İran”, *Neşriyate Ulmi Afaqi*, 13(49), Zemistan.
- Metgi, İ. ve Saidi, İ. (2017). “Berresi Siyasete Harici İran Der Gabl Buhranı Suriye”, *Faslnameye Pejuheşhaye Siyasi ve Beynelmileli*, 24.
- Mitzen, J. (2006). “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”, *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370.
- Mitzen, J. ve Larson, K. (2017). “Ontological Security and Foreign Policy”, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- Moazami, B. ve Pourmand, A. (1989). “Bohran Ceneşini Rejimi Velayet-i Fakih”, *Andiche Rahaie*, 9, 266-319.
- Moazami, B. (1991). “Factionalism in Iran under Khomeini”. *Middle Eastern Studies*, 27(4), 597-614.
- Mohns, E. ve Bank, A. (2012). “Syrian Revolt Fallout: End of the Resistance Axis?”, *Middle East Policy*, 19(3).
- Mohseni, E. ve Gallagher, N. ve Ramsay, C. (2016). “Iranian Attitudes in Advance of the Parliamentary Elections: Economics, Politics, and Foreign Affairs”, *A public opinion study, Center for International&Security Studies at Maryland*, January 2016.
- Moore-Gilbert, K. (2017). “Mohammed bin Salman and the Art of War”. *Arena Magazine (Fitzroy, Vic)*, 151.
- Muhammedî, M. ve Mesud, M. (2012). “Usuli Hakem Ber Sebk Müdirit Rehberi Enqelabi Eslami Der Kontrol ve Mehar Vagee Entehabati 1388”, *Pejuheşnameyi Enqelabi Eslami*, 1(1).
- Muradî, C. (2019). “Berresi Alele Huzuri Müsteşare Cumhuri İslami İran der Suriye”, *Faslnameyi Metalaati Beynelmileli*, 16(3).
- Nasir, M. A. (2015). “Yemen: Another Somalia in the Arabian Peninsula”, *Asian Journal of Humanities and Social Studies*, 3(4).
- Nategh, H. (1983). “Ser Ağaze Ektedare Ektesedi ve Siyasi Mollayan”, *Alefba*, 2, 40-57.
- Nejatpur, M. vd. (2022). “Estratejiki Siyasi Emniyete İran Der Halici Farisi”, *Tabistan*, 16(59).
- Neyakuyî, S. E. ve Muhammedî, S. P. (2019). “Siyasetgozare Emniyete İran der Gabl Menazate Havermeyane Pes Ez Behari Arabi”, *Faslnameyi Seyasetgozari Umumi*, 5(1).
- Niakooee, S. A. (2020). “Explaining the Crisis of the Green Movement in Iran (2009-2017)”, *Democracy and Security*.
- Oppermann, K. ve Hansel, M. (2016). “The Ontological Security of Special Relationships: The Case of Germany and Israel”, *CEEISA-ISA Joint International Conference in Ljubljana*.

- Özev, M. H. (2016). “İran-Suudi Arabistan İlişkileri: 1932-2014”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 83-104.
- Özev, M. H. (2017). “Saudi society and the state: Ideational and material basis”, *Arab Studies Quarterly*, 39(4), 996-1017.
- Özkan, F. (2021). “Orta Doğu’da Ulus-Devlet, Çoğulcu Kimlik Yapısı ve Jeopolitik Çıkarlar”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2).
- Öztürk, A. (2013). “Bahreyn 2013”, *Ortadoğu Yıllığı*.
- Öztürk, T. ve Boyacı, E. (2022). “Suriyeli mülteci krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkisine yansımaları: Dünya Sistemleri Analizi üzerinden bir değerlendirme”, *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), ss. 1809-1823.
- PAAIA, (2020). “National Public Opinion Survey”, *Zogby Research Services*, October.
- Posch, W. (2017). “Ideology and Strategy in the Middle East: The Case of Iran”, *Survival*, 59(5).
- Rafati, N. (2012). “After the Arap Spring: Power in Shift in the Middle East?: Iran and the Arab Spring”. *IDEAS*, London.
- Rahimullah, F. (2020). “İran Dış Politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun Artan Etkisi”, *İRAN Analiz*, Ağustos.
- Raja, S. Z., Dolat-Abadi, A. B. ve Ravesh, B. (2019). “Berresi Mihvere Muqavemet ve Ayende Nezame Sulta Ba İstifade Nazariye Nezami Cehani”, *Faslnameyi Elmi Mütalati Bidari Eslami*.
- Rakel, E. P. (2007). “Iranian foreign policy since the Iranian Islamic revolution: 1979-2006”, *Perspectives on Global Development and Technology*, 6(1-3).
- Rakel, P. E. (2009). “The Political Elite in the Islamic of Iran: From Khomeini to Ahmedinejad”, *POMEPS*, 29(1), 105-125.
- Ramazani, R. K. (1992). “Iran’s Foreign Policy: Both North and South”, *Middle East Journal*, 46(3), Summer.
- Ramazani, R. K. (2004). “Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”, *Middle East Journal*, 58(4), Autumn.
- Reza, Ş. ve Bekir, S. (2019). “Şenasaye Mulefahaye Himayete Ez Behzathaye Azadi Bahşi ve Mihveri Muqavemet ve Tesiri Senci An Ber Emniyeti Cumhuri İslami İran”, *Afaki Emniyet*, 13(48).
- Rezaei, F. (2019b). “Iran’s Military Capability: The Structure and Strength of Forces”, *Insight Turkey*, Winter, 21(4).

- Rieffer-Flanagan, B. A. (2009). "Islamic Realpolitik: Two-level Iranian Foreign Policy", *International Journal on World Peace*.
- Rumelili, B. (2015). "Ontological (in) Security and Peace Anxieties: a Framework for Conflict Resolution", *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, 10-29.
- Rumelili, B. (2020). "Integrating Anxiety into International relations theory: Hobbes, Existentialism, and Ontological Security", *International Theory*, 12(2), 257-272.
- Rumelili, B. ve Adisönmez, U. C. (2020). "Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni Bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi", *Uluslararası İlişkiler*, 17(66), 23-39.
- Russo, A. ve Stoddard, E. (2018). "Why Do Authoritarian Leaders Do Regionalism?", *Ontological Security and Eurasian Regional Cooperation, The International Spectator*, 53(3), 20-37.
- Saboohi, M. ve Mina, R. H. (2013). "Berresi Mekayeseyi Ruyikerdi İran ve Türkiye Gabl Tahvilati Arabi: Berresi Movrudi Tonos, Mısır ve Lebya", *Revabati Harici*, 4.
- Sadia, R., K. M. ve Ikram, M. H. (2021). "Islamic Republic of Iran vs Kingdom of Saudi Arabia: A Struggle for Regional Hegemony through Oil Politics", *Journal of Professional Research in Social Sciences*, 8(2), 2-13.
- Salamey, I. ve Zanoobia, O. (2011). "Shia Revival and Welayat al-faqih in the Making of Iranian Foreign Policy", *Politics, Religion & Ideology*, 12(2).
- Sariolghalam, M. (2014). "Sources of Continuity in Iran's Foreign Policy", *Gulf Politics and Economics in a Changing World*, World Scientific.
- Sarvi, G. K. ve Bordbar, A. (2015). "Nakşe Engilistan der Ecadi Buhranhaye Siyasi Der Entehabate Reyisi Cumhuri Sale 1388 der İran", *Pejuheşhaye Rahbordi Siyaset*, 13.
- Sarvi, G. K. ve Suri, F. (2023). "Cumhuri Eslami İran: Mihvere Muqavemet ve Şekildehi Nezame Menteqaye Garbi Asya", *Faselnemeye Muhitşenaseye Rahbordi İran*, 6(2).
- Sayın, H. ve Çırakoğlu, A. (2019). "İran'da siyasi ekoller üzerine bir değerlendirme", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1).
- Schmierer vd. (2016). "The Saudi-Rivalry and the Obama Doctrine", *Middle East Policy Council, Symposium*.
- Semiz, Y. Ve Akgün, B. (2005). "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 162-181.
- Sermedi, H. (2017). "Cenge Tahmele ve Tesiri An Ber Tağyiri Goftemane Siyaseti Harici İran Ez ArmanGeraye Dehi Evvel be Amelgeraye Menfaate Mihveri Deh-i Dovvom Enqelabi İslami", 1(11), *Mahnameyi Pejuheşi Melli*.

- Shahi, A. ve Abdoh-Tabrizi, E. (2020). "Iran's 2019–2020 demonstrations: the changing dynamics of political protests in Iran", *Asian Affairs*, 51(1), 1-41.
- Sinkaya, B. (2010). "İran'da Asker Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızlarının Yükselişi", *Orta Doğu Etütleri*, 2(2).
- Sobhe, K. (1982). "Education in Revolution: Is Iran Duplicating the Chinese Cultural Revolution?", *Comparative Education*, 18(3), 271-280.
- Soltani, F. ve Amiri, R. E. (2010). "Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution", *Journal of Politics Law*, 3(2), 199-206.
- Soltaninejad, M. (2019). "Coalition-Building in Iran's Foreign Policy: Understanding the Axis of Resistance", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21(6).
- Steele, B. J. (2008b). "Ideals That Were Really Never in Our Possession: Torture, Honour and the US Identity", *International Relations*, 22(2).
- Steele, B. J. (2019). "Wellcome Home! Routines, Ontological Insecurity and the Politics of US Military Reunion Videos", *Cambridge Review of International Affairs*.
- Stein, E. (2017). "Ideological codependency and regional order: Iran, Syria, and the axis of refusal", *PS: Political Science & Politics*, 50(3), 676-680.
- Steinberg, (2021). "The axis of resistance: Iran's expansion in the Middle East is hitting a wall.", SWP Research Paper, (35).
- Stenslie S. (2015). "Decisive Storm: Saudi Arabia's Attack on the Houthis in Yemen", NOREF Expert Analysis.
- Subotić, J. (2016). "Narrative, Ontological Security and Foreign Policy Change", *Foreign Policy Analysis*, 12(4), 610-627.
- Suzuki, S. (2019). "Japanese Revisionists and the 'Korea Threat': Insights from Ontological Security", *Cambridge Review of International Affairs*, 32(3), 303-321.
- Şen, G. (2012). "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, 3(2).
- Taheri, A. (2017). "Seven Ways Iran Spends its Money in the Syrian War", *Asharq El Awsat*.
- Tinas, M. (2017). "Bölgesel Gerginlikler Çerçevesinde Lübnan: Aun & Hariri Mütabakatı", *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, 60, Şubat.
- Tuncer, F. (2020) "The spread of fear in the globalizing world: The case of COVID-19", *Journal of Public Affairs*, 20(4).
- Uskowi, N. (2018). "The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel". Atlantic Council.
- Valbjørn, M. ve Bank, A. (2007). "Signs of a New Arab Cold War", *Middle East Report*, 242.

- Vazirian, A., Golmohammadi, V. ve Alizadeh, A. (2021). "Evaluating the Central Role of Resistance in the Unequal Deterrence of Islamic Republic of Iran against the US Containment Policy", *Maqaleye Pejuheşi*, 19(14).
- Wang, E. B. (1995). "The Iran-Iraq War Revisited: Some Reflections on the Role of International Law", *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien de Droit International*, 32, 83-109.
- Yalçın, H. B. (2015). "Obama Stratejisi ve Ortadoğu", *Akademik Orta Doğu*, 9(2).
- Yücesoy, T. ve Karabulut, B. (2019). "Gündem Yönetimi Kuramı Odağında İran Yeşil Devrimine Bakış; Tweetler Üzerinden bir Analiz", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, (9.2).
- Zandi, D. G. (2007). "Conceptualization of Islamic Solidarity in Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *The Iranian Journal of International Affairs*, 20(1).
- Zarakol, A. (2010). "Ontological (In)Security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan", *International Relations*, 24(1), 3-23.
- Zarakol, A. (2017). "States and Ontological Security: A Historical Rethinking", *Cooperation and Conflict*, 52(1), 48-68.
- Zeybekoğlu, S. ve Alkan, Y. S. (2021). "Max Weber'in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden Okuma Denemesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2).

İnternet Kaynakları

- AA, "İran destekli Zeynebiyyun Tugayı Pakistan'ın yeni ulusal güvenlik sorunu olabilir", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-zeynebiyyun-tugayi-pakistan-in-yeni-ulusal-guvenlik-sorunu-olabilir/2031669> (erişim tarihi:10.05.2023)
- Abşanas, E. "Eger İran Pulhayı Ki Der Mentekaye Harici Kerde Dahele Keşver Harç Kerde Bud Çe Mi Şod", 03.01.2022, <https://spnfa.ir/20220103>(erişim tarihi: 10.01.2022).
- Afacan, S. "Cevad Zarifin Ses Kaydı ve İran'da Yükselen Tansiyon", 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cevad-zarif-in-ses-kaydi-ve-iran-da-yukselen-tansiyon/2229003> (erişim tarihi: 10.05.2021).
- Aghaie, H. "Deli Adam Teorisi ve İran İslam Cumhuriyeti", 2021, <https://iramcenter.org/deli-adam-teorisi-ve-iran-islam-cumhuriyeti/>, (erişim tarihi:10.05.2021).
- Aherinhaber, "Bazdarendegi Mihvere Muqavemet", 2019. <https://akharinkhabar.ir/story/4875603> (erişim tarihi:19.03.2023)

- Aherinhaber, “Sermakaleyi İran Siyasete Feşare Heddirkseri Aleyhe İran Çe Ebadi Dared”,
<https://akharinkhabar.ir/analysis/9468393> (erişim tarihi:20.03.2023)
- Al Jazeera, “Dozens killed in stampede at Qassem Soleimani’s funeral in Iran”, 8.01.2020
<https://www.aljazeera.com/news/2020/1/8/dozens-killed-in-stampede-at-qassem-soleimanis-funeral-in-iran> (erişim tarihi:10.10.2022)
- Al Jazeera, “Iran’s economy reveals power and limits of US sanctions”, 02.02.2022.
<https://www.aljazeera.com/economy/2022/2/2/irans-economy-reveals-power-and-limits-of-us-sanctions> (erişim tarihi:02.05.2023)
- Alagöz, B. “Şi Cinping’in Riyad Ziyaretinin Şifreleri”, 12.02.2022
<https://www.iramcenter.org/si-cinpingin-riyad-ziyaretinin-sifreleri-860> (erişim tarihi: 12.01.2023)
- Alfoneh, A. “How Intertwined Are the Revolutionary Guards in Iran’s Economy?”, 22.10.2007. <https://www.aei.org/research-products/report/how-intertwined-are-the-revolutionary-guards-in-irans-economy/> (erişim tarihi: 14.02.2023)
- Alfoneh, A., 2011. “Eternal Rivals? The Artesh and the IRGC”, 15.11.2011
<https://www.mei.edu/publications/eternal-rivals-artesh-and-irgc> (erişim tarihi:14.02.2023)
- Arab News, “Arab-Islamic-American Summit fosters global peace, stability”, 22 Mayıs 2017,
<https://www.arabnews.com/node/1103126/saudi-arabia> (erişim tarihi: 06.01.2023)
- Asia News, “Tehran, Parliament approves increase in military spending: up to 5% of the state budget”, 01.10.2017, <https://www.asianews.it/news-en/Tehran,-Parliament-approves-increase-in-military-spending:-up-to-5-of-the-state-budget-39615.html> (erişim tarihi:28.10.2022)
- Baker, P. “Chinese-Brokered Deal Upends Mideast Diplomacy and Challenges U.S”. 11.03.2023 <https://www.nytimes.com/2023/03/11/us/politics/saudi-arabia-iran-china-biden.html> (erişim tarihi: 28.03.2023)
- Basma, K. “What Does Iran Really Want?”, 10.08.2021,
<https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/what-does-iran-really-want> (erişim tarihi: 28.03.2023)
- Bayat, A. 2018. “The Fire That Fueled the Iran Protests”, 28 Haziran 2018,
<https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/iran-protest-mashaad-green-class-labor-economy/551690/> (erişim tarihi: 28.11.2022)
- BBC, “Hashtags, a viral song and memes empower Iran's protesters”,
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-63456599> (erişim tarihi:02.11.2022)

- BBC, “İran'da protestolar: ABD, BMGK'yı acil toplantıya çağırarak”, 3 Ocak 2018,
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42548736> (Erişim Tarihi:01.05.2022)
- Behroosh, M. “Çera İran Rejimi Suriye Ra Reha Nemikoned?”, Kasım 2016,
<https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-37907961> (erişim tarihi: 29.03.2022)
- Bourse and Bazaar, “SIPRI Has Overstated Iran's Military Spending For Years”, 03.05.2022.
<https://www.bourseandbazaar.com/articles/2022/5/3/sipri-has-overstated-irans-military-spending-for-years> (erişim tarihi: 24.03.2023)
- Cafiero, G. “İran’ın Doğuya Bakış Stratejisi”, 03.08.2019, <https://iramcenter.org/iranin-doguya-bakis-stratejisi/> (erişim tarihi:25.10.2022)
- Caner, M. “Analiz 2021: İran Cumhurbaşkanı Seçimi Muhafazakâr Dönüşümün Ayak Sesleri”, 02.08.2021, <https://www.setav.org/analiz-2021-iran-cumhurbaskani-secimi-muhafazakar-donusumun-ayak-sesleri/> (erişim tarihi:02.11.2022)
- CFR, “Iran’s Revolutionary Guards”, 6 May 2019 <https://www.cfr.org/background/irans-revolutionary-guards> (erişim tarihi:27.03.2023)
- CFR, “U.S. Relations with Iran”, Council on Foreign Relations,
<https://www.cfr.org/timeline/us-relations-iran-1953-2022>. (erişim tarihi: 12.09.2022)
- Chandler, J. “Decoding Iran’s defence spending: pitfalls and new pointers”, IISS,
<https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2018/11/decode-iran-defence-spending>
 (erişim tarihi: 03.01.2023)
- CMESS, “Çera İsrail Nebayed Bazdarendegi Mütearife İran ra Tezif Koned?”, 26.01.2022,
<https://www.cmess.ir/Page/View/2022-01-16/4972>, (erişim tarihi: 03.04.2023)
- Dareini, A. “Iran’s Foreign Policy under Raisi”, 30.06.2021,
<https://studies.aljazeera.net/en/analyses/iran%E2%80%99s-foreign-policy-under-raisi>
 (erişim tarihi:05.11.2022)
- Dingil, H. “Devrim Sonrası İran’ın Güvenlik Stratejileri” - Hurşit Dingil 2023.
https://www.youtube.com/watch?v=PUrot3yma_g&t=4674s (erişim tarihi: 02.02.2023)
- Domazeti, R. 2020. “İran’da Sistem Krizi Tartışmaları”, https://insamer.com/tr/iranda-sistem-krizi-tartismalari_2675.html, (erişim tarihi:11.10.2022)
- Duman, B., “İrak’ın Asî Yüzü: Mukteda es-Sadr”, 01.07.2022 <https://orsam.org.tr/tr/irakin-asi-yuzu-mukteda-es-sadr/> (erişim tarihi:28.11.2022)
- Duman, B., “İrak’ta Şiiler Arasındaki Çekişme Derinleşiyor”, 27.06.2022,
<https://orsam.org.tr/tr/irakta-siiler-arasindaki-cekisme-derinlesiyor/> (erişim tarihi: 13.09.2022)

DW Türkçe. “Hamaney: ABD ile Müzakereleri Yasaklıyorum”

<https://www.dw.com/tr/hamaney-abd-ile-m%C3%BCzakereleri-yasakl%C4%B1yorum/a-45069669> (erişim tarihi:07.05.2021).

El Zevayiri, M. “Nagoftehaye Revabate İran ve Suriye”, 08.08.2017,

<https://iramcenter.org/fa/iran-ve-suriye-arasinda-anlatilmamis-iliskiler/>, (erişim tarihi:16.10.2021).

El-Arabiya News, “Muqtada al-Sadr visits Saudi Arabia for the first time in 11 years”,

30.06.2017, <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2017/07/30/Muqtada-al-Sadr-in-Saudi-Arabia-for-the-first-time-in-11-years-> (erişim tarihi: 01.10.2022)

Elhani, N. 2019. “Hizbullah-İran İlişkileri”, İran Araştırmaları Merkezi, Perspektif, 2019,

<https://iramcenter.org/hizbullah-iran-iliskileri/> (erişim tarihi: 14.09.2022)

Entekhaber, “Velayeti: Afganistan hem Bahşi Ez Mihveri Mukavemet Est”

<https://www.entekhab.ir/fa/news/634466/> (erişim tarihi: 10.05.2023)

Erginbaş, E. “İran’da Toplumsal Hareketler Bağlamında Öteki Olmak”, 2020.

<https://iramcenter.org/iranda-toplumsal-hareketler-baglaminda-oteki-olmak/>, (erişim tarihi: 06.05.2021).

Eslahatpress, “Vakoneşe Tonde Şeriatmedari Ezharate Felahate Pişe Der Movrede Meblağ

Komeke İran be Suriye”, 2021, <https://eslahaatpress.com/News/31266> (erişim tarihi: 24.03.2023)

Fahas, H. “Tahran Daha da Katılma Eğiliminde”, Independent Türkçe,

<https://www.indyturk.com/node/182681/d%C3%BCnya/%E2%80%8Btahranda-daha-dak%C4%B1la%C5%9Fma-e%C4%9Filiminde> (erişim tarihi:09.11.2021)

Fars News, “Fitneye Ki Geslihaye İçtimaye Ra Faal Kerd”, 2017,

<https://www.farsnews.ir/news/13961008000927> (erişim tarihi:05.04.2022).

Farsi El Arabiya, “Netanyahu: İran be Donbale Sadure Şiiha Be Hemice ve Teşkile

Emperatori Est”, 03.10.2017 <https://farsi.alarabiya.net/middle-east/2017/11/03> (erişim tarihi:02.02.2023)

Farsi Hamaney, “Ektesade Muqavemet Yek Projeye Muvagget Nist”, 07.06.2015

<https://www.farsnews.ir/news/13981022001105> (erişim tarihi: 02.04.2023)

Farsnews, “Vijegihaye Cengi Namütegaren”, 02.22.2018

<https://www.farsnews.ir/news/8802220840> (erişim tarihi: 04.04.2023)

Goroon, “Ektesade İran Der Hal Furupaşi Est”, May 21 2022,

<https://goroobonline.ir/%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-> (erişim tarihi: 29.03.2023)

Gök, H. “İran’da Basın ve Medya”, 22.12.2022

<https://www.youtube.com/watch?v=53KDtSFegSc> (erişim tarihi:04.01.2023)

Grandre, N. (2019). “Conflict with China is Not Inevitable”, The National Interest, 23 Nisan 2019, <https://nationalinterest.org/blog/skeptics/conflict-china-not-inevitable-53897> (erişim tarihi: 12.05.2021).

Habergozari Cumhuri Eslami, “Muqavemete Dersi Emruze Medresi”, 2019.

<https://www.irna.ir/news/83619482/>, (erişim tarihi:02.05.2022)

Habergozari Cumhuri Eslami, “Sepahe Qods Ez Şekilgiri Ta be Emruz 2011”,

<https://www.irna.ir/news/84641777/> (erişim tarihi:27.03.2022)

Habergozari Tesmim, “Çera Dovlet Der İcraiye Ektesade Mukavemeti Şikeste Hord?”

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/03/25/2031909> (erişim tarihi: 02.04.2023)

Habergozari Tesmim, “Niruye Qodse Sepahe Çekune Teşkil Şod ve Der Menteqa Çe Kerd?”, 13 Mayıs 2011, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/02/13/2496067/>, (erişim tarihi:14.04.2022)

Haberonlayn, “İran der Suriye ve Eraq Ta Eknun Çekadr Hezine Kerde ve Çekadr Sud Kerte Est”, Ağustos 2018, <https://www.khabaronline.ir/news/1291734> (erişim tarihi: 05.04.2023)

Haberonlayn, “Mukayese Butçeye Nezami İran Ba Arap ve İsrail: Amar ve Nemudar”,

<https://www.khabaronline.ir/news/1673914> (erişim tarihi: 24.03.2023)

Hemşehri, “Delile Himayete Mali İran Ez Guruhaye Muqavamete Eslami Der Menteqa”,

<https://www.hamshahrionline.ir/news/735910> (erişim tarihi:22.03.2023)

Horasanlı, İ. “Devrim Sonrası İran’ın Pakistan Şiileriyle İlişkisi”, 15.05.2020.

<https://iramcenter.org/devrim-sonrasi-iranin-pakistan-siileriyle-iliskisi-121> (erişim tarihi:10.05.2023)

Horasanlı, İ. “Devrim Sonrası İran’ın Bahreyn Şiileriyle İlişkisi”, 20.02.2020,

<https://iramcenter.org/iranin-bahreyn-siileriyle-iliskisi/> (erişim tarihi:12.05.2022)

HRW, “Iran: No Justice for Bloody 2019 Crackdown”,

<https://www.hrw.org/news/2020/11/17/iran-no-justice-bloody-2019-crackdown> (erişim tarihi: 09.04.2023)

IDF, “Iranian Forces Deployed in Syria”, 24.01.2018, <https://www.idf.il/en/minisites/iran/iranian-forces-deployed-in-syria/> (erişim tarihi: 13.09.2022)

IDF, “Iranian Forces Deployed in Syria”, 24.01.2018, <https://www.idf.il/en/minisites/iran/iranian-forces-deployed-in-syria/> (erişim tarihi: 13.09.2022)

- IISS, “Iran’s Military Strategy”, <https://www.iiss.org/publications/survival/2019/survival-global-politics-and-strategy-december-2019january-2020/616-11-ajili-and-rouhi> (erişim tarihi:04.04.2023)
- Iran International, “Bolteni Seri Farisi Berayi Femande Kole Sepah”, 09.09.2022. <https://www.iranintl.com/202211304302> (erişim tarihi:15.04.2023)
- Iran International, “Buhrane Meyişet Der İran Ebade Tazeteri Girift: Muaveze Levazeme Hane ve Şahsi Ba Gaza”, 20.09.2022. <https://www.iranintl.com/202212114729> (erişim tarihi: 01.04.2023)
- Iran International, “Iran Spent Billions In Syria And Iraq, Others Reaped Economic Benefits”, 18.09.2021. <https://old.iranintl.com/en/world/iran-spent-billions-syria-and-iraq-others-reaped-economic-benefits> (erişim tarihi: 22.03.2023)
- ISNA, “Sadr Be Arabistan Mi Reved”, 29.06.2022. <https://www.isna.ir/news/1401032920314> (erişim tarihi: 05.01.2023)
- İbrahimi, H. “Ahmedinejad'ın Varlık Mücadelesi ve Müesses Nizam”, <https://iramcenter.org/ahmedinejadin-varlik-mucadelesi-ve-muesses-nizam/> (erişim tarihi: 08.05.2021).
- İram, “İslam Devrimi Direniş Cephesinin Önde Gelen Milletvekilleri”, <https://iramcenter.org/islam-devrimi-direnis-cephesinin-onde-gelen-milletvekilleri/> (erişim tarihi:04.03.2022)
- Kadivar, M. A. “Why haven’t reformists joined the protests sweeping Iran?”, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/01/05/why-havent-reformists-joined-the-protests-sweeping-iran/> (erişim tarihi: 05.07.2022)
- Karakurt, O. “İran’da Reisi dönemi: Dış politika nasıl şekillenecek?”, 30.06.2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-reisi-donemi-dis-politika-nasil-sekillenecek-592089.html> (erişim tarihi:05.11.2022)
- Karimi, N., Vahdat A. ve Gambrell J. “Iran strikes back at US with missile attack at bases in Iraq”, 7 Ocak 2020, <https://apnews.com/article/ap-top-news-persian-gulf-tensions-tehran-international-news-iraq-add7a702258b4419d796aa5f48e577fc> (erişim tarihi:18.10.2022)
- Katozian, A. “Menazera:Çenbeşi Sebz Ya Ebur Ez Çenbeşi Sebz?”, Radyoferda, 2019. <https://www.radiofarda.com/a/b11-viewpoints-green-movement-or-beyond/27807697.html>
- Kayhan, “Seferi Şi Cin Ping ve Beyaneyi Reyad (Yaddaşte Ruz)”, <https://kayhan.ir/fa/news/255610> 20.12.2022 (erişim tarihi:01.05.2023)

- Kirkpatrick, D. “Saudi Arabia Charges Iran With ‘Act of War,’ Raising Threat of Military Clash”, 11.06.2017, <https://www.nytimes.com/2017/11/06/world/middleeast/yemen-saudi-iran-missile.html> (erişim tarihi:07.11.2022)
- Klein, J. ve Siamdoust N. (2009). The Man Who Could Beat Ahmadinejad: Mousavi Talks to Time, 12.06.2009, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1904343,00.html> (erişim tarihi:07.11.2022)
- Koca, N. “Devrim Muhafızları: İran'ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?”, *Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 22(4), ss.1735-1756.
- Koç, M. “Direniş Cephesinin Nükleer Müzakerelere Yaklaşımı”, 05.04.2022, <https://iramcenter.org/direnis-cephesinin-nukleer-muzakerelere-yaklasimi/> (erişim tarihi:02.11.2022)
- Koç, M. “İran’da Meclis Seçimleri ve Sonuçlarının Analizi, (2020a). <https://iramcenter.org/iranda-meclis-secimleri-ve-sonuclarinin-analizi/> (erişim tarihi: 09.05.2021).
- Koç, M. “İslam Devrimi Direniş Cephesi”, 23.05.2020 <https://iramcenter.org/islam-devrimi-direnis-cephesi/> (erişim tarihi:04.03.2022)
- Koç, M. “Sistem Tartışmaları Gölgesinde İran”, 04.01.2023, İram, <https://www.iramcenter.org/sistem-tartismalari-golgesinde-iran-874> (erişim tarihi: 10.01.2023)
- Koç, M. “Süleymani Sonrası İç Politika”, <https://iramcenter.org/suleymani-sonrasi-ic-politika/> (2020b). (erişim tarihi: 09.05.2021).
- Koç, M. “Uzmanlar Meclisi Üyesi Misbah Yezdi Vefat Etti”, 02.01.2021. <https://iramcenter.org/uzmanlar-meclisi-uyesi-misbah-yezdi-vefat-etti/> (erişim tarihi: 10.05.2021)
- Kurşun, M. (2021). “Eski Meclis Başkanı Laricani, cumhurbaşkanlığı adaylığının veto gerekçesinin açıklanmasını istedi”, 12.06.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-meclis-baskani-laricani-cumhurbaskanligi-adayliginin-veto-gerekcesinin-aciklanmasini-istedi/2271615> (erişim tarihi:29.10.2022)
- Mason, J. ve Charbonneau, L. “Obama, Iran’s Rouhani hold historic phone call”, 28.09.2013, <https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran-idUSBRE98Q16S20130928>. (erişim tarihi: 10.09.2022)
- Mehrabergozari, “Ahmedinejad Hiç Gah Negofte İsrail Bayed Mahv Şeved”, 2014, <https://www.mehrnews.com/news/2031052> (erişim tarihi:28.11.2021)

- Mepa News, “Hamaney Devrim Muhafızları Ordusu'nun komutanını görevden aldı”, 22 Nisan 2019, <https://www.mepanews.com/hamaney-devrim-muhafizlari-ordusunun-komutanini-gorevden-aldi-26023h.htm> (erişim tarihi:28.11.2022)
- Ntv, “Hitler benzetmesine İran'dan sert cevap”, 25.11.2017, <https://www.ntv.com.tr/dunya/hitler-benzetmesine-irandan-sert-cevap,XbIrNtk6XkS9Vg4lKRZjCg> (erişim tarihi:29.11.2021)
- PBS, “How Iran Entered the Axis”, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/map.html>, (erişim tarihi:01.05.2022)
- Radyoferda, “Felahetpişe: İran 30 Milyard Dolar Der Suriye Hezine Kerde Est”, <https://www.radiofarda.com/a/iran-mp-says-30-billions-expended-in-syria-by-islamic-republic/30623613.html> (erişim tarihi: 25.03.2023)
- Radyozemane, “Behari Arabi: Armanhaye Cenbeşi Sebs, Ruşhaye Enkelabe Bahman”, 2012, <https://www.radiozameh.com/42461/> (erişim tarihi:14.03.2022)
- Radyozemane. “Ehyaye Bercam:Efkare Umumi ve Melahezat Merbut be Siyaseti Dahili”, <https://www.radiozameh.com/664103/> (erişim tarihi:13.05.2021)
- Rahmani, B. “Boltene Mehremane Habergozari Hokometi Farsi”, 14.12.2022, <http://mashal.org/blog/%D8%A8%D9%88%D9%84%D8%AA%D9%86-> (erişim tarihi: 05.01.2023)
- Rashid, Y. “İran’da Özelleştirmenin Başarısızlığı”, 07.09.2022, <https://iramcenter.org/iranda-ozellestirmenin-basarisizligi-797> (erişim tarihi: 26.03.2023)
- Rashid, Y. “İran'da Yaşanan Protestoların Sosyoekonomik Boyutu”, 18.10.2022, <https://www.iramcenter.org/iranda-yasanan-protestolarin-sosyoekonomik-boyutu/> (erişim tarihi: 26.03.2023)
- Riedel, B. “How to understand Israel and Saudi Arabia’s secretive relationship”, 11 Haziran 2022, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2022/07/11/how-to-understand-israel-and-saudi-arabias-secretive-relationship/> (erişim tarihi: 27.03.2023)
- Safaei, S. “How Trump’s ‘maximum pressure’ united hardliners and reformers in Iran”, 15.04.2021. <https://responsiblestatecraft.org/2021/04/15/how-trumps-maximum-pressure-united-hardliners-and-reformers-in-iran/> (erişim tarihi: 27.03.2023)
- Salehi-Isfahani, D. “The Dilemma of Iran’s Resistance Economy”, 17 Mart 2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2021-03-17/dilemma-irans-resistance-economy> (erişim tarihi: 01.08.2022)

- Sayın, A. ve Artan, B.K. “İran'da Devrim Muhafızları'nın siyaset ve ekonomi üzerindeki etkileri”, 01.06.2020. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iranda-devrim-muhafizlarinin-siyaset-ve-ekonomi-uzerindeki-etkileri/1860790> (erişim tarihi: 27.03.2023)
- Selcen, N. ve Akgül, P. “İran’ın Levant’taki İzdüşümü: Hizbullah”, İran Araştırmaları Merkezi, Analiz, 2020, s.15. <https://iramcenter.org/iranin-levanttaki-izdusumu-hizbullah/> (erişim tarihi: 15.09.2022)
- Sinaee, M. “Iran Has Limited Economic Sway In Syria After Years of Spending Resources”, 12.04.2021 <https://www.iranintl.com/en/20211204048763> (erişim tarihi: 28.03.2023)
- Sputnik, “Rafsanjani'nin Kızı: Rejim İçeriden Çöktü”, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201812271036833730-rafsancani-kiz-rejim-icerden-coktu/> (erişim tarihi: 07.05.2021)
- Şarkul Avsat, “İrak'ta Nuceba Hareketi'nden ABD'ye karşı 'direniş cephesi' kurma çağrısı”, 08.01.2020, <https://turkish.aawsat.com/home/article/2072011/irakta-nuceba-hareketinden-abdye-kar> (erişim tarihi:15.10.2022)
- Taştekin, F. “İran'ın Irak çıkmazı: Kayıplar stratejik mi, Tahran nasıl bir strateji izliyor”, 25.10.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59405614> (erişim tarihi:15.10.2022)
- Tesnim Haber Ajansı, “Atvan: İran Savaşın Galibi/Bölgede Dengeler Direniş Cephesi Lehine Değişmekte”, 15.07.2017, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2017/07/15/1464615> (erişim tarihi:18.09.2022)
- The Iran Primer, “Iran's Defense Spending”, 17.06.2020 <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/jun/17/iran%E2%80%99s-defense-spending> (erişim tarihi: 19.09.2022)
- The Iran Primer, “Timeline of U.S. Sanctions”, 21.03.2023, <https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-us-sanctions> (erişim tarihi: 19.09.2022)
- Uygur, H., “İran’daki Protesto Gösterileri ve Sloganlar Ne Anlama Geliyor?” 30.12.2017 <https://iramcenter.org/irandaki-protesto-gosterileri-ve-sloganlar-ne-anlama-geliyor-1057> (erişim tarihi: 20.09.2022)
- Uygur, H. 2023. “2022’nin Ardından İran İç Görünümü”, 04.01.2023, <https://www.iramcenter.org/2022nin-ardindan-iran-ic-gorunumu-873> (erişim tarihi: 19.03.2023)
- Uygur, H. 2020. “İran Yol Ayrımında”, 16.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-yol-ayriminda/1704554> (erişim tarihi:07.10.2022)

Uzun, E. “Vekil Güçler ve Direniş Ekseni, İran Araştırmaları Merkezi”, 2022, [Video]
Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=NOK2YzVYC1I> (erişim tarihi:
19.03.2023)

Vatane Emruz, “Berhorde Gate Ba Amelan İğtişas”,
<https://vatanemrooz.ir/?nid=3606&pid=4&type=0> 28.10.2022 (erişim
tarihi:07.10.2022)

Voa, Eteraz be Hecabe Ecbari Ba Şeare Rıza Şah Ruhet Şad, 21.07.2022.
<https://ir.voanews.com/a/iran-hijab-womensright/6655530.html> (erişim
tarihi:29.11.2022)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Murat CİNGÖZ
EĞİTİM DURUMU	
Lisans Diploması	İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans Diploması	İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler
Tez Konusu	İran Dış Politikası
Yabancı Dil / Diller	İngilizce, Farsça
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	İstanbul Üniversitesi - Arş. Gör. Adana Atü - Arş. Gör.